YANGI O’ZBEKISTON

taraqqiyotida tadqiqotlarni o'rni va rivojlanish omillari

KONFERENSIYA TO'PLAMI

Mart, 2025
17-To’plam. 1-son

«***Yangi O'zbekiston taraqqiyotida tadqiqotlarni o'rni va rivojlanish omillari***»
mavzusidagi Respublika miqyosidagi 15-ilmiy-amaliy konferensiya materiallari
(20- yanvar 2025 yil) – T.: Qo'qon sh. 2025

Ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari to'plamida Respublikamiz o'qituvchilari, soha mutaxasislari, ilmiy tadqiqotchilar, magistrlar, talabalarning ilmiy maqolalari o'rin olgan.

Taqrizchilar:

M.J.Saidova – pedagigika fanlar doktori, professor

Muharrirlar:

"Tadqiqotlar" tahririyati,
"Ustozlar uchun" MCHJ

Tashkilotchilar:

Akbarova Marg'uba -pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
Umida Barzieva – Farg'ona viloyat maktabgacha va maktab ta'limi boshqarma metodisti
Tursunxo'ja Abduraxmonov – Rishton tumani Faxriylar kengashi Raisi
Erkinjon Abdullaev – Rishton tumani Kasaba uyushmasi raisi
M.Temirboyev - falsafa fanlari nomzodi
T.Fayzullayev - siyosat fanlari doktori, professor
A.Rasulov - tarix fanlari doktori, professor

To'plamda nashr etilgan maqola va tezislardagi ma'lumotlarning haqqoniyligiga mualliflar mas'uldirlar.

Ushbu konferensiyani o'tkazish "Tadqiqotlar" tahririyati hamda "Ustozlar uchun" MCHJ tashkiloti hamkorligidagi kengashining 2023 yil 5-noyabrdagi 10-sonli qarori bilan tavsiya etilgan.

O‘ZBEKISTONDA GO‘SHT-SUT CHORVACHILIK TARMOG‘I RIVOJLANISHINING IQTISODIY GEOGRAFIK XUSUSIYATLARI

Nurmatov N.E.

Shahrisabz davlat pedagogika instituti

Annotatsiya. *Mazkur maqolada O‘zbekistonda go‘sht-sut chorvachilik tarmog‘ining rivojlanishiga ta’sir etuvchi iqtisodiy-geografik omillar tahlil qilinadi. Hududning tabiiy-iqlim sharoitlari, yaylov va o‘tloqlarning holati, chorvachilikni rivojlantirishdagi iqtisodiy va demografik omillar ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, viloyatda chorvachilik mahsulotlarini ishlab chiqarish hajmi, xo‘jalik shakllari, davlat dasturlarining ta’siri hamda mintaqaviy rivojlanish istiqbollari haqida fikr yuritiladi. Tadqiqot natijalari asosida go‘sht-sut chorvachiligining samaradorligini oshirish va uning barqaror rivojlanishini ta’minlash bo‘yicha taklif va tavsiyalar berilgan.*

Kalit so‘zlar*: go‘sht-sut chorvachiligi, iqtisodiy geografik omillar, tabiiy-iqlim sharoitlari, yaylov resurslari, chorvachilik xo‘jaliklari, mintaqaviy rivojlanish, iqtisodiy samaradorlik.*

ECONOMIC GEOGRAPHICAL FEATURES OF THE DEVELOPMENT OF THE MEAT AND DAIRY LIVESTOCK INDUSTRY IN UZBEKISTAN

Nurmatov N.E.

Shakhrisabz State Pedagogical Institute

Annotation. *This article analyzes the economic and geographical factors affecting the development of the meat and dairy livestock industry in Uzbekistan. The natural and climatic conditions of the region, the state of pastures and meadows, economic and demographic factors in the development of livestock farming are considered. The volume of livestock production in the region, forms of*

farming, the influence of state programs, and regional development prospects are also considered. Based on the results of the study, proposals and recommendations are given to increase the efficiency of meat and dairy livestock farming and ensure its sustainable development.

Keywords: *meat and dairy livestock farming, economic geographical factors, natural and climatic conditions, pasture resources, livestock farms, regional development, economic efficiency.*

Go‘sht-sut chorvachiligi qishloq xo‘jaligining muhim tarmoqlaridan biri bo‘lib, uning rivojlanishi tabiiy-geografik va iqtisodiy omillar bilan bevosita bog‘liq. Ushbu tarmoq chorva mollarini yetishtirish, ularning mahsuldorligini oshirish hamda go‘sht va sut mahsulotlarini ishlab chiqarishga yo‘naltirilgan. Tabiiy omillar ichida iqlim sharoiti, yaylov va o‘tloqlarning sifati, suv resurslarining mavjudligi asosiy rol o‘ynaydi. Iqlimi mo‘tadil va namgarchilik yetarli bo‘lgan hududlarda sut chorvachiligi rivojlangan bo‘lsa, quruq va cho‘l hududlarda asosan go‘sht chorvachiligi ustunlik qiladi. Bundan tashqari, mintaqaning geografik joylashuvi, transport infratuzilmasi va bozorlarga yaqinligi chorvachilik mahsulotlarining realizatsiya jarayonida muhim omillardan biri hisoblanadi.

Iqtisodiy omillar nuqtayi nazaridan, go‘sht-sut chorvachiligining rivojlanishi subsidiya va kredit siyosati, davlat tomonidan qishloq xo‘jaligi tarmog‘iga ko‘rsatilayotgan qo‘llab-quvvatlash darajasi, texnologik innovatsiyalar bilan bog‘liq. Zamonaviy chorvachilik komplekslarida genetik seleksiya, sifatli yem bazasi yaratish va sog‘lom chorva parvarishi kabi ilg‘or usullar joriy etilmoqda. Shuningdek, go‘sht-sut mahsulotlariga bo‘lgan talabning o‘sishi va global oziq-ovqat xavfsizligi masalalari bu tarmoqning strategik ahamiyatini oshirmoqda. Biroq, ekologik muammolar, jumladan yaylovlarning degradatsiyasi, yem resurslarining yetishmovchiligi va chorva chiqindilarining atrof-muhitga ta’siri kabi muammolar ushbu tarmoqning barqaror rivojlanishiga to‘sqinlik qilishi mumkin. Shu sababli, go‘sht-sut chorvachiligini rivojlantirishda resurslardan oqilona

foydalanish va ekologik muvozanatni saqlash asosiy ustuvor yo‘nalishlardan biri bo‘lishi lozim.

Birlashgan Millatlar Tashkilotining Oziq-ovqat va qishloq xo‘jaligi tashkiloti (FAO) va Iqtisodiy Hamkorlik va Taraqqiyot Tashkiloti (OECD) tomonidan e'lon qilingan 2022-2031 yillar uchun qishloq xo‘jaligi istiqbollari hisobotida go‘sht-sut chorvachiligi tarmog‘ining rivojlanishi bo‘yicha muhim ma'lumotlar keltirilgan. Ushbu hisobotga ko‘ra, agar hozirgi tendensiyalar davom etsa, 2030-yilga kelib "Nol ochlik" maqsadiga erishish qiyin bo‘ladi va qishloq xo‘jaligidan chiqadigan issiqxona gazlari emissiyasi o‘sishda davom etadi. Shu sababli, kelgusi o‘n yil ichida qishloq xo‘jaligiga, jumladan, go‘sht-sut chorvachiligiga investitsiyalar va innovatsiyalarni oshirish, texnologiyalar transferini ta'minlash zarur. Bundan tashqari, oziq-ovqat yo‘qotishlari va chiqindilarini kamaytirish, ortiqcha kaloriya va protein iste'molini cheklash bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar ko‘rish lozim.

O‘zbekistonda go‘sht-sut chorvachilik tarmog‘ining rivojlanishi mamlakatning iqtisodiy geografik xususiyatlari bilan bevosita bog‘liq bo‘lib, uning rivojlanishiga tabiiy resurslar, iqlim sharoiti, demografik omillar va infratuzilma ta’sir ko‘rsatadi. Respublikada chorvachilik, ayniqsa, go‘sht-sut yo‘nalishi an’anaviy tarmoq bo‘lib, aholi ehtiyojini qondirish va oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlashda muhim rol o‘ynaydi. Mamlakatning turli hududlari tabiiy sharoitiga qarab chorvachilikning alohida yo‘nalishlariga ixtisoslashgan. Masalan, Farg‘ona vodiysi, Toshkent va Samarqand viloyatlarida sut chorvachiligi rivojlangan bo‘lsa, Qashqadaryo, Surxondaryo va Jizzax viloyatlarida yaylov chorvachiligi keng tarqalgan. O‘zbekistonning janubiy va g‘arbiy hududlari quruq iqlimi sababli asosan qo‘y va echki boqishga mos keladi, markaziy va shimoliy hududlar esa qoramolchilik uchun qulay sharoitga ega.

Iqtisodiy jihatdan olib qaraganda, go‘sht-sut chorvachilik tarmog‘i mamlakat qishloq xo‘jaligi yalpi mahsulotining muhim qismini tashkil etadi. So‘nggi yillarda davlat tomonidan chorvachilikni rivojlantirish uchun subsidiyalar ajratilishi, kredit resurslari taqdim etilishi hamda zamonaviy texnologiyalarning joriy etilishi bu tarmoqning o‘sishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Ayni paytda, oziq-ovqat

xavfsizligini ta’minlash maqsadida fermer xo‘jaliklari va yirik agroklasterlar faoliyatini qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan strategiyalar ishlab chiqilgan. Shu bilan birga, yem resurslarining yetishmovchiligi, yaylovlarning degradatsiyasi va suv tanqisligi kabi muammolar mavjud bo‘lib, ular tarmoqning barqaror rivojlanishiga to‘sqinlik qilmoqda. Ushbu muammolarni hal etish uchun ilmiy yondashuv asosida intensiv chorvachilik texnologiyalarini joriy qilish, naslchilik ishlarini rivojlantirish va ekologik muvozanatni saqlash zarur hisoblanadi.

Go‘sht ishlab chiqarish bo‘yicha O‘zbekiston Respublikasi hududlarini uchta guruhga ajratish mumkin: yuqori ishlab chiqarish hajmiga ega hududlar, o‘rta darajadagi hududlar va past ishlab chiqarish hajmiga ega hududlar. **Yuqori ishlab chiqarish hajmiga ega viloyatlar** – Qashqadaryo (345,9 ming tonna), Samarqand (326,9 ming tonna), Toshkent (312,3 ming tonna) va Buxoro (312,7 ming tonna) bo‘lib (jadval), ular mamlakatning asosiy go‘sht yetishtiruvchi hududlari hisoblanadi. Ushbu viloyatlar umumiy ishlab chiqarish hajmining taxminan **43,5%** ini ta’minlaydi. Ularning yetakchilik qilishi tabiiy resurslarning yetarli bo‘lishi, yirik yaylovlarning mavjudligi va ixtisoslashgan dehqon xo‘jaliklari bilan bog‘liq.

O‘rta ishlab chiqarish hajmiga ega viloyatlar guruhiga Andijon (202,2 ming tonna), Farg‘ona (195,0 ming tonna), Xorazm (191,5 ming tonna), Navoiy (196,6 ming tonna), Surxondaryo (220,0 ming tonna), Namangan (182,4 ming tonna) va Jizzax (246,8 ming tonna) kiradi (jadvalga qarang). Bu hududlar go‘sht ishlab chiqarishda muhim rol o‘ynasa-da, ishlab chiqarish hajmi yetakchi viloyatlarga nisbatan pastroq. Ushbu viloyatlar umumiy ishlab chiqarishning **41,2%** ini tashkil qiladi. Ularning ishlab chiqarish hajmi asosan chorvachilikning an’anaviy shakllari, iqtisodiy infratuzilma va yaylov resurslarining chegaralanganligi bilan bog‘liq.

jadval

O‘zbekiston Respublikasi ma’muriy hududlari kesimida yetishtirilgan go‘sht va sut to‘g‘risida ma’lumot (2010-2024-yillar, ming tonna)

	Go‘sht				Sut			
	2010	2015	2020	2024	201	2015	2020	2024

					0			
O‘zbekiston Respublikasi	**1461,4**	**2033,4**	**2519,4**	**2942,5**	**6169**	**9027,8**	**10975,0**	**12443,8**
Qoraqalpog‘iston Respublikasi	58,9	88,4	111,1	129,8	183,6	322,1	404,8	469,7
Andijon	91,9	126,1	157,1	202,2	540,9	822,2	978,2	1119,2
Buxoro	140,2	195,4	262,7	312,7	539,3	779,1	1002,6	1136,7
Jizzax	124,2	176,8	217,2	246,8	334,3	501	627,2	713,6
Qashqadaryo	178,7	247,8	301,9	345,9	657,2	952,2	1179,4	1380,1
Navoiy	93,3	133,2	165,1	196,6	271,8	388,5	483	566,9
Namangan	81,5	114,7	156,7	182,4	384,9	581	724,2	804,1
Samarqand	179,9	244,4	286	326,9	759,3	1132,3	1307,3	1456,0
Surxondaryo	113,3	155,6	193,6	220,0	508,2	750,2	885,7	974,3
Sirdaryo	40,1	56,8	65,6	80,4	200,4	290,3	356,2	414,2
Toshkent	166	226,7	265,5	312,3	568	787	922	1080,6
Farg‘ona	98,1	138,9	173	195,0	588,8	854,5	1050,4	1191,1
Xorazm	95,3	128,6	163,9	191,5	632,3	867,4	1054	1137,3

Jadval O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi

ma’lumotlari asosida muallif tomonidan tuzilgan.

Past ishlab chiqarish hajmiga ega hududlar esa Sirdaryo (80,4 ming tonna) va Qoraqalpog‘iston Respublikasi (129,8 ming tonna) bo‘lib (jadvalga qarang), ular mamlakatdagi umumiy ishlab chiqarish hajmining **7,1%** ini ta’minlaydi. Ushbu hududlarda go‘sht ishlab chiqarish asosan cheklangan tabiiy resurslar va chorvachilikka yaroqli yaylovlarning kamligi bilan bog‘liq. Ayniqsa, Sirdaryo viloyatida go‘sht ishlab chiqarish hajmi eng past ko‘rsatkichlarga ega bo‘lib, bu hududning agrar sektorda paxtachilik va g‘allachilikka ixtisoslashgani bilan bog‘liq.

Qashqadaryo viloyati go‘sht yetishtirish bo‘yicha mamlakatda yetakchi viloyatlardan biri hisoblanib, 2024-yilda 345,9 ming tonna go‘sht ishlab chiqarilgan. Bu O‘zbekiston bo‘yicha umumiy ishlab chiqarishning **11,8%** ini tashkil etadi. Qashqadaryo hududida chorvachilikning rivojlanishi uning keng yaylov resurslariga ega ekani va aholi tomonidan an’anaviy chorvachilik usullarining saqlanib qolishi bilan bog‘liq. Biroq, viloyatda suv resurslarining taqchilligi va yaylovlarning degradatsiyasi kabi muammolar mavjud bo‘lib, bu kelajakda go‘sht ishlab chiqarish hajmiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shu sababli, intensiv chorvachilik texnologiyalarini joriy etish va yaylovlardan oqilona foydalanish muhim vazifalardan biri hisoblanadi.

O‘zbekiston Respublikasida sut ishlab chiqarish bo‘yicha ma’muriy hududlarni ham uchta guruhga ajratish mumkin: **yuqori ishlab chiqarish hajmiga ega hududlar, o‘rta darajadagi hududlar va past ishlab chiqarish hajmiga ega hududlar**. **Yuqori ishlab chiqarish hajmiga ega viloyatlar** Samarqand (1456,0 ming tonna), Qashqadaryo (1380,1 ming tonna), Farg‘ona (1191,1 ming tonna), Buxoro (1136,7 ming tonna) va Xorazm (1137,3 ming tonna) hisoblanadi (jadvalga qarang). Ushbu hududlar mamlakatda yetishtirilayotgan sutning **45,9%** ini ta’minlab, yirik chorvachilik xo‘jaliklari va an’anaviy sut yetishtirish tajribasi bilan ajralib turadi.

O‘rta ishlab chiqarish hajmiga ega hududlar tarkibiga Andijon (1119,2 ming tonna), Toshkent (1080,6 ming tonna), Surxondaryo (974,3 ming tonna), Namangan (804,1 ming tonna), Jizzax (713,6 ming tonna) va Navoiy (566,9 ming

tonna) kiradi. Ushbu hududlar umumiy ishlab chiqarishning **39,4%** ini tashkil qiladi. Bu hududlarning sut ishlab chiqarish hajmi chorvachilik infratuzilmasining o‘sishi va qishloq xo‘jaligi texnologiyalarining rivojlanishi bilan bog‘liq. Shu bilan birga, iqlim sharoiti va yem resurslarining mavjudligi bu hududlarda sut ishlab chiqarish darajasiga bevosita ta’sir qiladi.

Past ishlab chiqarish hajmiga ega hududlar Qoraqalpog‘iston Respublikasi (469,7 ming tonna) va Sirdaryo (414,2 ming tonna) bo‘lib, bu hududlar mamlakat umumiy ishlab chiqarish hajmining **7,1%** ini ta’minlaydi. Bu hududlarda yaylovlarning sifati, chorva sonining nisbatan kamligi va yem bazasining cheklanganligi sut ishlab chiqarishning past bo‘lishiga sabab bo‘lmoqda. Ayniqsa, Sirdaryo viloyatida ishlab chiqarish hajmi cheklangan bo‘lib, bu hududning qishloq xo‘jaligidagi asosiy yo‘nalishi paxta va g‘alla yetishtirish bilan bog‘liq.

Qashqadaryo viloyati mamlakat bo‘yicha sut ishlab chiqarishda eng yuqori ko‘rsatkichlardan biriga ega bo‘lib, 2024-yilda 1380,1 ming tonna sut ishlab chiqarilgan. Bu esa O‘zbekiston umumiy ishlab chiqarish hajmining **11,1%** ini tashkil etadi. Viloyatda sut chorvachiligining rivojlanishi uning keng yaylov resurslariga egaligi, qishloq xo‘jaligida chorvachilikning an’anaviy ravishda ustuvor bo‘lishi va yirik chorvachilik xo‘jaliklari faoliyat yuritishi bilan bog‘liq. Biroq, viloyatda suv resurslarining tanqisligi, yaylovlarning degradatsiyasi va yem ta’minotining barqaror emasligi kabi muammolar mavjud bo‘lib, bu kelajakda sut ishlab chiqarish hajmiga ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shu sababli, yem yetishtirish texnologiyalarini rivojlantirish, naslchilik ishlarini kuchaytirish va chorva ozuqalarini mahalliy ishlab chiqarish orqali ta’minlash chorvachilikni yanada barqaror qilish uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

O‘zbekistonda go‘sht va sut chorvachiligi tarmog‘ini yanada rivojlantirish uchun birinchi navbatda **yem ta’minotini yaxshilash** zarur. Chorvachilik mahsuldorligini oshirishda ozuqa bazasining barqaror bo‘lishi muhim ahamiyatga ega. Shu bois, yem ekinlarini yetishtirishga ajratilgan maydonlarni kengaytirish, yem ishlab chiqarish texnologiyalarini modernizatsiya qilish va sifatli ozuqa mahsulotlarini mahalliy sharoitda yetishtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar

ko‘rish lozim. Bundan tashqari, yaylovlardan samarali foydalanish va ularning degradatsiyasini oldini olish maqsadida meliorativ tadbirlarni kuchaytirish talab etiladi.

Ikkinchi muhim yo‘nalish – **naslchilik va genetik seleksiya ishlarini rivojlantirishdir**. Respublikada sut va go‘sht mahsuldorligi yuqori bo‘lgan chorva zotlarini ko‘paytirish orqali ishlab chiqarish hajmini oshirish mumkin. Shu sababli, chorvachilik xo‘jaliklarida zamonaviy naslchilik metodlarini keng joriy qilish, sun’iy urug‘lantirish markazlarini rivojlantirish va mahalliy zotlarni xorijiy mahsuldor zotlar bilan chatishtirish bo‘yicha ilmiy izlanishlarni kuchaytirish lozim. Bu esa nafaqat mahsulot sifati va hajmini oshirishga, balki xo‘jaliklarning iqtisodiy samaradorligini ham yaxshilashga xizmat qiladi.

Uchinchidan, **chorvachilik infratuzilmasini modernizatsiya qilish va innovatsion texnologiyalarni joriy etish muhim ahamiyatga ega**. Zamonaviy sut sog‘ish va go‘sht qayta ishlash uskunalarini joriy qilish, veterinariya xizmatlarini rivojlantirish, bioxavfsizlik choralarini kuchaytirish chorvachilik mahsulotlarining sifati va eksport salohiyatini oshirishga yordam beradi. Xususan, yirik fermer xo‘jaliklari va agroklasterlarni rivojlantirish, ular uchun imtiyozli kreditlar ajratish va subvensiyalar tizimini takomillashtirish chorvachilik sohasining barqaror o‘sishiga xizmat qiladi.

Qashqadaryo viloyati go‘sht va sut chorvachiligi bo‘yicha yetakchi hududlardan biri bo‘lib, uning o‘sish salohiyati yuqori. Viloyatning keng yaylovlari, chorvachilik an’analarining saqlanib qolishi va yirik xo‘jaliklarning mavjudligi bu sohaga ijobiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Biroq, Qashqadaryoda suv resurslarining tanqisligi, yaylovlarning degradatsiyasi va yem ta’minotidagi muammolar chorvachilik samaradorligiga ta’sir qilmoqda. Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun yaylovlarni tiklash, sug‘orish tizimlarini modernizatsiya qilish va intensiv chorvachilik usullarini joriy etish muhimdir. Bundan tashqari, viloyatda go‘sht va sut mahsulotlarini qayta ishlash sanoatini rivojlantirish ham chorvachilikdan olinadigan iqtisodiy foydani oshirishga yordam beradi.

Xulosa qilib aytganda, O‘zbekistonda go‘sht va sut chorvachiligi tarmog‘ining barqaror rivojlanishi uchun kompleks yondashuv talab etiladi. Yem bazasini mustahkamlash, naslchilik ishlarini kuchaytirish, zamonaviy texnologiyalarni joriy etish va chorvachilik xo‘jaliklarini moliyaviy qo‘llab-quvvatlash orqali ushbu tarmoqning iqtisodiy samaradorligi oshirilishi mumkin. Shu bilan birga, ekologik barqarorlikni saqlash, suv resurslaridan oqilona foydalanish va chorvachilik chiqindilarini qayta ishlash kabi muhim masalalar ham e’tibordan chetda qolmasligi lozim. Bu esa mamlakatning oziq-ovqat xavfsizligini mustahkamlash va ichki hamda tashqi bozorlarda raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ракитников А.Н. Избранные труды – Под ред. В.Г.Крючкова. – Смоленск: Ойкумена, 2003. – 472 с.

2. Солиев А. Иқтисодий география: назария, методика ваамалиёт. – Т: Камалак, 2013. – 184 б.

3. Файзуллаев М.А. Жанубий Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги географияси (монография). – Қарши: Университет, 2019. -245 б.

4. Nurmatov Nurbek. Economic and geographical factors of regional organization of agriculture and innovative development // International multidisciplinary journal for Research & development. - India, eISSN 2394-6334 Volume 10, issue 12 (2023) P.439-442

5. Nurmatov N.E. Qishloq xo'jaligida amalga oshirilgan asosiy islohotlarning chorvachilik tarmog'i rivojlanishiga ta'sirining asosiy xususiyatlari // "Экономика и социум" - Россия, № 2(117) 1 (февраль, 2024). С. 510- 517

6. Nurmatov Nurbek Ermat o`g`li. Chorvachilikni rivojlanishiga ta’sir ko‘rsatuvchi tabiiy sharoit va resurs omillarining asosiy xususiyatlari // “O`zbekiston zamini” 2024 yil 4 – son. B. 69-71.

7. Nurmatov N.E. Economic and geographical factors affecting livestock development in ensuring food security // Eurasian Journal of History, Geography and Economics. Belgiya. December 2024. P. 43-46

8. Faizullaev M.A. Main characteristics of the formation of a geographic conveyor in agricultural development // **Web of Scientist: International Scientific Research Journal.** Vol. 4 No. 2 (2023) – p. 89-92. ISNN 2776-0979

9. Faizullaev M.A. The main features of agricultural reforms in the development of the economy of Uzbekistan // «Science and education in Karakalpakstan» Science Magazine, ISSN 2181-9203 №1/1(30) – Nukus, 2023. – P. 119-121.

10. Fayzullayev M.A. O‘zbekiston qishloq xo‘jaligi geografiyasi. Monografiya. T.: Kitob bilim yog‘dusi. 2024. – 258 bet.

11. https://www.fao.org/agrifood-economics/publications/detail/en/c/1132943/

O'ZBEKISTONDA TRANSPORT SOHASIDAGI ISLOHOTLARNING URBANIZATSIYA JARAYONLARIGA TA'SIRI VA YO'L INFRATUZILMASI

Egamberdiev Odil Buriboevovich
teacher of Tashkent Transport University, Tashkent,
odil925386@gmail.com.

Annotatsiya: *Magolada O'zockiston hududlarida transport sohasining Urabanizatsiya jarayonlariga ta'siri, yangidan quilayotgan hamda rekonstruktsiya qilinayotgan avtomobil yollarining shaharlarni rivojanishidagi ahamiyati tahlil gilingan. Shu bilan birga, Respublika ahamiyatidagi yo'llaming savdo-logistika tarmoqlariga ijboiy ta'siri hamda ulari jadallashtirish masalalari keltirilgan.*

Kalit so'zlar*: urbanizatsiya, transport, shabar, yo'1 bo'yi infratuzilmasi, port-shahar, investitsiya.*

Abstract*: Keywords: The article analyzes the impact of the transport sector on the processes of urbanization in the regions of Uzbekistan, the role of newly built and reconstructed highways in the development of citics. At the same time, the issues of the positive impact of roads of national importance on the trade and logistics sector and their acceleration are discussed.*

Kaywords: *urbanization, transport, urban, roadside infrastructure, port-city, investment.*

Kirish gismi. Bugungi kunda jahonning rivojlangan mamlakatlarida shaharlarni o'rni, ulami yashash uchun qulay va xavfsiz bolishi eng avallo shaharda yashovchi aholi uchun shuningdek, shaharga tashrif buyuruvchilar uchun ham muhim omillardan biri sanaladi. O'z navbatida, bu kabi omillarning asosi shaharlari to'g'ri loyihalashtirish hamda rivojlantirish dasturlarini ishlab chiqishdir. Bunda, eng avvlo transport tizimining o'mi, uning shahar hududidagi to g'ri rejalashtirilganligi

va tashkil etilganligi hisoblanadi.

Iqtisodiyotni ragamlashtirish sharoitida korporativ boshgaruv Shaharlarda yollarni to'g'ri loyihalash orgali yo'1 bo'yi infratuzilmasini rivojlanishiga, shahardagi transport ogimining ravon harakatiga, migratsiya jarayonlarining tartioga solinishiga erishish mumkin bo ladi. Umuman olganda, shaharlarning gon tomiri hisoblangan yo'llar urbanizatsiya jarayonlarida muhim o'rin kast etishi sababli bugungi kunda mazkur yo'nalishning oziga hos muammo va masalalari ham yo q emas.

Asosiy qisim .Mamlakatimizda yo'llarni quish, ularni ta' mirlash va kengaytirish borasida ulkan loyihalar amalga oshirilib kelinmoqda. Xususan,

Avtomobil yo'llari qo'mitasining asosiy faoliyat ko'rsatgichlari to'g'risida tahliliy ma'lumotga ko'ra o'tgan 2021-yil mobaynida investitsiya dasturi doirasida davlat byudjetidan 1462,1 mird so m miqdordagi qurilish va rekonstruktsiya ishlari amalga oshirilgan bo lib, ushbu ko'rsatgich 2020-yildagiga nisbatan 122,9%ni tashkil etadi«).

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2022-2024-yillarda O'zbekiston Respublikasini ijtimoiy va ishlab chiqarish infratuzilmasini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida" 2022-yil 22-yanvardagi PQ-98-son qaroriga muvofiq birgina 2022-yilda yo'1 transport infratuzilmasi, shu jumladan avtomobil yo'llari va temir yo'l transporti va metro quilishi hamda rekonstruktsiya gilinishi uchun respublika byudjetidan jami 2 trIn. 400 mlrd. so'm pul mablag'lari ajratilgan.

Bu esa o'z navbatida o'tgan 2021-yil yilga nisbatan 1,8 marta ko'p. O’zbekiston Respublikasida mavjud avtomobil yo'llarining uzunligi 184 000 km.ni tashkil qiladi. Bular quyidagicha: Shu jumladan: alqaro ahamiyatdagi-3 981 km; davlat ahamiyatidagi-14 100 km;

2022(Maxalliy hokimliklar balansida). Shu jumladan: shaxar ko'chalari-7 125 km;

- tuman markazlari ko chalari-12 530 km;
- qishloq aholi punktlari-49 383 km;
- shahar aholi punktlari-15 456 km;

- xo jaliklararo qishloq yo*llari-32 066 km;

Iqtisodiyotni ragamlashtirish sharoitida korporativ Investitsiya dastur bo yicha (mird som)

I-rasm: 2021-yilda yo 'Ilarni qurish va ta'mirlash uchun ajratilgan pul miqdori grafikda Umuman olganda atomobill yo llari shaharlaring rivojlanishiga juda katta ta'sir ko'rsatadi. Yirik shaharlar ulkan transport uzellari hisoblanib, ularda savdo-sotiq muhim o'rin tutgan holda, sanoat rivojlanishiga erishiladi, shu bilan birga transport terminallari tomonidan ish o'rinlari yaratiladi. Ko'pgina shaharlar aynan suv va quruqlik kesishgan joylarda qurilgan bo'ladi. Bularga London, Marsel, Parij va boshqa port-shaharlar bunga yaqgol misol bo la oladi. Avtomabil yollari shaharlamni va ular atrofida joylashgan hududlarni rivojlantirishga misol qilib Toshkent viloyati Bo'stonliq tumani hududidagi

Amirsoy ko'ngilochar dam olish maskanini olishimiz mumkin. 2-rasm: Toshkent viloyati Bo'stonliq tumani hududida joylashgan Amirsoy dam olish maskani.

2017-yilda qurilishi boshlangan .Amirsoy dam olish maskani 2020-yilda Jahon turistlar kuni munosabati bilan eng yashi xizmat ko'rsatish maskani sifatida taqdirlangan. Mazkur dam olish maskaniga olib boruvchi yo'l ilgari foydalanishga yaraqosiz bo'lganligi sababli transport harakati cheklangan edi. Ushbu hududda aholining ko'p qismi ishlash uchun shaharlarga borar,aksariyati esa chorvachilik va dexqonchilik bilan shug illamar edi. Bugungi kunga kelib esa Amirsoy dam olish maskaniga olib boruvchi yo'1 investor tomonidan qayta ta'mirlanishi natijasida mazkur hududda rivojlanish harakatlari asta-sekin jadallasha boshladi.Birinchi navbatda dam olish maskaniga boruvchi yo'1 boylarida tub aholi savdo-sotiq va xizmat ko'rsatish obyektlari barpo etila boshladi. Bu esa ushbu hududda yo'! bo'yi infratuzilmasini rivolanishiga olib keldi. Kichik dam olish maskanlari, kafe, restoran, tamaddixonalar, atomobilga ximat ko'rsatish shaxobchalari shular jumlasidan. Xulosa / tavsiyalar. Shuni alohida ta'kidlash joizki, transport yo'llari shaharlarning qon tomiri kabidir. Ularning qanchalik to'g'ri loyihalashtirilishi hamda tashkil etilishi shaharda transport va aholi oqimini tartibli tarzda amalga

oshirilishiga sabab bo ladi.

Shaharlarni rivojlantirishida shahar atrofidagi kichik shaharlar aglomeratsiyasi bu kelajakda katta va yirik shaharlar, megapolislari paydo bo'lishiga olib keladi. Bunda migratsiya jarayonlari, aholining harakatini to'g'ri yo'lga qo'yilishi eng avvalo atomobil yollari sohasini rivolantirish orqali amalga oshirilishiga erishiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. 0'zbekiston Respublikasi Prezidentining 22.01.2022 yildagi PQ-98-sonli Qarori.

2. Isamuxamedova, L.A.Adilova. Shaharsozlik asoslari va landshaft arxitekturasi: 1 qism,

darslik,-T.2009

3.https://mintrans.uz/useful-articles/O'zbckiston Respublikasidagi avtomobil yo'llari to g'risida

XUFYONA IQTISODIYOTNI QISQARTIRISHNING IlMIY TADQIQOTlARDAGI TAlQINING IlMIY TAHLILI

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

mustaqil izlanuvchisi

Raximjonov Jaxongir Nabievich

Annotasiya. *Mazkur maqolada respublikamizda so‘nggi yillarda mamlakatda soliq va moliya sohalarida tadbirkorlik faoliyatini yuritish uchun qulay shart-sharoitlar yaratish, investitsiya muhitini yaxshilash hamda biznes doiralarining ishonchini yanada mustahkamlashga qaratilgan keng ko‘lamli islohotlar yoritilgan. Shu bilan birga, iqtisodiyotda yashirin aylanma savdo va umumiy ovqatlanish, avtotransportda tashish, uy-joy qurilishi va ta’mirlash, turarjoy xizmatlarini ko‘rsatish kabi sohalar o‘rganilib, xorij tajribasi, mamlakatimizda uni qo‘llash bo‘yicha ilmiy-amaliy xulosa va takliflar shakllantirilgan.*

Kalit so‘zlar: *soliq tushumlari, tahlika-tahlil, xavflar, samaradorlik, raqamli platforma, usullar va vositalar, ilg‘or axborot-kommunikasiya texnologiyalari, tahlil, optimallashtirish, soliq imtiyozlari, soliq stavkasi.*

Kirish: Keyingi yillarda jahonda xufyona iqtisodiyotni qisqartirish va uning oldini olishda soliq tizimidan samarali foydalanish masalalarining soliq siyosati ustuvor yo‘nalishi sifatidagi ahamiyati ortib bormoqda. Xufyona iqtisodiyotning salbiy ta’sirlari oqibatida soliq tushumlarining hajmi sezilarli kamayishi holatlari namoyon bo‘lmoqda. Natijada budjetdagi yillik yo‘qotishlar o‘rtacha 250-300 milliard AQSh dollarini tashkil etmoqda” . Shu jihatdan ham jahonda xufyona iqtisodiyotni ulushini kamaytirishda moliyaviy instrumentlardan samarali foydalanish dolzarb ahamiyat namoyon etmoqda. Jahonda global integratsiya jarayonlarining kuchayishi sharotida xufyona iqtisodiyotning ulushini kamaytirishda moliyaviy instrumentlardan samarali foydalanish masalalariga

bag‘ishlangan izlanishlar olib borilmoqda. Xufyona iqtisodiyotning yuzaga kelishiga ta’sir etuvchi omillarni aniqlash, uni jilovlash va oldini olishda soliq instrumentlarining samaradorligini baholash, bu boradagi yangicha yondashuvlarni ishlab chiqish, raqamli texnologiyalardan foydalanish, noqonuniy moliyaviy oqimlarni kamaytirish, xufyona iqtisodiyotni jilovlash va uning oldini olishda soliq instrumentlaridan foydalanish uslubiyotini takomillashtirish kabilar mazkur muammo yechimiga qaratilgan ilmiy tadqiqotlarning ustuvor yo‘nalishlaridan hisoblanadi.

Boshqa iqtisodiy jarayonlarda bo‘lgani kabi, yashirin iqtisodiyotni vujudga keltiruvchi shart-sharoitlarni, jumladan, uning o‘sishiga yordam beruvchi ijtimoiy-iqtisodiy omillarni va uning iqtisodiyotga salbiy ta’sirini tushunish tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. So‘nggi paytlarda yashirin iqtisodiyot hajmini, xususan, davlat mexanizmlari yordamida qisqartirishga qaratilgan ilmiy tadqiqotlarga ehtiyoj ortib bormoqda. Bu ehtiyoj, ayniqsa, turli iqtisodiy tizimlarga o'tayotgan mamlakatlarda to'g'ri keladi. Bunday sharoitda yashirin iqtisodiyotga qarshi kurashishda davlatning roli va soliq vositalaridan samarali foydalanishga qaratilgan tadqiqotlar dolzarb ahamiyat kasb etmoqda..

Bunday tadqiqotlar sirasiga jumladan, xufyona iqtisodiyotning institutsional asoslariga oid tadqiqotlar sifatida L.I.Abalkin, A.A.Vozjenikov, S.Y.Glazev, A.E.Gorodesko, R.V. Ilyuxina, N P Куприщенko, V.A. Manilova, Ye. A.Oleynikov, A.A.Proxojev, B.A.Rayzberg, V.K.Senchagov, K.V.Somik, S.V.Stepashin, A. V.Shestakovlar tomonidan amalga oshirilgan ishlarni keltirish mumkin bo‘lsa, xufyona iqtisodiyotning oldini olish va uni kamaytirishda qo‘llaniladigan usullar bilan bog‘liq tadqiqotlar sifatida esa, Volkonskiy V.I., Glinkin SP., de Soto E., Dolgopyatov T.G., Yechmakov SM., Zavelskiy M.G., Kleyner G.B., Klyamkin I.M., Kordonskiy ST., Kosals L.Ya., Kosolapoe N.A., Levin M.I., Makarov V.L., Nayshul V.A., Ovchinskiy B.C., Polterovich V.M., Radaev V.V., Rivkin R.V., Saliskiy A.I., Sledzevskiy I.V., Somik K.V., Tatarkin A.I., Timofeev L.M., M.L.Siriklarning tadqiqotlari ilmiy jihatdan ahamiyatlidir.

Keyingi vaqtlarda xufyona iqtisodiyotning iqtisodiyotdagi ulushini

kamaytirishda boshqa omillar qatori modellashtirish asosida tadqiq qilish darajasi ham kengayib bormoqda. Bu tadqiqotlarda bir tomondan xufyona iqtisodiyotning vujudga kelishiga ta’sir etuvchi omillarning ta’sir doirasi tahlil qilingan bo‘lsa, o‘z navbatida uning milliy iqtisodiyotdagi ulushini kamaytirishga ta’sir qiluvchi omillarning ta’sirini modellashtirish, jumladan, uning ekonometrik tadqiqlari ham amalga oshirilgan. Bunday tadqiqotlar qatoriga M.Bak, G. Bekker, T.Besli, M.Binshtok, L.Vilde, R.Vishni, Y.Kas, M.Kina, A.Kryugsr, A.Lambert-Mogilyanski, D.Li, F.Lui, G.Maklaren, P.Moro, S. Roz-Akkermana, G.Tallok, V.Tanzi, G.Xindriks, P.Chander, .Agapova, S.Ayvazyan, A.Varshavskiy, A.Vasin kabilar tomonidan amalga oshirilgan tadqiqotlarni keltirib o‘tish mumkin.

Keyingi yigirma yillarda xufyona iqtisodiyot bilan tadqiqotlar anchayin ko‘payib bordi. Ularda asosiy e’tibor davlatning xufyona iqtisodiyotning ulushini kamaytirishga qaratilganligi bilan ahamiyatlidir. Shu kabi ishlarning ayrimlarini ilmiy tahlil qilishga harakat qilamiz va tegishli ilmiy xulosalar olamiz.

Ye.Anishenko o‘zining ilmiy tadqiqotlarida asosiy e’tiborni “xufyona iqtisodiyotni baholashda Rossiya davlati misolida pul aylanmasi va muomalasi doirasidagi jarayonning ta’siri o‘rganishga harakat qilgan. Jumladan, ushbu tadqiqotchi naqd pul massasining Rossiya iqtisodiyotining yashirin sektorini shakllantirishga ta’siri aniqlab bergan, iqtisodiyotning kuzatuvchanlik darajasini oshirish orqali iqtisodiyotning soya sektori ko‘lamini qisqartirish bo‘yicha kompleks yondashuvni ishlab chiqqan, xufyona iqtisodiyot doirasidagi mavjud jarayonlari va naqd bo‘lmagan pul muomalasining faol rivojlanishini naqd pul muomalasi o‘zining o‘ziga xosligidan, iqtisodiy jarayonlarni samarali monitoring qilish uchun zarur shart-sharoit yaratmasligidan kelib chiqib, yashirin iqtisodiy faoliyatning asosi sifatidagi xufyona jarayonlarining mohiyatini oydinlashtirgan, milliy iqtisodiyotda naqd pulsiz hisob-kitoblar ulushini oshirish maqsadida mavjud pul muomalasi tizimini isloh qilishga tizimli yondashish lozimligini asoslab bergan, shuningdek, iqtisodiyot va milliy iqtisodiyotni boshqarish (iqtisodiy xavfsizlik) nuqtai nazaridan naqd bo‘lmagan pul muomalasining federal tizimini rivojlantirish asosida iqtisodiyotning yashirin sektoriga qarshi kurashish jarayonining mazmuni

aniqlab bergan”[1].

Bir so‘z bilan aytganda ushbu tadqiqotchi ilmiy qarashlariga ko‘ra, agar mamlakatda xufyona iqtisodiyotni imkon qadar jilovlash bo‘yicha naqd pul aylanishi dinamikasiga ta’sir qiluvchi salbiy oqibatlarni yumshartirib borish, uni nazorat qilish va ularning muomalada bo‘lishiga oid siyosatni takomillashtirib borish kerak degan g‘oyalari anchayin o‘rinli deb hisoblaymiz.

Xufyona iqtisodiyotni tartiblash, uning hajmini qisqaritish va uning salbiy ta’sirini kamaytirish bilan bog‘liq tadqiqotlar sirasiga N.Yakovlevaning ilmiy tadqiqotlari ham alohida rol o‘ynaydi, shu jihatdan ushbu tadqiqotni kengroq tahlil qilishni lozim deb hisobladik. Uning fikriga ko‘ra, “iqtisodiyotning yashirin sektoriga qarshi kurashish jarayonining keng qamrovli mazmuni bu davlat organlarining qonun va boshqa huquqiy hujjatlarda belgilangan chegara va tartibda ularni aniqlash, oldini olish va amalga oshirish bo‘yicha tegishli vakolatlarga ega bo‘lgan faoliyati tushuniladi”[2]. Bundan tashqari, uning fikricha, yashirin xo‘jalik aylanmasining oldini olish, unga chek qo‘yish va uni fosh etish, unda ishtirok etgan shaxslarni aniqlash, ularga ta’sir ko‘rsatish (jinoiy jazoga qadar) choralarini qo‘llash, shuningdek, ushbu faoliyat bilan bog‘liq holda unda ishtirok etuvchi organlar va shaxslar o‘rtasida yuzaga keladigan munosabatlarni tartiblash kerak. Bunda deydi muallif, uning maqsadlari aniqlanib, uning tamoyillari: qonuniylik, mas’uliyat, xolislik, izchillikka asoslanish lozim deb hisoblaydi.

Mazkur tadqiqotchi shuningdek, o‘z tadqiqotlarida “pul muomalasi tizimi asoslantirilgan, ushbu tizim faoliyatining mohiyati va maqsadlari aniqlangan, tovarlar, ishlar va xizmatlarni taqsimlash va sotish ishlab chiqarish jarayonlarining uzluksiz ishlashini ta’minlash, yashirin iqtisodiyotga qarshi kurashish mexanizmlarini hisobga olish zarurligi ko‘rsatib berilgan, bundan tashqari,

[1] Анищенко Евгений Владимирович. Денежное обращение и его влияние на теневую экономику в Российской федерации. Специальности: 08.00.10 - Финансы, денежное обращение и кредит; 08.00.05 - Экономика и управление народным хозяйством (экономическая безопасность) автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. Москва 2008. стр. 31.

[2] Яковлева Наталья Александровна. Финансовые методы противодействия теневому сектору экономики. 08.00.10 - Финансы, денежное обращение и кредит. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук Москва 2005. с. 14

normativ-huquqiy bazani, pul-kredit tuzilmasini baholash asosida iqtisodiy jarayonlarning kuzatuvchanlik darajasini oshirish va yashirin iqtisodiyotga qarshi kurashish mexanizmlaridan foydalanish zarurati asoslagan, naqd pulsiz muomalani rag‘batlantirishning iqtisodiy xavfsizlik darajasini oshirishga ta’siri xorij tajribasini umumlashtirish asosida aniqlab bergan, milliy iqtisodiyotda to‘lov tizimining samaradorligini ta’minlash va nazorat qilish - bu markaziy bank va markaziy bankdan alohida nazorat qiluvchi organning ishini muvofiqlashtirish va ikki to‘lov tizimini tartibga soluvchi organ o‘rtasidagi kelishuvga binoan amalga oshirilishi natijasida xufyona iqtisodiyotni jilovlashning umumiy yo‘nalishlarini ko‘rsatib bergan”[3].

Ushbu tadqiqotchi ham yuqorida keltirib o‘tilgan Ye.Anishenko singari xufyona iqtisodiyotni jilovlashda pul muomalasini tartiblash va u orqali yuzaga keladigan xufyona iqtisodiyotga salbiy ta’siri kamaytirish borasida ilmiy takliflar bildirgan bo‘lsada, biroq, bizningcha, pul muomalasini nazorat qilish yashirin iqtisodiyotga qarshi kurashda hal qiluvchi omil hisoblanadi. Biroq, bu yagona hal qiluvchi omil emas. Boshqa muhim omillarga soliq siyosati, investitsiyalar darajasi, inflyatsiya, bandlik darajasi va iste'mol shakllari kiradi, ularning har biri muammoni hal qilishda alohida rol o'ynaydi.

S.Echmakovning ilmiy tadqiqotlarida ham yuqoridagi olimlar singari xufyona iqtisodiyotning oldini olishda moliyaviy instrumentlar sifatida pul instrumentini tahlil qilgan. Uning tahlillariga ko‘ra, “xufyona iqtisodiyotni oldida olishda modellashtirish masalalarini ko‘rib chiqqan va unga qo‘yiladigan asosiy talablar shakllantirilgan, ularning xususiyatlari iqtisodiy jarayonlarning real vaqt rejimida ham, ssenariy usuliga asoslangan dinamikasida ham adekvat ifodalanishini ta’minlashi zarurligi ko‘rsatib va asoslab berilgan.

Bundan tashqari, tashqi iqtisodiy faoliyat elementlarining asosiy xossalari va munosabatlarini, vazifalarning ko‘p bosqichliligini hisobga olgan holda ularning faoliyat ko‘rsatishi va rivojlanishi jarayonlari qonuniyatlarining namoyon bo‘lishini tavsiflovchi modeli (jadvalli talqin) ishlab chiqilgan, shuningdek, xufyona

[3] Ўша манба.

iqtisodiyotga ta’sir etuvchi omillarni ssenariy usuli asosida xufyona faoliyatning ko‘p mezonli va ko‘p maqsadli modelining yagona maqsadli funksiyasini qurishning asosiy usuli ishlab chiqilgan, yashirin iqtisodiyot ta’sirining prognozlarini ishlab chiqqan, bunday ta’sirning salbiy oqibatlarini cheklovchi chora-tadbirlarni ishlab chiqqan hamda shuning uchun dissertatsiyada ko‘rib chiqilgan modellardan foydalanishni ta’minlovchi yashirin iqtisodiyotning tashqi iqtisodiy faoliyat ko‘rsatkichlariga salbiy ta’sirini minimallashtirish senariylarini o‘rganish uchun takliflar ishlab chiqilgan”[4].

Darhaqiqat, bugungi kunda xufyona iqtisodiyotni jilovlashda soliq instrumentlardan samarali foydalanishda jarayonlarni modellashtirish katta ahamiyatga ega. Shu jihatdan olganda S.Echmakovning ilmiy tadqiqot natijalari o‘z ilmiy ahamiyatga egadir.

Ilmiy tahlillarimiz asosida bir qator xulosalar chiqarish mumkin:

birinchidan, xufyona iqtisodiyotning kelib chiqish sabablari va unga oid davlatning siyosati bilan bog‘liq ilmiy tadqiqotlarda asosiy e’tibor xufyona iqtisodiyotni jilovlashni yuzaga keltiradigan omillarni kamaytirishga qaratilganligini ko‘rish mumkin;

ikkinchidan, xufyona iqtisodiyotni qisqartirishda qo‘llaniladigan soliq instrumentlardan foydalanishga oid ilmiy tadqiqotlarda pul muomalasi bilan bog‘liq tadqiqotlar ko‘p uchraydiki, ularda davlatning monetar siyosati xufyona iqtisodiyotni yuzaga keltiruvchi va uni kamaytirishning omili sifatida tadqiq qilingan;

uchinchidan, xufyona iqtisodiyotni qisqartirishda moliyaviy instrumentlar sifatida soliq tizimining roliga qaratilgan ilmiy tadqiqotlar unchalik ko‘p bo‘lmasada, ularda tadbirkorlikni rivojlantirishni rag‘batlantirishda soliq mexanizmidan samarali foydalanish asosiy omil sifatida baholangan;

Xulosa va takliflar.

Yuridik shaxslar bilan jismoniy shaxslar o‘rtasida predmeti ishlar bajarishdan

[4] Ечмаков Сергей Михайлович. Генезис теневых экономических отношений: анализ и моделирование. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора экономических наук. Тамбов. 2005 с. 64.

iborat bo‘lgan, tuzilgan fuqarolik-huquqiy tusdagi shartnomalarga muvofiq jismoniy shaxslarga amalga oshirilgan to‘lovlarga ishlatilgan materiallar narxi ham qo‘shilgan bo‘lsa, ushbu JShni tadbirkorlik faoliyati davlat ro‘yhatidan o‘tkazilganligini va tegishli soliqlar hisoblanishini tekshirish.

Adabiyotlar:

O‘zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi- Toshkent: G‘afur G‘ulom nashriyot uyi 2020.- 640 b.

EFFECT OF IMPLEMENTED EDUCATIONAL MANAGEMENT STRATEGIES ON MOTIVATION

F.B.Egamberdiyev,

senior teacher of Philology and Teaching Languages, ISFT institute

Abstract*. Education management plays a pivotal role in fostering student engagement, enhancing teacher performance, and ensuring institutional success. Motivation serves as a key driver for achieving these objectives.*

Keywords*: Education management, motivation strategies, student engagement, teacher performance, institutional efficiency.*

School management encompasses a broad spectrum of responsibilities, including curriculum development, policy implementation, and resource allocation. One of the critical aspects influencing educational success is motivation. Motivational theories suggest that intrinsic and extrinsic factors shape students' academic achievements and teachers' professional effectiveness. This study aims to analyze motivation-based strategies in school management and their impact on learning and teaching efficiency.

Impact on Students

- **Intrinsic Motivation:** Students perform better academically when engaged in self-directed learning and goal-setting activities. Encouraging curiosity, autonomy, and mastery-oriented tasks enhances intrinsic motivation.
- **Extrinsic Motivation:** Rewards, recognition, and structured incentives boost student participation and performance. Effective extrinsic motivators include scholarship programs, certificates, and competitive academic environments.

- **Peer Influence and Collaboration:** Social interactions and cooperative learning positively impact student motivation, promoting knowledge sharing and engagement.
- **Parental Involvement:** Parental support and engagement in a child's education significantly enhance motivation, leading to better academic outcomes.

Impact on Educators

- **Professional Development:** Motivation-driven policies, such as continuous training, mentorship programs, and career progression, enhance teacher satisfaction and instructional quality. Professional learning communities foster knowledge exchange and pedagogical innovation.
- **Work Environment:** A supportive, collaborative, and resource-rich environment contributes to higher teacher retention and efficiency. Empowering teachers through participatory decision-making and workload management improves job satisfaction.
- **Performance-Based Incentives:** Schools that implement performance-based pay, recognition programs, and leadership opportunities see increased motivation and commitment among educators.
- **Work-Life Balance:** Policies that promote a healthy work-life balance improve teacher motivation, job satisfaction, and productivity.

Institutional Efficiency

- **Leadership and Governance:** Schools with motivation-focused leadership strategies experience improved operational efficiency and staff commitment. Transformational leadership, which inspires and empowers educators, fosters a high-performance culture.
- **Technology Integration:** Digital tools that personalize learning and administrative tasks increase overall institutional productivity. Platforms supporting adaptive learning, gamification, and AI-driven analytics enhance motivation at all levels.

- **Resource Allocation:** Ensuring equitable access to learning materials, infrastructure, and financial support strengthens institutional success. Schools with well-managed resources report higher motivation among students and faculty.
- **Community Engagement:** Collaboration with local communities, industries, and stakeholders strengthens schools, increasing their efficiency and sustainability.

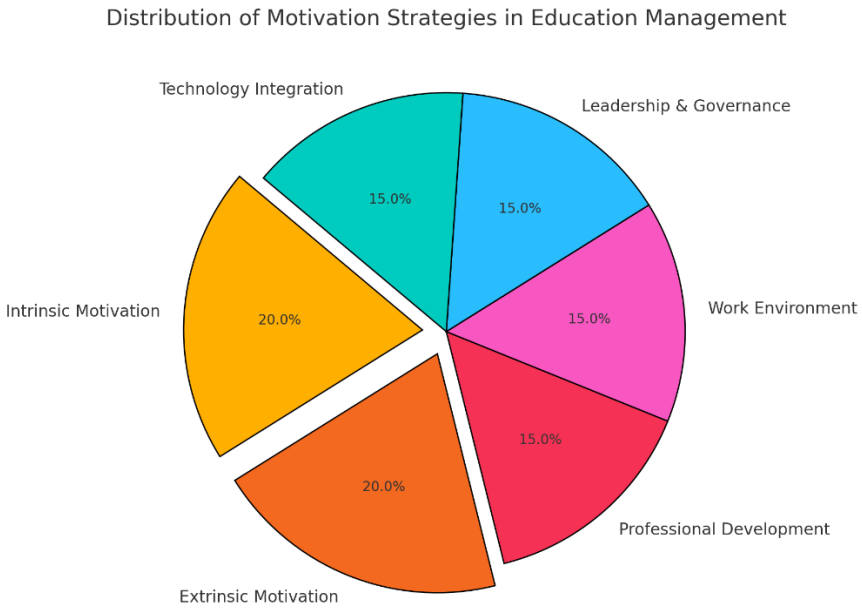

Motivation plays a crucial role in school management by influencing students, teachers, and institutional frameworks. A multi-faceted approach that incorporates intrinsic and extrinsic motivation strategies can enhance academic performance, teacher satisfaction, and institutional efficiency. Education policymakers should adopt motivation-centered reforms to ensure sustainable growth and success in the education sector. Future research should explore long-term impacts and cross-cultural applicability of motivation-based strategies in school management.

References

1. Dörnyei, Z. (2001). Teaching and researching motivation. Pearson Education.

2. Luthans, F. (2011). Organizational Behavior: An Evidence-Based Approach. McGraw-Hill.

3. Uzbek Ministry of Higher and Secondary Specialized Education (2020). Strategies for improving motivation in the educational system of Uzbekistan. Tashkent: Uzbek National Publishing House.

4. Vroom, V. H. (1964). Work and motivation. Wiley.

MAKTAB O‘QITUVCHILARINING INKLYUZIV KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISH YO‘LLARI

MUXABBAT NAZARALIYEVNA TOSHMURODOVA
TOSHKENT DAVLAT IQTISODIYOT UNIVERSITETI
XORIJIY TILLAR TA’LIMI KAFEDRASI KATTA O‘QITUVCHISI

Annotatsiya. *Mazkur maqolada umumta’lim muassasalarida o‘qituvchilarning inklyuziv tayyorgarligini kompetensiyaviy yondashuv asosida boshqarish tamoyillari tahlil qilinadi. Inklyuziv ta’lim sharoitida pedagoglarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish zarurati asoslanadi hamda ularni shakllantirish yo‘llari ochib beriladi.*

Kalit so‘zlar: *inklyuziv ta’lim, kompetensiyaviy yondashuv, o‘qituvchi tayyorgarligi, metodik kompetensiya, ta’lim jarayoni boshqaruvi.*

Аннотация. *В данной статье анализируются принципы управления подготовкой учителей к инклюзивному обучению на основе компетентностного подхода в общеобразовательных учреждениях. Обоснована необходимость развития профессиональных компетенций педагогов в условиях инклюзивного образования, раскрыты пути их формирования.*

Ключевые слова: *инклюзивное образование, компетентностный подход, подготовка учителей, методическая компетенция, управление образовательным процессом.*

Abstract. *This article analyzes the principles of managing teachers' inclusive training based on the competency-based approach in general education institutions. The necessity of developing teachers' professional competencies in the context of inclusive education is substantiated, and ways of their formation are revealed.*

Keywords: *inclusive education, competency-based approach, teacher training, methodological competence, educational process management.*

Kompetensiyaviy yondashuv esa ta’lim jarayonining samaradorligini oshirish, o‘qituvchilarning kasbiy rivojlanishini ta’minlash va inklyuziv pedagogikaning asosiy tamoyillarini tatbiq etishda muhim rol o‘ynaydi. Ushbu maqolada umumta’lim muassasalarida inklyuziv ta’limni joriy etish jarayonida o‘qituvchilarning tayyorgarlik darajasini oshirishga qaratilgan kompetensiyaviy yondashuvning nazariy-metodik asoslari tahlil qilinadi hamda mazkur jarayonni tizimli ravishda boshqarish tamoyillari ochib beriladi.

Inklyuziv ta’lim va kompetensiyaviy yondashuvning mohiyatiga doir ilmiy tadqiqotlar so‘nggi yillarda pedagogika va ta’lim jarayonini takomillashtirish borasida keng qamrovli yondashuvlar qatorida muhim o‘rin tutmoqda. Quyida ushbu mavzu bo‘yicha asosiy ilmiy manbalar tahlili keltirilgan:

1. **Qosimov, A. (2019).** O‘zbekistonlik tadqiqotchi o‘qituvchilarning inklyuziv ta’limga tayyorgarligi borasida mavjud muammolar va ularning echimlariga bag‘ishlangan ilmiy izlanishlar olib borgan.

2. **Ismoilova, D. (2020).** O‘zbekiston ta’lim tizimida maxsus ehtiyojli bolalar bilan ishlashda pedagogik innovatsiyalarning qo‘llanilishi va samaradorligi tahlil qilingan.

3. **Vygotsky, L. S. (1978).** Ushbu klassik asar pedagogikaning kognitiv rivojlanish nazariyasiga asoslangan bo‘lib, inklyuziv ta’lim jarayonida o‘quvchilarning individual o‘ziga xosliklarini inobatga olish zarurligini asoslab beradi.

Ushbu tahlil shuni ko‘rsatadiki, inklyuziv ta’lim va kompetensiyaviy yondashuvni samarali joriy etish uchun nazariy va amaliy tadqiqotlarning o‘zaro bog‘liqligi muhim ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy tadqiqotlar pedagogik kompetensiyalarni rivojlantirish, ta’lim sifatini oshirish hamda maxsus ehtiyojli o‘quvchilarning ta’lim jarayoniga moslashish imkoniyatlarini kengaytirish bo‘yicha innovatsion metodlarni ishlab chiqishda davom etmoqda.

Inklyuziv ta’lim — bu barcha bolalarning, jumladan, maxsus ehtiyojlarga ega bo‘lgan o‘quvchilarning individual xususiyatlarini inobatga olgan holda, ularning bilim olish imkoniyatlarini kengaytirishga qaratilgan ta’lim tizimi hisoblanadi.

Ushbu tizimni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun pedagoglarning inklyuziv kompetensiyasini rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. Quyida ushbu kompetensiyani rivojlantirish bo‘yicha ilmiy asoslangan chora-tadbirlar va ularning amaliy misollari keltiriladi.

1. Kafedralar va ta’lim muassasalari hamkorligini kuchaytirish

Inklyuziv ta’limni samarali tashkil etish uchun pedagogik universitetlar va umumta’lim muassasalari o‘rtasida amaliy hamkorlikni yo‘lga qo‘yish zarur. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, universitet va maktablarning o‘zaro hamkorligi o‘qituvchilarni inklyuziv ta’limga tayyorlashda sezilarli darajada ijobiy ta’sir ko‘rsatadi (Ainscow, 2005).

Toshkent davlat pedagogika universiteti qoshida maxsus inklyuziv amaliyot markazi tashkil etilib, pedagogika yo‘nalishidagi talabalarga umumta’lim maktablarida amaliyot o‘tash imkoniyati yaratiladi. Ushbu amaliyot davomida talabalar maxsus ehtiyojli o‘quvchilar bilan ishlash bo‘yicha tajriba orttiradi. Shu bilan birga, universitet va maktablar o‘rtasidagi hamkorlik doirasida seminarlar, konferensiyalar va tajriba almashish loyihalari amalga oshiriladi.

2. Uzliksiz malaka oshirish tizimini joriy etish

O‘qituvchilar inklyuziv ta’lim metodlari va pedagogik yondashuvlar bo‘yicha doimiy ravishda malaka oshirib borishi lozim. UNESCO (2017) ma’lumotlariga ko‘ra, pedagoglarning inklyuziv ta’limga tayyorligi ta’lim sifatini oshirishning eng muhim omillaridan biridir.

Respublika pedagog kadrlarni qayta tayyorlash markazida “Inklyuziv ta’lim metodologiyasi” bo‘yicha doimiy ravishda seminar va treninglar tashkil etiladi. Ushbu treninglarda quyidagi mavzular yoritiladi:

- Maxsus ehtiyojli o‘quvchilar bilan individual ishlash strategiyalari;
- Differensial yondashuv va moslashtirilgan o‘quv dasturlari;
- O‘quv jarayonida turli pedagogik texnologiyalardan foydalanish.

Bu treninglarda nafaqat umumta’lim maktablarining o‘qituvchilari, balki maktab direktorlari va psixologlari ham ishtirok etishi maqsadga muvofiq bo‘ladi.

3. Amaliy mashg‘ulotlar va tajriba almashish tizimini yo‘lga qo‘yish

Inklyuziv ta’limda tajriba almashish va amaliy mashg‘ulotlar pedagoglarning kasbiy tayyorgarligini oshirishda muhim o‘rin tutadi. Vygotskiyning sotsiokultural nazariyasiga ko‘ra, pedagogik jarayon interaktiv muloqot va tajriba almashish asosida shakllanadi (Vygotsky, 1978).

Har yili o‘tkaziladigan “Inklyuziv ta’lim haftaligi” davomida respublikadagi ilg‘or maktablar o‘z tajribalarini almashadi. Masalan, Toshkent shahridagi 102-maktab inklyuziv ta’lim bo‘yicha ilg‘or tajribaga ega bo‘lib, ularning tajribasi boshqa maktablar uchun namunaviy model sifatida ko‘rsatilib, o‘qituvchilar uchun amaliy mashg‘ulotlar tashkil etiladi.

4. Innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy etish

Inklyuziv ta’lim samaradorligini oshirishda interaktiv o‘qitish metodlari va innovatsion pedagogik texnologiyalar muhim rol o‘ynaydi. Bruner (1983) tomonidan ilgari surilgan kognitiv rivojlanish nazariyasiga ko‘ra, turli xil o‘quv metodlari bolaning bilim olish jarayoniga moslashtirilishi kerak.

- **Differensial yondashuv:** O‘quvchilar bilim olish qobiliyatiga qarab guruhlarga ajratilib, har bir guruhga mos keladigan metodlar qo‘llanadi.
- **Axborot texnologiyalaridan foydalanish:** Maxsus ehtiyojli o‘quvchilar uchun moslashtirilgan o‘quv dasturlari va interaktiv dars materiallari yaratilib, elektron platformalar orqali taqdim etiladi. Masalan, matnni ovozli formatga aylantiruvchi dasturlar kam ko‘rish qobiliyatiga ega bolalar uchun qo‘llanilishi mumkin.

5. Tibbiy-psixologik xizmatlarni takomillashtirish

Inklyuziv ta’lim jarayonida nafaqat pedagoglar, balki psixolog va defektologlarning ham ishtiroki muhimdir. Ainscow va Booth (2010) tomonidan olib borilgan tadqiqotlarga ko‘ra, maktablarda multidisiplinar yondashuv inklyuziv ta’lim samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

Har bir maktab qoshida maxsus psixologik-pedagogik xizmat tashkil etilib, inklyuziv ta’lim oluvchilarga individual yordam ko‘rsatiladi. Bu xizmatlar tarkibida psixolog, logoped, defektolog va maxsus pedagog bo‘lishi kerak. Shuningdek, har oyda ota-onalar uchun maslahatlar tashkil etilib, ularning farzandlariga to‘g‘ri

yondashish usullari o‘rgatiladi.

6. Monitoring va baholash tizimini joriy etish

Inklyuziv ta’lim samaradorligini oshirish uchun pedagoglarning faoliyatini muntazam ravishda baholab borish zarur. UNESCO (2020) hisobotiga ko‘ra, pedagogik faoliyat samaradorligini monitoring qilish orqali ta’lim sifatini oshirish mumkin.

Maxsus inklyuziv baholash tizimi ishlab chiqilib, unda quyidagi jihatlar ko‘zda tutiladi:

- O‘qituvchilarning inklyuziv ta’lim bo‘yicha kompetensiyasi darajasini baholash;
- Maxsus ehtiyojli o‘quvchilarning o‘zlashtirish ko‘rsatkichlarini kuzatish;
- Ota-onalar va o‘quvchilarning fikr-mulohazalarini inobatga olgan holda ta’lim jarayonini takomillashtirish.

Yuqorida keltirilgan amaliy chora-tadbirlar inklyuziv kompetensiyani rivojlantirishga qaratilgan bo‘lib, ularning samarali amalga oshirilishi pedagoglarning kasbiy mahoratini oshirish, o‘quvchilarga individual yondashuvni kuchaytirish va inklyuziv ta’lim muhitini shakllantirishga xizmat qiladi. Har bir ta’lim muassasasi ushbu chora-tadbirlarni o‘z sharoitiga mos ravishda amalga oshirishi muhimdir.

Inklyuziv ta’limni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun o‘qituvchilarning pedagogik, psixologik va metodik kompetensiyalarini doimiy rivojlantirish talab etiladi. Bu jarayonda davlat ta’lim siyosati, malaka oshirish kurslari, innovatsion texnologiyalar va amaliy tadqiqotlar muhim o‘rin tutadi. O‘qituvchilarning inklyuziv ta’limga tayyorgarligini oshirish, ularning maxsus ehtiyojli o‘quvchilar bilan ishlash malakalarini mustahkamlash nafaqat individual ta’lim sifati, balki umuman ta’lim tizimining barqaror rivojlanishiga ham xizmat qiladi. Shu sababli, inklyuziv ta’lim sohasida o‘qituvchilarni tayyorlash jarayonini yanada mukammallashtirish va samaradorligini oshirish ta’lim siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri bo‘lishi lozim.

Adabiyotlar

1. Booth, T., & Ainscow, M. (2011). *Index for Inclusion: Developing Learning and Participation in Schools*. Bristol: CSIE.

2. Ismoilova, D. (2020). Maxsus ehtiyojli bolalar bilan ishlashda pedagogik innovatsiyalar. *Milliy ta’lim jurnali*, 6, 89-97.

3. Nazarova, Z. (2017). Inklyuziv ta’limning rivojlanish tendensiyalari. *O‘zbek pedagogika jurnali*, 3, 45-52.

4. O‘rinboyev, M. (2021). Kompetensiyaviy yondashuv asosida inklyuziv ta’limni rivojlantirish masalalari. *Ta’lim va taraqqiyot*, 2(4), 33-41.

5. Qosimov, A. (2019). O‘qituvchilarning inklyuziv ta’limga tayyorgarligi: muammolar va echimlar. *Pedagogik tadqiqotlar jurnali*, 5(1), 67-74.

ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫЕ ЭНЕРГОСЕТИ В УЗБЕКИСТАНЕ, КОНЦЕПЦИИ, ТЕХНОЛОГИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ

Амурова Наталья Юрьевна

Ташкентский университет информационных технологий имени Мухаммада аль-Хорезми, Ташкент, Узбекистан

amuryonok@list.ru

Аннотация: *Интеллектуальные энергосистемы (Smart Grid) представляют собой комплекс технологических решений, основанных на интеграции информационно-коммуникационных технологий, направленных на повышение эффективности, надежности и адаптивности электроэнергетической инфраструктуры. Их внедрение способствует автоматизированному мониторингу и управлению процессами генерации, распределения и потребления энергии, обеспечивая рациональное использование ресурсов, интеграцию возобновляемых источников энергии и минимизацию экологических рисков, а также снижение операционных затрат и улучшение качества электроснабжения.*

Ключевые слова: *умные сети, эффективность, надежность, автоматизация, энергопотребление, возобновляемые источники, устойчивость.*

Введение

Интеллектуальные энергосети (Smart Grid) представляют собой новую парадигму развития электроэнергетики, основанную на внедрении современных информационно-коммуникационных технологий для формирования адаптивной, автоматизированной и высокоэффективной энергетической системы. Их применение обеспечивает повышение надежности и безопасности энергоснабжения, интеграцию децентрализованных возобновляемых источников энергии, а также активное

участие потребителей в процессах управления энергопотреблением, способствуя оптимальному распределению ресурсов и снижению негативного воздействия на окружающую среду.

Интеллектуальные энергосети (Smart Grid) представляют собой комплексную систему, включающую такие ключевые компоненты, как интеллектуальные измерительные технологии, автоматизированные распределительные сети, интеграцию децентрализованных энергетических ресурсов, системы управления потреблением энергии и передовые информационно-коммуникационные решения.

Интеллектуальные измерительные системы (Smart Meters) выполняют функции точного учета электроэнергии, обеспечивая сбор, передачу и анализ данных в режиме реального времени, а также дистанционное управление энергопотреблением. Их использование способствует повышению эффективности распределения электроэнергии, снижению технических и коммерческих потерь, повышению уровня прозрачности расчетов и улучшению взаимодействия между энергоснабжающими организациями и потребителями.

Автоматизация распределительных сетей (**Distribution Automation**) включает в себя автоматическое управление и мониторинг распределительных сетей, быстрое обнаружение и устранение неисправностей, а также оптимизацию потоков энергии, что способствует повышению надежности и устойчивости сети, снижению времени простоя и улучшению качества энергоснабжения.

Интеграция распределённых энергетических ресурсов (**DER Integration**) предполагает подключение и управление распределёнными генераторами, такими как солнечные панели, ветряные турбины и системы хранения энергии. Это позволяет увеличить долю возобновляемых источников энергии, снизить зависимость от централизованных источников и улучшить экологическую устойчивость.

Системы управления энергопотреблением (**Demand Response Systems**)

обеспечивают мониторинг и управление потреблением энергии на уровне потребителей, предоставляя стимулы для сокращения потребления в пиковые периоды. Это позволяет снизить пиковые нагрузки, улучшить баланс спроса и предложения и повысить эффективность использования ресурсов.

Основная часть

Информационно-коммуникационные технологии (ИКТ) обеспечивают двустороннюю связь между всеми компонентами сети, обработку и анализ больших данных, использование облачных технологий и интернета вещей (IoT), что способствует улучшенной координации и управлению сетью, повышению безопасности данных и улучшению прогнозирования и планирования.

Преимущества умных сетей включают в себя **повышение надежности и качества** энергоснабжения, эффективное использование ресурсов, интеграцию возобновляемых источников энергии, экологическую устойчивость и активное участие потребителей. Умные сети могут автоматически обнаруживать и устранять неисправности, минимизируя время простоя и потери энергии, а также обеспечивать более стабильное и качественное энергоснабжение благодаря точному мониторингу и управлению.

Оптимизация использования энергетических ресурсов позволяет снизить затраты на производство и распределение электроэнергии, а автоматизация и цифровизация процессов управления энергией способствуют сокращению эксплуатационных затрат. Умные сети облегчают интеграцию распределённых и возобновляемых источников энергии, таких как солнечные и ветряные установки, использование систем хранения энергии позволяет сглаживать колебания в производстве энергии и обеспечивать стабильность сети.

Повышение энергоэффективности и использование возобновляемых источников энергии способствуют снижению выбросов парниковых газов, что поддерживает устойчивое развитие энергетической системы и уменьшает

воздействие на окружающую среду. Умные сети предоставляют потребителям больше контроля над своим энергопотреблением и стимулируют участие в управлении энергией, предоставляя им точную информацию о своем энергопотреблении и рекомендации по его оптимизации.

Тем не менее, умные сети сталкиваются с рядом вызовов и перспектив. **Технические вызовы** включают необходимость модернизации существующей инфраструктуры и интеграции новых технологий, обеспечение совместимости и стандартизации различных компонентов и систем умных сетей. Важным аспектом является кибербезопасность, так как необходимо обеспечить защиту информации и данных в умных сетях от киберугроз, а также разработку и внедрение эффективных мер кибербезопасности для защиты энергетической системы.

Финансовые и экономические вызовы связаны с высокими первоначальными затратами на внедрение и модернизацию умных сетей, а также необходимостью создания экономических стимулов и моделей для привлечения инвестиций в развитие умных сетей. **Регуляторные и правовые** аспекты включают разработку и внедрение нормативно-правовой базы для поддержки развития умных сетей, обеспечение защиты данных и конфиденциальности информации в умных сетях. Важным является также повышение уровня осведомлённости и образования населения о возможностях и преимуществах умных сетей, обучение новых навыков и подготовка кадров для работы в сфере умных сетей.

Заключение

Умные сети являются ключевым элементом будущего энергоснабжения, предоставляя возможности для повышения эффективности, надежности и устойчивости энергетической системы. Они способствуют интеграции возобновляемых источников энергии, улучшению качества энергоснабжения и активному участию потребителей в управлении энергопотреблением. Внедрение умных сетей требует комплексного подхода, включающего технические, экономические, экологические и социальные

аспекты, а также сотрудничество на всех уровнях - от государственных учреждений до частного сектора и населения.

Умные сети (Smart Grid) представляют собой высоко интегрированные и динамично развивающиеся системы, которые объединяют различные технологии для создания более эффективной, надежной и устойчивой энергетической инфраструктуры. Важные аспекты и направления, связанные с компонентами умных сетей, включают интеграцию с умными городами и инфраструктурой, внедрение новейших технологий, системы оценки и моделирования, этические и социальные вопросы, а также вопросы интеграции и стандартизации.

Интеграция умных сетей с концепцией умных городов представляет собой важное направление развития. В рамках умных городов умные сети взаимодействуют с системами **умных зданий**, которые автоматизируют **управление освещением, отоплением и кондиционированием воздуха**, что позволяет оптимизировать потребление энергии на уровне зданий. Кроме того, умные сети интегрируются с **транспортной инфраструктурой**, обеспечивая управление **зарядкой электромобилей** и **оптимизацию транспортного движения** для снижения энергопотребления, и загрязнения. Умное освещение, управляемое через умные сети, может автоматически регулировать уровень освещения в зависимости от времени суток, погодных условий и плотности движения, что позволяет существенно сократить потребление энергии.

Развитие и внедрение новейших технологий также играют ключевую роль в совершенствовании умных сетей. **Блокчейн-технология** используется для обеспечения прозрачности и безопасности энергетических транзакций, таких как продажа избыточной энергии от домашних солнечных панелей в сеть. **Квантовые вычисления**, хотя и находятся на ранних стадиях развития, имеют потенциал радикально изменить управление умными сетями за счёт анализа больших данных и решения сложных оптимизационных задач. **Интеллектуальные трансформаторы**, оснащённые датчиками и

коммуникационными системами, могут автоматически регулировать напряжение и улучшать эффективность распределения энергии.

Системы оценки и моделирования становятся важными для управления и оптимизации умных сетей. **Использование симуляций и моделей** позволяет анализировать различные сценарии работы сети, такие как изменение спроса, аварии или интеграция новых источников энергии, что помогает прогнозировать последствия и разрабатывать стратегии для оптимизации работы сети. **Методы оценки устойчивости** помогают оценивать способность сети противостоять внешним воздействиям, таким как экстремальные погодные условия, террористические угрозы или технологические сбои.

Этические и социальные вопросы становятся всё более актуальными в контексте умных сетей. Управление **личными данными** потребителей и обеспечение их конфиденциальности требуют разработки и внедрения строгих мер защиты данных, чтобы предотвратить несанкционированное использование. Также важно учитывать социальное воздействие умных сетей, включая вопросы доступа к технологии, её влияние на рабочие места и социальное неравенство.

Интеграция и стандартизация играют ключевую роль в обеспечении совместимости различных компонентов умных сетей. Разработка и внедрение единых стандартов и протоколов для обеспечения совместимости между различными системами и устройствами способствуют созданию бесшовной и интегрированной сети. Обеспечение **интероперабельности** между различными производителями и поставщиками технологий является критическим аспектом для успешного функционирования умных сетей.

Комплексный подход к умным сетям включает в себя не только рассмотрение традиционных компонентов, таких как интеллектуальные измерительные системы и автоматизация распределительных сетей, но и новейшие технологии, связанные с умными городами, блокчейном, квантовыми вычислениями и социальными аспектами. Внедрение и развитие

этих технологий требуют внимания к вопросам стандартизации, этики и интеграции, что позволит создать более эффективные, надежные и устойчивые системы управления энергией.

Литература

1. Modelling and research of harmonic components of current and voltage in electric nets / Ye. Borisova, N. Amurova, F. Kodirov, S. Abdullayeva // Universum: технические науки. – 2022. – No. 2-7(95). – P. 63-67. – DOI 10.32743/UniTech.2022.95.2.13134. – EDN ASWAXJ.

2. Амурова Н. Ю. МОДЕЛИРОВАНИЕ ЭНЕРГОСБЕРЕГАЮЩИХ СИСТЕМ НА БАЗЕ SMART GRID //ББК 22.3 А 43. – 2019. – С. 17.

3. Амурова, Н. Ю. Тенденции оценки энергоснабжения в Узбекистане с применением ВИЭ на основе концепции Smart Grid / Н. Ю. Амурова // Высшая школа. – 2017. – № 4. – С. 90-91. – EDN XYEKTT.

4. Амурова Наталья Юрьевна. (2024). ASSESSING THE EFFECTIVENESS OF SOLAR PANELS IN URBANIZED AREAS: AN ANALYSIS OF BENEFITS AND CHALLENGES. *Web of Discoveries: Journal of Analysis and Inventions*, *2*(3), 115–120. Retrieved from https://webofjournals.com/index.php/3/article/view/1043

5. Yurievna A. N. A MODEL FOR THE FORMATION OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF SPECIALISTS IN ENERGY AND POWER SUPPLY IN THE FIELD OF INFORMATION TECHNOLOGY BASED ON DESIGN AND CREATIVE TRAINING //International Journal of Education, Social Science & Humanities. FARS Publishers. – 2023. – Т. 11. – №. 3. – С. 71-77.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫХ СИСТЕМ И ДЕЦЕНТРАЛИЗОВАННЫХ ЭНЕРГОРЕСУРСОВ ДЛЯ ОПТИМИЗАЦИИ ЭНЕРГОЭФФЕКТИВНОСТИ

Амурова Наталья Юрьевна

Ташкентский университет информационных технологий имени Мухаммада аль-Хорезми, Ташкент, Узбекистан

amuryonok@list.ru

Аннотация: *Функционирование интеллектуальных энергосетей (Smart Grid) основано на глубокой интеграции передовых информационно-коммуникационных технологий и интеллектуальных систем управления, что обеспечивает формирование высокоэффективной, надежной и адаптивной энергетической инфраструктуры. Основополагающими принципами являются адаптивное управление нагрузкой, двусторонний обмен данными между элементами энергосистемы, интеграция распределенных энергетических ресурсов и внедрение передовых цифровых технологий, включая Интернет вещей, искусственный интеллект и блокчейн. Внедрение Smart Grid способствует оптимизации процессов генерации, передачи и распределения электроэнергии, повышению надежности и устойчивости энергосистемы, а также формированию эффективных механизмов взаимодействия с потребителями на основе динамического ценообразования и интеллектуального управления энергопотреблением.*

Ключевые слова: *умные сети, интеллектуальное управление, распределённые энергетические ресурсы, адаптивные системы, информационно-коммуникационные технологии, энергоэффективность, прогнозирование потребления.*

Введение

Принципы функционирования интеллектуальных энергосетей (Smart Grid) базируются на синергетической интеграции передовых информационно-

коммуникационных технологий и интеллектуальных систем управления, направленных на формирование адаптивной, высокоэффективной и надежной энергетической инфраструктуры. Основные концептуальные аспекты включают адаптивное управление энергопотоками, двусторонний обмен данными между компонентами системы, координацию и интеграцию распределенных энергетических ресурсов, повышение качества электроснабжения, обеспечение устойчивости и гибкости энергосистемы, а также внедрение инновационных цифровых технологий, способствующих оптимизации процессов генерации, распределения и потребления электроэнергии.

Интеллектуальные энергосети представляют собой не только технологическую эволюцию, но и концептуальный сдвиг в развитии электроэнергетики, основанный на децентрализованной и взаимосвязанной архитектуре. Их ключевая задача заключается в повышении управляемости энергосистемы, обеспечении её высокой надежности и адаптивности, а также в интеграции распределенных и возобновляемых источников энергии. Функциональные принципы Smart Grid направлены на динамическую адаптацию энергоснабжения к изменяющимся условиям потребления, прогнозирование и сглаживание пиковых нагрузок, а также оперативное устранение отказов с минимальными временными затратами. Одним из важнейших компонентов данной концепции является развитие инфраструктуры, обеспечивающей двусторонний обмен данными между потребителями, энергогенерирующими мощностями и управляющими центрами. Это способствует эффективному балансированию спроса и предложения, оптимизации использования энергетических ресурсов и снижению углеродного следа за счёт рационального управления энергопотреблением.

Современные достижения в области аналитики больших данных, интернет вещей (IoT) и искусственного интеллекта предоставляют новые возможности для интеграции и автоматизации процессов управления

энергией. Использование блокчейн-технологий открывает перспективы для обеспечения прозрачности и безопасности энергетических транзакций. Важным элементом умных сетей является их способность к самоорганизации и самовосстановлению, что повышает устойчивость системы в условиях чрезвычайных ситуаций. Важнейшими преимуществами умных сетей являются не только снижение операционных затрат и улучшение качества энергоснабжения, но и значительное уменьшение экологического следа за счет эффективного использования возобновляемых источников энергии и внедрения зелёных технологий. Введение в принципы работы умных сетей также подчеркивает их роль в формировании более устойчивых и экономически эффективных энергосистем будущего.

Основная часть

Всестороннее исследование принципов функционирования умных сетей, которые являются основой для создания адаптивных, эффективных и высоконадежных энергетических систем. Умные сети (Smart Grid) представляют собой интеграцию традиционной энергетической инфраструктуры с современными информационно-коммуникационными технологиями (ИКТ) и интеллектуальными системами управления, что позволяет оптимизировать процессы управления энергопотреблением и обеспечивать высокую степень устойчивости и гибкости энергоснабжения. Эти принципы включают в себя несколько ключевых аспектов, которые являются важнейшими элементами работы умных сетей: адаптивное управление, двусторонняя связь, интеграция и координация различных источников энергии, улучшение качества обслуживания и внедрение инновационных технологий.

Адаптивное управление в умных сетях предполагает способность системы оперативно изменять параметры работы в ответ на изменения в спросе и предложении энергии, а также на основе прогнозных данных. Это позволяет эффективно распределять ресурсы и минимизировать избыточное потребление, тем самым повышая экономическую эффективность сети.

Двусторонняя связь между компонентами сети, включая потребителей, генераторов и управляющих систем, предоставляет возможность для динамичного обмена информацией и оперативного реагирования на изменения в энергетических потоках. Интеграция распределённых источников энергии и системы хранения энергии позволяет повысить гибкость сети, снизив зависимость от централизованных источников и способствуя увеличению доли возобновляемых источников энергии в общем энергетическом балансе.

Инновационные технологии, такие как Интернет вещей (IoT), искусственный интеллект (AI) и блокчейн, значительно повышают эффективность управления умными сетями, обеспечивая более высокую степень автоматизации и прозрачности в процессах мониторинга, анализа и управления.

Таким образом, принципы работы умных сетей являются основой для создания энергоэффективной, устойчивой и экологически безопасной энергетической инфраструктуры, способной эффективно интегрировать различные источники энергии и минимизировать воздействие на окружающую среду.

1. Адаптивное управление в умных сетях предполагает динамическую настройку и оптимизацию работы сети в зависимости от текущих условий и потребностей. Это включает:

- **Динамическое регулирование нагрузки,** системы могут изменять распределение энергии в реальном времени на основе текущего спроса и предложения. Например, при увеличении потребления в определённом районе система может направить дополнительные ресурсы или временно снизить нагрузку в других зонах;

- **Прогнозирование потребления и генерации,** использование данных о потреблении и метеорологических условий для прогнозирования потребностей и генерации энергии. Прогнозирование помогает в планировании и управлении ресурсами, предотвращая дефицит или избыток

энергии;

- **Автоматическое управление распределением**, системы могут автоматически переключаться между различными источниками энергии или маршрутами в случае сбоя или перегрузки, обеспечивая непрерывность электроснабжения.

2. Двусторонняя связь представляет собой ключевой элемент умных сетей, обеспечивающий обмен информацией между различными компонентами сети:

- Сбор данных в реальном времени, интеллектуальные измерительные системы и сенсоры собирают данные о потреблении, состоянии оборудования и внешних условиях, которые передаются в управляющие центры для анализа;

- **Передача команд и обновлений,** управляющие центры могут отправлять команды для регулирования работы оборудования, изменения тарифов или проведения технического обслуживания. Двусторонняя связь позволяет мгновенно реагировать на изменения и управлять сетью более эффективно;

- **Интерактивное взаимодействие с потребителями,** потребители могут получать информацию о своём потреблении и изменениях в тарифах, а также иметь возможность участвовать в программах управления спросом, предоставляя обратную связь.

3. Интеграция и координация различных элементов умных сетей обеспечивают их целостность и согласованную работу:

- **Интеграция распределённых источников энергии,** умные сети интегрируют различные источники энергии, включая возобновляемые, такие как солнечные и ветряные электростанции, с центральными электростанциями. Это позволяет использовать источники энергии, которые могут быть недоступны в централизованных системах;

- **Системы хранения энергии,** интеграция аккумуляторных систем и других технологий хранения энергии для сглаживания колебаний в производстве и потреблении. Хранилища энергии могут заряжаться в

периоды низкого спроса и разряжаться в периоды пикового потребления;

- **Координация работы различных систем**, обеспечение взаимодействия между различными компонентами сети, такими как генераторы, трансформаторы, распределительные устройства и системы управления.

4. Улучшение качества обслуживания связано с повышением эффективности работы сети и уровнем обслуживания потребителей:

- Снижение времени простоя, автоматизация процессов диагностики и восстановления позволяет быстро реагировать на сбои и минимизировать время отключений. Это включает в себя использование интеллектуальных переключателей и систем самовосстановления;

- Оптимизация тарифов, реализация динамического ценообразования на основе текущего спроса и предложения. Это позволяет потребителям управлять своими расходами и стимулирует снижение потребления в пиковые часы;

- Повышение надёжности и устойчивости, постоянный мониторинг и анализ состояния сети позволяет предсказывать потенциальные проблемы и предотвращать аварии до их возникновения.

5. Устойчивость и гибкость умных сетей обеспечивают их способность адаптироваться к изменениям и выдерживать внешние воздействия.

- **Устойчивость к сбоям,** умные сети проектируются с учётом возможности быстрого восстановления после аварий. Это включает в себя резервирование ключевых компонентов и использование распределённых источников энергии;

- Гибкость в управлении ресурсами, возможность легко настраивать и оптимизировать работу сети в зависимости от изменений в спросе, генерации и внешних условиях. Это включает в себя использование адаптивных алгоритмов и машинного обучения;

- **Адаптация к изменениям**, способность сети к интеграции новых

технологий и источников энергии без значительных изменений в её инфраструктуре.

6. Инновационные технологии способствуют повышению эффективности и возможностей умных сетей.

- Интернет вещей (IoT) для мониторинга и управления сетевыми компонентами, что позволяет собирать и анализировать данные о состоянии сети в реальном времени;

- Искусственный интеллект (AI) для анализа больших данных, прогнозирования и автоматизации управления. AI может использоваться для оптимизации распределения энергии, предсказания неисправностей и улучшения взаимодействия с потребителями.

- Блокчейн может использоваться для обеспечения прозрачности и безопасности энергетических транзакций, а также для управления дистрибуцией возобновляемых источников энергии и торговли энергией.

В результате, принципы работы умных сетей основываются на создании динамичной, интегрированной и адаптивной энергетической инфраструктуры, которая способна эффективно управлять ресурсами, повышать надёжность и устойчивость, а также интегрировать передовые технологии для улучшения качества обслуживания и взаимодействия с потребителями.

В умных сетях множество программ и систем выполняют различные функции для обеспечения эффективного управления, мониторинга и оптимизации энергетической инфраструктуры. Эти программы можно сгруппировать по нескольким ключевым областям:

1. Программы управления энергией (Energy Management Systems, EMS) - анализ потребления и генерации, управление нагрузкой**.**

2. Программы для интеллектуальных измерительных систем (Smart Metering Systems) - сбор и передача данных (поддерживают различные протоколы связи, такие как Zigbee, Wi-Fi или LTE), анализ данных потребления, выявлении аномалий, таких как утечки энергии или

мошенничество с показаниями.

3. Программы управления распределением (Distribution Management Systems, DMS) - мониторинг и управление распределительными сетями (автоматического переключения нагрузки и восстановления после сбоев), моделирование и оптимизация **(**прогнозировать нагрузки и сбои).

4. Программы управления ресурсами (Resource Management Systems) - интеграция распределённых энергетических ресурсов (DER): (управляют распределёнными источниками энергии, солнечные панели и ветряные турбины), управление системами хранения энергии **(**оптимизируют процесс зарядки и разрядки аккумуляторов).

5. Программы управления надежностью и безопасностью (Reliability and Security Management Systems) - анализ и реагирование на сбои (мониторят состояние сети), кибербезопасность **(**предотвращения вторжений, шифрование данных).

6. Программы управления взаимодействием с потребителями (Customer Engagement Systems) - динамическое ценообразование, интерактивные платформы для потребителей

7. Программы для анализа больших данных и искусственного интеллекта (Big Data and AI Systems) - анализ данных и прогнозирование и оптимизация

8. Программы для работы с блокчейном (Blockchain Systems) - управление энергетическими транзакциями, обеспечение прозрачности и безопасности транзакций в умных сетях, продажа избыточной энергии или заключение контрактов на энергоснабжение.

Эти программы и системы работают в связке друг с другом, создавая интегрированную и эффективную среду управления умными сетями. Они обеспечивают мониторинг, управление и оптимизацию всех аспектов энергетической инфраструктуры, что позволяет улучшать её производительность, надёжность и устойчивость.

Заключение

Принципы работы умных сетей (Smart Grid) представляют собой основу для модернизации энергетических систем в условиях современного технологического прогресса. Эти принципы заключаются в интеграции информационно-коммуникационных технологий (ИКТ) и интеллектуальных систем управления, что способствует созданию более гибкой, адаптивной и эффективной инфраструктуры, способной реагировать на изменения в спросе и предложении энергии. Умные сети значительно повышают надежность и устойчивость энергоснабжения, минимизируют операционные затраты и обеспечивают внедрение возобновляемых источников энергии.

Ключевыми компонентами умных сетей являются адаптивное управление, двусторонняя связь и интеграция распределенных энергетических ресурсов. Адаптивное управление позволяет в реальном времени корректировать работу сети в зависимости от изменений в потреблении и генерации, обеспечивая динамическую оптимизацию потоков энергии. Двусторонняя связь между компонентами сети и конечными пользователями позволяет не только мониторить состояния сети, но и оперативно управлять энергетическими ресурсами. Интеграция различных источников энергии, включая солнечные и ветряные электростанции, дает возможность использовать распределенные и возобновляемые источники, что существенно улучшает экологическую устойчивость энергетической инфраструктуры.

Кроме того, внедрение инновационных технологий, таких как Интернет вещей (IoT), искусственный интеллект (AI) и блокчейн, представляет собой важный шаг в развитии умных сетей. Эти технологии обеспечивают эффективный мониторинг и прогнозирование энергопотребления, автоматизируют процессы управления и повышают уровень безопасности и прозрачности энергетических транзакций. Использование AI для прогнозирования и оптимизации работы сети, а также блокчейн для управления энергетическими транзакциями, открывает новые горизонты для

повышения эффективности и обеспечения надежности в умных сетях.

Применение этих технологий в рамках умных сетей способствует не только улучшению качества обслуживания конечных потребителей, но и оптимизации работы всей энергетической инфраструктуры. Роль таких сетей заключается не только в повышении экономической эффективности, но и в решении экологических задач, таких как снижение углеродных выбросов и улучшение качества использования возобновляемых источников энергии.

Принципиальные положения и технологии, лежащие в основе умных сетей, представляют собой неотъемлемую часть перехода к устойчивым и экологически чистым энергетическим системам. В дальнейшем развитие этих технологий, их интеграция и расширение применения в реальной практике будут способствовать созданию высокоэффективных, устойчивых и экологически безопасных энергетических инфраструктур, что станет важным вкладом в достижение целей устойчивого развития и перехода к зеленой энергетике на глобальном уровне.

Литература

1. Modelling and research of harmonic components of current and voltage in electric nets / Ye. Borisova, N. Amurova, F. Kodirov, S. Abdullayeva // Universum: технические науки. – 2022. – No. 2-7(95). – P. 63-67. – DOI 10.32743/UniTech.2022.95.2.13134. – EDN ASWAXJ.

2. Амурова Н. Ю. МОДЕЛИРОВАНИЕ ЭНЕРГОСБЕРЕГАЮЩИХ СИСТЕМ НА БАЗЕ SMART GRID //ББК 22.3 А 43. – 2019. – С. 17.

3. Амурова, Н. Ю. Тенденции оценки энергоснабжения в Узбекистане с применением ВИЭ на основе концепции Smart Grid / Н. Ю. Амурова // Высшая школа. – 2017. – № 4. – С. 90-91. – EDN XYEKTT.

4. Амурова Наталья Юрьевна. (2024). ASSESSING THE EFFECTIVENESS OF SOLAR PANELS IN URBANIZED AREAS: AN ANALYSIS OF BENEFITS AND CHALLENGES. *Web of Discoveries: Journal of Analysis and Inventions*, *2*(3), 115–120. Retrieved from

https://webofjournals.com/index.php/3/article/view/1043

5. Yurievna A. N. A MODEL FOR THE FORMATION OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF SPECIALISTS IN ENERGY AND POWER SUPPLY IN THE FIELD OF INFORMATION TECHNOLOGY BASED ON DESIGN AND CREATIVE TRAINING //International Journal of Education, Social Science & Humanities. FARS Publishers. – 2023. – Т. 11. – №. 3. – С. 71-77.

АНАЛИЗ ВЛИЯНИЯ ВНЕДРЕНИЯ ТЕХНОЛОГИИ SMART GRID НА ОКРУЖАЮЩУЮ СРЕДУ

Амурова Наталья Юрьевна

Ташкентский университет информационных технологий имени Мухаммада аль-Хорезми, Ташкент, Узбекистан

amuryonok@list.ru

Аннотация: *В данной статье анализируется экологическое воздействие внедрения концепции Smart Grid в контексте глобальной стратегии декарбонизации и перехода к устойчивым энергетическим моделям. Реализация технологий интеллектуальных энергосетей способствует существенному снижению выбросов парниковых газов, повышению общей энергоэффективности и интеграции возобновляемых энергетических ресурсов, что ведет к оптимизации операционных процессов в электроэнергетическом секторе. Использование данных инновационных решений обеспечивает снижение энергетических издержек для промышленных потребителей, повышение надежности и качества электроснабжения, а также способствует созданию новых рабочих мест за счет развития высокотехнологичной инфраструктуры и цифровизации энергетического комплекса.*

Ключевые слова: *Smart Grid, экологический эффект, углеродные эмиссии, энергоэффективность, возобновляемые энергетические источники, операционные издержки, энергетическая инфраструктура, интеграция энергетических систем.*

Введение

В условиях глобальных инициатив по снижению уровня загрязнения окружающей среды и роста выбросов парниковых газов, государства во всем мире активно внедряют экологически устойчивые технологии. По данным Национальной лаборатории возобновляемой энергии США (NREL),

промышленные и энергетические компании сталкиваются со значительными вызовами, связанными с адаптацией к изменяющимся экологическим условиям и ужесточающимся регуляторным требованиям. Прогнозы указывают на возможное увеличение углеродных выбросов в США с 1,7 млрд тонн в 2025 году до 2,3 млрд тонн к 2030 году. Однако, согласно исследованиям NREL, реализация комплексных программ повышения энергоэффективности, а также широкомасштабная интеграция возобновляемых источников энергии способны не только замедлить этот рост, но и обеспечить снижение выбросов углерода до уровня менее 1 млрд тонн к 2030 году, что способствует формированию более устойчивой и экологически ориентированной энергетической системы.

Основная часть

Экологические эффекты от внедрения технологий Smart Grid:

1. Уменьшение выбросов углерода - технологии Smart Grid способствуют значительному снижению выбросов углерода. Основные механизмы достижения этого эффекта включают:

- управление спросом и нагрузкой, оптимизация использования электроэнергии и минимизация потребления дорогостоящей пиковой электроэнергии, которая вырабатывается менее эффективными энергоблоками;

- повышение энергоэффективности, реализация образовательных программ и адаптивных тарифных систем способствует более рациональному использованию энергии потребителями;

- снижение изменчивости возобновляемых источников энергии, интеграция и оптимизация источников энергии, таких как ветер и солнце, снижают колебания в их производительности;

- интеграция электромобилей и распределенных источников энергии, включение электромобилей и распределенных источников энергии в энергосистему способствует более равномерному распределению энергии и снижению зависимости от углеродоемких источников.

Согласно отчету Международного энергетического агентства (IEA), применение технологий Smart Grid может сократить выбросы углерода в среднем на 10-20% в долгосрочной перспективе благодаря улучшению управления потреблением энергии, более эффективному использованию возобновляемых источников и снижению потерь электроэнергии.

2. Снижение операционных и эксплуатационных затрат в энергетическом секторе. Основные направления экономии включают:

- **снижение частоты выездов на аварии и диагностику,** автоматизированные системы позволяют оперативно устранять неисправности и минимизировать расходы на аварийные вызовы и диагностику;

- **переход к обслуживанию по состоянию,** использование технологий мониторинга в реальном времени позволяет проводить техническое обслуживание на основе фактического состояния оборудования, что снижает затраты по сравнению с плановым обслуживанием;

- **снижение риска перегрузки оборудования,** оперативная информация о состоянии сетевых активов помогает предотвратить перегрузки и потенциальные поломки оборудования, особенно важных элементов, таких как трансформаторы. Использование умных датчиков может снизить затраты на обслуживание трансформаторов на 25-30%;

- **оптимизация распределения электроэнергии,** технологии Smart Grid могут сократить потери электроэнергии более чем на 30% за счет улучшения производительности электростанций и управления балансом энергосистемы.

3. Снижение затрат промышленных потребителей, коммерческие и промышленные потребители также выигрывают от внедрения технологий Smart Grid. Примеры экономии включают:

- **эффективность электродвигателей,** высокоэффективные двигатели и приводы с регулированием скорости вращения могут значительно сократить потребление электроэнергии. Использование таких двигателей может

сэкономить до 85 миллиардов кВтч в год;

- автоматизация ответных реакций на ценовые сигналы, приводы могут автоматически регулировать потребление энергии в ответ на ценовые сигналы, что снижает затраты на электроэнергию и оказывает положительное влияние на общественные выгоды.

4. Повышение качества обслуживания бизнес-клиентов, технологии Smart Grid способствуют улучшению качества обслуживания бизнес-клиентов за счет:

- автоматический мониторинг и техническое обслуживание, возможность автоматического мониторинга и активного технического обслуживания оборудования потребителей помогает достигать целей энергосбережения и сокращения выбросов углерода;

- прозрачность данных и рекомендации, двусторонняя коммуникация и усовершенствованные системы измерения позволяют энергетическим компаниям предоставлять рекомендации по оптимизации энергопотребления. По оценкам EPRI, это может привести к ежегодной экономии энергии в диапазоне от 2,2 до 8,8 миллиардов кВтч.

5. Влияние на рабочие места и экономическое развитие:

- создание новых рабочих мест, разработка, внедрение и обслуживание технологий Smart Grid создают новые рабочие места в таких областях, как инженерия, IT, аналитика данных и обслуживание энергетических систем. Это также стимулирует развитие новых стартапов и инновационных компаний;

- экономическое развитие, внедрение умных сетей способствует росту экономики за счет повышения эффективности и конкурентоспособности энергетического сектора. Оптимизация расходов на энергию и снижение потерь способствуют более стабильным ценам на электроэнергию и повышению экономической привлекательности для инвесторов.

Таблица 1.

Цепочка создания ценностей системы Smart Grid

Цепочка	Бизнес-эффект	Получатель	Получаемая	Выгоды

создания ценности		ценности	ценность	
Конечное потребление - все действия, предпринимаемые потребителями, или место клиента	Полное удовлетворение требований каждого из отдельно взятых потребителей	Потребители электрической энергии	1. Информация по индивидуальному спросу и потреблению. 2. Возможность повышения пропускной способности участков сети	1. Возможность оптимизации управления энергетикой. 2. Повышение доступности сети распределенного генерирующего оборудования
Диспетчерское управление в режиме реального времени	1.Совершенствование традиционных систем измерений. 2. Повышение устойчивости системы (способность принять удар и продолжать работу)	Диспетчеры	1.Управление потерями - определение места сбоя, диагностическая информация по требованию. 2.Информация о состоянии оборудования, включая сведения о ремонтах в режиме реального времени. 3.Балансировка загрузки	1.Оптимизированная система административного управления (OMS) (DA, работающий с GIS, GPS, мобильными сообщениями). 2. Диспетчеры уделяют внимание только значительным отклонениям в работе самовосстанавливающейся сети и тратят меньше времени на устранение проблем

Эксплуатация активов - ежедневные работы по обеспечению надежности работы сети	1. Снижение издержек жизненного цикла актива. 2. Получение максимальной ценности от имеющихся сетей и генерации	Менеджеры по управлению активами, операционный и ремонтный персонал	1.Устойчивая и достоверная информация о состоянии активов. 2. Сведения в режиме реального времени об окончании устранения неисправностей и плановых работ	1. Фокус больше на анализе данных, нежели на их сборе. 2. Возможность утверждать эффективность программ управления активами. 3. Снижение уровня технологического риска
Создание активов - реконструкция и новое строительство активов	Управление рабочей силой с акцентом на безопасность работников и потребителей	Трудовые ресурсы (внутренние и подрядчики)	Статус используемой конфигурации в режиме реального времени	1. Выше конструкторская эффективность за счет более простого дизайна. 2. Введение гарантий безопасности работы
Проектирование развития активов - определение местоположения, условий и требований к замене или новому строительству активов Smart Grid	1. Достижение доступности услуг и целей доставки. 2. Снижение издержек обслуживания и снабжения. 3.Эффективность и экологичность	Проектировщики услуг, подстанций и систем распределения электроэнергии	1.Проектирование на основе данных IP-протоколов, чертежи на рабочем месте. 2.Виртуальное обсуждение замыслов, проектирован	1. Переход к plug & play. 2. Снижение потребности в рабочей силе

			ие в реальных условиях	
Производство, передача, распределение и хранение электроэнергии, купленной у распределенной генерации (distributed generation)	1. Снижение ограничений в выработке электроэнергии. 2. Доходность и для внешних поставщиков	Внутренние и внешние поставщики распределенной генерации	1.Инфраструктура для присоединения внутренних поставок к сети энергоснабжающих компаний	1. Возможность легко подключиться к сети доступным распределенным источникам энергии. 2. Простота и экономичность поставок электроэнергии
Стратегическое планирование и развитие - долгосрочный обзор нужд потребителей и системы для принятия инвестиционных решений	1. Доступность и надежность за счет оптимизации инвестиций. 2. Достижение ожиданий акционеров относительно уровня доходности	Инвесторы, топ-менеджмент	Информация о работе системы: необходимая в определенный момент и точечная (пообъектная)	1. Смещение акцента усилий со сбора данных на их анализ. 2. Возможность введения инновационного системного моделирования, проведение исследования снижения потерь. 3. Оптимизация управления активами

Эта таблица иллюстрирует, как внедрение концепции Smart Grid приносит конкретные преимущества на различных уровнях цепочки создания ценности, обеспечивая как оперативные, так и стратегические выгоды для различных участников процесса.

В целом эффекты и выгоды для бизнеса, полученные благодаря

внедрению концепции Smart Grid, могут принимать различные формы:

- более безопасный процесс производства продукции за счет повышения надежности электроснабжения;

- повышение степени удовлетворенности потребителей;

- рост объемов продаж вследствие повышения уровня обслуживания потребителей;

- снижение производственных затрат вследствие сокращения простоев из-за сбоев работы энергетической системы;

- снижение уровня использования невозобновляемых источников энергии;

- создание новых рабочих мест и потенциальный рост ВВП;

- возможность модернизировать энергетическую систему на основе интеграции энергетических активов в сфере генерации, передачи и распределения и аккумулирования электроэнергии.

Исследования, проведенные за рубежом, показывают, что многогранность эффектов от реализации концепции Smart Grid для всех заинтересованных сторон достигает максимума только в случае совокупной реализации всех свойств, методологии и элементов нового технологического базиса, отдельные компоненты, технологии и устройства рассматриваются как комплекс (система) взаимодействующих элементов, обеспечивающих требуемые функциональные свойства, выбор состава и уровня которых, в свою очередь, определяется пользователем.

Заключение

Реализация концепции Smart Grid представляет собой важный шаг к созданию устойчивой и эффективной энергетической системы, способствующей значительному снижению экологического воздействия и углеродных эмиссий. Внедрение технологий Smart Grid способствует оптимизации управления энергопотреблением, интеграции возобновляемых источников энергии, улучшению энергоэффективности и снижению эксплуатационных затрат, что приносит значительные экологические и

экономические выгоды. Важным аспектом является также повышение качества обслуживания потребителей, создание новых рабочих мест и стимулирование экономического роста. Применение этих технологий не только способствует достижению экологической устойчивости, но и повышает надежность и безопасность энергетических систем, обеспечивая долгосрочную устойчивость и развитие энергетической инфраструктуры. В целом, комплексное внедрение технологий Smart Grid предоставляет множество преимуществ, охватывающих как операционные, так и стратегические цели для всех участников энергетической цепочки

Литература

1. Modelling and research of harmonic components of current and voltage in electric nets / Ye. Borisova, N. Amurova, F. Kodirov, S. Abdullayeva // Universum: технические науки. – 2022. – No. 2-7(95). – P. 63-67. – DOI 10.32743/UniTech.2022.95.2.13134. – EDN ASWAXJ.

2. Амурова Н. Ю. МОДЕЛИРОВАНИЕ ЭНЕРГОСБЕРЕГАЮЩИХ СИСТЕМ НА БАЗЕ SMART GRID //ББК 22.3 А 43. – 2019. – С. 17.

3. Амурова, Н. Ю. Тенденции оценки энергоснабжения в Узбекистане с применением ВИЭ на основе концепции Smart Grid / Н. Ю. Амурова // Высшая школа. – 2017. – № 4. – С. 90-91. – EDN XYEKTT.

4. Амурова Наталья Юрьевна. (2024). ASSESSING THE EFFECTIVENESS OF SOLAR PANELS IN URBANIZED AREAS: AN ANALYSIS OF BENEFITS AND CHALLENGES. *Web of Discoveries: Journal of Analysis and Inventions*, *2*(3), 115–120. Retrieved from https://webofjournals.com/index.php/3/article/view/1043

5. Yurievna A. N. A MODEL FOR THE FORMATION OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF SPECIALISTS IN ENERGY AND POWER SUPPLY IN THE FIELD OF INFORMATION TECHNOLOGY BASED ON DESIGN AND CREATIVE TRAINING //International Journal of Education, Social Science & Humanities. FARS Publishers. – 2023. – Т. 11. – №. 3. – С. 71-77.

TA'LIMDA SUNIY INTELLEKTNING IMKONIYATLARI

Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalari universiteti 3-bosqich talabasi

Bebitova Marjona

Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalari 3-bosqich talabasi

Abdusayidova Fotima

abdusayidovafotima79@gmail.com

Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalari 3-bosqich talabasi.

Egamberdiyeva Ma'suda

ANNOTATSIYA: *AI (sun'iy intellekt) atamasi kundalik hayotimizda tez-tez uchratib va uni qo'llash butun dunyoda rivojlanib bormoqda. So'nggi paytlarda sun'iy intellekt turli tarmoqlar va ijtimoiy infratuzilmalarga kiritilmoqda. Misol uchun, ish uslubini isloh gilish nomi bilan ishni atomatlashtirish va unumdorlikni oshirish uchun RJA (Robotik jarayonlarni avtomatlashtirish) joriy etayotgan kompaniyalar soni ortib bormoqda. RJA o'z-o'zidan sun'iy intellekt emas, lekin u komputerlarga elektron jadval dasturiy ta'minoti va asosiy biznes tizimlari kabi oddiy vazifalarni o'z zimmasiga olishga imkon beradi, ular hukm chiqarishda odamlar tomonidan amalga oshiriladi, boshqacha qilib aytganda, shasiy komputerning takroriy operatsiyalari. Kelajakda biz sun'iy intellektning ilovalari bo'Igan qo'Ida yozilgan belgilarni aniqlash, ovozni aniqlash va javob berish tizimlari bilan bog'lash orqali butun biznesni atomatlashtirishni maqsad qilganmiz.*

Kalit so'zlar*: Raqamli O'zbekiston, Al, suniy intellekt, matematika, strategiya, JavaScript, abacus, Google Home, Amazon Echo, fanlar, universitet, o'quechi, talaba, informatika.*

ABSTRACT *:The term Al (artificial intelligence) is often encountered in our daily life and its use is developing all over the world. Recently, artificial intelligence has been introduced into various networks and social infrastructures. For example, an increasing number of companies are implementing RPA (Robotic Process Automation) to automate work and improve productivity in the name of work style reform. RPA is not artificial intelligence per se, but it allows computers to take over simple tasks such as spreadsheet software and basic business systems that are performed by humans in judgment, in other words, repetitive operations of a personal computer. In the future, we aim to automate the entire business by connecting handwritten character recognition, voice recognition and answering systems with applications of artificial intelligence.*

Keywords*: Digital Uzbekistan, Al, artificial intelligence, mathematics, strategy, JavaScript, abacus, Google Home, Amazon Echo, sciences, university, reader, student, informatics.*

KIRISH

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 17.02.2021 yildagi PQ-4996-son, Sun'iy intellekt texnologiyalarini jadal joriy etish uchun shart-sharoitlar yaratish

chora-tadbirlari to'g'risida "Raqamli O'zbekiston - 2030" Strategiyasiga muvofiq hamda sun'iy

intellekt tenologiyalarini jadal joriy etish va ularni mamlakatimizda keng qo'llash,

raqamli ma'lumotlardan foydalanish imkoniyatini va ularning yugori sifatini ta'minlash, ushbu sohada malakali kadrlar tayyorlash uchun quay shart-sharoitlar

yaratish maqsadida: "Raqamli O'zbekiston - 2030" Strategiyasini har tomonlama amalga

oshirishga qaratilgan ilmiy tadqiqotlari tashkil qilish hamda iqtisodiyot tarmoqlari,

ijtimoiy soha va davlat boshqaruvi tizimida sun'iy intellekt texnologialarini joriy

gilish; sun'iy intellekt sohasida fundamental va amaliy ilmiy tadqiqotlarni olib borish, raqamli texnologiyalami rivojlantirishning ilmiy ekotizimini shakllantirish;

sun'iy intellekt texnologiyalari asosida boshqaruv va ishlab chiqarish jarayonlarini atomatlashtirish bo yicha innovation mahsulotlari hamda ularning modellari, algoritmlari va dasturiy ta'minotini ishlab chiqish;

sun'iy intellekt texnologiyalarini rivojlantirish bo'yicha yetakchi xorijiy innovatsion va ilmiy muassasalar bilan hamkorlikni yolga qo'yish va qo'shma loyihalarni amalga oshirish. Sanoat va jamiyat asoslarini qurish bilan bir qatorda, reja "kelajak poydevori sifatida ta'limni isloh qilish va ilmiy-tadqigot va ishlanmalar tizimini qayta qurishni talab qiladi. Ta'lim islohotiga kelsak, boshlang'ich va o'rta ta'limdan tashqari, shuningdek, ta'limda sun'iy intellekt bilan bog'liq bo'lgan ta'lim, boshqacha aytganda, "matematika, ma'lumotlar fanlari va Al" ta'limi qanday bo'lishi kerakligi ko'rsatilgan. Al strategyasi 2030 raqamli O'zbekistonda tadqiqot va ishlanmalar tizimini rekonstruksiya qilish "kelajak uchun poydevor yaratish" sifatida ham ko'rsatilgan, ammo bu yerda biz "universitetlar, texnikumlar va kollejlar"dagi ta'lim islohotining konturini tushuntiramiz". Bundan tashqari, materialda batafsil aniq raqamirda tushuntirish yo'qligi sababli, noto'g'ri talgin qilish yoki noto g'ri baholash mumkin. Universitetlar, texnikumlar va ishlaydigan xodimlar uchun ta'lim islohotlari sifatida quyidagi uchta aniq maqsad ko 'tariladi. 1. Gumanitar va fanlardan qat'i nazar, barcha universitet va texnik kollej talabalari (taxminan 500 000 bitiruvchi/yiliga) o'z kurslarida boshlang'ich darajadagi matematika, ma'lumotshunoslik va sun'iy intellektga ega bo'lishi. 2. Ko'p ishchilar (yiliga taxminan 1 million 2008 yil) asosiy axborot bilimlari va malumotlar fanlari va sun'iy intellekt kabi amaliy amaliy

ko'nikmalarga ega bo'lish imkoniyatlarini har tomonlama ta'minlaydi. 3. Universitet talabalar va ishlaydigan xodimlar uchun liberal san' at ta'limini

kuchaytirish.

Ta'lim, Madaniyat, sport, fan va texnologiyalar vazirligi ma'lumotlariga ko'ra, "barcha fuqarolar matematika, ma'lumotlar fanlari va sun'iy intellekt asoslari" kabi

zarur ko'nikmalarni rivojlantirishlari kerak. ragamli jamiyatda yozish va abacus" va barcha sohalarda ishlay olish. Universitet islohotini ilgari surish uchun texnologiya, Ushbu hisobotning qisqacha mazmunida "Informatika ta'limining umumiy ta'lim sifatida tarqalishi" "so'rovga javob bergan universitetlaming 82% ga yaqini

informatika fanini umumiy fan sifatida takidlashgan". Bunday sharoitda barcha talabalar uchun 2030-yillarda mumkin bo'lgan

umumiy axborotni qayta ishlash, ta'limini rivojlantirishga "matematika, ma'lumotlar fanlari va sun'iy intellekt" ta'limini qo'shish katta o'zgarish va yaxshi natijalarga

erishishi kutilmoqda.

Yuqoridagi maqsad har yili universitet va tenologiya kollejlarini tamomlagan barcha 500 000 talabaga ta'lim berishdir. Tabiiyki, bu ta'lim tizimi va o'quy rejasi

xaritasini jiddiy qayta ko'rib chiqishni talab qiladi. JavaScript-da yozilgan har bir dasturiy ta'minot o'zbek tiliga tarjima qilindi va laboratoriyadagi server kompyuteriga o'rnatildi. JavaScript-ning afzalliklari shundaki, u internetda ishlaydi, o'que jarayoni va natijalarini grafik tarzda tekshirish

mumkin. Tahlil va tajriba sinov sifatida biz Google Home guruhi va Amazon Echo

guruhiga bo'lindik va alohida guruhlarda ko'nikmalar va harakatarni rivojlantirishni boshladik. Keyingi soatlardan boshlab biz talabalardan Al spiker bilan o'zaro

munosabatlari hagida o'ylashni so'radik va rivojlanishni davom ettirdik. Yakuniy

bosqich sifatida biz har bir ishtirokchidan o'zlarining rivojlangan ko'nikmalari

va

harakatlarini hagiqiy mashinalar yordamida namoyish etishlarini so 'radik. Bunday izoh paydo bo'lishining sababi shundaki, Google va Amazon ning

ishlab chiqish muhitlari sezilarli darajada bir-biridan farq qiladi.

XULOSA

Bunga sabab bolgan asosiy mulohaza shuni ko rsatadiki, biz har bir kompaniya va ta'lim muassasalari tomonidan taqdim

etilgan ko'nikma, ta'lim sifati, korxona boshqaruv nazorati, va ta'limni reallik asosida yanada oson o'rgatish mumkin, dasturiy ta'minot va tizimni ishlab chiqish. O quechilarimizga "matematika, ma'lumotlar fanlari va sun'iy intellekt" ta'limini "umumiy tarzda" berish uchun o gituvchilaring inson resurslari cheklangan bolsada, tizimli va chuqur muhokamalar olib borish zarur, deb

hisoblaymiz.

REFERENCES

1. Rakhimov, M., Yuldashev, A., & Solidjonov, D. (2021). The role of artificial intelligence in the management of e-learning platforms and monitoring knowledge of students. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social

sciences, 1(9), 308-314.

2. Yuldashev, A. (2022). DEVELOPMENT OF ECONOMIC ACTIVITIES OF ENTERPRISES ON THE BASIS OF DIGITIZATION. Yosh Tadqiqotchi

Jurnali, 1(3), 251-257.

3. Axrorjon, Y., Alijon, M., & Iqlima, A. (2022). Faol texnologiyalarni o'smirlar

psoxologiyasiga ta'siri. Ta' lim fidoyilari, 13(6), 263-266.

4. Axorjon, Y., Nozima, Z., & Muhtaram, J. (2022). KITOBNING INSON MA'NAVIY VA AQLIY KAMOLOTIDAGI O'RNI.

5. Yoldashev, A. E. O., Nishonqulov, S. F. O., & Yoldasheva, M. R. Q. (2021). TA'LIMDAGI AXBOROT TEXNOLOGIYALARI. Scientific progress, 2(3), 806-813.

6. Yo'Ldashev, A., & Nazarova, G. (2022). Boshlang'ich ta'lim o'quvchilarini

kasbga yo naltirishda dastlabki pedagogik jarayonlar. Science and Education, 3(6), 618-623.

7. Yoldashev, A., & Solidjonov, D. (2022). YANGI INNOVATSION TEXNOLOGIYALAR VA ULARNI TA'LIM OLISH MUHHITIDA QO'LLANISHI. Yosh Tadgiqotchi Jurnali, 1(3), 198-204.

8. Axrorjon, Y. L. (2022). TA'LIM TIZIMIDA AXBOROT VOSITASINING O

'RINI. 9. Dildora, R., & Muxlisa, P. (2022). MAKTABDA ZAMONAVIY TA'LIM

MUHITINI YARATISH. 10. Lolaxon, K., & Zubaydaxon, J. (2022). BOSHLANG'ICH TA'LIMDA

KONSTITUTSIYA – HAYOTIMIZ FAROVONLIGI VA TARAQQIYOTIMIZ KAFOLATIDIR

Xamdamov Azizbek Xurshid o‘g‘li,
TDYU qoshidagi akademik litsey 2.1-guruh o‘quvchisi

Annotatsiya. *Ushbu maqolada bosh qomusimiz hisoblangan Konstitusiyaning inson hayotida tutgan o‘rni, ahamiyati, unda belgilab qo‘yilgan huquq va majburiyatlar haqida ma’lumotlar keltirilgan.*

Аннотация. *В данной статье представлена информация о роли и значении Конституции, которая считается нашей основной конституцией, в жизни человека, а также о предусмотренных в ней правах и обязанностях.*

Abstract. *This article provides information about the role and significance of the Constitution, which is considered our main constitution, in human life, as well as the rights and responsibilities provided for in it.*

Kalit so‘zlar. *Konstitusiya, qonun, qarorlar, huquq, burch, mas’uliyat, manfaat, huquqiy savodxonlik.*

Ключевие слово. *Конституция, закон, решения, право, обязанность, ответственность, выгода, юридическая грамотность.*

Keywords. *Constitution, law, decisions, right, duty, responsibility, benefit, legal literacy.*

Kirish. Ma’lumki, har bir davlatning o‘z qonunchiligi mavjud bo‘lib, uning tarkibiy qismi hukumat tomonidan ishlab chiqilgan meyoriy hujjatlar yig‘indisidan iborat bo‘ladi. O‘zbekiston Respublikasida istiqomat qiladigan fuqarolar Prezident farmonlari, Respublika qonunlari, Vazirlar Mahkamasining qarorlari, qolaversa bosh qomusimiz hisoblangan Konstitusiyada belgilab qo‘yilgan moddalar asosida faoliyat yuritishi lozim. Shuningdek, davlat va jamiyatning rivojlanishi va taraqqiy etishi uchun tuzilgan konsepsiyalar, strategiyalarning ham o‘z o‘rni bor. Jumladan, “2022-2026-yillarga mo‘ljallangan yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasida

inson qadri uchun 100 maqsad belgilangan bo‘lib, bundan ko‘zlangan maqsad, “Jahon miqyosidagi murakkab jarayonlarni va mamlakatimiz bosib o‘tgan taraqqiyot natijalarini chuqur tahlil qilgan holda keyingi yillarda “Inson qadri uchun” tamoyili asosida xalqimizning farovonligini yanada oshirish, iqtisodiyot tarmoqlarini transformatsiya qilish va tadbirkorlikni jadal rivojlantirish, inson huquqlari va manfaatlarini so‘zsiz ta’minlash hamda faol fuqarolik jamiyatini shakllantirishga qaratilgan islohotlarning ustuvor yo‘nalishlarini belgilash”[1]dan iborat. Insonning yashashi davomida qanday sohada faoliyat yuritishi, qanday tartibda hayot kechirishidan qat’iy nazar, barcha huquq va vakolatlari, burch va mas’uliyatlari hisobga olingan. Shuningdek, 14-maqsadda, “Qonun ustuvorligi va konstitutsiyaviy qonuniylikni ta’minlash hamda inson qadrini ushbu jarayonning bosh mezoni sifatida belgilash”[2] ta’kidlab o‘tilgan. Darhaqiqat, mamlakatning farovon va tinch bo‘lishi, rivojlangan mamlakatlar qatoriga qo‘shilishi undagi qonun ustuvorligi bilan chambarchas bog‘liq hisoblanadi.

Asosiy qism.

So‘nggi yillarda O‘zbekiston Respublikasi har bir sohada taraqqiy etib borishi bilan birga turli yo‘nalishlar bo‘yicha jahon andozalariga mos holda rivojlanib bormoqda. Masalan, raqamli texnologiyalarning rivojlanishi har bir fuqaroga sezilarli darajada qulayliklar yaratib, ortiqcha ovoragarchiliklar, vaqt sarfining oldini olmoqda. Hatto bu boradagi huquqiy asoslar ham qonun asosida nazoratga olinadi. O‘zbekiston Respublikasining 2023 yil 30-apreldagi yangilangan Konstitusiyasining 72-moddasida ta’kidlanishicha, “Davlat nodavlat notijorat tashkilotlarining huquqlari va qonuniy manfaatlariga rioya etilishini ta’minlaydi, ularga jamiyat hayotida ishtirok etish uchun teng huquqiy imkoniyatlar yaratadi”[3]. Shuningdek, taraqqiyot strategiyasining konstitsiyaga bag‘ishlangan 14-maqsad, 3-bandida aholining farovon yashashi uchun ularga qo‘shimcha qulayliklar yaratish, ushbu yo‘nalishda boshlangan islohotlarni o‘z vaqtida yakuniga yetkazish masalasi

[1] O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2022 — 2026-yillarga mo‘ljallangan yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida” ги PF-60 son Farmoni. 28.01.2022 yil
[2] O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2022 — 2026-yillarga mo‘ljallangan yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida” ги PF-60 son Farmoni. 28.01.2022 yil
[3] O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining yangi tahriri, 30.04.2023 yil

e’tiborga olingan. Natijada, konstitusiyaviy mezonlar jamiyatdagi davlat va nodavlat notijorat tashkilotlarining huquqlari hamda qonuniy manfaatlariga rioya etilishini ta’minlab boradi, kelajakda ularga jamiyat hayotida faol ishtirok etish uchun teng huquqiy imkoniyatlar yaratishi kafolatlanadi.

O‘zbekiston Respublikasida istiqomat qiluvchi turli millat va elat vakillarining tili, dini, urf-odatlari va an’analaridan qat’iy nazar ularning huquqlari tengdir va bu konstitsiyaviy himoya qilinadi. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi mustaqil davlatning mustaqil-demokratik qomusi hisoblanadi.

So‘nggi yillarda davlatimiz yoshlarining aksariyat qismi o‘zining bilimi, tafakkuri, keng dunyoqarashi va ilmiy salohiyati bilan dunyo hamjamiyatida munosib o‘rin egallab kelmoqda. Ularning erkin bilim olishi, farovon yashashi, yaratilgan imkoniyatlardan foydalana olishi va kelajakda munosib kadr va malakali mutaxassis bo‘lib yetishishiga asosiy sabab konstitusiyaviy huquq va erkinliklarning kafolatlanganligidir. Ba’zan oliy ma’lumotli bo‘lish bilan munosib ish o‘rniga ega bo‘lish qiyin, ish haqi va oylik maosh yetarli darajada bo‘lmaydi, degan fikrlarni eshitib qolamiz. Aytish mumkinki, oliy ma’lumotga ega shaxs hech bo‘lmaganda, burchi va mas’uliyatini anglaydi, oilasi, farzandlarigi tarbiya berishda ijobiy yondashadi, gohida uchrab turadigan yot g‘oyalardan uzoqda yashaydi, ilmiy salohiyati o‘sadi va dunyoqarashi kengayib boradi. Qolaversa, bilimsizlik va konstitutsiya va boshqa qonunlarning mohiyatini anglab yetmaslik nafaqat insoniyatni, balki jamiyatni ham jar yoqasiga olib kelishi mumkin. Chunki, xalqi boy davlat ham boy bo‘ladi. Bunda ma’naviy va axloqiy nazarda tutilgan.

Boshqa millat va elat vakillarida kam uchraydigan insonparvarlik, mehmondo‘stlik, mehr-oqibatlilik, odamiylik kabi yuksak fazilatlar ham qonunchiligimizda o‘z aksini topgan. Xususan, Prezidentimiz tomonidan adashib jinoyat yo‘liga kirib qolgan bir qancha fuqarolarning avf etilishi, ularga berilgan jazolarning yengillashtirilishi mehr-oqibat va bag‘rikenglikdan nishonadir.

Xulosa.

Xulosa qilib aytish mumkinki, hamiyatdagi o‘zgarishlar yillar o‘tgan sayin kengayib, takomillashib boraveradi. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaning

yangi tahrirda qayta ishlab chiqilishi ham bejizga emas. Unda jamiyat va davlat taraqqiyotiga turtki beruvchi g‘oyalar, rejalar, strategiyalar o‘z ifodasini topganligini ko‘rish mumkin. Qabul qilingan konstitsiyada eng avvalo, millatimizning yillar davomidagi tarixiy an’analari, milliy tafakkuri va madaniyati o‘z aksini topgan.

Qolaversa, bosh qomusimiz jahon hamjamiyatining inson huquqlari borasidagi katt-katta yutuqlarini o‘zida mujassam qilgan. Jumladan, insonning farovon yashashi, erkinliklari va shaxsiy daxlsizlik huquqi, mulkka egalik qilish huquqi kabilarni o‘z ichiga olgan. Ushbu muhim yuridik hujjat, milliy mafkuramizning ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy va ma’naviy asosini tashkil etuvchi umuminsoniy g‘oyalarga xizmat qilishi bilan e’tiborli sanaladi. O‘zbekiston mustaqilligini yanada mustahkamlash, uning iqtisodiy, siyosiy, ijtimoiy, ilmiy, ma’naviy salohiyatini taraqqiy ettirish, demokratik islohotlarni chuqurlashtirish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biriga aylanishi lozim. qolaversa o‘sib-ulg‘ayib kelayotgan yosh avlod qalbida ona Vatanga mehr-muhabbat va sadoqat tuyg‘ularini singdirish, Konstitusiyamiz va boshqa qonunlarga cheksiz hurmat ruhida tarbiyalash har bir fuqaroning asosiy burchi hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitusiyasining yangi tahriri, 30.04.2023 yil
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2022 — 2026-yillarga mo‘ljallangan yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida” gi PF-60 son Farmoni. 28.01.2022 yil
3. http://econferences.ru/index.php/dis/article/view/9172
4. https://constitution.uz.
5. https://lex.uz.
6. https://uz.m.wikipedia.org.
7. https://www.uzairways.com

INGLIZ TILINI O‘QITISHDA KREATIV KOMPETENSIYANI RIVOJLANTIRISH BOSQICHLARI HAQIDA

Seilxanova Rita Nurniyazovna
Qoraqalpoq davlat universiteti o‘qituvchisi
rita.8211@icloud.com

Annotatsiya. *Ushbu maqolada ingliz tilini o‘qitish jarayonida nofilologik talabalarda kreativ kompetensiyani rivojlantirish bosqichlarini ishlab chiqish masalalari muhokama qilingan. Ushbu bosqichlarlar orqali ta’lim jarayonida ingliz tilini o‘qitishda kreativ kompetensiyani rivojlantirishning natijalari haqida so‘z yuritilgan.*

Kalit so‘zlar: *ingliz tilini o‘qitish, kreativ kompetensiya, model, metodika, bosqichlar, tayyorgarlik, universallik.*

Аннотация. *В данной статье обсуждаются вопросы разработки этапов развития креативной компетенции у студентов-нефилологов в процессе обучения английскому языку. Через эти этапы обсуждаются результаты развития креативной компетенции в преподавании английского языка в образовательном процессе.*

Ключевые слова: *обучение английскому языку, креативная компетенция, модель, методика, этапы, подготовка, универсальность.*

Abstract. *This article discusses the development of stages for developing creative competence in non-philology students in the process of teaching English. Through these stages, the results of developing creative competence in teaching English in the educational process are discussed.*

Keywords: *English language learning, creative competence, model, methodology, stages, preparation, versatility.*

Belgilangan tamoyillardan kelib chiqib, olimlarning (I.A.Zimnyaya, L.V.Shkerin, A.V.Xutorskaya, V.A.Yasvin va boshqalar) ishlari tahlili asosida

kreativ kompetensiyani rivojlantirish modelida to‘rt bosqichga: tayyorlovchi, kiruvchi, rivojlantiruvchi, tahliliy bosqichlar keltirilgan.

I. Tayyorgarlik bosqichi. Bu bosqichda oliy ta’lim bakalavriati kreativ kompetensiyasining mazmuni va tuzilmasi hamda uning mutaxassis kasbiy kompetensiyasidagi o‘rni, shuningdek, ingliz tilini o‘qitish jarayonida ushbu kompetensiyani rivojlantirish imkoniyatlari aniqlanadi.

Kreativ kompetensiyaning rivojlanish tuzilmasi va mezonlariga mos kreativ yo‘naltirilgan topshiriqlar majmuasi ishlab chiqiladi.

Shuningdek, ushbu bosqichda kreativ kompetensiyaning rivojlanganlik darajasini aniqlash uchun diagnostika vositalari ishlab chiqiladi. Monitoring vositalari quyidagi talablarga javob berishi kerakligini ta’kidlaymiz [1]:

yaxlitlik (alohida bilim va ko‘nikmalarni emas, balki kompetensiyani o‘lchash); ishonchlilik (o‘lchash aniqligi, shunday sharoitlarda o‘lchashni takrorlashda natijalarning barqarorligi);

obyektivlik (kompetensiyani o‘lchash natijalarining uni kim o‘lchashiga bog‘liq emasligi);

texnologik (baholash vositalaridan foydalanish, foydalanish qulayligi);

oshkoralik (baholash mezonlari ta’lim oluvchilarga oldindan ma’lum qilinadi). Tayyorgarlik bosqichida ishlab chiqilgan diagnostika vositalari yordamida ikkinchi bosqich amalga oshiriladi.

II. Kirish bosqichi. Uning maqsadi talabalarda kreativ kompetensiyaning rivojlanganlik darajasini belgilashdan iborat: past, o‘rta, yuqori.

III. Rivojlantiruvchi bosqich ingliz tili fanlarini o‘qitish jarayonida nofilologik talabalarning kreativ kompetensiyasining rivojlanganlik darajasini oshirishga qaratilgan. Bu bosqich talabalarni o‘qitish kurslariga mos uchta kichik bosqichdan iborat: (1-, 2-, 3-kurs).

Ajratilgan bosqich va kichik bosqichlarning har biri o‘zaro bog‘liq va o‘zaro aloqador komponentlar bilan tavsiflanadi: maqsad (ingliz tilini o‘qitish jarayonida kreativ kompetensiyani rivojlantirish), o‘qitish usullari va shakllari, o‘qitish mazmuni, o‘qitish vositalari.

Bunday turlarga tayyorlangan ma’ruza, izlanish seminari, seminar-loyihalar taqdimoti, davra suhbati, ishbilarmonlik o‘yini va boshqa interfaol o‘qitish, shuningdek, guruhlararo o‘zaro ta’sir, shaxslararo va kasbiy (mutaxassislik) muloqot turlarini kiritish mumkin. Bunda darslarni tashkil etish talabaga tushunarli va yaqin bo‘lgan, ya’ni talabalarning shaxsiy hayotiy tajribasidan foydalanishni nazarda tutadi. Ikkinchi bobda ingliz tilini o‘qitishning har bir bosqichida kreativ kompetensiyani rivojlantirish metodikasiga to‘xtalamiz.

IV. Tahlil bosqichi yuqorida aytib o‘tilgan o‘qitish usullari, turlari, mazmuni va vositalaridan foydalanish samaradorligini ta’lim jarayonining barcha subyektlari: o‘qituvchilar (shu jumladan ixtisoslik fanlari), ish beruvchilar (dars o‘qituvchilari va o‘quv yurtlarining vakillari), talaba (kreativ kompetensiyaning rivojlanish darajasini o‘z-o‘zini baholash).

Tashxis quyidagi usullar yordamida amalga oshirildi: kreativlikni shaxsning shaxsiy xususiyati yoki uning faoliyati mahsuli sifatida baholash imkonini beruvchi metodikalar (Gilford, Torrance [2] va Mednik [3] testlari); kreativlik kompetensiyasining rivojlanish mezonlari bilan bog‘liq bo‘lgan va uning rivojlanish darajasini (past, o‘rta, yuqori) aniqlash imkonini beruvchi kreativlikka yo‘naltirilgan topshiriqlar [4]. Talabalarning KK rivojlanishida Gilford metodikasi [5] darajani oshirishga yordam beradigan leksik topshiriqlarning xarakterlaydi. Bunda talabalarning quyidagi ingliz tilidagi leksik leksik birliklarni o‘zlashtirish motivlariga quyidagi holatlarga e’tibor qaratish lozim:

1) topshiriqlar tanlanishi kerak;

2) topshiriqlar talabalarning qiziqishlarini hisobga olgan holda tuzilgan bo‘lib, o‘qishga yuqori motivatsiya hosil qilish;

3) topshiriqlarni mazmunli grafik bilan berish tavsiya etiladi;

4) mavzuga mos rasmlar, audio, video materiallar, dasturlar;

5) topshiriqlarning murakkablik darajasi talabalarning bilim va ko‘nikmalari darajasiga mos bo‘lishi kerak;

6) topshiriqlar talabaning bajarish vaqtining tejamliligi va sharoitiga mos bo‘lishi kerak. Masalan: 1-kurs "Ingliz tili" fanida talabalarning KK rivojlanishiga

qaratilgan "Beginning (end) of a story "Waterfall," "Profile of a famous person," "Suggestions about protecting the environment," "Pros and cons of the Internet for children" mavzulari bo‘yicha KK rivojlanishiga qaratilgan mashqlar olib borilsa bo‘ladi.

Bu topshiriqlarni talabalarga ko‘proq mustaqil ishlarni bajarish jarayoniga olib borgan ma’qulroq. Bu ularda "Workbook" hamda qo‘shimcha adabiyotlar va internet materiallari asosida bajariladi.

Psixologik-pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish natijasida ta’lim oluvchilarning kompetensiyalari rivojlanganlik darajasini baholash usulining muhimligiga qaramasdan, hozirgi vaqtda uning mazmun-mohiyati bo‘yicha yagona tushuncha mavjud emasligi ko‘rsatib o‘tildi. Tadqiqotchilar baholash obyektining muayyan me’yorga muvofiqligiga (V.A.Buxvalova, Ya.G.Pliner), "bu sohada ishlayotgan yetakchi mutaxassislarning evristik imkoniyatlariga, bilim, tajriba va intuitsiya asosida o‘rganilayotgan hodisalarni baholash imkonini berishiga" e’tibor qaratadilar [6]. Shunday ekan, bizningcha talabalarda KKni rivojlantirishda quyidagi vazifalarga e’tibor qaratish kerak:

Rejalashtirishga tayyorlik - bu fikrlarni tartibga solib, keyin ularni izchil bayon qila olish;

Moslashuvchanlik - talabalar boshqa talabalarning g‘oyalarini ijobiy qabul qilish qobiliyati. Bu qobiliyat unga turli ma’lumotlar asosida o‘z g‘oya va fikrlarini shakllantira olishi uchun zarur.

Qattiqqo‘llik - talabalar murakkab muammoni yuqori darajadagi aqliy qobiliyatini ishga solib, sabr-toqat bilan hal qila olishi. Qattiqqo‘llik talabalarga dars jarayonida katta natijalarga erishishga yordam beradi.

O‘z xatolarini tuzatishga tayyorlik - talabalarning o‘z xatolarini tan olish va ular asosida ta’lim olish uchun zarur bo‘lgan to‘g‘ri xulosalar chiqarish qobiliyati.

Anglash - o‘zining fikrlash faoliyatini kuzatish, fikrlashning borishini kuzatib borish qobiliyati.

D.A.Ivanov ekspert baholashni "ekspert baholashning obyekti va predmeti haqida maxsus bilimlarni, shuningdek, professional ko‘nikmalarni (loyihalash,

tahlil, nazorat, boshqarish va h.k.) talab qiladigan, natijasi asoslangan xulosa berish bo‘lgan ekspert-tahliliy faoliyatning alohida usuli" deb ta’riflaydi [7]. Nofilologik talabalarning kreativlik kompetensiyasini baholash holatida ekspert baholashning maqsadi uning rivojlanish mezonlarining paydo bo‘lishini sonli baholash va natijalarga rasmiy ishlov berish orqali intuitiv-mantiqiy tahlil qilishdan iborat.

Ingliz tilini o‘qitishda talabalarda kreativlik kompetensiyasini rivojlantirish jarayonida keltirilgan tamoyillar amalga oshirilishi uchun bir qator shartlarga amal qilish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ефремова Н.Ф. Подходы к оцениванию компетенций в высшем образовании: учебное пособие. – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2010. – С. 106.

2. https://www.testingmom.com/tests/torrance-test/?srsltid=AfmBOop-e-dPbMfAAuIeQ0h7oIDLCBV0-qtO24_W5bPaqLmwDz9RKHox

3. Статьи | Тест на креативное мышление Медника (RAT)

4. Бекешева (Егорова) И.С. Специальный комплекс креативно-ориентированных математических заданий, направленных на формирование креативной компетентности будущих бакалавров-учителей: учебное пособие. – Абакан: Издательство Хакасского государственного университета им. Н.Ф.Катанова, 2017. – 48 с.

5. Пройти тест: Тест социального интеллекта Гилфорда

6. Лобок А. Профессиональная педагогическая экспертиза: как преодолеть миражи // Воспитание. Образование. Педагогика: биб-ка «Первого сентября». – 2008. – № 13. – С. 43.

7. Иванов Д.А. Экспертиза в образовании: учебное пособие для вузов. – М.: Академия, 2008. – С. 240.

QISHLOQ XO‘JALIGIDAGI BUZILGAN YER MAYDONLARINING TAHLILI

Musurmankulov Zuxiriddin Shuxratovich –
O‘zdavyerloyiha DILI ning tadqiqotchisi

Annotatsiya. *Bugungi kunda respublikamizdagi qishloq xo‘jaligiga mo‘ljallangan yerlardan samarali foydalanishga qaratilgan bir qator amaliy ishlar olib borilmoqda. Tadqiqotimiz davomida respblikamizdagi buzilgan qishloq xo‘jaligi yelarini tahlil qildik hamda tadqiqot obyektimiz hisoblangan Toshkent viloyatida qishloq xo‘jaligi yerlarini buzilish sabablarini o‘rgandik.*

Kalit so‘zlar: *Qishloq xo‘jaligi, buzilgan yerlar, rekultivatsiya, tuproq unumdorligi, sanoat korxonalari.*

Kirish. Berilgan rasmiy ma’lumotlarga ko‘ra, O‘zbekiston Respublikasining umumiy yer maydoni 2024 yil 1 yanvar holatiga 44892.4 ming gektarni tashkil etadi. Respublikamiz yer maydonidan oqilona foydalanish eng ustuvor vazifalardan biridir [1]. Ammo, turli obyektiv va subyektiv sabablarga ko‘ra buzilgan qishloq xo‘jaligi maydonlarining hajmi ortib bormoqda. Buning asosiy sabablari yer fondi yerlaridan maqsadsiz va noto‘g‘ri foydalanish, o‘z vaqtida monitoring qilmaslik, sanoat, transport va boshqa maqsadlar uchun vaqtincha ajratilgan maydonlar birlamchi holatga keltirib o‘z vaqtida qaytarilmayotganligidir.

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2023-yil 29-apreldagi “Buzilgan yerlarni rekultivatsiya qilish, tuproqning unumdor qatlamini saqlash va undan oqilona foydalanishni tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 169-son qarori bilan yurtimizda buzilgan yerlarga qarshi kurashish, hamda uning salbiy oqibatlarini oldini olish, foydalanishga yaroqsiz yerlarning tuproq unumdorligini yaxshilash yoki qayta tiklash bo‘yicha O‘zbekiston Respublikasi Qishloq xo‘jaligi vazirligi bir qator vazifalarni belgilab olgan [2].

Qishloq xo‘jaligining sug‘oriladigan yerlar tuprog‘ida gumus miqdorining

kamayishi, botqoqlashish, choʻllashish, gipslashish, begona oʻtlar bosishi, shoʻrlanish holatlari davom etishi va ularning hisobini olish, tuproqning sifat koʻrsatgichlari oʻzgarish holatini monitoring qilib borish [3], buzilishini oldini olish boʻyicha bugungi kungacha tizimli tavsifga ega ishlar yetarli darajada olib borilmagan. Oʻzbekiston Respublikasi Qishloq xoʻjaligi vazirligida "Yerlar degradatsiyasi jarayonlari bilan kurashish masalalari boʻyicha departament" va hududlarda "Yerlar degradatsiyasiga qarshi kurashish boʻlimlari" tashkil etilgan [4].

Berilgan rasmiy ma'lumotlarga qaraganda, Toshkent viloyatining umumiy yer maydoni, 2024-yil 1-yanvar holatiga, 1515 ming gektarni tashkil etadi [1]. Xususan, olingan ma'lumotlarga qaraganda, hozirda birgina Toshkent viloyatida yer osti qazilma boyliklarini qazib olish ishlari bilan shugʻullanuvchi 140 ta sanoat korxonalari mavjud. 2024-yilda bu korxonalar umumiy hisobda 324.2 gektar buzilgan maydonni rekultivatsiya qilib topshirishi zarur. Bu atiga 2024-yil uchun va faqatgina Toshkent viloyati misolidadir. Respublika miqyosida bu hisob kitoblar ancha katta koʻrsatkichga ega boʻladi [5].

Oʻzbekiston Respublikasi Kadastr agentligining bergan rasmiy ma'lumotlariga qaraganda, mamlakat boʻyicha bugungi kunda strategik ahamiyatga ega boʻlgan va qazib olish faoliyati natijasida 31987 gektar buzilgan yerlar mavjudligi aniqlanib, ulardan 29965 gektari foydalanishda ekanligi aniqlandi (1-jadval).

Shuningdek, hududlarda qishloq xoʻjaligi yerlaridan muhandislik infratuzilma obyektlari oʻtkazilishi, zovurlar qazilishi, yerdan foydalanuvchilarning ma'sulyatsizligi oqibatida va boshqa sabablarga koʻra buzilgan 2493 gektar yer maydonlari aniqlandi. Mavjud yer qonunchiligi yer egalari, yerdan foydalanuvchilar va ijarachilarga buzilgan yerlarni rekultivatsiya qilish va oldingi, birlamchi holatga qaytarish boʻyicha 2022-2025 yillarda ishlar jadvali belgilab olindi.

1 - jadval

Respublika boʻyicha buzilgan yerlar maydonlarini 2022-2025 yillarda rekultivatsiya qilish reja jadvali

Respublika va viloyatlar nomi	Buzilgan yer maydonlarini rekultivatsiya qilish muddatlari(yil)					Xarajatlar miqdori
	2022	2023	2024	2025	jami	mln.so‘m
Qoraqalpog‘iston	116.5	117.4	126.5	105.7	466.3	8124.0
Andijon	94.4	71.2	65.8	52.8	284.2	5848.4
Buxoro	420.5	187.1	154.1	132.6	738.3	26485.7
Jizzax	88.2	64.9	47.4	56.2	256.7	5031.4
Qashqadaryo	629.9	321.0	255.7	236.2	1113.8	21686.0
Namangan	64.7	33.1	33.4	20.6	151.7	285.9
Navoiy	466.2	485.2	455.5	317.1	1724.0	3606.1
Samarqand	358.0	48.1	37.7	81.5	525.3	3466.0
Surxondaryo	109.0	114.2	107.7	126.4	454.7	8263.2
Sirdaryo	85.8	86.5	83.5	82.5	338.3	8644.8
Toshkent	285.5	333.5	333.2	387.4	1339.6	12012.0
Farg‘ona	19.8	24.8	19.7	18.3	82.5	743.7
Xorazm	7.0	9.6	11.6	9.6	37.8	641.0

1.2.1-jadvaldan ko‘rishimiz mumkinki, antropogen omil ta’sirida buzilgan yerlarni tiklash uchun katta miqdorda mablag‘lar ajratiladi. Ayniqsa Buxoro, Qashqadaryo va Toshkent viloyatlarida ancha katta maydonlarda rekultivatsiya qilish ishlarini olib borishga to‘g‘ri keladi. Bu esa o‘z navbatida rekultivatsiya qilinishi lozim bo‘lgan maydonlarni monitoring qilish usulini yanada takomillashtirish, rekultivatsiyalash ishlarini o‘z vaqtida sifatli olib borilishini ta’minlaydigan omillardan biri sanaladi.

Tadqiqotimiz davomida Toshkent viloyatidagi qishloq xo‘jaligiga mo‘ljallangan yerlarning buzilish sabablari o‘rganildi. 1-rasmda ko‘rishimiz mumkinki Toshkent viloyatidagi qishloq xo‘jaligiga mo‘ljallangan yerlarning buzilish sabablari asosan 4 ga ajratishimiz mumkin. Bularga sanoat korxonalari, kollektor zovurlarini tozalash, avtomobil yo‘llarini qurish va qurilish chiqindilarini to‘kilishini aytishimiz mumkin.

1-rasm. Toshkent viloyatidagi sug‘riladigan qishloq xo‘jaligi yerlarini buzilishiga sabab bo‘luvchi omillar

Xulosa o‘rnida shuni aytishimiz mumkinki qishloq xo‘jaligi yerlari asosiy ishlab chiqarish obyekti hisoblanadi. Bunday yerlardan oqilona foydalanish dolzarb muammolardan biri hisoblanadi. Buning uchun esa avvalo qishloq xo‘jaligi yerlarini buzilishini oldini olishimiz, o‘z vaqtida monitoring ishlarini amalga oshirishimiz lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1.O‘zbekiston Respublikasining Davlat soliq qo‘mitasi huzuridagi Kadastr agentligining Milliy hisoboti. -Toshkent: 2024.

2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 10-iyungi “Yerlar degradatsiyasiga qarshi kurashishning samarali tizimini yaratish chora-

tadbirlari to‘g‘risida” gi 277-sonli qarori

3. Reclamation of Disturbed Land in Russia: State of the Art. E.N.Tsoraeva and Y.V.Zaitseva Kuban State Agrarian University named after I.T.Trubilin, 13 Kalininastr., KubGAU

4. Turayev R.A Yer monitoringi / O‘quv qo‘llanma. -Toshkent, 2022

5. O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va Moliya vazirligi huzuridagi Kadastr Agentligi ma’lumotlari.

CHALLENGES IN SIMULTANEOUS INTERPRETATION

Abdullaeva Zumrad Yusubjon qizi
Uzbekistan State World Languages University
2nd year Master student, Simultaneous interpretation
E-mail: zumradibrokhimova@gmail.com

Simultaneous interpretation is a mode of interpreting in which the interpreter converts what the speaker says into the foreign language in actual time besides disrupting the authentic float of delivery. In other words, the interpreter has to interpret what the speaker says at the identical time as the speaker is announcing it. The duties performed by means of the simultaneous interpreter consist of performing a number of movements nearly simultaneously: listening to the source language, perception the content material of the speech, translating it into the target language and speaking back. Interpreting is a branch of the larger area of translation. Translation refers to the result of a written activity while decoding is an oral copy of a message. In the discipline on interpretation, there are three main subcategories, namely consecutive interpreting with note-taking, simultaneous deciphering of speeches as delivered at international events, and speak deciphering in community settings. The article ordinarily focuses on simultaneous interpreting, and extra precisely on interpreter training, the difficulties faced through college students and the techniques than can be used so that the supply message is successfully conveyed. The most important difficulties in simultaneous deciphering coaching can be related with three tiers of interpreting: listening, comprehension and speaking. Listening challenges deal with a horrific pronunciation, dialect and misspelling of the words.

Gile's effort model of simultaneous interpretation

In the seventies, some models on information-processing paradigm were developed to account for the mental operations of SI. More recently, models on

cognitive science, such as Setton's, have also been developed. All of these are valuable as they take into consideration all the relevant developments in cognitive psychology, and linguistics. However, they have not been subjected to much testing over the last two decades, probably due to a lack of resources and due to the complexity of the mental operations involved. speaker's pronunciation, some technical problems, as well as regional accents. Daniel Gile has a prescriptive approach of interpreter training and proposed his Effort Model to help interpreters understand the "difficulties [of interpreting] and select appropriate strategies and tactics". The Effort Model is based on the idea that the brain has a limited capacity and that the difficulties in interpretation are due to time constraints and the need to divide attention between different operations. This model is based on three non-automatic interpreting Efforts:

1) **Listening and Analysis Effort**: it includes all the mental operations

between the perception of discourse and the moment at which the interpreter decides to say or not say what he/she heard.

2) **Production Effort**: it includes all the mental operations between the moment at which the interpreter decides to convey the meaning and the moment at which he/she actually formulates it in the target speech.

3) **Working Memory (WM) Effort/ Short-Term Memory (STM) Effort**: it includes all the memory operations from the time a segment is heard to when it is reformulated in the target speech or disappears from the memory [1].

Difficulties of simultaneous interpreting, with a distinct focal point on English as a supply language.

There are distinctive types of operations that could make processing demands exceed the available capacity, leading to deterioration in the content material and/or the form of the interpretation. As interpreters usually work at the limits of their cognitive capacities, these statistics overflows are common. In this article, there is given work on different items of the English language that, might also be

challenging for interpreters working from English into Uzbek. These items can be found in unique languages even though some of them are precise to English, and are the following: numbers, desirable names, complex noun phrases, culture-specific items, idioms, phrasal verbs and single-word terms. Each subsection will furnish an evaluation that describes the manageable difficulties of this type of gadgets and advocate some strategies to cope with these difficulties.

Numbers. In daily practice, conference interpreters admit having some

difficulties with numbers, with error prices achieving 40% for professional interpreters and 40% to 70% for trainees. It can be surprising that numbers are such a supply of troubles as their principal attribute is unicity of meaning. Their interpretation have to be quite easy. In most modern languages, the device developed to create numbers makes it viable to create all numbers the usage of a small set of primary phrases and fixed syntactic rules, every offering a single piece of facts on the number. For example, in English, the predominant parts are called base digits (0 to 9 in the decimal system), which can be used to creates two lexical classes: young adults (eleven, twelve... nineteen) and tens (twenty, thirty... ninety). There is a fourth set of items, referred to as multipliers, (hundred, thousand) used to mark the magnitude of the base digits. This system very regularly requires a lot of gadgets and phrases to create a massive range in the target language and consequently the hassle encountered by using interpreters can be a reminiscence problem due to the need to have in mind many words for the expression of a single concept. [2] Kalina suggests one approach which is approximation. It can be a beneficial approach to deal with in particular complicated segments. She thinks this approach can be used to supply partial facts till the interpreter finds a more correct translation, but this would possibly be counterproductive for numbers as strategies to reap time extend the WM Effort. Finally, due to the fact the predominant hassle with numbers seem to be insufficient WM, writing the numbers down whilst decoding would possibly additionally be a true strategy. Despite the reality that note-taking can symbolize

any other Effort which will favour its share of the whole interest capacity, it would possibly relieve strain on WM. Studies confirmed that notes had been exceedingly beneficial for numbers in the course of the interpretation.

Proper names. Proper names require linguistic "transcoding" as a substitute

than interpreting. Gile highlights that desirable names are plausible issues for interpreters, especially if the interpreter is no longer acquainted with a precise suited identify or its pronunciation in the target language. Proper names may additionally amplify the efforts of the interpreter, and therefore require some "coping tactics". Decoding method is placing proactive strategies into region if the interpreter can anticipate the topic of the text. An interpreter can for instance search for unique desirable names that he/she can come upon if given the topic. Simultaneous interpreters are usually informed of the subject matter of the convention in develop and can consequently do lookup on that topic. Then, reactive strategies are employed when the interpreter has encountered an unfamiliar name, and they include guessing from the context or the use of an online dictionary. However, in simultaneous interpreting, the assets can also be drastically limited due to time constraints.

Culture-specific items. Culture-bound terms, or culture-specific terms, refer to concepts, institutions and items which are specific to the source language culture and are classified into five categories:

1) Ecology: plateau, paddy field
2) Material culture: zabaglione (food), anorak (clothes), cabriolet (transport)
3) Social culture: reggae, rock (work and leisure)
4) Organizations/customs/activities/procedures/concepts: karma, temple (religious)
5) Gestures and habits: spitting

There is a general consensus that culture-specific items are potentially problematical for interpreters. It is important for interpreters to have fundamental

cultural information of the source language culture as culture-specific terms are frequent in speeches. They frequently have no equal in the target listener's cultural frame, which makes them difficult to translate into the goal language. The interpreter has to pick out among unique deciphering techniques to supply the message.

The techniques used in simultaneous interpretation are the following:

1) Using a term/word/phrase of comparable meaning but varied form: it consists of the use of an item which has a comparable which means as the source item, however which is made of distinctive lexical items.

2) Paraphrase: a paraphrase is an explanation of a unit of language used to clarify an obscure phrase. This is the most common way to translate terms/words/phrases when an equivalent cannot be found in the target language. Interpreters show their ability to cope with an unfamiliar item under pressure.

3) Omission: an interpreter may choose to omit an item because it has no close match in the target language or because its meaning cannot be easily paraphrased or because it is of no great importance for the listener.

4) Formal equivalence (also called 'linguistic equivalence'): this technique is mainly used when translating certain legal, political, sports or any institutions or organizations which exist or existed at some point in the target language culture.

5) Conventionalization: this strategy is used to translate proper names which have an established name in the target culture.

Idioms. Idioms are "linguistic expressions or lexical objects representing objects, concepts or phenomena of fabric life specific to a given culture".[3] Gottlieb suggests that "an idiom is hard to decode correctly for anybody who only is aware of the everyday meanings of its constituent elements". Idioms can include many special cultural aspects such as religious beliefs, culture particular gadgets and superstitions. Every society perceives the world in a special way and that vision influences the language. When the translator is faced with an idiom, he/she must look at which strategy is greater appropriate in dealing with the translation

of the source idiom into the target language. Several techniques are advocated while decoding idioms, such as paraphrasing, omission, the use of idioms in similar or diverse forms.

In conclusion, it is significant to become familiar with several methods, strategies in order to lessen the number of possible challenges, difficulties in simultaneous interpretation.

REFERENCES:

1. Gile D. Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator Training. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins, 1995.

2. Mazza C. (2001). Numbers in Simultaneous Interpretation. In The Interpreters' Newsletter. 11, — PP. 87–104.

3. Dastjerdi H. (2011). Translation of Idioms: a Hard Task for the Translator. In Theory and Practice in Language Studies. 1(7), — PP. 879–883.

4. Usmonova D.S., & Orunbaeva U.S. (2020). Conceptual problems of simultaneous interpretation. Проблемы современной науки и образования, (2), 36–38.

UDK.632

DORIVOR TIRNOQGUL (*CALENDULA OFFICINALIS* L.) O‘SIMLIGININGNING ASOSIY ZARARKUNANDALARINI BIOEKOLOGIYASI VA TARQALISHI

Ro’ziqulov Davlatbek Nazaraliyevich.,
katta o’qituvchi, Toshkent Davlat Agrar Universiteti

ANNOTATSIYA: *Mazkur maqolada dorivor tirnoqgul (Calendula officinalis L.) o‘simligining asosiy zararkunandalaridan shiralar, tunlamlar, uzunburunlar, qandalalar, oqqanotlar, o‘rgimchakkanalar chigirkalar va simqurtlar kabi zararkunadalarning, bioekologiyasi, tur-tarkibi hamda tarqalishi haqida ma’lumotlar keltirilgan.*

Kalit so‘zlar: *Dorivor tirnoqgul (Calendula officinalis L.), tarqalishi, zararkunanda.*

KIRISH: Respublikada o‘simliklarni himoya qilish sohasida atrof-muhit, insonlar va jonzotlar uchun bezarar bo‘lgan biologik kurash usulini qo‘llashga katta ahamiyat berilmoqda.

O‘zbekiston sharoitida aholining dorivor o‘simliklarga bo‘lgan ehtiyojini qondirish bo‘yicha bir qator keng ko‘lamli chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Dorivor o‘simliklar zararkunandalariga qarshi kurash usullarini takomillashtirish natijasida hosildorlikni sezilarli darajada saqlab qolish mumkin.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 20.05.2022 yildagi PF-139-son “Dorivor o‘simliklar xomashyo bazasidan samarali foydalanish, qayta ishlashni qo‘llab-quvvatlash orqali qo‘shimcha qiymat zanjirini yaratish chora-tadbirlari to‘g‘risida”

Dorivor o‘simliklar xomashyo bazasidan samarali foydalanish, kasalliklarning oldini olish va davolashda dorivor o‘simliklarni keng qo‘llash, dorivor o‘simliklarning madaniy plantatsiyalarini barpo etayotgan hamda tadbirkorlik

subektlarini qo‘llab-quvvatlash orqali chuqur qayta ishlashni tashkil etish, dorivor o‘simliklar yetishtirish bo‘yicha hududlar kesimida ixtisoslashtiriladi. Bunda, 2022-yildan 2026-yilgacha 36 000 gektar maydonda yangi dorivor o‘simliklar plantatsiyalari tashkil etiladi.

Keyingi yillarda yangidan biolaboratoriyalar tashkil etilmoqda va eskilari qayta zararkunandalarning yoppasiga tarqalishi oldini olish maqsadida profilaktik tadbirlarga ham katta e’tibor berilmoqda.

Dorivor tirnoqgulga asosan zararkunandalaridan shiralar, tunlamlar, uzunburunlar, qandalalar, oqqanotlar, o‘rgimchakkanalar chigirkalar, buzuqboshilar zararlaydi hamda hosilni kamayishiga olib keladi.

Issiqxona oqqanoti – (*Trialeurodes vaporariorum* Westw**)** Teng qanotli hasharotlar (*Homoptera*) turkumining oqqanotlar (*Aleyrodidae*) oilasiga mansub. Issiqxona oqqanoti asosan issiqxonalardagi ekinlarni zararlab, ochiq sharoitga bahordan boshlab uchib chiqadi. Ochiqdagi ekinlarda issiqxona oqqanoti yozning jazirama issiq kunlarida rivojlanmaydi. Oqqanotlarning bu turiga havoning yuqori issiqligi salbiy ta’sir etmaydi. Shuning uchun ham oqqanot 1990 yillardan boshlab Xorazm, Buxoro, Surxondaryo viloyatlari hamda Qoraqalpog‘istonda dominant turga aylandi. U ochiq dala sharoitlarida va issiqxonalarda ham kuchli rivojlanib, ya’ni o‘simlik qanchalik erta zararlansa, shuncha ko‘p hosilni yo‘qotishi mumkin. Masalan, ko‘chatlik davridan boshlab zararlangan tirnoqgul (himoya qilinmasa) butunlay hosilsiz qolishi mumkin. Qiyg‘os hosilga kirgan paytdan boshlab zararlansa 1/3 hosilni yo‘qotishi mumkin. Dorivor tirnoqgul issiqxona oqqanoti bilan kuchli zararlanganda 60-70% hosilni yo‘qotishi mumkin.

O‘rgimchakkana - *Tetranychus urticae* Koch**.** O‘rgimchakkana – Markaziy Osiyoda g‘o‘zaning eng xavfli zararkunandasidir. Bu zararkunanda ayrim dalalarda paxta hosilining yarmidan ko‘proq qismini nobud qilib qo‘yishi mumkin. Odatdagi yillarda o‘rgimchakkana yalpi paxta hosilining 6 – 10 % ni, ba’zi yillarda esa hatto 14 % ni nobud qiladi. Dorivor tirnoqgul zararkunandalarini o‘rganish maqsadida o‘tkazilgan tadqiqotlarga ko‘ra o‘rgimchakkana hosilni kamaytirish bilan birga tirnoqgulni dorivorlik sifatini ham pasaytiradi. Kana ko‘plab tushgan dorivor

tirnoqgul tuplaridagi normal unish kuchi yo‘qoladi, bunday sabab tufayli maysalari sekin o‘sadi va notekis bo‘ladi.

O‘rgimchakkana aosan dorivor tirnoqgul o‘simliging barglarini orqa tomoniga joylashib olib so‘rib zarar keltiradi.Ushbu zararkunanda shamol yordamida dorivor tirnoqgul ekilgan maydonlarda tez tarqalib yil davomida 12-20 tagacha avlod beradi.

Shiralar: Teng qanotlilar (*Homoptera*) turkumining *Aphidinea* kenja turkumiga mansub. Shiralardan bir necha turi zarar yetkazadi. Bular orasida beda yoki akatsiya shirasi xavflidir.

1-rasm. O‘rgimchakkanalar bilan zararlanayotgan dorivor tirnoqgul o‘simligi barglarining mikroskopda ko‘rinishi.

Akatsiya shirasi - *Aphis medicaginis craccivora Koch.* Akatsiya shirasi Yevropa, Shimoliy-Sharqiy Afrika va Shimoliy Amerika mamlakatlarida keng tarqalgan. O‘rta Osiyo va Kavkaz ortida ham uchraydi. Ushbu zararkunanda tropik va subtropik iqlim sharoiti mavjud bo‘lgan mintaqalarga xos bo‘lganligi sababli, u ekvatordan 60° shimoliy va 40° janubiy kenglikda joylashgan mamlakatlarda uchraydi. Katta shira Kavkaz orti, Janubiy Ukraina va O‘rta Osiyo respublikalarida tarqalgan.

Shiralar yumshoq tanli mayda hasharotlar bo‘lib, yetuk zotining kattaligi 2,5-4 mm ga teng. Shiralarning ikki shakli mavjud: qanotsiz va qanotli. Qanotlisi ikki juft teng qanotga ega bo‘lib, oldingilari orqasidagidan ancha uzundir. Rivojlanishi to‘liqsiz, ko‘pincha partenogenetik: tirik tug‘ish hisobiga, g‘umbak fazasi bo‘lmaydi.

O‘simlik shiralari shakli jihatidan bir necha xil bo‘ladi, chunonchi bular o‘rtasida tirik tug‘uvchi qanotsiz urg‘ochilari, tuxum qo‘yadigan qanotsiz urg‘ochilari, tirik tug‘uvchi qanotli urg‘ochilari, qanotli (ba’zan qanotsiz) erkaklari bor.

2-rasm. Dorivor tirnoqgul o‘simligining o‘suv nuqtalarini zararlayotgan katta g‘o‘za shirasi (*Acyrthosiphon gossypii* Mordv.) zararkunandasining mikroskopda ko‘rinishi

Katta g‘o‘za shirasi dorivor tirnoqgul o‘simligiga asosan bahor faslida tusha boshalaydi.

Katta g‘o‘za shirasi tanasi yirik bo‘lib, kattalig 3,5-4 mm bo‘lib, ranglari kuk yoki sariq bo‘lib, shiralar asosasan dorivor tirnoqgul o‘simliging o‘suv nuqtalariga gala bo‘lib yopishib oladi va sanchib so‘rib zarar keltiradi.

Dorivor tirnoqgul o‘simligi barglari va usuv nuqtalari ushbu zararkunanda shiralar zararidan so‘ng bujmayib qoladi, natijada o‘simlik o‘suvdan orqada qoladi.

Buzoqboshi zararkunanda hasharotlar to‘g‘ri qanotlilar turkumiga kiradi.

Buzoqboshilar asosan ko‘plab o‘simliklar bilan oziqlanib shu qatori dorivor tirnoqgulga ham zarar yetkazishi aniqlangan. Zararkunanda asosan dorivor tirnoqgulnig ildizi va poyasini kemirib zararlaydi.

Buzoq boshi qo‘ng‘izlari asosan o‘zbekistonda zararli buzoq boshi (*Polyphilla adspersa* Motsch.), mart buzoq boshisi (*Melonotha afflicta* Ball), may xrushlari (*Melolontha melolontha, M. hypocastani*) kabi turlari bo‘lib, ushbu zararkunanda hasharotlar dorivor tirnoqgul o‘simligini ildizini zararlaydi.

Elateridae oilasiga mansub qarsildoq qo‘ng‘izlarning avlodi 2-5 yil davom etadi. Ularning ba’zi turlari voyaga yetgan qo‘ng‘iz va lichinkalik stadiyalarida, ba’zi turlari esa lichinkalik stadiyasida qishlaydi.

3-rasm. Dorivor tirnoqgul o‘simligida uchragan buzoqboshi-

(Gryllotalpidae)

Xulosa. Respublikamizda ilk bor dorivor o’simliklari hamda tirnoqgul o’simligining asosiy zararkunandalari bioekaologiyasi, tur tarkibi, tarqalishi, zarari iqlimi va tuproq sharoitlarini o’rganilib asosiy zarakunanlariga qarshi kurash choralari olib borilmoqda.Bunga sabab yildan-yilga dorivor o’simliklariga talab oshib borayapti shuning uchun ham dorivor o’simliklar ekiladigan maydonlar ham kengaytirilmoqda hamda ularning zararkunanda tur-tarkibi zarari ham ortib bormoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Dusmanov I., Xolliyev A. O‘simliklar zararkunanda kasalliklari va ularga qarshi kurash choralari. Tavsiyanoma. 2015.
2. Xo‘jayev SH.T., Xolmurodov E.A.-“Entomologiya, o‘simliklarni zararkunandalardan uyg‘unlashgan himoya qilish, qishloq xo‘jalik ekinlarini himoya qilish va agrotoksikologiya asoslari. Toshkent, “Fan” nashriyoti, 2009. .
3. A.Murodov-Umumiy entomologiya kursi “Mehnat” nashriyoti Toshkent 2003.
4. Dorivor o‘simlik zararkunandalari. B.Q.Muxammadiyev, A.T.Xolliyev, N.Irgasheva,A.Xasanov ,T.: “ToshdAU tahririyat nashriyot” bo‘limi, (o‘quv qo‘llanma). 2019.

АНАЛИЗ УПОТРЕБЛЕНИЯ НЕОЛОГИЗМОВ В РЕЧИ МОЛОДЁЖИ.

З.А. Джураева
Преподаватель кафедры русского языка
и методики преподавания УзГУМЯ
Ташкент, Узбекистан
zarina.saidova2000@mail.ru

В современном русском языке появляется большое количество слов, в связи со стремительным развитием современного общества и новыми реалиями действительности. Легче всего процесс проникновения новых слов в русский язык переносят те, кто активно растет и развивается вместе с языком в данный временной отрезок, а именно молодые люди.

В целях самоутверждения, желая выглядеть современными, «продвинутыми», молодые люди начинают употреблять слова и выражения, отличающиеся от общепринятой речевой нормы. В ход идут элементы разноплановой лексики, иностранные слова, профессионализмы, а для обозначения новых устройств, процессов, явлений создаются неологизмы.

Для каждого поколения какие-то слова были в свое время новыми. Для людей старшего возраста новыми являлись такие слова, как магнитофон, универмаг, телевизор.

На современном этапе одним из основных источников появления неологизмов является интернет, т.к. неологизмы в этой среде возникают со стабильным постоянством.

Например, слово «бодипозитив» - это новое направление, означающее принятие своего тела. Данное слово возникло на просторах социальной сети «Инстаграм». Также в этой социальной сети появилось слово «вайнер», которое, в свою очередь, произошло от слова «вайн» - короткий видеоролик.

Стоит отметить, что социальные сети стали неотъемлемой часть

современной жизни, особенно жизни молодежи. В социальных сетях сложилась своя культура общения, появился ряд неологизмов, которые необходимо знать, чтобы понимать, о чем идет речь.

Неологизмы в социальных сетях составляют довольно большой пласт лексики, которая имеет эквиваленты в русском языке и рассматривается как сленг. Данные слова не являются остро необходимыми. Вскоре такие слова перейдут в пассивный словарь.

Например, когда-то популярные слова «лол» и «кек», означающие ухмылку, насмешку, использовались при общении в социальных сетях, на настоящий момент времени практически не используются.

Также новые слова среди молодежи популизируются с учащением употребления данного понятия в сфере видеоблогинга на видеоплатформе «YouTube», а также в средствах массовой информации, с передачами для молодежной аудитории. При этом Интернет формирует особую среду развития неологизмов, которые представляют собой не только компьютерную терминологию, связанную с Интернетом, но и сленговые формы языка, образуемые в процессе общения пользователей Сети.

Следующим способом создания неологизмов является сращение - это способ, при котором часть одного слова сливается, чтобы образовать единое слово с частью другого или с целым словом. Примером служат, вышеуказанное слово «видеоблогинг».

Еще один способ появления неологизмов среди молодежи – это тенденция к «американизации», что выражается в проникновении в русский язык многочисленных англицизмов и американизмов. Например, респект в переводе на русский имеет значение «уважение».

Слова из английского языка и раньше заимствовались русским языком, например: митинг, инфляция, импорт, интервью, доллар, вокзал, комбайн, магнитофон, шампунь, капрон, шорты, джинсы, капрон, кекс, крекер и др.

Таким образом, речь молодежи также постоянно пополняется неологизмами, благодаря Интернету, сращиванию слов и заимствованию слов

из иностранных языков.

Язык является общественным явлением, который находится в постоянном развитии. Лексика языка тесно связана с историей, культурой и жизнью народаносителя, поэтому любые изменения в обществ непосредственно отражаются в ней. Новые факты и изменения в окружающем человека мире непременно должны быть обозначены. Так складываются их наименования, имеющие форму слов и словосочетаний. Эти новые наименования в момент их появления и называются неологизмами.

Однако новые лексические единицы могут потерять свою новизну со временем и начинают восприниматься обществом как привычные и обыденные слова. Это зависит от важности и частотности употребления обозначаемых предметов и явлений. Неологизмы всегда были и останутся в поле зрения лингвистов, так как их появление в языке – нескончаемый процесс. За период XX- начала XXI вв. русская лексика обогатилась новыми значениями, появилось много слов, а иные же слова вовсе утратили свою актуальность.

Неологизмы используются как для называния новых предметов, понятий и явлений, так и для обозначения существующих слов, которые приобретают новые значения. Понятие неологизма неустойчиво, поскольку для него присуще в нем присутствует степень новизны для общества и для языка. Со временем эта новизна теряется, поэтому можно сказать, что неологизмы - это основа постоянного пополнения лексического состава языка.

Таким образом, процесс обновления словарного состава русского языка, как и любого другого, непрерывен. Обогащение словарного состава языка новыми словами, то есть неологизмами, осуществляется путем заимствования, словообразования и изменения значения слов.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Пуховский, С. А. Неологизмы в речи современного школьника / С. А. Пуховский, Д. В. Лузгарева. — Текст : непосредственный // Юный ученый. —

2018. — № 5 (19). — С. 2-4. — URL: https://moluch.ru/young/archive/19/1297/ (дата обращения: 10.06.2020).

2. Тогоева, С.И. Современная лексикография и новые единицы номинации / С.И. Тогоева.— М.: Академия, 2007.— 264 с.

3. Шанский, Н.М. Лексикология современного русского языка / Н.М. Шанский.— М.: ЛКИ, 2007.— 304 с.

BUXORO ERGONIMLARI ShAKLLANIShINING TARIXIY ASOSLARI

Rustamov Akbar Sayfulloyevich,
Buxoro viloyati hokimining davlat tili masalalari bo‘yicha maslahatchisi,
Buxoro davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi
(O‘zbekiston)
e-mail: akbar2683@umail.uz, akbar.rustamov.1983@mail.ru

Annotatsiya. *Ushbu maqolada Buxoro ergonimlari shakllanishining tarixiy asoslari keltirilgan. Buxoro tarixiy ergonimlari tasniflanadi. Tarixdagi ergonimlarning bugungi muassasa va tadbirkorlik subyektlariga nisbatan qo‘llanilishi orqoli ularning leksik, leksik –semantik xususiyatlari ochib beriladi.Ma’noviy ishoralar ochiqlanadi. Buxorodagi tarixiy ergonimlar mahsulotlar, ko‘rsatiladigan xizmatlar, boshqa bir obyekt yoki subyekt, tarixiy-tadrijiy omillar asosida nomlanganligi ayonlashadi. Bu bilan tariximizning ajralmas qismi sanalgan ergonimlar orqali o‘tmish zamon hamda makondagi ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy, madaniy hayotning manzarasi ko‘z o‘ngimizda gavdalanishiga imkon yaraladi.*

Tayanch tushunchalar: *ergonimlar, tarixiy ergonimlar, ergonimlarning shakllanishi, til hodisalarini diaxron va sinxron o‘rganish, ergonimlarning boshqa onomastik birliklar bilan aloqalari.*

Аннотация. *В статье изложены исторические основы формирования бухарских эргонимов. Классифицированы исторические эргонимы Бухары. Через применение исторических эргонимов к современным учреждениям и хозяйствующим субъектам раскрываются их лексические и лексико-семантические свойства. Выявляются содержательные отсылки. Оказывается, исторические эргонимы в Бухаре были названы в зависимости от продукции, оказываемых услуг, другого объекта или субъекта, а также*

исторических и эволюционных факторов. Это позволяет нам визуализировать социально-политическую, экономическую и культурную жизнь прошлого посредством эргономий, которые являются неотъемлемой частью нашей истории.

Ключевые слова: *эргонимы, исторические эргонимы, образование эргонимов, диахроническое и синхроническое изучение языковых явлений, связи эргонимов с другими ономастическими единицами..*

Abstrakt. *This article presents the historical foundations of the formation of Bukhara ergonyms. Bukhara historical ergonyms are classified. Through the application of historical ergonyms to today's institutions and business entities, their lexical, lexical-semantic properties are revealed. Spiritual references are revealed.*

It is revealed that historical ergonyms in Bukhara are named based on products, services provided, another object or subject, historical and developmental factors. This allows us to visualize the picture of socio-political, economic, and cultural life in the past and space through ergonyms, which are an integral part of our history..

Supporting concepts: *ergonyms, historical ergonyms, the formation of ergonyms, diachronic and synchronous study of language phenomena, the relationship of ergonyms with other onomastic units.*

Movorounnahrning asosiy markazi sifatida Buxoroda savdo-sotiq, sanoat, ishlab chiqarish, hunarmandchilik, xizmat ko‘rsatish taraqqiy etgan. Tabiiyki, shaharda ushbu yo‘nalishga mo‘ljallangan korxona va tashkilotlar faoliyat yuritgan. Tabiiyki bir-biriga turdosh va raqobatchi korxonalarning o‘ziga xos va ustuvor jihatlarini ifoda etish zarurati paydo bo‘lgan hamda ushbu hodisa muassasalar nomida aks etgan.

Shayboniylar sulolasi davrida Buxoroda juda ko‘p obodonlashtirish ishlari amalga oshirildi. Savdo jonlandi. Ilm-fan masalasida ancha muvaffaqiyatli faoliyat ko‘rsatgan, maishiy xizmat ko‘satish tarmoqlari rivojlangan. Toqi Sarrofon, Toqi Telpakfurushon, Toqi Zargaron, Timi Abdullaxon kabi savdo va xizmat ko‘rsatgan.

Toqi Sarrofonda pul almashtirish vazifasi bajarilgan, Toqi Telpakfurushda telpak, Toqi Zargaronda zargarlik ishlanmalari bilan savdo qilingan. Timi Abdullaxonda turli ashyo, mahsulotlar sotilgan.

Mazkur obidalarni diaxron tahlil qilish jarayonida bu obyektlarni ergonim sifatida qarash mumkin, madrasalarning deyarli barchasi hozirgi kunda ergonim sifatida belgilanmaydi, bu bino va inshootlar obodonlashtirish yoki Madaniy meros obyektlarini himoya qilish boshqarmasi tasarrufiga o‘tkazilgan. Mirarab, Xotin-qizlar madrasasi kabi inshootlar hozirgi kunda ham faoliyat yurgizmoqda. Toqlar va timlarda hozirda ham savdo munosabatlari amalga oshirilayotgan bo‘lsa-da, maxsus ergonim sifatida qaralmaydi.

Buxoroda joylashgan bozorlar umumiy savdo maydonlari, maxsus yopiq binolar, tim va toqlar, aniq, belgilangan mahsulotlar sotilishiga mo‘ljallangan maydonchalar hamda karvonsaroylardan iborat bo‘lgan. Chakana savdolar, ba’zi tovarlarni sotishga ixtisoslashgan joylarda amalga oshirilgan, ammo ko‘tara savdo ishlari karvonsaroylarda va u yerda joylashgan hujralarda olib borilgan. Buxoroda faol xizmat ko‘rtuvchi, faol savdo olib boruvchi joylar yo‘llarning kesishgan joylarida joylashgan, bunday joylar ba’zi yerlarda Chorsu deyilgan, Buxoro shhrida bunday maskan Toq deb atalgan. Odatda, Chorsu deb nomlanuvchi savdo majmualari chorrahalarda joylashgan. Toqi Tirgaronda turli dehqonchilik uskunalari, pichoq, o‘q-yoy va boshqa shunga o‘xshash mahsulotlar sotilgan. Toqi Allofida un mahsulotlari bilan savdo qilingan.

Buxoro shahrining ichki savdosi uchun muhim bozorlardan biri Registonda bo‘lgan. Unga turli mahsulotlar sotilgan. U yerdagi savdo maskanlari ham ayni mahsulotning nomi bilan yuritilgan, hozirgi kunda ham xuddi shunday atalib kelinadi. Bozori alaf, Bozori go‘sfand, Bozori kord, Bozori non va boshqalar. Sadriddin Ayniy yozib qoldirganidek, qo‘y, qo‘zi (Bozori go‘sfand), ot bozori (Bozori asp) shahar darvozasidan tashqariga kochirilgan. Katta masjid (Masjidi Kalon) va Mir Arab o‘rtasida paxta bozori(bozori g‘o‘za) hamda pilla bozori(bozori pilla) ham faoliyat ko‘rsatgan.

Buxoro va Buxoro ergonimlari haqidagi qimmatli ma'lumotlarni O.A.Suxareva "Buxoro.XIX asar va XX asr boshlarida" nomli 1966-yil nashr etilgan kitobida [9:214] jamlagan. U mazkur ma'lumotlarni bir qator boshqa xorijlik va mahalliy olimlar, sayyohlarning, diplomatik missiya vakillarining ma'lumotlari orqali jamlagan. U bunday ma'lumotlarni keltirishda dastlab N.Xanikov manbalariga tayangan Buxorodagi rus tarjimoni P.Yakovlev keltirgan dalillarga asoslanadi. P.Yakovlev Buxoroning xaritasini tuzib chiqqan, unda davlat xizmatchilaridan tortib, to xususiy sektorgacha bo'lgan joylarning xaritasini keltirib o'tadi.

Xanikov Buxoroga sayohati davomida o'ttiz sakkizta karvonsaroy mavjud bo'lgani, ulardan yigirma to'rttasi tosh va g'ishtdan, o'n to'rttasi yog'ochdan qad rostlaganini aytadi. Kapitan Fenin bunday karvoysaroylarni XX asr boshlarida oltmishta ekanligini yozib qoldirgan bo'lsa, M.S Yusupov yetmishdan oshganligini qayd etadi va ularning nomlarini ham keltirib o'tadi: Saroyi Jannat makoni, Saroyi domullo Sher, Saroyi Hakim oyim, Saroyi Xonayi kalon, Saroyi podshohi(Saroyi qushbegi, Saroyi qozi kalon), Saroyi shonataroshi, Saroyi Mirzoqul, Saroyi Qarshi, Saroyi sanduq, Saroyi Matatillo, Saroyi Badriddin, Saroyi chiti chatti, Saroyi G'ulomjon, Saroyi latta, Saroyi Sayfiddin, Saroyi Barri ko'hna, Saroyi Rashid, Saroyi Jo'rabek, Saroyi Xo'jayi xurd, Saroyi Hindi, Saroyi Barri nay, Saroyi qushbegi, Saroyi Sindil, Saroyi no'g'ay, Saroyi karvonboshi, Saroyi Kapkoz (oldin Saroyi Hindi deb atalgan), Saroyi Abdullojon, Saroyi Urganch, Saroyi sangin, Saroyi sanduq, Saroyi Avazbadal, Saroyi chinni, Saroyi Ulug'bek, Saroyi Ahmadi kalla, Saroyi Ayoz, Saroyi Fathullojon, Saroyi Badalbek, Saroyi pushaymon, Saroyi shakar, Saroyi qozi kalon yoki saroyi choy, Saroyi mullo Oston, Saroyi urganji, Saroyi Zohidjon, Saroyi Mirzo Fozil, Saroyi So'xta yoki Saroyi ushturxona, Saroyi Rajabbek, Saroyi buzg'unch, Saroyi Poyi ostona, Saroyi meshi, Saroyi kafsh-u mahsi, Saroyi po'sti cho'bin, Saroyi xo'rjin, Saroyi abreshim, Saroyi tamaki, Saroyi qolin, Saroyi Rajabbek, Saroyi po'st; M.S.Yusupov yana o'nta karvonsaroy nomini keltiradi: Saroyi mayiz, Saroyi choy, Saroyi zig'ir, Saroyi anor, Saroyi g'o'za(turli matolar sotilgan), Saroyi sabzi, Saroyi g'o'lung, Saroyi angisht, Saroyi taroshi,

Saroyi kapponi birinj kabi.

Karvonsaroylar yana turli yurtlardan kelgan mehmonlar, savdogarlar uchun boshpana, mehmonxona vazifasini ham o‘tagan. Karvonsaroylarga, odatda, ma’lum bir yerdan kelgan savdogar yoki musofirlarga xizmat ko‘rsatgan, masalan, urganchlik savdogar yoki mehmonlarning aniq bir qo‘nim makoni bo‘lgan, ular uchun doimiy xizmat ko‘rsatuvchi maskan vazifasini o‘tagan, ya’ni ayni bir joyning odamlari uchun muntazam qo‘alg‘a vazifasini o‘tagan. Shundan kelib chiqib, karvonsaroylar nomlangan. Xorazmlik savdogar va musofirlarga xizmat qiluvchi karvonsaroy Saroyi Urganjiho deb yuritilgan. Toshkentlik savdogarlar tomonidan asosan Toshkentning soyaki mayizlari keltirilgan va bu joy Saroyi mayizi Toshkandiho nomini olgan. Bu borada jiddiy tadqiqotlar olib borgan M.S.Yusupov Buxoro karvonsaroylarining qurilishi, undagi hujralar soni, qanday xizmatlar ko‘rsatilganligi haqida ham ma’lumotlarni yozib qoldirgan. Olimning mazkur ishidan anglash mumkinki, hujralar ham ma’lum bir vazifalarga ixtisoslashgan, shundan kelib chiqib, ma’lum nomlar bilan ham atalgan. Mashhur Ko‘kaldosh madrasasiniga yaqin bo‘lgan hududda Saroyi Jannati makon nomli ikki qavatli karvonsaroy bo‘lgan, unda o‘ttiz ikkita hujra mavjud bo‘lib, o‘n sakkiztasi birinchi qavatda, o‘n to‘rtta hujra esa ikkinchi qavatda joylashgan. Birinchi qavatda choy va turli xil ziravorlar sotuvchi savdogarlar qo‘nim topgan, bu savdogarlar chofurushi attor, ular savdo faoliyatini olib boruvchi joy esa do‘koni attoron deb nomlangan.

Yuqorida keltirilgan muassasa nomlarining qo‘yilishi shaxs nomlari, sotiladigan mahsulot nomlari, qayerliklar bilan aloqalar mavjudligi asosida nomlangan. Bu nomlarning aksariyati forsiy va arabiy kalimalardan tashkil topgan. E’tibor qilinsa, saroy so‘zining asl, bosh ma’nosi ham aynan shu o‘rinlarda qo‘llanilganligini kuzatish mumkin. O‘zbek tilining etimologik lug‘atida bu so‘z “karvonlar to‘xtab o‘tadigan joy, dam oladigan keng hovli” ma’nolarini anglatgan, keyinchalik “qasr” ma’nosini ham ifodalagan. [9:208]

XVIII – XIX asrlarda Buxoro shahrida yigirmaga yaqin hammom bo‘lgan. Toqi sarrofon bozori yonida sarrofon yoki Modarixon hammomi faoliyat yuritgan. Sarrofon(Modarixon), Taxti Chorbog‘(mashhadi Qosim), Gavkushon, Abdulloxon,

To‘qumdo‘zi, Amiri bozori kafi, Misgaron kabilar erkaklar hammomi sanalgan, Xo‘ja Porso, Domullo Sher, G‘oziyon, Hazrati Ayyub, Kunjak, Poyi ostona, Xo‘ja Habibullo (Xiyobon) kabilar faqat ayollarga xizmat ko‘rsatgan. Shishaxona hammomi esa ham erkak, ham ayollarga xizmat qiluvchi hammom bo‘lgan. Hammom so‘zi forsiy kalmina bo‘lib, Buxoroda hambom, ya’ni bir tom osti degan ma’noni anglatadi. Hammomlarning nomlanishi u joylashgan mahalla, bozor yoki uni ta’sis qilgan shaxslar nomi bilan yuritilgan.

Buxoroga turli joylardan tolibi ilmlar kelib tahsil olishgan. XX asr boshlarida Buxoroda 400 ga yaqin madrasalar faoliyat ko‘rsatganligi haqida Muhammad Ali Baljuvoniy ma’umot yozib qoldirgan. Madrasalar odatda, hukmdorlar, hukumatning obro‘li kishilari, xalq orasida obro‘ qozongan ziyolilar tomonidan tashkil etilgan, ularning nomalnishi ham aksariyat hollarda ularning ismi bilan bog‘liq bo‘lgan. Ulug‘bek, Abdulazizxon, Nodir devonbegi, Ko‘kaldosh, Mirarab, Mehtar Anbar va hokazolar. Ma’lum bir madrasalarning nomlanish u joylashgan joyga nisbatan qo‘yilgan.

Fenin ma’lumotlarida quyidagi madrasa nomlari keltiriladi: Mirzabek Oxun, To‘raqul, Sharifjon, Muhammad Yunusbiy, Mullo Muhammad Sharif, Chuchuk oyim, Modarixon, Muzaffarxo‘ja, Dor ush-shifo, Bozori go‘sfand, Mir arab, Quchoq, Gavkushon, va h.k..

Bularning nomlanishida uch holat ko‘zga tashlanadi:

- madrasalar shaxslar nomi asosida qo‘yilgan;
- ma’lum bir bozor nomi asosida nomlangan;
- mahalla nomi bilan berilgan;
- ma’lum masjid nomi bilan bog‘langan.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, Buxoro tarixiy ergonimlarini ikkiga ajratish mumkin:

a) muassasa, tashkilot o’tmishda mavjud bo’lgan hozirgi kunda mavjud emas, u bilan birga nom ham ishlatilmaydi.

b) muassasa yoki tashkilot hozirgi kunda ham mavjud, shuning uchun uni atovchi nom ham saqlanib qolgan; masalan, Ko’kaldosh, Abdullazizxon, Ulug’bek,

Minorayi kalon, Masjidi kalon va_boshqalar. Bunday tashkilot, muassasalarni ma’lum birlari hozirgi kunda ham faoliyat yuritmoqda, bino hamda nomi qo’llanilsa ham faoliyat yuritmayotganlari ham mavjud. Tarixiy ergonimlar ma’lum bir yangi tashkilot yoxud muassasaga nisbatan ishlatiladi.

Xulosa. Demak, Buxorodagi tarixiy ergonimlar mahsulotlar, ko‘rsatiladigan xizmatlar, boshqa bir obyekt yoki subyekt, tarixiy-tadrijiy omillar asosida nomlanganligi ayonlashadi. Bu bilan tariximizning ajralmas qismi sanalgan ergonimlar orqali o‘tmish zamon hamda makondagi ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy, madaniy hayotning manzarasi ko‘z o‘ngimizda gavdalanishiga imkon yaraladi desak xato bo‘lmaydi.

Adabiyotlar ro‘yxati:

Javliyev. X.Rustamova, N.Stojarova, Sh. Abdurashitova, Q.Nurmamatova. Tibbiyot tarixi. - Toshkent: O‘zkitobsavdo, 2020. 216 b.

Kilichev B. Buxoro toponimlari izohli lug‘ati. – Buxoro: Durdona, 2024. 147 b.

To‘rayev H. Buxoro toponimikasi. – Buxoro: Durdona, 2021. 275 b

Saparniyazova M., Umurzakova C. Neyming va onomastika: ergonimlarning funksional xususiyatlari // O‘zMU xabarlari. – T., 2022. №1/.7. – B. 254-257.

Saparniyazova M. O‘zbek tilida ergonimlar (struktur-semantik, pragmatik va lingvomadaniy aspekt). – Toshkent: BOOKMANY PRINT, 2023. –168 b. Monografiya

Исаев Л.М. Ришта и ее ликвидатsiя в Узбекситане, - Труды Узбекского института малярии и медицинской паразитологии, т. II, Самарканд 1956. С. 78-96

Наршахий. Бухоро тарихи. – Т.: Kamalak, 1991.

Сухарёва О.А. Бухара – XIX- начало XX век. – Москва: Наука. 1966. С. 312

Раҳматуллайев.Ш.Ўзбек тилининг этимологик луғати. III жилд. - Т.: Университет, 2009. 281б.

GEOGRAFIYANI O‘QITISHDA SUN’IY INTELLEKTDAN FOYDALANISHNING IMKONIYATLARI

Haydarova Surayyo Abdusalomovna
Erkinova Nilufar Komiljon qizi
Jizzax davlat pedagogika universiteti

Annotatsiya. *Bu maqolada geografiyani o‘qitishda sun’iy intellektdan foydalanishning bir necha asosiy yo‘llari va uning foydalari haqida so‘z yuritiladi.*

Kalit so’zlar. *Sun’iy intellekt, texnologiya, metodika, intellekt, individual ta’lim.*

Абстракт. *В этой статье рассматриваются некоторые основные способы и преимущества использования искусственного интеллекта в преподавании географии.*

Ключевые слова*. Искусственный интеллект, технологии, методология, интеллект, индивидуальное обучение.*

Abstract*. This article discusses some of the main ways and benefits of using artificial intelligence in teaching geography.*

Key words*. Artificial intelligence, technology, methodology, intelligence, individual education.*

Bugungi kunda ta’lim jarayonida sun’iy intellekt (SI) texnologiyalaridan foydalanish o’z samaralarini bermoqda. Geografiya fanini o‘qitishda SI texnologiyalaridan foydalanish, bu sohada yangi usullarning joriy qilinishini ta’minlab, o‘quvchilarning qiziqishini oshirishga va ta’lim jarayonini optimallashtirishga yordam beradi. Xo‘sh, ta’lim jarayonida sun’iy intellektdan foydalanishning qanday imkoniyatlari mavjud?

Geografiya ko‘p qirrali fan hisoblanadi va o’quvchilardan ko‘plab ma’lumotlarni bilish talab etiladi. O’qituvchilar sun’iy intellekt vositalari yordamida katta hajmdagi ma’lumotlarni tushunarli va qulay tarzda taqdim etish

mumkin. Misol uchun, sun’iy intellekt asosida ishlaydigan geografik axborot tizimlari (GAT) murakkab xaritalarni tuzish, ma’lumotlarni vizuallashtirish va tahlil qilishda yordam beradi. Bu esa geografik jarayonlarning chuqurroq tushunilishini va ko‘rgazmali tahlil qilish imkoniyatini oshiradi.

Sun’iy intellekt asosida yaratilgan iqlim o‘zgarish modellarini o‘quvchilar o‘zlari kuzatishi va global muammolarni o‘rganishi mumkin. Masalan, global isish, o‘rmonlarning qisqarishi yoki suv resurslarining taqchilligi kabi masalalar bo‘yicha o‘quvchilarga real vaqtda ma’lumotlar taqdim etilishi mumkin.

Sun’iy intellekt geografiya o‘qitishda individual yondashuvni ham amalga oshiradi. Individuallashtirilgan o‘qitish tizimlari har bir o‘quvchining bilim darajasiga mos ravishda o‘quv materiallarini taqdim etishi mumkin. Masalan, ba’zi o‘quvchilar qit’alar va davlatlar xaritasini tushunishda qiynalsa, boshqalari murakkabroq mavzularni o‘rganishga tayyor bo‘lishi mumkin. Sun’iy intellekt orqali har bir o‘quvchiga mos topshiriqlar tayyorlanib, ularning bilim olish jarayoni tezlashtiriladi.

Virtual reallik (VR) va kengaytirilgan reallik (AR) texnologiyalari sun’iy intellekt bilan birga geografik hududlarni o‘rganishda o‘quvchilar uchun immersiv tajriba yaratadi. O‘quvchilar dunyoning turli mintaqalarini ko‘rish, ularni o‘rganish va geografik hududlar bilan bevosita tanishish imkoniyatiga ega bo‘lishadi. Masalan, virtual sayohatlar orqali o‘quvchilar Everest tog‘iga chiqish yoki Amazon o‘rmonlarini kashf qilish imkoniyatini qo‘lga kiritadi. Bundan tashqari, AR texnologiyalari orqali xaritalar va diagrammalar ko‘rinishi jonlantiriladi, bu esa an’anaviy o‘quv materiallarini yanada qiziqarli va interaktiv qiladi.

Geografiyada muammolarni hal qilish va prognoz qilish katta ahamiyatga ega. SI yordamida tabiiy ofatlar, migratsiya va iqlim o‘zgarishlariga oid muammolarni yechish bo‘yicha prognozlar yaratish mumkin. Talabalar SI vositalari yordamida global iqlim o‘zgarishi, tabiiy resurslar boshqaruvi va urbanizatsiya kabi masalalarni tahlil qilib, ularning ta’sirini tushunishga qaratilgan amaliy mashg‘ulotlarda ishtirok etishadi.

SI yordamida geografiya bo‘yicha testlar va mashqlarni avtomatlashtirilgan

tarzda baholash mumkin. Sun’iy intellekt nafaqat to‘g‘ri yoki noto‘g‘ri javoblarni aniqlaydi, balki talabalar xatolarini tushuntirib beradi va ularga qaysi sohalarda yaxshilanish kerakligini tavsiya qiladi. Bu o‘qituvchilar uchun vaqtni tejaydi va o‘quvchilarga darhol natijalar va tahlillarni olish imkoniyatini beradi.

Sun’iy intellekt asosida ishlaydigan tilga oid yordam tizimlari o‘quvchilarga geografiya faniga oid manbalarni turli tillarda o‘qish va tushunishga yordam beradi. Bu esa ularning global bilimlarini kengaytiradi. Masalan, boshqa davlatlardagi geografiyaga oid yangiliklar va tadqiqotlarni osongina tarjima qilish imkoniyati o‘quvchilarga dunyoqarashini kengaytirish uchun yaxshi yordam beradi.

Sun’iy intellektning geografiyani o‘qitish jarayoniga joriy qilinishi, bu fan o‘qitishning yangi usullarini kashf qilish imkonini beradi. O‘quvchilarning qiziqishini oshiradigan interaktiv, immersiv va shaxsiylashtirilgan yondashuvlar ularning bilim olish jarayonini osonlashtiradi. Kelajakda sun’iy intellekt yordamida geografiya fanini o‘qitish yanada innovatsion va samarali bo‘lishi kutilmoqda. O‘qituvchilar va o‘quvchilar bu texnologiyalardan foydalangan holda, yanada keng va chuqur bilimlarga ega bo‘lishlari mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.Ҳайдарова, С., & Юсуфов, Ж. (2021). КОМПЕТЕНЦИЯВИЙ ЁНДОШУВ АСОСИДА ГЕОГРАФИЯ ДАРСЛАРИНИ ТАШКИЛЛАШТИРИШ. *Журнал естественных наук*, *1*(2).

2. Usarov, J. E., Eshnayev, N. J., & Haydarova, S. A. (2020). Defects in scientific research of the problems of spiritual and moral crisis and its solution. *IEJRD-International Multidisciplinary Journal*, *5*(8), 6.

3. Gapparov, A., & Khaydarova, S. (2020). Population Systems In The Reclaimed Lands Of The Republic Of Uzbekistan. *Архив Научных Публикаций JSPI*.

4. Haydarova, S. (2021). GEOGRAFIYA DARSLARIDA ELEKTRON TAQDIMOTLARDAN FOYDALANISH. *Журнал естественных наук*, *1*(1).

5. Haydarova, S. (2021). Geografiyani o'qitishda kompetensiyaviy yondashuvning tatbiq etishning o ‘quvchi psixologiyasi bilan bog ‘liq jihatlari. *Журнал*

естественных наук, *1*(1).

6. Haydarova, S. (2021). GEOGRAFIYA FANI O ‘QITUVCHISI KOMPETENTLIGI VA UNING ZAMONAVIY TALABLARI. *Журнал естественных наук*, *1*(1).

7. Haydarova, S. (2021). Фанни компетенциявий ёндошув асосида ўқитишнинг ўқувчи ёш психологик хусусиятларига боғлиқ жиҳатлари. *Журнал естественных наук*, *1*(1).

8. Haydarova, S., Mavlonov, X., & Muxamedov, O. (2021). Arid mintaqalarda yer resurslaridan foydalanishning o'ziga xos jihatlari (Jizzax viloyati misolida). *Журнал естественных наук*, *1*(1).

9. ABDUSALOMOVNA, H. G. F. O. Q., & KOMPETENTLIGI, V. U. Z. T. (2021). INTEGRATION OF SCIENCE, EDUCATION AND PRACTICE. *SCIENTIFIC-METHODICAL JOURNAL*, *1*, 02.

10. COMPETENCIES, A. K. F. O. P. (2020). OF SCHOOLCHILDREN IN GEOGRAPHY. *INTERNATIONAL JOURNAL OF DISCOURSE ON INNOVATION, INTEGRATION AND EDUCATION*, *1*, 5.

11. Gapparov, A., Haydarova, S., & Zaynutdinova, D. (2020). Мустақиллик йилларида Жиззах вилояти аҳолисининг демографик ривожланиши. *Архив Научных Публикаций JSPI*.

12. Haydarova, S., Kuldasheva, S., Abdullayeva, S., & Shokhrukh, K. (2021). Modern Technologies in Improving the Quality of Teaching. *Журнал естественных наук*, *1*(1).

13. ABDUSALOMOVNA, H. S. (2021). GEOGRAFIYA FANI O ‘QITUVCHISI KOMPETENTLIGI VA UNING ZAMONAVIY TALABLARI. *INTEGRATION OF SCIENCE, EDUCATION AND PRACTICE. SCIENTIFIC-METHODICAL JOURNAL*, *1*(02), 29-36.

14. Gapparov, A., Haydarova, S., & Kayumova, M. (2020). Жиззах вилоятида урбанизация жараени ва унга таъсир этувчи омиллар. *Архив Научных Публикаций JSPI*.

15. Abdusalomovna, K. S. (2020). FORMATION OF PRACTICAL

COMPETENCIES OF SCHOOLCHILDREN IN GEOGRAPHY. *International journal of discourse on innovation, integration and education*, *1*(5), 384-387.

16. Nazarovna, T. Z., Azamkulovich, D. F., Jurayevna, M. N., & Abdusalomovna, H. S. (2016). Mortality and life expectancy rates of population of the Republic of Uzbekistan in the years after independence. *European science review*, (3-4).

17. Haydarova, S. (2021). methods of assessing the practical competense of scholchildren (on the example of geography). *Журнал естественных наук*, *1*(1).

18. Haydarova, S. (2021). O'QUVCHILARNING GEOGRAFIK KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHGA PEDAGOGIC-PSIXOLOGIK YONDOSHUV. *Журнал естественных наук*, *1*(3).

19. Усаров, Ж. Э., & Ҳайдарова, С. (2021). Фанни компетенциявий ёндошув асосида ўқитишнинг ўқувчи ёш психологик хусусиятларига боғлиқ жиҳатлари. *Science and Education*, *2*(Special Issue 1), 266-275.

21.Haydarova S., Usarov J., Eshnayev N. defects in scientific research of the problems of spiritual and moral crisis and its solution //Журнал естественных наук. – 2021. – Т. 1. – №. 1.

22.Haydarova S. et al. MIRZACHO'L O'LKASIDA EKOTURIZMNI RIVOJLANTIRISH IMKON1YATLARI //Архив Научных Публикаций JSPI. – 2020.

23.Haydarova S. GEOGRAFIYA FANI O 'QITUVCHISI KOMPETENTLIGI VA UNING ZAMONAVIY TALABLARI //Журнал естественных наук. – 2021. – Т. 1. – №. 1.

24.Nazarovna, T. Z., Azamkulovich, D. F., Jurayevna, M. N., & Abdusalomovna, H. S. (2016). Mortality and life expectancy rates of population of the Republic of Uzbekistan in the years after independence. *European science review*, (3-4).

25. ABDUSALOMOVNA H. S. GEOGRAFIYA FANI O 'QITUVCHISI KOMPETENTLIGI VA UNING ZAMONAVIY TALABLARI //INTEGRATION OF SCIENCE, EDUCATION AND PRACTICE. SCIENTIFIC-METHODICAL JOURNAL. – 2021. – Т. 1. – №. 02. – С. 29-36.

26. Eshbekovich U. J., Jumayevich E. N., Abdusalomovna H. S. Defects in scientific

research of the problems of spiritual and moral crisis and its solution //International Engineering Journal For Research & Development. – 2020. – Т. 5. – №. 8. – С. 6-6.

27. Khaydarova, S. A. (2022). FORMATION OF PRACTICAL COMPETENCES OF SCHOOLCHILDREN IN GEOGRAPHY. *Journal of Geography and Natural Resources*, *2*(01), 50-57.

28. Usarov, J. E., Khimmataliev, D. O., Makhmudova, D. M., Abdusalomovna, H. S., & Nizamiddinovich, E. A. (2023). Pedagogical Foundations of the Student's Individual Training Trajectory. *Telematique*, *22*(01), 1259-1264.

29.Surayyo Khaydarova, Yulduz Khujamova, Munojat Toshbaeva, Dilshod Muhitdinov,

Gulkhayo Mamanazarova, Oygul Tukhtakulova and Nodir Karimov. The Vital Role of Libraries in Enriching tourism Experiences. Indian Journal of Information Sources and Services

ISSN: 2231-6094 (P) Vol.14, No.2, 2024, pp.11-16, © The Research Publication, www.trp.org.in, DOI: https://doi.org/10.51983/ijiss-2024.14.2.02.

ЗАНЖАБИЛ ВА АНДИЗ ЎСИМЛМКЛАРИНИ АНТИОКСИДАНЛИК ХОССАСИДАН ХАЛҚ ТАБОБАТИДА ФОЙДАЛАНИШ.

Мухторов Зарифжон Музаффаржон ўғли *–*
АДТИ Стоматология факультети "Фтизиатрия ва пульмонология, микробиология, иммунология ва вирусология" кафедраси ассистенти.

Илмий раҳбари: Хакимова Рўзихон Абдурахимовна –
Андижон давлат тиббиёт институти "Фтизиатрия, пульмонология, микробиология ва вирусология" кафедраси доценти, т.ф.н.

Муаммонинг долзарблиги. Жаҳон Соғлиқни Сақлаш Ташкилоти (ЖССТ) маълумотларига кўра, халқ табобати усуллари касалликларни даволаш ва уларнинг олдини олишда табиий ўсимликлар, минераллар ҳамда ҳайвонот манбаларига асосланган препаратлардан фойдаланишни ўз ичига олади. Статистик таҳлилларга кўра, дунё аҳолисининг тахминан 80%и халқ табобати усулларига мурожаат қилади. Бу эса табиий даволаш усулларига бўлган ишонч юқори эканлигини ҳамда уларнинг тиббий амалиётдаги аҳамиятини кўрсатади.ЖССТнинг 2022 йилги ҳисоботларига кўра, 10,6 миллион киши сил касалига чалинган бўлиб, уларнинг 5,8 миллиони эркаклар, 3,5 миллиони аёллар ва 1,3 миллиони болаларни ташкил этади. Шунингдек, мазкур давр мобайнида 1,3 миллион бемор сил касаллигидан вафот этган.

Қандли диабет (ҚД) ҳам глобал миқёсда кенг тарқалган бўлиб, 422 миллион киши ушбу касаллик билан ҳаёт кечирмоқда ва ҳар йили тахминан 1,5 миллион бемор ҚД билан боғлиқ асоратлар туфайли вафот этади. ЖССТнинг 2019 йилги маълумотларига кўра, сил касали билан оғриган беморларнинг 15%дан ортиғи бир вақтнинг ўзида ҚД билан ҳам касалланган. Бу тахминан 1,5 миллион беморни ташкил этиб, уларга мос тиббий назорат ва индивидуал даволаш режаси талаб этилади.

Қандли диабет ва силнинг бирга учраши (коморбид ҳолати) мазкур касалликларнинг кечишига жиддий таъсир кўрсатади. Хусусан, бундай ҳолатларда: силни юқтириш хавфи 2-3 баробарга, силдан ўлим ҳолати 2 баробарга, даволаш тугатилгандан кейин силнинг қайта ривожланиш эҳтимоли 4 баробарга, дорига бардошли туберкулёзнинг пайдо бўлиш эҳтимоли 2 баробарга ошиб кетади.

Ушбу касалликларнинг кечишида иммун тизимининг заифлашиши ҳал қилувчи омиллардан бири ҳисобланади. Айниқса, ҳужайравий иммунитет функцияларининг пасайиши, ҳужайраларнинг эркин радикаллар таъсирида зарарланиши, организмда микронутриентлар танқислиги ва буйрак (ренал) дисфункцияси бу касалликларнинг асоратларини кучайтириб, даволаш жараёнини мураккаблаштиради. Шунинг учун ҳам бугунги кунда профилактик чора-тадбирлар, иммун тизимини мустаҳкамлаш ва табиий антиоксидантлардан фойдаланиш муҳим аҳамият касб этмоқда.

Тадқиқот усуллари. Тажриба жараёнлари K7000 ултрабинафша спектрофотометр анализатори ёрдамида амалга оширилди. Эксперимент учун занжабил ва андиз ўсимликлари танлаб олиниб, улардан турли композициядаги экстрактлар тайёрланди:

1-намуна: занжабил-андиз (1:1), 2-намуна: занжабил-андиз (3:1), 3-намуна: занжабил-андиз (1:3). Ҳар бир намунадан 0,75 г олиниб, 50 мл сувда 10 дақиқа давомида қайнатилди. Тайёр бўлган экстрактлар 0,45 мкм ли фильтр орқали тозаланиб, таҳлил учун ишлатилди. Экстрактларнинг антиоксидант фаоллиги адреналиннинг in vitro шароитида автоксидланиш реакциясини ингибирлаш қобилияти орқали баҳоланди. Тадқиқотда 0,2 М карбонат буфер эритмаси (pH=10,65) ва 0,18% адреналин таррат эритмаси қўлланилди. Оптик зичлик 347 нм тўлқин узунлигида 10 дақиқа давомида ҳар 30 сонияда ўлчанди. Назорат сифатида 0,1 мг/мл концентрацияли витамин С эритмаси олинди.

Натижалар. Тажриба жараёнида турли нисбатлардаги занжабил ва андиз аралашмаларининг антиоксидант хусусиятлари ўрганилди. Оптик зичлик ва антиоксидант фаоллик кўрсаткичлари таҳлил қилинганда

намуналарнинг антиоксидант эмас, балки прооксидант хусусиятга эга эканлиги аниқланди:

- 1:1 нисбатдаги намуна (Z-A 1:1) – энг кучли прооксидант таъсир кўрсатди (AF% = -88,8),
- 3:1 нисбатдаги намуна (Z-A 3:1) – AF% = -71,9,
- 1:3 нисбатдаги намуна (Z-A 1:3) – қолган иккита намуна билан солиштирганда камроқ прооксидант таъсирга эга бўлиб, AF% = -15,2.

Хулоса. Тадқиқот натижалари шундан далолат бердики, занжабил ва андиз ўсимликларидан тайёрланган экстрактлар антиоксидант эмас, балки прооксидант хусусиятга эга. Айниқса, 1:1 ва 3:1 нисбатдаги аралашмалар адреналиннинг оксидланиш жараёнини кучайтириб, прооксидантлик хусусиятини намоён қилди. Бошқа томондан, 1:3 нисбатдаги намуна энг паст прооксидантлик хоссасига эга бўлди.

Илмий жиҳатдан ушбу тадқиқот натижалари асосида, келажакда икки касалликнинг параллел кечишига таъсир қилувчи табиий антиоксидант воситаларни ишлаб чиқиш мақсадга мувофиқдир.

ЗАНЖАБИЛ ВА АНДИЗ ЎСИМЛИКЛАРНИ ҚОНДАГИ ҚАНД МИҚДОРИГА ТАЪСИРИ ВА УНИ ХАЛҚ ТАБОБАТИДАГИ АХАМИЯТИ.

Мухторов Зарифжон Музаффаржон ўғли *–*
АДТИ Стоматология факультети "Фтизиатрия ва пульмонология, микробиология, иммунология ва вирусология" кафедраси ассистенти.

Илмий раҳбари: Хакимова Рўзихон Абдурахимовна –
Андижон давлат тиббиёт институти "Фтизиатрия, пульмонология, микробиология ва вирусология" кафедраси доценти, т.ф.н.

Муаммонинг долзарблиги. Қандли диабет (ҚД) ҳозирги кунда энг кенг тарқалган ва долзарб эндокрин касалликлардан бири ҳисобланади. Халқаро Диабет Федерацияси (IDF Diabetes Atlas) маълумотларига кўра, 2019 йилда дунё бўйича 470,2 миллион киши ушбу касалликка чалинган бўлиб, 2045 йилга келиб бу рақам 628,6 миллионга етиши тахмин қилинмоқда.Ўзбекистонда ҳам ҚД тарқалиши кузатилмоқда ва бу соҳа бўйича расмий статистик маълумотлар жадал ўсишни кўрсатмоқда. 2019 йил 1 январь ҳолатига кўра, мамлакатда 230 610 нафар бемор расман рўйхатга олинган. Охирги 14 йил мобайнида касаллик тарқалиши 1,6 мартага ошган бўлиб, 2017 йилги маълумотларга кўра, 35 ёшдан катта аҳоли ўртасида ҚД учраш ҳолати 7,9% га етган.Ушбу динамика ҚД билан боғлиқ хавф омилларига, жумладан, нотўғри овқатланиш, камҳаракатлик, стресс ва ирсий омилларга алоҳида эътибор қаратиш зарурлигини кўрсатади. Шунингдек, касалликнинг олдини олиш ва самарали даволаш усулларини ривожлантиришга эҳтиёж тобора ортиб бормоқда.

Қадим замонлардан бери инсонлар касалликларни даволаш ва олдини олиш мақсадида турли хил ўсимликларнинг қисмларидан фойдаланиб келганлар. Табиий доривор воситалар, айниқса, халқ табобатида муҳим ўрин

тутади. Ўзбекистон тиббиётида ҳам доривор ўсимликлардан олинадиган препаратлар кенг қўлланилади. Статистик маълумотларга кўра, мамлакатда ишлатилаётган дори воситаларининг 38-40 фоизи айнан ўсимликлардан тайёрланган дориларни ташкил этади. Бу эса табиий маҳсулотларнинг самарадорлиги ва инсон саломатлиги учун аҳамияти юқори эканлигини кўрсатади.

Тадқиқот методологияси. Тадқиқотда 16 та лаборатория оқ каламуши иштирок этди. Ҳайвонларнинг оғирлиги ва қондаги глюкоза миқдори таҳлил қилиниб, улар турли гуруҳларга ажратилди. Қандли диабет моделини яратиш учун: Ҳайвонлар 4% ли аскорбин кислотаси (С витамини) эритмаси билан таъминланди (бу гипергликемия ҳолатида ўлимнинг олдини олиш учун қўлланилди).тАллоксан препарати (8 мг/100 г) ишлатилиб, 0,9% NaCl эритмасида эритилиб, 8 кун давомида каламушларга юборилди.

Тадқиқот жараёнида 4 та гуруҳ ташкил этилди:

1. Интакт гуруҳ – ҚД чақирилмаган, табиий ҳолда қолдирилган.
2. Назорат гуруҳи – ҚД чақирилган, бирор муолажа қўлланилмаган.
3. Гликлазид билан даволанган гуруҳ – Гипогликемик препарат орқали терапия амалга оширилган.
4. Занжабил-Андиз экстракти қабул қилган гуруҳ – 50 мг/мл дозада, 1:3 нисбатдаги сувли экстракт юборилган.

Натижалар. Аллоксан юборилганидан кейин ҳайвонларда қандли диабетнинг сўзсиз клиник белгилари кузатилди: Қонда глюкоза даражаси кескин ошиши, хайвонларнинг вазни пасайиши, полиурия, гиподинамика ва когнитив ўзгаришлар кузатилган. Глюкоза даражасини назорат қилиш учун қўлланилган препаратлар самарадорлиги қуйидаги кўринишда намоён бўлди: Гликлазид қабул қилган гуруҳда – қонда глюкоза даражаси пасайди. Занжабил-Андиз экстракти қабул қилган гуруҳда – қандли диабет чақирилган кундан 28-кунга қадар қондаги глюкоза даражаси 12,7 ммоль/л дан 8,5 ммоль/л га тушган. Оксидланиш стресси қандли диабетнинг патогенезида асосий рол ўйнаши ҳақида сўнгги тадқиқотларда кўплаб маълумотлар

мавжуд. Шундан келиб чиқиб, ҳозирги кунда 2-тур қандли диабетни даволашда антиоксидантлардан фойдаланиш муҳим саналмоқда.

Хулоса. Тадқиқот натижалари занжабил ва андиз экстракти (50 мг/мл) диабет чақирилган каламушларда қон шакар миқдорини пасайтиришда фойдали таъсир кўрсатишини кўрсатди. Бунинг асосий сабаби ушбу ўсимликлар таркибидаги антиоксидант бирикмаларнинг юқори даражада эканлиги бўлиши мумкин. Ушбу натижалардан келиб чиқиб, қуйидаги таклифларни илгари суриш мумкин: занжабил-андиз экстрактини туберкулёз ва қандли диабетнинг коморбид ҳолатларида терапия учун тадқиқ қилиш, хамда занжабил ва андиз таркибидаги биоактив бирикмаларни янада чуқурроқ ўрганиш ва уларнинг антиоксидант хусусиятларини тадқиқ этиш.

ҚИЗИЛМИЯ ВА ҚУШҚЎНМАС ЎСИМЛИКЛАРИНИ ГЕПАТОПРОТЕКТОРЛИК ХОССАСИНИ ЎРГАНИШ ВА ХАЛҚ ТАБОБАТИДА ФОЙДАЛАНИШ.

Мамадалиев Ш.И. *–*

фармакология, клиник фармакология ва тиббиёт биотехнологиялари кафедраси ассистенти

Илмий раҳбари: ***Хакимов Насрулла Сабирович***

АДТИ ВМО ва ҚТФ "Тиббий радиология, онкология, КЛД ва фтизиатрия" кафедраси доценти, т.ф.д.

Муаммонинг долзарблиги. Жигарнинг ноалкоголли ёғли касаллиги (ЖНЁК) – бу гепатоцитларда ёғ йиғилиши (стеатоз), кейинчалик уларнинг яллиғланиши (стеатогепатит), цирроз, гепатоцеллюляр карцинома ва фиброзга олиб келувчи патологик ўзгаришларни қамраб олган касалликлар мажмуаси ҳисобланади. Глобал миқёсда 1.5 миллиард инсонлар 2017-йилда жигарнинг хроник хасталиги билан хасталанганлар сони (60%), алкаголсиз ёғли жигар хасталиги (29%), гепатит С вируси туфайли (9%) ва алкаголли жигар хасталигини билан касалланган беморлар (2%) ни ташкил қилган. Шунингдек, ёғли дегенерацияга учраган жигар ташқи таъсирларга, жумладан вирусли ва токсик зарарланишларга нисбатан сезгир бўлиб, касалликнинг асоратларини янада кучайтиради. ЖНЁК билан оғриган беморларда ҳаёт сифати ва давомийлиги сезиларли даражада пасаяди. Бунинг асосий сабабларидан бири – касалликнинг стеатоздан стеатогепатитга, кейин эса фиброз ва циррозга ўтиб кетиши, шу билан бирга, жигар трансплантациясига эҳтиёж юзага келиши мумкин. Шу билан бирга, метаболик бузилишлар туфайли юрак-қон томир касалликлари, гипертония ва бошқа соғлиқ муаммолари хавфи ортиб боради. Хозирги кунда замонавий дори воситаларининг 25% ўсимликлардан олинади, шифобахш ўсимликлар ва

уларнинг биоактив бирикмалари, айниқса узоқ муддатли фойдаланишда, синтетик дориларга нисбатан хавфсизроқ ва соғломроқ алтернативлар сифатида қаралади. Аммо тахминларга кўра, фақат 15% ўсимлик турлари кимёвий таркиби бўйича ўрганилган ва тахминан 6% терапевтик таъсири бўйича тадқиқ қилинган.

Тадқиқот усуллари. Тадқиқотлар оғирлиги 200-250 гр бўлган (Rattus vulgaris L.) оқ эркак зотсиз каламушларда олиб борилди. 50% CCl_4 эритмаси ҳафтасига икки марта 1кг тана вазнига 1.5 мл ни ҳисоблаб юборилади. Цирроз ривожланишини кучайтириш учун ичимлик суви ўрнига 10% ли этил спирти берилди. Полифенолларнинг гепатопротектив потенциалини баҳолаш учун 24 та (Rattus vulgaris L.) оқ эркак зотсиз каламушлари тенг равишда 3 (н=6) гуруҳга бўлинган. I гуруҳ каламушлари назорат сифатида олинди. II ва III гуруҳ каламушлари CCl_4 (зайтун мойида 50%, 1.5 мл/кг) билан ҳафтасига икки марта бир ҳафта давомида интраперитонеал йўл орқали юборилди. Ҳайвонларга CCl_4 юборилгандан сўнг бир ҳафтадан кейин полифенолларнинг гепатопротектив потенциалини баҳолаш учун ҳар ҳафтада икки марта икки ҳафта давомида (100 мг/кг) юборилди.

Натижалар. Дастлаб, хайвонларда сурункали CCl_4 юборилгандан сўнг, 2-4 ҳафтадан кейин жигар фибрози, 5-7 ҳафтадан кейин ўткир фиброз, 8-9 ҳафтадан кейин жигар сиррози ривожланди. Интакт ва назорат гурухларидаги хайвонларда кескин ўзгаришлар кузатилмади, лекин CCl_4 гепатит+препарат гурухларига 14 кун давомида препаратлар берилганда қондаги ферментлар АЛТ, АСТ, ГГТ миқдори пасайганлиги аниқланди. Ушбу натижалар, қизилмия ва қушқўнмасда гепатопротекторлик хусусияти бор эканлигини кўрсатади.

Хулоса. Эксперементал диабетнинг моделида (қизилмия ва қушқўнмас) ўсимликларининг экстракти (50 мг/мл) берилганда АЛТ, АСТ, ГГТ ларни қонда камайишига олиб келди. Бунинг сабаби қизилмия ва қушқўнмас ўсимликларининг 3:1 нисбатдаги аралашмасида гепатопротекторлик хусусияти юқорилиги сабаб бўлса керак. Ушбу хусусиятдан фойдаланган

холатда Жигарнинг ноалкоголли ёғли касаллигини профилактикаси, даволаш хусусиятларини ўрганиб чиқиб, ножўя таъсирлардан ҳоли, иқтисодий жиҳатдан таннархи арзон, маҳаллий дори воситаси ишлаб чиқиш мумкин.

«ТАРИХ-И САЛИМИ» – ВАЖНЫЙ ИСТОЧНИК ПО ПОЛИТИЧЕСКОЙ ИСТОРИИ БУХАРСКОГО ЭМИРАТА

Облобердиев Жасурбек Косим угли

Самаркандский государственный университет им. Шарофа Рашидова

Докторант 2 курса

e-mail: obloberdiyevjasurbek@gmail.com

тел.ном:+998934572999

Аннотация: *Историческое наследие Бухарского эмирата является важной темой для изучения политических процессов Средней Азии XIX – начала XX веков. Среди первоисточников особое место занимает "История Салими" ("Тарих-и Салими") Мирзы Салимбека, которая представляет собой ценный источник по политической истории эмирата. Этот труд отражает внутреннюю жизнь государства, структуру власти, влияние различных групп элиты и взаимодействие Бухарского эмирата с Российской империей.*

Ключевые слова: *Мирза Салимбек, Бухарский эмират, "История Салими", джадиды, кошбеги, политическая история, Российская империя*

Изучение политической истории Бухарского эмирата невозможно без обращения к первоисточникам, одним из которых является "История Салими" ("Тарих-и Салими"). Это произведение Мирзы Салимбека (1848–1930) представляет собой ценный исторический источник, в котором подробно описаны события, происходившие в эмирате в XIX – начале XX века. В данной статье рассматривается значимость "Истории Салими" для изучения политической системы, административного устройства и социальных процессов в Бухарском эмирате. Мирза Салимбек (1848–1930) был не просто историком, но и активным участником описываемых событий [1]. Занимая различные государственные должности при трех последних бухарских эмирах — Музаффаре (1860–1885), Абдулахаде (1885–1910) и Алимхане (1910–1920), он имел возможность наблюдать политические процессы изнутри. Его

мемуары были написаны в форме дневниковых записей, что делает их особенно ценными для исторического анализа. В отличие от официальных хроник, "История Салими" содержит личные оценки и критические замечания относительно политики эмиров, а также влияние внешних факторов на государственное управление.

"История Салими" охватывает важнейшие аспекты политической жизни Бухарского эмирата:

1. **Административное устройство**: Салимбек подробно описывает функции ключевых должностей, таких как кошбеги (главный министр), амлакдар (ответственный за налоговую систему), закатчи (сборщик закята) и миршаб (глава городской стражи). Это даёт представление о структуре власти и механизмах управления государством.

2. **Политические интриги и династическая борьба:** В мемуарах описаны конфликты внутри правящей элиты, борьба за влияние между различными кланами и группировками, а также попытки укрепления центральной власти эмирами.

3. **Взаимоотношения с Российской империей: Важное место в сочинении занимает описание российско-бухарских отношений, особенно периода, когда Бухара стала протекторатом Российской империи (1868). Салимбек критически оценивает влияние российской администрации на внутренние дела эмирата.**

4. **Деятельность реформаторов (джадидов) и младобухарцев: Автор даёт субъективную, но важную характеристику джадидов – представителей реформаторского движения, стремившихся модернизировать государственную систему Бухары. Он рассматривает их деятельность как попытку дестабилизации традиционного уклада эмирата.**

Салимбек также подчеркивает, что во время правления последних эмиров должности часто раздавались не по заслугам, а по личным связям и влиянию фаворитов. Это ослабляло государственное управление и вело к

коррупции, что в конечном итоге способствовало политическому кризису в эмирате.

Одним из ключевых сюжетов в "Истории Салими" является процесс установления российского протектората над Бухарой. Мирза Салимбек подробно описывает военные кампании России, поражение бухарских войск в 1868 году и подписание мирного договора, сделавшего эмират вассалом Российской империи [2]. Автор рассматривает, как эти изменения отразились на внутренней политике эмирата, усилив влияние российских чиновников и ослабив позиции традиционной элиты[3]. В мемуарах приводится критическая оценка роли эмира Алимхана, который в годы Первой мировой войны и после Февральской революции 1917 года пытался лавировать между разными политическими силами, но в итоге не смог сохранить независимость Бухары. Салимбек описывает события 1920 года, когда Красная армия свергла бухарский режим и эмират был упразднен [4]. "История Салими" превосходит по полноте описания политических событий другие известные источники, такие как:

- "Краткая история мангитских эмиров Бухары" ("Рисола") Ахмада Дониша – резкое сатирическое произведение, критикующее правящий режим[5].
- "История мангитских государей" ("Та’рих-и Салатин-и Мангитийа") Мирзы Абдалазима Сами – более официальная хроника, сохраняющая верноподданнический стиль[6].
- "Воспоминания" Файзуллы Ходжаева – источник, освещающий более поздний период революционных преобразований в Бухаре [7].

"История Салими" Мирзы Салимбека является бесценным источником для изучения политической истории Бухарского эмирата. Она дает уникальную возможность взглянуть на события XIX – начала XX века глазами современника, обладающего инсайдерской информацией. Благодаря богатому фактическому материалу, критическому подходу автора и детальному анализу политических процессов, этот труд остается важным источником для изучения истории Средней Азии и механизмов функционирования

традиционных монархий в условиях внешнего давления и внутренних кризисов.

Литература

1. Мирза Салимбек. "Тарих-и Салими" (источник по истории Б ухарского эм ирата). – Ташкент: Академия, 2009 – 14 с.

2. Терентьев М. А. История завоевания Средней Азии. – Санкт-Петербург. 1903 – 441-449 с.

3. Семенов А.А., Бухарский трактат о чинах и званиях и об обязанностях их носителей их в средневековой Бухаре. *И* Советское востоковедение. Т. 5 М.-Л. 1948 – 97 с.

4. Епифанова Л. М. "Историческая мысль в Бухаре XIX века". – Москва: Восточная литература, 1988

5. Ахмад Дониш. "Рисола". – Ташкент: Фан, 1967.

6. Мирза Абдалазим Сами. "Та’рих-и Салатин-и Мангитийа". – Бухара, 1912.

7. Ходжаев Ф. "Воспоминания". – Ташкент: Издательство АН УзССР, 1964.

ҚИЗИЛМИЯ ВА ҚУШҚЎНМАС ЎСИМЛИКЛАРИ АНТИОКСИДАНТЛИК ХУСУСИЯТИНИ ХАЛҚ ТАБОБАТИДАГИ АХАМИЯТИ.

Мамадалиев Ш.И. *–*

фармакология, клиник фармакология ва тиббиёт биотехнологиялари кафедраси ассистенти

Илмий раҳбари: ***Хакимов Насрулла Сабирович***

АДТИ ВМО ва ҚТФ "Тиббий радиология, онкология, КЛД ва фтизиатрия" кафедраси доценти, т.ф.д.

Муаммонинг долзарблиги. Жигарнинг ноалкоголли ёғли касаллиги гепатоцитларда ёғ тўпланиши (стеатоз), сўнгра уларнинг яллиғланиши (стеатогепатит), беморларда цирроз ва гепатоцеллюляр карциномага айланиши ва фиброз ривожланиши билан боғлиқ бўлган характерли патологик ўзгаришлар спектрини ўз ичига олади.

Ҳозирги кунда 400 миллионга яқин дунё ахолиси ортиқча тана вазнига эга ва бу муаммо бутун жаҳон миқёсида эпидемия характерини олган бўлиб, уларнинг 30-100% ида жигарни ноалкоголли ёғли касаллиги (ЖНЁК) аниқ-ланади. Бу касаллик сурункали жигар касалликлари структурасида 60-95% ни ташкил этади. Сўнгги тадқиқотлар шуни кўрсатдики, ЖНЁК бошқа жигар касалликлари билан биргаликда 2-турдаги қандли диабет учун хавф омили ва юрак-қон томир тизими преморбид ҳолатининг эрта маркери ҳисобланади. Ёғли дегенерацияси бўлган жигар айниқса экзоген зарарга (вирусли, токсик ва бошқалар) мойил эканлиги қайд этилган. ЖНЁК билан оғриган беморларнинг хаёт давомийлиги ва сифатига сезиларли таъсир кўрсатадиган асосий салбий омиллар бир томондан, жигар патологиясининг тўғридан-тўғри стеатоздан стеатогепатитга, фиброзга, циррозга ва гепатоцеллюляр карцинома ривожланиб, жигар трансплантация-цияси ўтказишга асосий сабабларидан бири

бўлса, бошқа томондан турли хил метаболик бузилишлар бир қатор касалликларнинг, биринчи навбатда юрак-қон томир касалликларининг юзага келиши ва ривожланиш хавфини келтириб чиқаради. Ушбу патологияни бир қисми сифатида хужайраларнинг эркин радикаллар томонидан оксидланиши хам сабаб сифатида кўрсатилади. Шунинг учун ўсимликларнинг антиоксиданлик хусусияти халқ табобатида мухим хисобланади.

Тадқиқот усуллари. Тажриба "К7000" ултрабинафша сфектрофотометр анализаторида амалга оширилди. Намуналар экстрактларини таёррлаш учун қизилмия хамда қушқўнмас ўсимликларидан турли композицияда: 1-намуна 1:1, 2-намуна 3:1, 3-намуна 1:3 нисбатларда олинди хамда хар бир намунадан 0,75 грдан тортиб олинди ва 50 мл сувда 10 дақиқа қайнатиш билан амалга оширилди. Олинган экстрактлар 0,45 мкм ли шприцли филтрдан ўтказилиб, анализ учун фойдаланилди. Анализ учун берилган намуналарнинг адреналиннинг ин витро шароитида аутооксидланиш реакциясини ингибирланиши методи билан яни адреналиннинг аутооксидланиш реакцияни ингибирлаш қобиляти ва шу билан бирга кислороднинг фаол шаклини хосил бўлишини олдини олиши билан бахоланди. Текширилган намуналарнинг антиоксидант фаоллиги адреналиннинг аутооксидланишини ингибирлаши бўйича фоизларда (АФ%) ифодаланади. Текширилаётган ўсимлик экстрактидан 0,045 мл, буфер эритмадан 3 мл ва адреналин тартратнинг 0,18 % ли еритмасидан 0,15 мл олиб юқоридаги усулда аралаштирилди хамда 347 нм тўлқин узунлигида оптик зичлиги ўлчанди (Д2), Назорат сифатида 0,1 мг/мл концентрацияли витамин С эритмаси олинди.

Натижалар. Тажриба қисмида қизилмия ва қушқўнмас ўсимликларининг 1:1, 3:1, 1:3 нисбатлари олинди хамда адреналиннинг ин витро шароитида аутооксидлаш методи билан намуналарнинг экстраксиялари антиоксидланиш фаоллиги аниқланди. Тадқиқот натижасида турли композицион аралашмадаги ўсимлик экстраксияларининг антиоксидант хусусияти вақт оралиғи мобайнида ўрганилди. Олинган натижалар текширилаётган намуналарнинг прооксидант хусусияти мавжудлигини

кўрсатмоқда. Шуни айтиш мумкинки, 3:1 нисбатда олинган намуна экстракти қолган намуналарга нисбатан прооксидантлик хусусияти пастроқ эканлиги аниқланди.

Хулоса. Таржриба шуни кўрсатдики, қизилмия ва қушқўнмас ўсимликларининг 3:1 нисбатдаги аралашмасида антиоксидантлик хусусияти юқорилигидан фойдаланган холатда жигарни оксидатив стресслардан сақлаш, липидлар дисбалансини минималлаштириш ва стеатогепатитни профилактикаси, даволашни ўрганиб чиқиш ва ножўя таъсирлардан ҳоли, иқтисодий жиҳатдан таннархи арзон, маҳаллий дори воситаси ишлаб чиқиш мумкин.

YANGI O‘ZBEKISTONDA IJTIMOIY AXLOQ VA XULQ-ATVOR NORMALARI SHAKLLANISHINING PSIXOLOGIK JIHATLARI

O‘zbekiston xalqaro islom akademiyasi “Din psixologiyasi va pedagogika” kafedrasi professori v.b., psixologiya fanlari doktori

Akramov Mirmuxsin Rustamovich

Atrof-muhitga, shu jumladan hayvonot va o‘simlik dunyosi xilma-xilligiga nisbatan insonparvarlik g‘oyalariga asoslanadigan munosabatni shakllantirish muhimligi hozirgi zamonaviy dunyoda hech kimda shubha uyg‘otmasligi bilan birgalikda ko‘plab mamlakatlarda ta’lim va tarbiya berishning ustuvor yo‘nalishi hisoblanadi. Bu borada, aholining ekologik ongini shakllantirish va atrof muhitga ehtiyotkorona munosabatda bo‘lishni shakllantirishga qaratilgan ushbu faoliyat – butun insoniyat kelajagi xavfsizligini ta’minlab kelmoqda.

O‘zbekiston Respublikasida yuz berayotgan barcha o‘zgarishlar yaqin kelajakda davlatimizning siyosiy va iqtisodiy barqarorligini, shaxs ma’naviyatini yuksaklikka ko‘tarishni ta’minlashga yo‘naltirilgan. Biroq, shuni alohida ta’kidlash kerakki, iqtisodiy yo‘nalganlikning kuchayishi tevarak olamga bo‘lgan munosabatning salbiy ko‘rinishlarini vujudga keltirmoqda. Ya’ni jamiyatda iste’molchilik kayfiyatining tobora oshishi kuzatilmoqda. Shunday pallada insonning o‘zini o‘rab turgan tabiiy muhitga munosabati masalasiga e’tibor jamoatchilikning diqqat markaziga ko‘chgan.

Mazkur muammo O‘zbekiston Respublikasida fuqarolarning vijdon erkinligini ta’minlash va diniy sohadagi davlat siyosati konsepsiyasi, Dunyoviy davlatni rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishlari va mexanizmlari bobining 7-bo‘limi 35-bandida “atrof-muhitga, shu jumladan hayvonot va o‘simlik dunyosi xilma-xilligiga nisbatan insonparvarlik g‘oyalariga asoslanadigan munosabatni shakllantirish” asosiy vazifalardan biri sifatida keltirilgan.[1]

[1] Ўзбекистон Республикасида фуқароларнинг виждон эркинлигини таъминлаш ва диний соҳадаги давлат сиёсати концепциясини тасдиқлаш тўғрисида. Тошкент ш., 2025 йил 25 февраль, ЎРҚ-1037-сон

Axloq (arab. Xulq so‘zining ko‘pligi) – kishilar orasidagi munosabatni tartibga solishning o‘ziga xos tartib, qoidalari yig‘indisi. Axloqdagi “yaxshilik”, “yaxshi odatlar” insonning o‘z manfaatini jamiyat manfaatini moslashga, ayrim o‘rinlarda jamiyat manfaatlari yo‘lida o‘z hayotiy maqsadlari, manfaatlarini o‘zgartirishga imkon beradi[2]. Kishilar hatti-harakatini tartibga solishning belgilangan hamda ijtimoiy-tashkiliy tuzilmalar faoliyatiga asoslangan (huquqiy, diniy) shakllaridan farqli o‘laroq, axloq kishilar xulq-atvorlari, muloqotlari, munosabatlarining yozilmagan, lekin jamiyat tomonidan qabul qilingan hamda qo‘llab-quvvatlanadigan “oltin qoidalar”ni ifodalaydi. Axloq birinchidan, umumijtimoiy ahamiyatga molik bo‘lgan qadriyatlarni (boshqa kishilar huquqlarnini tan olish, adolat, halollik, ishonch, sadoqat, muloyimlik, boshqalar bilan kelisha olish, til topishish, jamoada o‘zini tuta bilish kabi) qamrab oladi. Ikkinchidan, axloq kishilarga xos sifatlar (xislatlar)ning muhim tomonini ifodalaydi.

O‘zbekiston mustaqillika erishgandan so‘ng axloq muammolariga katta e’tibor berila boshladi. Kishilararo munosabatda, o‘zaro muomalada unutilib ketgan islomiy qadriyatlar, sharqona xulq-odob qoidalari, urf-odatlar, marosimlar qaytadan rasm bo‘la boshladi.

Axloq (lotin. “moralis” – qoidaga, xulq-atvorga, urf-odatga taalluqli, axloqli) kishilar orasidagi munosabatlarni tartibga solishning o‘ziga xos usuli, u yoki bu jamiyatda qabul qilingan va rioya qilinishi lozim bo‘lgan tartib, odob, o‘zaro munosabat hamda muloqotning qonun qoidalari, mezonlari yig‘indisi; har bir inson tan oladigan etik qadriyat; inson mavjudligining o‘z-o‘zini tarbiyalash, tartibga solish va boshqarishning o‘ziga xos usuli...[3] Axloqning ildizlari urf-odatlarga borib taqaladi. Lekin axloq bilan urf-odat bir narsa emas. Urf-odat, axloqdan farqli o‘laroq, muayyan qolipga tushgan (standartlashgan), mavjud va bo‘lishi lozim narsalarni ifodalaydi. Axloq insonga o‘z yo‘lini tanlash, o‘z xulq-atvori, hatti-

[2] Фалсафа: энциклопедик луғат/ЎзР ФА, И.Мўминов номидаги фалсафа ва ҳуқуқ ин-ти.- Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2010.- 35 б

[3] Фалсафа қисқача изоҳли луғат / М.Н.Абдуллаева, М.Абдурашидов, У. Абилов ва бошқ.: Т.: “Шарқ”, 2004 й. 49 б.

harakatlari munosabatlarini belgilab olish imkonini beradi. Axloqiy mas’uliyat tufayli inson o‘z hatti-harakatlarini jamiyat va muayyan ijtimoiy guruh manfaatlariga moslashtirishga, “yaxshilik” sari yo‘naltirishga intiladi. Axloq inson hayotining barcha tomonlari (shaxsiy va ijtimoiy, moddiy va ma’naviy kabilar)ga bevosita taalluqlidir. Axloq – kishilarning yurish-turishlarida, xulq-atvorlarida, o‘zlarini kishilar orasida tutishlarida namoyon bo‘ladi. Axloq mezonlari va namunalari jamiyat bag‘rida yetiladi, ularda ilgari surilgan talablar universal va barcha uchun rioya qilinishi zaruriydir. Axloq shaxs erkinligi va ijodkorligi bilan bevosita bog‘liq. Shaxs jamiyatda mavjud bo‘lgan axloqiy qadriyatlarni tanlab oladi, o‘zlashtiradi, mavjud vaziyatga tatbiq etadi va takomillashtiradi. Axloqiy baholash jamoatchilik fikriga tayanadi. Axloq barcha uchun birdek xizmat qiladigan, qotib qolgan qoidalar yig‘indisi emas, balki inson va jamiyat hayoti davomida shakllanib, sayqallanib, takomillashib boradigan ijtimoiy hodisadir. Axloq inson xulqi me’yorlarini uning jamiyat va borliqqa bo‘lgan munosabatlar mas’uliyatini muhokama qilgan. U tabiat atrof muhit sohasiga bevosita kiritilmagan, biroq mavjud bo‘lgan. Insonni tabiatga munosabati axloq nuqtai nazaridan baholanmagan, uning holati yaxlitligicha inson faoliyati va ko‘lami bilan aloqadorlikda ko‘rinmagan. Bunday munosabatlar antropotsentrik xarakterga ega bo‘lgan chunki avvallari inson tabiatga qaram bo‘lgan va uning ta’siridan himoyalangan. Inson tabiatdan o‘zi uchun zarur narsalarni olgan. Tabiat tarixi inson tarixini yaratgan. Bu holatda tabiat jamiyat extiyojlarini qondirish uchun o‘z faoliyatini moddiy ashyolarni taqozo etuvchi insoniy munosabatlar ob’ektiga aylangan. Mazkur holat insonning tabiatga nisbatan axloqiy yoki axloqqa zid munosabatlar haqida gapirish hamda axloq o‘z ichiga ekologik yo‘nalishni qamrab olishini ta’kidlab o‘tish imkonini beradi.

Bunday axloqiy baho va muvofiqlashtirish ob’ektini tabiatning o‘zigina emas, balki aynan insonning tabiatga bo‘lgan munosabati tashkil etadi. Insonning tabiatga nisbatan mas’uliyatli munosabatini shakllanishi axloqiy tarbiya tarkibidagi ekologik komponentning asosiy mazmuni va predmetini tashkil etadi.

Demak, xulosa qiladigan bo‘lsak inson tabiatning bir bo‘lagi ekan undagi

o‘zgarishlar ekologik ongdagi (tabiat) o‘zgarishlarga ham turtki bo‘lishi mumkin.

Shu bilan biga, shaxs axloqiy ongidagi yuzaga keladigan o‘zgarishlarni va ekologik ongni o‘rganish bo‘yicha quyidagi xulosalarni chiqarish mumkin: axloqiy ongi shakllanishi xususiyatlari tor oilaviy muhitdan keng ijtimoiy muhitga ko‘chishi bilan belgilanadi; axloqiy ong taraqqiyotining dinamikasi ong sub’ektlarini tadqiqot ob’ekti sifatidagi klassifikatsiyasini amalga oshirish imkoniyatini beradi; axloqiy ongni statik hodisa sifatida ko‘zdan kechirish psixologik diagnostika natijalaridagi anglashilmovchiliklarga sabab bo‘lishi mumkin.

Adabiyotlar ro‘yxati

1. Ш.М.Мирзиёев. Ўзбекистон Республикасида фуқароларнинг виждон эркинлигини таъминлаш ва диний соҳадаги давлат сиёсати концепциясини тасдиқлаш тўғрисида. Тошкент ш., 2025 йил 25 февраль, ЎРҚ-1037-сон
2. Ботиров Б.М. “Ўзбек менталитетининг психологик хусусиятлари” - Тошкент, ТДПУ, 2011 й. 64 б.
3. M. R. Arkamov The ethical awareness behavior of students during higher education (in the condition of uzbekistan) //European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol. – 2016. – Т. 4. – №. 10
4. Хвостов Андрей Анатольевич. Структура и детерминанты морального сознания личности : Дис. ... д-ра психол. наук: М., 2005 496 с
5. Фалсафа: энциклопедик луғат/ЎзР ФА, И.Мўминов номидаги фалсафа ва ҳуқуқ ин-ти.- Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2010.- 35 б

AXBOROT MATNINING PRAGMALINGVISTIK XUSUSIYATLARI

O‘z. D.J.T.U dotsent v.b

U. Y. Dushayeva

Annotatsiya. *Ushbu maqolada axborot matnining pragmalingvistik xususiyatlari tahlil qilinadi. Axborot matni o‘ziga xos kommunikativ maqsadga ega bo‘lib, auditoriyaga ta’sir o‘tkazish, uni ma’lum bir yo‘nalishda fikrlashga undash va aniq ma’lumot yetkazish vazifalarini bajaradi. Tadqiqotda pragmatika va lingvistika nuqtayi nazaridan axborot matnining strukturasi, stilistik vositalari va muloqot jarayonidagi ro‘li ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, matnning ta’sirchanligi va tushunarliligini oshirishga xizmat qiluvchi lingvistik birliklar o‘rganiladi.*

Kalit so‘zlar: *Axborot matni, pragmalingvistika, kommunikativ maqsad, ta’sirchanlik, lingvistik birliklar, stilistik vositalar*.

Zamonaviy jamiyatda axborot almashinuvi tezlashib, matnlarning kommunikativ samaradorligi muhim ahamiyat kasb etmoqda. Axborot matnlari ommaviy axborot vositalari, ilmiy maqolalar, biznes hujjatlari va boshqa ko‘plab sohalarda keng qo‘llaniladi. Ushbu maqolada axborot matnlarining pragmalingvistik xususiyatlari o‘rganilib, ularning ta’sirchanligi va tushunarliligini belgilovchi omillar tahlil qilinadi.

Bugungi kunda „Pragmatika” — „Pragmalingvistika” nomli yangi soha sifatida rivojlanib, o‘rganilmoqda va tadqiqotlar olib borilmoqda. Pragmalingvistika tilshunoslikning mustaqil yo‘nalishi sifatida o‘tgan asrning 70- yillarida shakllandi.

Axborot matni – aniq va tushunarli ma’lumot yetkazish uchun mo‘ljallangan matn shakli bo‘lib, uning asosiy vazifasi auditoriyani kerakli ma’lumot bilan ta’minlashdan iborat. U quyidagi xususiyatlarga ega:

1. Obyektivlik – haqiqatga mos ma’lumotlarni yetkazish;
2. Tushunarlilik – matnning soddaligi va ravonligi;

3. Ta’sirchanlik – auditoriyani ma’lum bir harakat yoki fikrlashga undash.

Pragmalingvistika til birliklarining qo‘llanishi va ularning nutqiy faoliyatdagi ahamiyatini o‘rganadi. Axborot matnlari kommunikativ vazifalarni bajarishda pragmalingvistik tamoyillarga asoslanadi. Ushbu matnlarda quyidagi elementlar muhim ro‘l o‘ynaydi:

1. Apellyativlik – auditoriya e’tiborini jalb qilish;
2. Maqsadga yo‘naltirilganlik – matnning konkret vazifaga mosligi;
3. Kontekstga moslashuvchanlik – turli vaziyatlarga mos holda tuzilishi.

Pragmalingvistikaning asosiy maqsadlaridan biri lisoniy imkoniyatlarning nutqiy voqelanishini, ya’ni tilni axborot kommunikatsiya vositasi sifatida o‘rganishdir. O‘tgan asr oxirlarida antropotsentrik tilshunoslikning yetakchi yo‘nalishlaridan biri sifatida maydonga kelgan pragmalingvistikada til egalarining borliqni idrok etishi, olam haqidagi tasavvurlari va uni tilda aks ettirishi, lisoniy tafakkuri, til ko‘nikmasi, nutqiy faoliyati, nutq obyekti haqidagi bilimlari, ruhiyati, voqelikka munosabati, kasb-kori, yoshi, gender belgisi kabi nolisoniy omillar bilan bog‘liq holda tadqiq etishga jiddiy e’tibor qaratila boshlandi. Pragmalingvistika hozirgi kunga kelib o‘rganish ob’yekti, asosiy tushunchalari, terminologik tizimi, nazariy muammolari, maqsad va vazifalarini aniq belgilab oldi. Pragmalingvistikaning tadqiqot obyekti, ya’ni muloqot tizimi tahlili asosini faoliyat nazariyasi tashkil etadi.

Axborot matnining samaradorligi ko‘p jihatdan lingvistik vositalarga bog‘liq. Uning tarkibiy elementlari quyidagilardan iborat:

- Leksik vositalar – aniq, sermazmun va ommabop so‘zlarning ishlatilishi;
- Sintaktik struktura – oddiy va murakkab gaplarning mantiqiy ketma-ketligi;

- Stilistik vositalar – metafora, epitet va boshqa usullar orqali ta’sirchanlikni oshirish.

Axborot matnining ta’sirchanligini oshirish uchun quyidagi usullar qo‘llaniladi:

- Oddiy va ravon tilda bayon qilish;
- Vizual elementlardan foydalanish (diagrammalar, jadvallar);
- Qisqa va lo‘nda jumlalar ishlatish;
- Aktual mavzularni yoritish.

Bundan tashqari, Media matnlarining pragmatik jihatlari ularning auditoriya bilan muloqot qilish qobiliyatida ham namoyon bo‘ladi. Har bir matn ma’lum bir auditoriyaga mo‘ljallangan bo‘lib, uning til uslubi, mazmuni va formatiga qarab shakllantiriladi. Masalan, yoshlar uchun mo‘ljallangan matnlar sodda va dinamik bo‘lishi mumkin, kattalar uchun esa murakkab va analitik mazmunga ega bo‘lishi mumkin.

Bugungi globallashuv davrida media matnlar ijtimoiy, madaniy va siyosiy jarayonlarning ajralmas qismi sifatida maydonga chiqmoqda. Ular nafaqat ma’lumot yetkazish, balki jamiyatdagi qarashlarni shakllantirish, fikrlarni boshqarish va ma’lum bir harakatga undash vazifasini ham bajaradi. Shu bois, media matnlarning pragmatik xususiyatlarini o‘rganish nafaqat tilshunoslik, balki kommunikatsiya fanlari uchun ham dolzarb masala hisoblanadi. Ushbu maqolada media matnlarning pragmatik xususiyatlari, ularning maqsadi va auditoriyaga ta’sir qilish usullari tahlil qilinadi. Pragmatika tilshunoslikning amaliy sohasi bo‘lib, tilning qanday qo‘llanilishi va bu jarayonda kontekst, muallif va qabul qiluvchining ro‘li o‘rganiladi.

Media matnlardagi pragmatik strategiyalar auditoriyani o‘ziga jalb qilish, ularning fikrini shakllantirish va ma’lum bir harakatga undashda muhim rol o‘ynaydi. Bunday strategiyalar, avvalo, matn yaratuvchining kommunikativ maqsadlariga xizmat qiladi. Asosiy strategiyalar orasida e’tiborni jalb qilish uchun hissiy va rasmiy usullardan foydalanish, maqsadli auditoriyaga

moslashish, muloqotni soddalashtirish yoki murakkablashtirish, va kontekstga asoslangan ta’sir mexanizmlarini qo‘llash mavjud. Media matnlarida pragmatika ma’lumotni nafaqat etkazish, balki auditoriya ongida kerakli kayfiyatni shakllantirish, ular bilan muloqotni interaktiv tarzda tashkil etish orqali matnning ta’sirchanligini oshiradi. Bu jarayonda metaforalar, ta’kidlar, ritorik savollar, hissiy urg‘ular va madaniy kodlardan foydalanish asosiy vositalardandir. Shunday qilib, media matnlardagi pragmatik strategiyalar ularning samaradorligi va auditoriya bilan aloqasini belgilaydi.[1]

Xulosa qilib aytganda, Axborot matnlari bugungi kunda kommunikatsiyaning asosiy vositalaridan biri bo‘lib, ularning pragmalingvistik xususiyatlarini o‘rganish muhim ahamiyatga ega. Ushbu matnlarning samaradorligini oshirish uchun lingvistik va stilistik vositalardan unumli foydalanish zarur. Shuningdek, pragmatika tilshunoslikning muhim sohasidir. Bu bizga so‘zlar va iboralarning tom ma’nosidan tashqariga qarashga yordam beradi va ma’no muayyan kontekstda qanday tuzilganiga e’tibor qaratishimizga imkon beradi. Boshqa odamlar bilan muloqot qilganda, tinglovchi va so‘zlovchi o‘rtasida doimiy ravishda ma’no muzokaralari mavjud. Pragmatika bu muzokaraga qaraydi va odamlar bir-birlari bilan muloqot qilganda nimani anglatishini tushunishga intiladi. Pragmatikada odatda kontekstual ma’noga ahamiyat beriladi, bu yerda berilgan kontekstning har qanday boshqa ma’nosi so‘zlovchi hamda biror narsani aytmoqchi bo‘lgan yozuvchiga ham tegishli. Shu sababli, pragmatika sohasi so‘zlovchining yetkazib bermoqchi bo‘lgan ma’nosini tushunishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mashrabovna, N. M. (2022). MAIN TYPES OF LANGUAGE POLITENESS. PEDAGOGS jurnali, 20(2), 50-53.

[1] Петров В.В. Философия, семантика, прагматика // Новое в зарубежной лингвистики. Вып. XVI. – М., 1985. - С. 471.

2. Murotovna, Q. M., & Mashrabovna, N. M. (2023). ASAR KOMPOZITSIYASIDA BADIIY NUTQ FUNKSIYASI. ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ, 21(4), 123-126.

3. Hakimov M. ,,O‘zbek pragmalingvistikasi asoslari”. Toshkent ,,Akademnashr”, 2013. Bet 176

4. Петров В.В. Философия, семантика, прагматика // Новое в зарубежной лингвистики. Вып. XVI. – М., 1985. - С. 471.

MAQSUD SHAYXZODANING TOSHKENTGA KELGAN ILK YILLARI: TARIXIY SHAROIT VA FAOLIYATNING ILK BOSQICHLARI

Rezyume

Saminov Shohjahon Sharifjon o‘g‘li
Toshkent davlat transport universiteti
“Siyosatshunoslik” yo‘nalishi 3-bosqich talabasi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada Maqsud Shayxzodaning Toshkentga ko‘chib kelgan davri, ushbu tarixiy sharoitning o‘ziga xosliklari va uning dastlabki faoliyati tahlil qilinadi. Shuningdek, 1928-1929-yillardagi ijtimoiy-madaniy hayotning murakkab jarayonlari va Shayxzodaning shaxsiy hayoti bilan bog‘liq muhim voqealar yoritiladi. Maqola O‘zbekistonning sovetlashtirish siyosati kontekstida Shayxzodaning ijodiy va ilmiy izlanishlariga bag‘ishlangan.*

Kalit so‘zlar: *Maqsud Shayxzoda, sovet davri, O‘zbekistonda ijtimoiy hayot, Sharq fakulteti, Toshkent, sovetlashtirish siyosati.*

ПЕРВЫЕ ГОДЫ МАКСУДА ШАЙКЗОДЫ В ТАШКЕНТЕ: ИСТОРИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ И ПЕРВЫЕ ЭТАПЫ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Резюме

Аннотация: *В данной статье анализируется период переезда Максуда Шейхзода в Ташкент, особенности этой исторической ситуации и его ранняя деятельность. Также будут освещены сложные процессы общественной и культурной жизни в 1928-1929 годах и важные события, связанные с личной жизнью Шейхзаде. Статья посвящена творческим и научным исследованиям Шейхзоды в контексте политики советизации Узбекистана.*

Ключевые слова: *Максуд Шейхзаде, советское время, общественная жизнь в Узбекистане, факультет ориентации, Ташкент, политика советизации.*

MAKSUD SHAIKZODA'S FIRST YEARS IN TASHKENT: HISTORICAL CONDITIONS AND THE FIRST STAGES OF ACTIVITY

Resume

Abstract: *This article analyzes the period when Maqsud Sheikhzoda moved to Tashkent, the peculiarities of this historical situation and his early activities. Also, the complex processes of social and cultural life in 1928-1929 and important events related to the personal life of Sheikhzadeh will be covered. The article is devoted to the creative and scientific researches of Sheikhzoda in the context of the sovietization policy of Uzbekistan.*

Key words: *Maqsud Sheikhzadeh, Soviet era, social life in Uzbekistan, Faculty of Orientation, Tashkent, sovietization policy.*

Kirish. 1928-yil O‘zbekiston tarixida murakkab siyosiy, iqtisodiy va madaniy o‘zgarishlar davri bo‘lib, sovet davlati o‘z mafkurasini mahalliy xalqlarning hayot tarziga singdirishga qaratilgan siyosatini faol amalga oshirayotgan edi. Bu davrda milliy qadriyatlarni yo‘q qilishga urinishlar, yer-suv islohotlari, lotin yozuviga o‘tish harakatlari va boshqa omillar mahalliy aholi hayotini keskin o‘zgartirdi. Shuningdek, xalq orasida qadimiy yozuvdan voz kechish va yangi madaniy tushunchalarni qabul qilishga qaratilgan targ‘ibot ishlari avj oldi.

Ayni paytda adabiyot va san’at sohasida yangi sovet mafkurasi talablariga mos ijodkorlarni tarbiyalash jarayoni ham jadal tus olgan edi. Masalan, yosh yozuvchilarni o‘z atrofida birlashtirish maqsadida “Qizil qalam” jamiyati va boshqa adabiy tashkilotlar tashkil qilindi. Ushbu jarayonlar bilan bir vaqtda, ko‘plab yosh ijodkorlar O‘zbekistonga ko‘chib kelib, sovet adabiyoti va madaniyatini rivojlantirishda o‘z hissalarini qo‘sha boshladi.

Shu davrda Toshkentga kelgan yosh iste’dod sohibi Maqsud Shayxzoda ham o‘z hayotini yangi madaniy va ijodiy faoliyatga bag‘ishlashga kirishadi. Ozarbayjondan O‘zbekistonga ko‘chib kelgan Shayxzoda qisqa vaqt ichida Toshkentdagi madaniy va ilmiy hayotning ajralmas qismiga aylanadi. Maqsud Shayxzodaning Toshkentga kelgan ilk yillari uning ijodiy shakllanishida muhim

bosqich bo‘lib, bu davrni tahlil qilish orqali uning hayoti va faoliyati haqida batafsil tasavvurga ega bo‘lish mumkin. Ushbu maqolada Shayxzodaning Toshkentga kelishi bilan bog‘liq tarixiy sharoit, uning ilmiy va ijodiy faoliyatining ilk bosqichlari keng tahlil qilinadi.

Asosiy qism. Maqsud Shayxzodaning Toshkentga kelishi O‘zbekistonda ijtimoiy va madaniy hayotning murakkab davriga to‘g‘ri keldi. 1928-yilga kelib, sovet davlati o‘zining siyosiy va madaniy siyosatini kuchaytirib, mahalliy xalqlar orasida madaniy inqilobni amalga oshirishga kirishdi. Ushbu jarayonning asosiy yo‘nalishlari xalqning qadimiy yozuv tizimini lotin alifbosiga almashtirish, sovet mafkurasiga mos yosh ijodkorlarni tarbiyalash va milliy o‘zlikni bostirishga qaratilgan edi. Bu jarayonlarda Toshkent O‘zbekistonning madaniy markazi sifatida alohida rol o‘ynadi.

Maqsud Shayxzoda Toshkentga kelganidan so‘ng, dastlab Narimonov nomidagi maktabda muallimlik qiladi. Bu davrda u nafaqat o‘qituvchilik faoliyati bilan shug‘ullandi, balki o‘zbek tilini o‘rganishga ham katta e’tibor qaratdi. Shayxzoda o‘zbek tilida yozilgan adabiyotlarni chuqur o‘rganib, tarjima ishlariga kirishdi. U qisqa vaqt ichida tilni mukammal o‘zlashtirib, o‘zbek tilida she’rlar yozishga ham jur’at qildi. Shayxzodaning ushbu intilishi uning O‘zbekistonga bo‘lgan sadoqatini va bu yerdagi madaniy hayotga qo‘shilish istagini yaqqol ko‘rsatadi.

1929-yilda Shayxzoda “Sharq haqiqati” gazetasida tarjimon va adabiy hodim sifatida ishlay boshlaydi. Gazeta sahifalarida u sovet mafkurasi talablariga mos maqolalar tayyorladi va o‘zbek madaniyatini rivojlantirishga oid fikrlarini yoritdi. Shu bilan birga, Shayxzoda Toshkentdagi Sharq fakultetida tahsil olishni boshladi. Fakultetda Shayxzoda nafaqat o‘z bilimlarini chuqurlashtirishga intildi, balki o‘z kursdoshlariga ham bilimdonligi va mehnatsevarligi bilan o‘rnak bo‘ldi. U Sharq tarixi, madaniyati va adabiyotiga oid kitoblarni puxta o‘rganib, talabchan va fidoyi talaba sifatida tanildi.

Maqsud Shayxzoda o‘z davrining murakkab sharoitlariga qaramay, o‘z faoliyatida ijodkorlik va ilmiy izlanishlarni birlashtira oldi. Uning kursdoshlarining

xotiralariga ko‘ra, Shayxzoda har bir dars mavzusiga oldindan puxta tayyorlanib, domlalarga savollar bilan murojaat qilgan. Bu savollar ko‘pincha shu qadar chuqur va keng qamrovli bo‘lardiki, ayrim hollarda domlalar ularga darhol javob berishga qiynalganlar. Bu holat Shayxzodaning nafaqat intellektual salohiyatini, balki ilmga bo‘lgan ishtiyoqini ham namoyon etadi.

Shayxzodaning Toshkentda kechgan ilk yillari uning O‘zbekistondagi madaniy hayotga kirib kelishida asosiy bosqich bo‘ldi.

U milliy madaniyat va o‘ziga xos qadriyatlarni o‘rganish bilan birga, ularni yangi davr talablariga moslashtirishga ham harakat qildi. Shayxzodaning Toshkentdagi faoliyati uning shaxs sifatida shakllanishida va o‘zbek madaniy hayotiga qo‘shgan hissasida hal qiluvchi rol o‘ynadi.

Maqsud Shayxzodaning Toshkentda boshlagan ijodiy va ilmiy izlanishlari keyinchalik uning katta adabiy va ilmiy meros qoldirishiga zamin yaratdi. Shu sababdan, uning hayoti va faoliyati nafaqat o‘zbek adabiyoti, balki o‘z davrining madaniy va siyosiy muhitini o‘rganishda ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa va takliflar: Maqsud Shayxzodaning Toshkentda boshlagan faoliyati uning o‘zbek adabiyoti va madaniyatiga kirib kelishida muhim poydevor bo‘ldi. U nafaqat o‘zbek tilini o‘rganib, she’rlar yozgan, balki o‘z davrining murakkab sharoitlarida ham ilmiy va ijodiy faoliyat bilan shug‘ullangan. Shayxzodaning ijodiy izlanishlari va o‘zbek madaniyatiga qo‘shgan hissasi keyingi yillarda uning chinakam ma’naviy liderga aylanishiga asos bo‘ldi. Ushbu davrni tahlil qilish nafaqat Shayxzodaning hayoti, balki sovet davridagi o‘zbek madaniyatining rivojlanishini ham yaxshiroq anglash imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Каримов, Наим. Мақсуд Шайхзода. Тошкент: Фан, 2009.
2. Шарқ факултети тарихи бўйича талабалар хотиралари. Тошкент: Фан, 1985.
3. Хидоятов, Омон. Ўзбекистон маданияти тарихидан лавҳалар. Тошкент: Ўқитувчи, 1978.

QO‘SHILGAN QIYMAT SOLIG‘I BO‘YICHA HOSIL BO‘LGAN SALBIY FARQNI QOPLASHGA OID XORIJ TAJRIBALARI TAHLILI

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

Mustaqil izlanuvchi

Erkayev Nodir Xudayberdiyevich

Annotatsiya: *Mamlakatimizda qo‘shilgan qiymat solig‘ining soliqqa tortish ma’murchiligi o‘rganlan holda ularni soliq solishni tartibiga solish, qo‘shilgan qiymat solig‘ini takomillashtirish bilan ham bog‘liqdir. Maqolada qo‘shilgan qiymat solig‘i bazasini hisoblashning o‘ziga xos xususiyatlari, uni aniqlashdagi ayrim murakkabliklar va muammolar tahlil etilgan, soliq bazasining shakllantirishni takomillashtirish masalalariga e’tibor qaratiladi. Bundan tashqari qo‘shilgan qiymat solig‘i bazasini aniqlash va hisoblash yuzasidan kiritilgan o‘zgarishlar va qo‘shimchalarni qo‘llash natijalarga asoslanib tegishli xulosalar shakllantirilgan va tavsiyalar ishlab chiqilgan.*

Kalit so‘zlar: *qo‘shigan qiymat, qo‘shilgan qiymat solig‘i bazasi, soliq, budjet siyosati, budjet, soliq ma’murchiligi, soliq salohiyati, normativ tahlil, soliq yuki, soliq hisoboti, soliq tushumlari, soliq imtiyozlari.*

Kirish: Soliqqa tortish har qanday davlatning moliyaviy siyosatining asosiy tarkibiy qismi bo‘lib, daromadlarni shakllantirish va iqtisodiy barqarorlikni ta’minlashda hal qiluvchi rol o‘ynaydi. O‘zbekistonda o‘sib borayotgan iqtisodiyot sifatida soliq to‘lovchilarga xizmat ko‘rsatish hamda QQS ma’muriyati sohasida o‘ziga xos chora-tadbirlar va amaliyotlarni qabul qildi.

Qo‘shilgan qiymat solig‘ining salbiy farq summasini qoplashning barcha korxonalarga joriy etilishi o‘z navbatida chet el investitsiyalarini jalb qilish uchun xam katta rol o‘ynaydi. Sababi qo‘shilgan qiymat solig‘ini butun dunyo bo‘ylab 137 ta davlat qo‘llaydi. Xususan Rossiya, Qozog‘iston, Turkiya, Yevropa davlatlari va boshqa ko‘plab davlatlarning soliq siyosatida ham amalga oshiriladi. Rossiya

Federasiyasida ham mamlakatimizda amalga oshirilayotgani kabi QQS to‘lovchilari hisobga olingan QQS summasi hisoblangan soliqdan kattaroq bo‘lganda qaytarib olish huquqiga ega. Albatta o‘z navbatida ushbu davlatda ham budjetdan QQSni qaytarishda korxonalar ko‘plab muammolarga duch kelishi mumkin. Avvalo, deklarasiyani to‘ldiriladi va deklarasiya bilan birga QQSni qaytarish uchun Federal soliq xizmatiga ariza topshiriladi. Soliq organlari pulni qaytarish to‘g‘risida qaror qabul qilishdan oldin, taqdim etilgan deklarasiyani kameral tekshiruvidan o‘tkazadilar. QQS deklarasiyasining kameral tekshiruvi odatda 2 oy davom etadi, ammo inspektorlar muddatni 3 oygacha uzaytirish huquqiga ega.

2021-yildan boshlab, agar kompaniyaning qaytarib berish summasi oldingi uch-yil uchun soliqlardan oshmasa va kameral tekshiruvida shubhali operasiyalar aniqlanmasa, kameral tekshiruvi 1 oyda yakunlanishi mumkin. Agar kameral tekshiruvi paytida aniqlashtirilgan va to‘g‘irlangan deklarasiya taqdim etilsa, muddat qaytadan boshlanadi. Tuzatish faqat zarur ma’lumotlarni o‘z ichiga olmasa yoki xatolar soliq summasining kam baholanishiga olib kelgan bo‘lsa, kiritilishi kerak. Shuning uchun, kichik qoidabuzarliklar uchun, masalan, hisob-faktura raqamidagi xato, shunchaki tushuntirish berish mumkin. Odatda, kameral tekshiruvlari tekshiruv binolarida amalga oshiriladi, ammo agar hisobotda to‘lanishi kerak bo‘lgan miqdor ko‘rsatilgan bo‘lsa yoki tekshirish paytida nomuvofiqliklar aniqlansa, inspektorlar korxonaning bino inshoatlari tekshirishga haqli.

Tekshiruv davomida inspektorlarda qo‘shimcha hujjatlarni talab qilish olish huquqi berilgan. QQS hisobotlarini tekshirishda barcha ma’lumotlar almashinuvi elektron shaklda amalga oshirilishi kerak. Bizning soliq tizimimizdan farqli jixatlaridan biri agar soliq organlariga zarur xujjatlar qog‘ozda yuborilsa, u taqdim etilmagan deb hisoblanadi. Agar soliq organlari tomonidan so‘ralgan xujjatlar o‘z vaqtida taqdim etilmasa, ular QQSni qaytarishni rad etadilar. Agar hisobotlar xatosiz to‘ldirilgan bo‘lsa va barcha tasdiqlovchi hujjatlar tartibda bo‘lsa, soliq organlari QQSni qaytarishni rad etish uchun qonuniy asoslarga ega emas. Albatta o‘z navbatida savol tug‘iladi, agar hamma xujjatlar to‘liq va to‘g‘ri bo‘lsa QQS qancha muddatda qaytariladi?

- agar soliq xodimlari qonunbuzarliklarni aniqlamasa, kameral tekshiruvi 2 oydan ortiq davom etmaydi. Keyin, 7 kun ichida Federal soliq xizmati rahbari soliqni qaytarish to‘g‘risida qaror qabul qiladi va 5 kun ichida korxonaga xabarnoma yuboradi. G‘aznachilik qaror qabul kundan keyin 5 kun ichida korxonaga pul o‘tkazib beradi.

QQS yoki boshqa federal soliqlar bo‘yicha qarzlaringiz bo‘lsa, inspektorlar birinchi navbatda bu qarzni to‘laydilar. Agar inspektorlar deklarasiyani to‘ldirishda qoidabuzarliklarni aniqlasa, QQSni qaytarish muddati ikki baravarga oshiriladi. Quyidagi jadvalda Rossiya Federasiyasining soliq kodeksida nazarda tutilgan maksimal muddatlar ko‘rsatilgan. Nazariy jihatdan, har bir bosqich tezroq ketishi mumkin. Ammo, odatda, budjetdan mablag‘larni qaytarishda soliq organlari qonun hujjatlarida belgilangan barcha muddatlardan to‘liq foydalanadi. Tovarlarni eksport qiluvchi korxonalarga mamlakatimizdagi kabi Rossiya Federasiyasida ham alohida e’tibor qaratilgan, biroq tovar eksport qiluvchilar uchun QQSni qaytarish tartibi uzoq davom etadi va bundan ham qiyinroq bo‘ladi. Boshqa barcha QQS to‘lovchilari kabi ular faqat hisob-fakturalar asosida hisobga olinadigan QQSni asoslashdan tashqari ular eksportni tasdiqlovchi hujjatlarni, ya’ni shartnomalar, bojxona deklarasiyasi, schyot-fakturalar va boshqalarni ilova qilishlari kerak. Shuning uchun eksportyorlar uchun QQSni qaytarish muddati barcha hujjatlarni yig‘ish uchun zarur bo‘lgan vaqtga ko‘payadi — 180 kun. Xom ashyo ro‘yxati Hukumatning 2018-yil 18 apreldagi 466-sonli qarori bilan tasdiqlangan – bu neft va neft mahsulotlari, metallar, yog‘och va boshqalar.

Mamlakatimizda ham faqat eksport korxonalariga qaytarishni qoldirib, ichki bozor va import hisobiga hosil bo‘lgan salbiy farq summasini qaytarish tartibini bekor qilish lozim.

Qozog‘iston Respublikasida qo‘shilgan qiymat solig‘ini qaytarish soliq kodeksiga muvofiq amalga oshiriladi:

- qo‘shilgan qiymat solig‘ining ortiqcha summasini qaytarish to‘g‘risida so‘rov taqdim etilgan soliq davri uchun jami soliq solinadigan savdo aylanmasining kamida 70 foizini tashkil etuvchi nol stavka bo‘yicha soliq solinadigan savdo

aylanmasini amalga oshirish-ellik besh ish kuni ichida;

boshqa hollarda – yetmish besh ish kuni ichida.

Qo‘shilgan qiymat solig‘ining ortiqcha summasini qaytarish muddati qo‘shilgan qiymat solig‘i bo‘yicha deklarasiyani taqdim etish uchun belgilangan muddatdan boshlab o‘ttiz kalendar kuni o‘tganidan keyin boshlanadi.

Qo‘shilgan qiymat solig‘ining ortiqcha summasini qaytarish uchun quyidagilar asos bo‘ladi:

- qaytarish uchun taqdim etilgan qo‘shilgan qiymat solig‘ining ortiqcha summasining haqiqiyligini tasdiqlovchi soliq tekshiruvi dalolatnomasi;

- Kodeks 152-moddasining 13-bandida nazarda tutilgan holatda tuzilgan soliq tekshiruvi dalolatnomasi bo‘yicha xulosa.

Quyidagi xollarda qo‘shilgan qiymat solig‘ining ortiqcha summasi qaytarilmaydi:

- quyidagilar uchun belgilangan maxsus soliq rejimlarida budjet bilan hisob-kitoblarni amalga oshiruvchi soliq to‘lovchi.

a. ichik korxonalar;

b. dehqon yoki fermer xo‘jaligi;

s. qishloq xo‘jaligi mahsulotlari, suv xo‘jaligi mahsulotlari (baliqchilik) ishlab chiqaruvchilari va qishloq xo‘jaligi kooperativlari;

Ortiqcha qo‘shilgan qiymat solig‘ini qaytarishning soddalashtirilgan tartibi soliq tekshiruvi o‘tkazmasdan ortiqcha qo‘shilgan qiymat solig‘ini qaytarishni nazarda tutadi.

Qo‘shilgan qiymat solig‘i bo‘yicha ortiqcha summani qaytarish talabini ko‘rsatgan holda qo‘shilgan qiymat solig‘i bo‘yicha deklarasiyalarni taqdim etgan va qo‘shilgan qiymat solig‘i bo‘yicha soliq to‘lovchining qo‘shilgan qiymat solig‘ini qaytarishning soddalashtirilgan tartibini qo‘llash huquqiga quyidagi qo‘shilgan qiymat solig‘i to‘lovchilari ega bo‘ladi. Qo‘shilgan qiymat solig‘i bo‘yicha deklarasiyani taqdim etish sanasi uchun soliq hisobotlarini taqdim etish bo‘yicha bajarilmagan soliq majburiyati:

- ketma-ket kamida o‘n ikki oy davomida soliq monitoringini o‘tkazish;

- o‘z ishlab chiqarishi bo‘yicha mahsulot ishlab chiqaruvchilar, ro‘yxatini vakolatli organ va soliq siyosati sohasidagi vakolatli organ bilan kelishilgan holda savdo faoliyatini tartibga solish sohasidagi vakolatli organ tasdiqlaydi;

- xomashyo eksportchilari soliq davrida olingan valyuta tushumlarining kamida 50 foizini konvertasiya qilganda.

Qo‘shilgan qiymat solig‘ining ortiqcha summasini soddalashtirilgan tartibda qaytarish soliq organiga soliq davri uchun qo‘shilgan qiymat solig‘i bo‘yicha deklarasiyani taqdim etish oxirgi muddat o‘tgandan keyin o‘n besh ish kuni ichida amalga oshiriladi.

Xulosa va takliflar.

Mamlakatimizda yashirin iqtisodiyot darajasini pasaytirish, tadbirkorlik faoliyatini yuritishda soliq va ma’muriy javobgarlik sohasini qisqartirish, soliq qonunchiligi talablariga rioya qilish tartib-taomillarini avtomatlashtirish va uning tartibini soddalashtirish ishlari jadallik bilan olib borilmoqda. Shu bilan birga soliqqa tortish tizimini va tamoyillarini, soliq to‘lovlarining amalga oshirilishini hisobga olish tizimini imkon qadar soddalashtirsak, xo‘jalik yurituvchi sub’ektlarda to‘g‘ri ishlash mexanizmi yuzaga kela boshlaydi va soliqlardan qochish holatlari kamayadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

Kodeks (2020) O‘zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi - Toshkent: G‘afur G‘ulom nashriyot uyi.- 640 b.

УДК: 378.013:811.161.1’282

ФОРМИРОВАНИЕ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ УЧАЩИХСЯ ПРИ ОБУЧЕНИИ РУССКОМУ ЯЗЫКУ КАК ИНОСТРАННОМУ НА МАТЕРИАЛЕ РУССКИХ НАРОДНЫХ СКАЗОК.

Ескараева Г.Б

преподаватель кафедры русского языка и методики его преподавания ДжГПУ.

Аннотация: *Статья посвящена исследованию роли русских народных сказок в формировании межкультурной коммуникативной компетенции студентов, изучающих русский язык как иностранный. Автор анализирует лексический и культурологический потенциал этих произведений, подчеркивая их значимость для глубокого понимания языка и культуры. Особое внимание уделяется методическим подходам к использованию сказок в обучении, включая анализ текста, работу с лексикой, сравнительный анализ и творческие задания. Также рассматриваются психологические и лингвистические преимущества применения сказок, такие как повышение мотивации студентов и развитие их речевых навыков. Статья подтверждает эффективность интеграции русских народных сказок в учебный процесс как средство обогащения лексического запаса и углубления культурного понимания.*

Ключевые слова: *русские народные сказки, обучение русскому языку как иностранному, межкультурная коммуникативная компетенция, методические подходы, лексический анализ, культурологический контекст, психолингвистические аспекты, творческие задания.*

В условиях глобализации и активного межкультурного общения формирование межкультурной коммуникативной компетенции становится

одной из ключевых задач в обучении русскому языку как иностранному (РКИ). Русские народные сказки, являясь неотъемлемой частью культурного наследия России, представляют собой эффективный инструмент для достижения этой цели. Они не только обогащают лексический запас студентов, но и способствуют глубокому пониманию культурных особенностей русскоязычного общества.

Русские народные сказки отражают мировоззрение, традиции и ценности русского народа. Их изучение позволяет студентам погрузиться в культурный контекст, понять особенности мышления и поведения носителей языка. Как отмечает Карабаева А.С., «изучение народных сказок способствует формированию у студентов представлений о культурных и исторических традициях России» lingvospektr.uz.

Изучение сказок способствует развитию эмпатии, расширяет кругозор и способствует формированию толерантности. Сказки, будучи яркими и эмоционально насыщенными, облегчают восприятие и запоминание языкового материала, стимулируя интерес и мотивацию студентов. Бурцева Т.А. отмечает, что «работа с художественными текстами, такими как сказки, способствует развитию читательской компетенции и межкультурной коммуникативной компетенции» cyberleninka.ru.

Для эффективного использования русских народных сказок в обучении РКИ рекомендуется применять следующие методические подходы:

Анализ текста: Подробное изучение содержания сказки, обсуждение ее сюжета, персонажей и морального урока.

Работа с лексикой: Выделение и объяснение архаизмов, диалектизмов и устойчивых выражений, встречающихся в тексте.

Сравнительный анализ: Сопоставление русских сказок с народными

сказками других культур, выявление общих и отличительных черт.

Творческие задания: Реконструкция сюжета, создание альтернативных концовок, инсценировка сцен из сказки.

Как указывает Литвинцева Т.В., «использование аутентичных материалов, таких как народные сказки, способствует более глубокому пониманию культуры и языка» researchgate.net.

Современные технологии предоставляют богатые возможности для интеграции мультимедийных ресурсов в процесс обучения. Просмотр экранизаций сказок, анализ видеоматериалов и использование интерактивных заданий способствуют более глубокому усвоению материала и развитию всех видов речевой деятельности. Как отмечает Мельник Ю.А., «широкое внедрение мультимедийных средств позволяет использовать аудиовизуальные материалы в обучении русскому языку на материале сказок» dissercat.com.

Интеграция русских народных сказок в процесс обучения РКИ играет ключевую роль в формировании межкультурной коммуникативной компетенции студентов. Этот подход способствует не только расширению лексического запаса и улучшению понимания языка, но и глубокому погружению в богатый культурный контекст России. Таким образом, использование сказок является эффективным инструментом в обучении РКИ, обеспечивая гармоничное сочетание языкового и культурного образования.

Список литературы

1. Карабаева А.С. Формирование межкультурной компетенции студентов при обучении русскому языку как иностранному // The Lingua Spectrum. 2024. Т. 1. С. 168–172. URL: lingvospektr.uz

2. Бурцева Т.А. Этапы формирования межкультурной коммуникативной компетенции при обучении иностранных слушателей русскому языку // Филология и культура. 2012. №1(27). С. 45–50. URL: cyberleninka.ru

3. Литвинцева Т.В. Формирование лингвокультурологической компетенции студентов при обучении русскому языку как иностранному // Вестник Ярославского государственного педагогического университета. 2018. №4. С. 123–127. URL:researchgate.net

4. Мельник Ю.А. Работа с видеоматериалами на занятиях по русскому языку как иностранному (на примере русской сказки) // Филология и культура. 2017. №4(50). С. 209–213. URL:

5. Ескараева Г.Б. Роль русской народной сказки в обучении русскому как иностранному языку // DEVELOPMENT AND INNOVATIONS IN SCIENCE. URL: lingvospektr.uz

6. Литвинцева Т.В. Формирование лингвокультурологической компетенции студентов при обучении русскому языку как иностранному // Вестник Ярославского государственного педагогического университета. 2018. №4. С. 123–127. URL: researchgate.net

7. Формановская Н.И. Культура общения и речевого поведения. М.: Икар, 2018.

8. Трыгуб И.С. Лингвометодический потенциал народных сказок в обучении русскому языку как иностранному // Диссертация.

YASHIL IQTISODIYOT VA MEHNAT BOZORI

Mirolimov Mirislom Mirshokir o‘g‘li
TDIU Iqtisodiy statistika kafedrasi v.b dotsenti, PhD
*e-**mail:**mirislom.mirolimov3138@gmail.com*
+998903343138

Annotatsiya: *Ushbu maqolada bugungi kunda respublikamiz iqtisodiyotini yashil iqtisodiyotga o‘tkazish borasida olib borilayotgan ishlar va mehnat bozoriga bo‘layotgan ta’sirlarini kamaytirish borasidagi chora-tadbirlar statistik tadqiq etilgan. Shuningdek, yashil iqtisodiyotning yurtimiz iqtisodiyotidagi kelajak istiqbollari yuzasidan tahliliy fikrlar berilgan. Bundan tashqari yashil iqtisodiyotning mehnat bozoriga ta’siri ko‘rib chiqilgan hamda uni salbiy ta’sirlarini kamaytirish yuzasidan xulosa va takliflar ishlab chiqilgan.*

Kalit so‘zlar: *Yashil iqtisodiyot, yashil kasb, yashil hunar, yashil bandlik, mehnat resurslari, integratsiya, mehnat bozori, ish bilan bandlik, ishsizlik darajasi.*

ЗЕЛЕНАЯ ЭКОНОМИКА И РЫНОК ТРУДА

Mirolimov Mirislom Mirshokir o‘g‘li
И.о. доцента кафедры экономической статистики ТГЭУ, PhD
*e-**mail:**mirislom.mirolimov3138@gmail.com*
+998903343138

Аннотация: *В статье дается статистический анализ проводимой в настоящее время работы по переходу экономики нашей республики на «зеленую» основу и мер по снижению ее влияния на рынок труда. Также даются аналитические взгляды на будущие перспективы зеленой экономики в экономике нашей страны. Кроме того, было рассмотрено влияние зеленой экономики на рынок труда и разработаны выводы и предложения по снижению ее негативного воздействия.*

Ключевые слова: *Зелёная экономика, зелёная профессия, зелёная торговля, зелёная занятость, трудовые ресурсы, интеграция, рынок труда,*

занятость, уровень безработицы.

GREEN ECONOMY AND LABOR MARKET

Mirolimov Mirislom Mirshokir o‘g‘li

Acting Associate Professor of the Department of Economic Statistics, TSUE, PhD

*e-**mail:**mirislom.mirolimov3138@gmail.com*

+998903343138

Abstract: *This article provides a statistical analysis of the current work on the transition of our republic's economy to a green economy and measures to reduce its impact on the labor market. It also provides analytical views on the future prospects of the green economy in the economy of our country. In addition, the impact of the green economy on the labor market is considered and conclusions and proposals are developed to reduce its negative impact.*

Key words: *labor resources, integration, labor market, employment, unemployment rate, distribution of labor resources, green economy.*

Kirish.

Maqolada mehnat bozorini modernizatsiya qilish va ishsizlikni qisqartirish, atrof-muhit va energiya samaradorligini oshirish bilan ko'kalamzorlashtirish muammolarini hal qilishni muvofiqlashtirish imkonini beruvchi yashil iqtisodiyotni rivojlantirish kontekstida bandlik masalalari ko'rib chiqiladi.

Fikrimizcha yashil iqtisodiyotga o‘tish davrida “iqtisodiy samaradorlik”, “mehnat bozorining rivojlanishi va ekologik farovonlikka erishish” tushunchalari orasida qarama-qarshi tendentsiyalarning mavjud.

Birinchidan, atrof-muhitning ifloslanishi va tabiiy kapitalning kamayishi mehnat bozori va bandlik holatiga salbiy ta'sir ko'rsatsa, ikkinchi tomondan, atrof-muhitni yaxshilash va to'plangan chiqindilarni yo'q qilish bo'yicha tadbirlar, atrof-muhitni muhofaza qilish ishlari, tovarlar va xizmatlar bozorining rivojlanishi nafaqat yashil, balki umumiy bandlikni kengaytirishga yordam beradi. Bugungi kunda rivojlangan mamlakatlarda yashil bandlik borasida keng qamrovli ishlar

rejasi ishlab chiqilgan va amalga oshirilmoqda.

Darxaqiqat bu borada O‘zbekiston Respublikasi prezidentining 2019-yil 4-oktabrdagi PQ-4477-sonli “2019 — 2030-yillar davrida O‘zbekiston Respublikasining “yashil” iqtisodiyotga o‘tish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi qarori, 2022-yil 2-dekabrdagi “2030 yilgacha O‘zbekiston Respublikasining “yashil” iqtisodiyotga o‘tishiga qaratilgan islohotlar samaradorligini oshirish bo‘yicha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi qarori qabul qilindi. Natijada respublikamizda amalga oshirilayotgan tadbirlarni quyidagi bir-nechta: turlarga ajratishimiz mumkin bo‘ladi.

1. Aholi va iqtisodiyotni atrof-muhitga salbiy ta'sirni kamaytirish bilan bog'liq tadbirlar;

2. yashil ish o‘rinlari yaratish, kadrlar tayyorlash va rivojlantirish;

3. yangi tashkil etilgan yashil kasblar talablariga muvofiq ishchilarning malakasi oshirish tizimini joriy etish;

4. ekologik toza tadbirkorlikni rivojlantirishga ko‘maklashish;

5. iqtisodiy faoliyat turlari bo‘yicha yashil kasblar ro‘yxati ishlab chiqish;

6. yashil ish o'rinlarini yaratish bo'yicha asosiy iqtisodiy faoliyat turlarini aniqlash;

7. joylarda amalga oshirilayotgan mehnat bozorini ko'kalamzorlashtirish yo'nalishlari va tendentsiyalarining qiyosiy tahlilini o'tkazish, shu jumladan qayta tiklanadigan energiya, yashil qurilish, qayta ishlash va qayta ishlash tarmoqlarida ish o'rinlarini yaratish;

8. yashil chiqindilar, organik dehqonchilik, yashil ish o'rinlarini baholash va hisobga olish mexanizmlarini takomillashtirish bo'yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqish kabi turlarga ajratishimiz mumkin bo‘ladi.

Adabiyotlar sharhi

Atrof muhit iqtisodiyoti va ekologiya iqtisodiyotining rivojlanishi asosida ilgari surilgan tamoyillarning iqtisodiy siyosatga joriy etilishi natijasida “yashil iqtisodiyot” tushunchasi shakillana boshlagan. Ilk bor “yashil iqtisodiyot” atamasi

1989 yilda Buyuk Britaniyalik atrof-muhit iqtisodchilari tomonidan “Yashil iqtisodiyotni rivojlantirish rejasi” deb atalgan, hukumat uchun yozilgan hisobotda qo‘llanilgan[1] “Yashil iqtisodiyot” tushunchasining nisbatan to‘liq ta’rifi BMTning Atrof muhitni muhofaza qilish dasturi (UNEP) tomonidan ishlab chiqilgan. Unda “yashil iqtisodiyot”- bu insonlar faravonligi va ijtimoiy tengligining yaxshilanishi, ekologik risklar va ekologik taqchilliklarni sezilarli darajada kamaytirishga olib keladigan iqtisodiyotdir, deb keltirilgan[2].

Iqtisodiy fanlar doktori, professor M. Pardayevning fikricha, “Yashil iqtisodiyot” bu iqtisodiy tizim hisoblanib, uning bosh maqsadi sayyoramizning ekologiyasi va uni saqlab qolish bilan birga iqtisodiyotning barcha sohalarini rivojlantirishga qaratilgandir[3].

“Yashil iqtisodiyot” tushunchasining mohiyatini yoritib berishda umum qabul qilingan yondashuvlarning mavjud emasligi “yashil iqtisodiyot” konsepsiyasinig hali shakillanish bosqichida ekanligidan dalolat beradi. Ushbu konsepsiya iqtisodiyot tarmoqlari, “yashil iqtisodiyot” nazariyasi, tamoyillari yoki “yashil iqtisodiyot” siyosatiga nisbattan ham qo’llanilishi mumkin.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqot metodologiyasi sifatida yashil iqtisodiyotga o‘tish davrida ish bilan bandlikni samaradorligini baholash zarurati asoslandi. Modomiki, mehnat bozori infratuzilmasi rivojlanishini ta’minlash yashil iqtisodiyot davrida bir muncha qiyinchiliklar tug‘dursada, ularni statistik jadvallar asosida, koorelyatsion-regression taxlil qilish, omillar o‘rtasidagi bog‘liqliklarni statistik aniqlash vazifasi asoslandi. Hozirgi vaqtda mehnat bozorida axborotlar roli jiddiy ravishda o‘smoqda. Boshqaruv maqsadlari uchun axborotlarga yuqori ehtiyoj va axborot jarayonlarining shiddatli rivojlanishi uning infratuzilmasi tarkibiy qismlari yaratishni birinchi o‘ringa olib chiqadi. Kishilik faoliyatining tegishli sohalarida samarali ishlash uchun zarur bo‘lgan ilmiy-texnik, siyosiy, iqtisodiy va har qanday axborotlar hajmining o‘sishi boshqaruvda axborot texnologiyalaridan keng foydalanish zaruratini keltirib chiqarmoqda.

Tahlil va natijalar

Atrof-muhit va bozor munosabatlarida tabiiy resurslardan oqilona foydalanishni ta'minlash, aholining ekologik va ijtimoiy turmush darajasini ta'minlash uchun mehnat bozori bilan yaqindan hamkorlik qiladi;

ekologik tovarlar, ishlar va xizmatlar bozorini rivojlantirish.

iqlim o‘zgarishining bandlikka ta’sirini o‘rgandik.

Binobarin, atrof-muhitning unga salbiy ta'sirini kamaytirish, jumladan, yashil ish o'rinlarini yaratish hisobiga qulay holatini yaratish iqtisodiy o'sish va aholi ijtimoiy farovonligini oshirishning zarur sharti va omilidir. Va aksincha, irratsional foydalanish

tabiiy resurslar, tabiiy kapitalning kamayishiga, ifloslanishiga olib keladi. Atrof-muhitni buzadi va aholini yashil ish bilan ta'minlashga to'sqinlik qiladi.

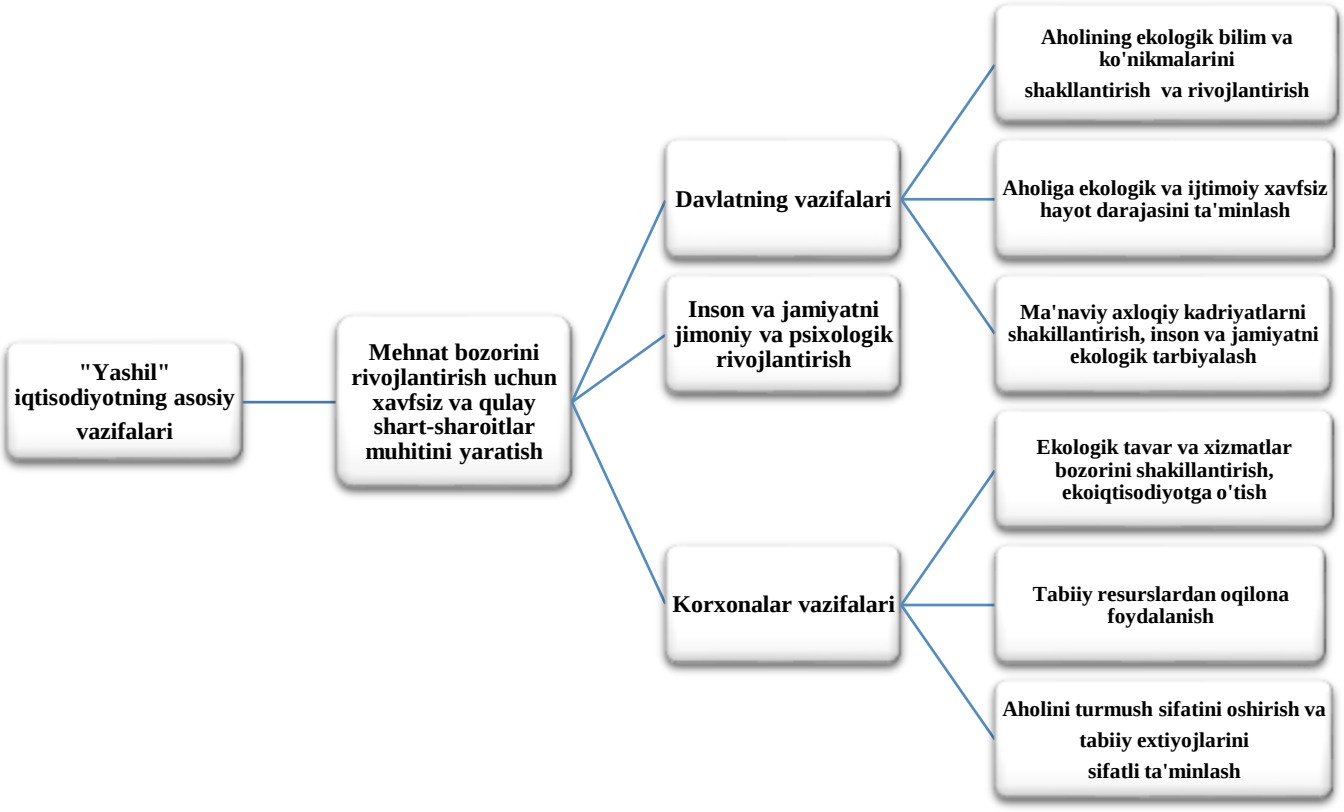

1-rasm. Iqtisodiyotni “yashil” iqtisodiyotga o‘tkazish tamoyillari

Demak, “yashil” iqtisodiyotga o‘tishda aniq vazifalarni belgilab olish muhim ahamiyat kasb etadi. Shuning uchun ham “yashil” iqtisodiyatning asosiy vazifasi bu mehnat bozorini rivojlantirish uchun qulay va xavsiz shart-sharoitlarni

yaratishdan iboratdir. Bunda esa davlat va korxona vazifalari alohida ahamiyat kasb etadi. O‘tish davrida yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan muammo va kamchiliklarni davlatchilik aosida xal qilinsa, uning samarali amal qilinishi korxonalar faoliyati bilan chambarchas bog‘liq hisoblanadi. Mehnat bozori mehnat va mehnat munosabatlari sohasida sodir bo‘layotgan hodisa va jarayonlar tendensiyalarini o‘rganish maqsadida dinamik qatorlar tahlili usulidan foydalanadi. Bunday tahlil natijasida aniqlangan mehnat bozori ko‘rsatkichlarining o‘sish dinamikasidagi tendensiyalar ularning interpolyatsiyasi (tadqiq qilinayotgan dinamika qatorlari ichida noma’lum darajalarni topish) va trend ekstropolyatsiyasi (bashorat qilish) uchun boshlang‘ich material xizmatini o‘taydi.

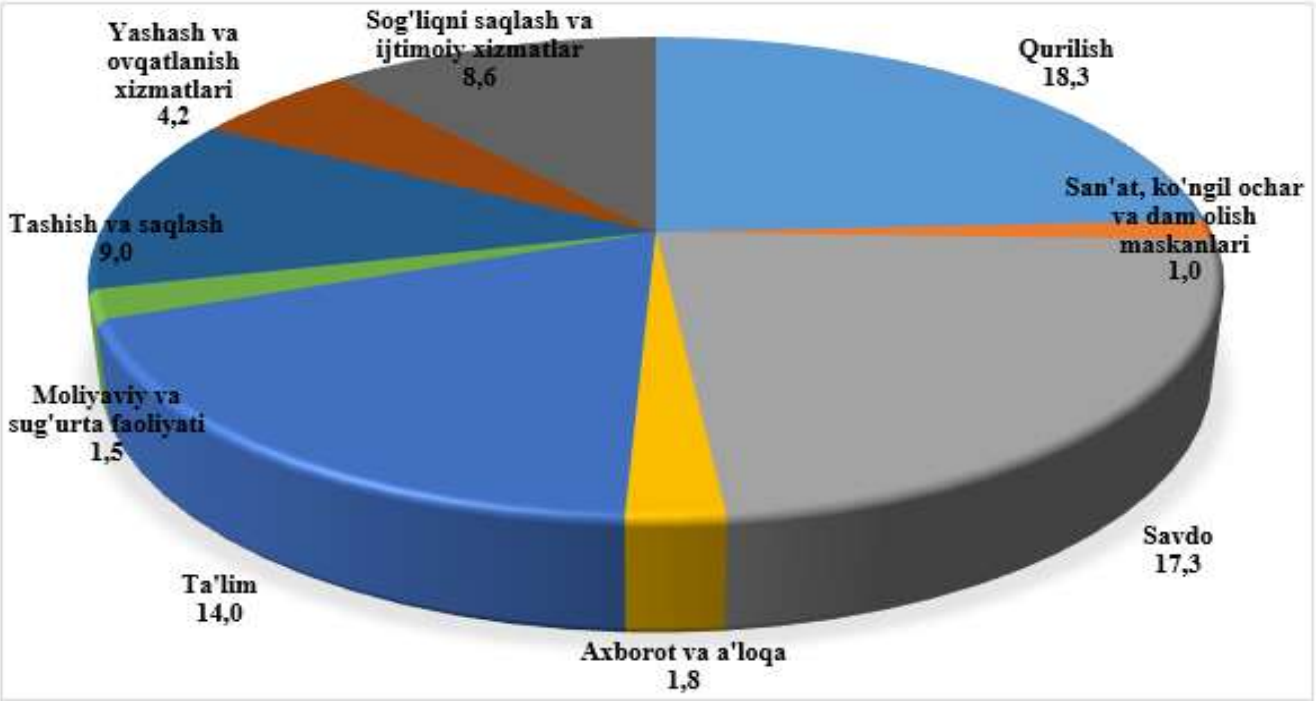

2.3-rasm. Yashil iqtisodiyotga o‘tish davrida 2026-yilgacha sanoat tarmoqlarida band bo‘lganlar hisobidan ortishi kutilayotgan ish o‘rinlari[1]

Mintaqa mehnat bozorida amalga oshirilgan statistik tadqiqotlar va hisob-kitoblar natijasijda shuni ta’kidlashimiz mumkinki, mamlakatimizda yashil iqtisodiyotga o‘tish talablariga to‘liq rioya qilinishi natijasida 2030-yilga qadar 6 mln ortiq ish yoq bo‘lib ketishi hamda 9 mlndan ortiq yangi ish o‘rinlar yaratilishi kutilmoqda. Yuqoridagi jadvalda esa 2026-yilga kelib sa’noat

[1] http//evrostat.org sayti ma’lumotlari asosida muallif tomonidan tuzilgan.

tarmoqlarida paydo bo‘lishi kutilayotgan kasblar (raqamlarda) ko‘rsatilgan. Eng ko‘p qurilish sohasiga tegishli bo‘lib 18,3 ming ta, eng kam esa san’at sohasiga tegishli bo‘lib 1,0 ming ta yangi ish o‘rinlari paydo bo‘lishi kutilmoqda.

Taqidlab o‘tish kerakki, iqtisodiyotni “yashil” iqtisodiyotga o‘tkazish jarayonida yaratiladigan barcha ish o‘rinlari soni investitsiyalar va talab hajmiga, bandlik elastikligiga va savdo ta’siriga bog‘liq. Yalpi hududiy mahsulot va yo‘qotishlar yig‘indisi ish joyini o‘zgartirishga majbur bo‘lgan ishchilar soniga teng. Iqtisodiyotni “yashil iqtisodiyot” talablariga moslashtirish jarayoni aholi bandligiga ta’siri ijobiy bo‘ladimi yoki sal’biy, degan savolga javob ushbu ish oqimlari va davlatning aralashmasi o‘rtasidagi murakkab o‘zaro munosabatlarga bog‘liq hisoblanadi.

Tadqiqotlar natijasi shuni ko‘rsatadiki, iqtisodiy jihatdan narxlar va texnologiyalarning hozirgi darajasidan “yashil” iqtisodiyotga to‘liq o‘tilgan holatda sezilarli samaradorlikka erishish mumkin bo‘ladi. “Yashil” iqtisodiyotga o‘tish jarayonlarida nafaqat bandlikning umumiy sonida va uning tarkibidagi o‘zgarishlarni keltirib chiqarishi, balki bandlik sifatiga ham ta’sir qilishi mumkin.

1-jadval

“Yashil” iqtisodiyotda iqtisodiy faoliyat turlari va ularga mos keladigan kasblar tahlili[2]

Iqtisodiy faoliyat turlari bo‘yicha	Kasblar	Tpening yo‘nalishi mutaxaccilapi
Yashil sanoat	mashina operatori, kompyuter muhandisi, kimyo muhandisi, elektrotexnika muhandisi, mexanik muhandis, texnologik muhandis, mikrobiolog, dasturiy ta’minot ishlab chiqaruvchisi, atrof-muhit muhandisi	Iqtisodiyot, huquq, biologiya, kimyo, muhandislik, axborot texnologiyalari
Yashil bino	Elektrchi, duradgor, tom yopuvchi, konditsioner va ventilyatsiya tizimini o‘rnatuvchi, izolyator, qurilish menejeri, bino nazorati inspektori, montajchi, qurilish ishchisi, qurilish mashinasi	Muhandislik fanlari, davlat va kommunal boshqaruv, qurilish

[2] Xalqaro mehnat tashkiloti ma’lumotlari asosida tuzilgan.

	haydovchisi, plastik oyna o‘rnatuvchi, energiya tejovchi isitish tizimini o‘rnatuvchi, sovutish tizimini o‘rnatuvchi	
Shamol kuchi	Atrof-muhit bo‘yicha mutaxassis, metall ishchi, elektr montajchi, qurilish ishchisi, ishlab chiqarish menejeri, shamol turbinasi o‘rnatuvchisi	Energiya, ekologiya
Quyosh energiyasi	Atrof-muhit bo‘yicha mutaxassis, elektromontyor, mexanik, payvandchi, metall ishlab chiqaruvchi va ta’mirlovchi, quyosh batareyasi va akkumulyator o‘rnatuvchisi, quyosh batareyasi va batareya o‘rnatish yordamchisi, tom yopish ustasi	Energiya, ekologiya
Bioyoqilg‘i ishlab chiqarish	Kimyogar, kimyo muhandisi, ishlab chiqarish texnologi, bioyoqilg‘i uskunalari bo‘yicha mutaxassis	Biologiya, kimyo, biotexnologiya
Yashil transport va transport infratuzilmasi	Muhandis, mexanik, muhandis-konstruktor, urbanist (hududiy rivojlanish bo‘yicha mutaxassis), eko-avtomobillarni ta’mirlash ustasi	Muhandislik fanlari
Organik dehqonchilik	Agronom, qishloq xo‘jaligi texnologi, meliorator, zootexnik, zooinjener, chorvachilik kompleksi va mexanizasiyalashgan ferma operatori, mashina sog‘ish operatori, veterinar, o‘simlikshunos	Qishloq xo‘jaligi, er tuzish
Chiqindilarni qayta ishlash, chiqindilarni qayta ishlash, axlatni yo‘q qilish	Ekolog, atrof-muhit muhandisi, mexanik, chiqindilarni qayta ishlash bo‘yicha mutaxassis, chiqindilarni olib tashlash va utilizasiya qilish bo‘yicha mutaxassis, chiqindilarni qayta ishlash uskunalarini loyihalash, ishlab chiqish va ulardan foydalanish bo‘yicha mutaxassis	Ekologiya, iqtisodiyot va huquq, biotexnologiya, menejment, loyihalarni boshqarish
Uy-joy kommunal xo‘jaligi boshqarmasi	Texnologik muhandis, chilangar, texnologik quvurlarni o‘rnatuvchi, muhandis-konstruktor	Muhandislik fanlari, davlat va shahar boshqaruvi, atrof-muhitni boshqarish

1-jadval ma’lumotlari asosida shuni ta’kidlashimiz mumkinki, bugungi

kunda davlat va nodavlat ta’lim muassasalari tomonidan o‘qitiladigan ayrim mutaxassisliklarni qamrov darajasini bugungi zamonaviy iqtisodiyot talablari darajasiga olib chiqish, “yashil” iqtisodiyotga o‘tish davrida mehnat bozoriga kirib kelishi kutilayotgan “yashil kasblar”, “yashil ish o‘rinlari” va “yashil bandlik” talablari darajasida amalga oshirish zarurati tug‘ulmoqda.

Toshkent viloyatida bugungi kunda “yashil” iqtisodiyot talablariga mos keluvchi faoliyat turlaridan “quyosh energiyasi”, “shamol ventelyatorlari”, “musurni qayta ishlash va ahlatni yoq qilish” kabi iqtisodiy faoliyat turlari rivojlanmoqda va faoliyatlari asta-sekinlik bilan kengaytirib borilmoqda.

2.6-jadval

Toshkent viloyatida mavjud bo‘lgan “yashil” iqtisodiyot talablapiga mos iqtisodiy faoliyat turlari bo‘yicha ma’lumot[3]

Iqtisodiy faoliyat turlari	Chiqib ketishi kutilayotgan kasblar	Kirib kelishi kutilayotgan kasblar
Quyosh elektor stansiyalari va quyosh panellarini ishlab chiqarish	1) elektr energiyasining ayrim toifadagi xodimlari, 2) elektr hisoblagich ishlab chiqaruvchi xodimlar, 3) aholini elektrdan qonuniy foydalanishi nazoratchisi faoliyatida o‘zgarishlar 4) an-anaviy elektr trubinalari ishlab chiqaruvchi muxandis, 5) an-anaviy elektor hisoblagich nazoratchisi,	1) quyosh panellari ishlab chiqarishda ishtirok etuvchi xodimlar, 2) quyosh panellarini o‘rnatuvchi xodimlar, 3) quyosh panellarini o‘rnatuvchi mutaxassis, 4) elektromontyor, 5) mexanik, 6) metall ishlab chiqaruvchi va ta’mirlovchi, 7) quyosh batareyasi va akkumulyator o‘rnatuvchisi, 8) quyosh batareyasi ta’mirlovchi
Chiqindini qayta ishlab chiqarish	1) Chiqindilarni maxsus joylarga tashish bilan shug‘ullanuvchi xodimlar;	1) chiqindilarni qayta ishlovchi mutaxassis, 2) qayta ishlovga chiqindilarni

[3] O‘zbekiston Respublikasi Milliy Statistika qo‘mitasi ma’lumotlari asosida tuzilgan.

	2) chiqindi maydonlari nazoratchisi, 3) chiqindilarni preslash muxandisi,	etkazib beruvchi xodimlar, 3) chiqindidan mahsulotlar tayyorlash mutaxassisi, 4) chiqindi texnikalari ustasi, 5) chiqindi orqali ishlab chiqarilgan mahsulotlar marketologi.
Shamol elektr stansiyalari	1) Elektr energiya xodimlari; 2) Elektr hisoblagich ishlab chiqaruvchi xodimlar;	1) shamol generatorlarini ishlab chiquvchi xodimlar, 2) shamol generatorlarini 3) shamol generatori ustasi, 4) shamol eletr stansiyalari arxitektori va mutaxassislari.

Bugungi kunda Toshkent viloyati Parkent tumanida quyosh elektr stansiyasi o‘z faoliyatini olib bormoqda. Elektr stansiyada quyosh energiyasidan foydalangan xolda 30 dan ortiq maxsulot ishlab chiqarilmoqda va 500 dan ortiq xodimlar faoliyat olib borishmoqda. “yashil” iqisodiyot talablariga moslashishi va foaliyat turlarini kengaytirish natijasida 1,5 minga yaqin ish o‘rni yaratilishi kutilmoqda. Chiqindini qayta ishlash zavodi faoliyatining yo‘lga qo‘yilishi natijasida chiqindidan 20 dan ortiq maxsulot ishlab chiqarish va 2,0 mingdan ortiq ish zrni ta’minlanishi nazarda tutilgan. Shamol elektr stansiyalari faoliyati yo‘lga qo‘yilishi natijasida esa 1,8 minga yaqin ish o‘rinlari yaratilishi kutilmoqda.

Xulosa va natijalar

Mamlakatimiz rahbarining 2030-yilgacha mamlakatimizni “Yashil” iqtisodiyotga o‘tkazish strategiyasidan kelib chiqqan holda Toshkent viloyati aholisini “yashil” iqtisodiyot va unga o‘tish jarayonida sodir bo‘lishi mumkin bo‘lgan barcha turdagi to‘siqlar va kamchiliklarga bardosh berishlari uchun kerakli vazifalar ishlab chiqish, chinakam moslashuvchan mehnat bozori barpo etish, qolaversa o‘tish davrida mintaqa mehnat bozoriga kirib kelishi kutilayotgan yangi kasblarni statistik o‘rganish. Mintaqa mehnat bozoridan chiqib ketishi kutilayotgan kasb egalarini “Yashil” iqtisodiyot to‘g‘risidagi bilimlarini oshirish hamda “yashil” iqtisodiyotga moslashuvchanligini ta’minlash bo‘yicha amaliy taklif va

tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Statistik ma’lumotlar shuni ko‘rsatadiki, Toshkent viloyati aholisining ko‘p qismi yonlanma ishlarda ishlashni ma’qul ko‘rishadi, mehnat bozorining hozirgi holatiga mustaqil rivojlanish davrida mehnat resurslarining o‘sishi mehnatda bandlik darajasining o‘sishidan yuqori bo‘ldi. Natijada iqtisodiy faol aholining yoki mehnat resurslarining iqtisodiyot tarmoqlaridagi mehnatda bandlik darajasi 67-70% ni tashkil etmoqda. Ayni paytda respublikamiz mehnat bozorida ish o‘rinlarining ko‘payayotgani hamda aholi turmush darajasi sezilarli ravishda o‘sayotganidan kelib chiqadigan bo‘lsak, bu holatni mehnat bozorida mehnatda bandlik darajasi to‘liq hisobga olinmayotgani bilan izohlash mumkin.

Respublikamiz hududlarida demografik rivojlanishning asosiy tendensiyasi tug‘ilishning ko‘payishida namoyon bo‘lmoqda. Bu esa aholining yosh guruhlari tarkibiga o‘z ta’sirini ko‘rsatmoqda. Mehnat bozorining hozirgi holatiga statistik manbalar asosida amalga oshirilgan tahlillar mehnatda bandlarning mutlaq miqdori barqaror o‘sish tendensiyasiga ega ekanligini, bu holat ularning mehnat resurslariga nisbatida aniq namoyon bo‘layotganini va mehnatda bandlarning jami aholi soniga nisbatan o‘sish tendensiyasi mavjudligini ko‘rsatib turibdi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1.http://ilostat.ilo.org., Устойчивое развитие, достойный труд и зеленые рабочие места. Пуатый пункт повестки днуа. Международное бюро труда. – Женева 2021.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.M.Mirziyoevning 2022-yil 2-dekabrdagi PQ-436-son “**2030-yilgacha O‘zbekiston Respublikasining “yashil” iqtisodiyotga o‘tishiga qaratilgan islohotlar samaradorligini oshirish bo‘yicha chora-tadbirlar to‘g‘risida**”gi qarori. *Prezident.uz.*

***3.* O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.M.Mirziyoevning 2022-yil 29-dekabrdagi Oliy majlisga navbatdagi murojaatnomasi.** *Prezident.uz.*

4. Q.X.Abduraxmonov., “Mehnat iqtisodiyoti” darslik. Toshkent-2021. Iqtisodiyot. 156-205 bet.

5. Варфоломеева О.А. Становление инфраструктуры рынка труда в переходной экономике. – СПб., Издательство СПвУЭФ. 2001.

6. Колесникова О. Об оценке эффективности работы службы занятости // Человек и труд. - 2002. - № 3. - С. 55 - 56.

7. O‘zbekiston Respublikasi Milliy Statistika qo‘mitasi rasmiy sayti. https://Stat.uz.

BOLALAR BILAN RATSIONAL OVQATLANISH VA GIGIENAGA AMAL QILISH.

Abdimo‘minova Gulhayo Bozorovna

Surxondaryo viloyatida Boysun tumanidagi 6-sonli DMTT tarbiyachisi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada bolalarning ratsional ovqatlanishi va gigiena qoidalariga rioya qilish muhimligi atroflicha tahlil qilinadi. Bolalar salomatligini saqlash va rivojlantirishda to‘g‘ri ovqatlanish va shaxsiy gigiena asosiy omillardan biri hisoblanadi. Maqolada mavjud ilmiy adabiyotlar tahlil qilingan, muammolar ko‘rib chiqilgan va ilmiy yondashuv asosida tavsiyalar berilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, bolalar orasida ratsional ovqatlanish va gigiena qoidalariga rioya qilish ko‘nikmalarini shakllantirish orqali ularning sog‘lom rivojlanishini ta’minlash mumkin.*

Kalit so‘zlar: *ratsional ovqatlanish, bolalar salomatligi, gigiena, ovqatlanish odatlari, immunitet, kasalliklarning oldini olish.*

Bolalar salomatligini ta’minlashda ratsional ovqatlanish va gigienaga amal qilish katta ahamiyat kasb etadi. Organizmning to‘g‘ri rivojlanishi va kasalliklardan himoyalanishi uchun bolalar yoshi, jismoniy faolligi va fiziologik ehtiyojlariga mos keluvchi ovqatlanish tartibiga rioya qilish zarur. Ratsional ovqatlanish bolalarning immunitetini mustahkamlash, ularning aqliy va jismoniy rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Shuningdek, shaxsiy gigiena qoidalariga amal qilish orqali bolalarda infektsion kasalliklar xavfini kamaytirish mumkin.

Mamlakatimizda bolalar sog‘lig‘ini mustahkamlash maqsadida turli davlat dasturlari ishlab chiqilgan bo‘lib, ularda maktab va maktabgacha ta’lim muassasalarida bolalarning to‘g‘ri ovqatlanishini ta’minlash bo‘yicha chora-tadbirlar belgilangan. Shu sababli, ushbu maqolada ratsional ovqatlanish va gigiena masalalarining bolalar hayotidagi o‘rni keng yoritiladi.

Ko‘pgina ilmiy manbalarda bolalar ratsional ovqatlanishi uchun quyidagi

omillar muhimligi ta’kidlanadi:

- Vitamin va minerallar bilan boyitilgan ovqatlarni iste’mol qilish;
- Fastfud va yuqori darajadagi shakarli mahsulotlardan voz kechish;
- Yaxshi sanitariya sharoitlarida tayyorlangan taomlarni iste’mol qilish;
- Gigiena qoidalariga rioya qilish orqali ovqatlanish jarayonida infektsion kasalliklarning oldini olish.

Tadqiqot davomida quyidagi metodlardan foydalanildi:

Adabiyotlarni tahlil qilish – ilmiy maqolalar, JSST va boshqa tibbiy tashkilotlar tavsiyalarini o‘rganish.

So‘rovnomalar – ota-onalar, o‘qituvchilar va tibbiyot xodimlari orasida so‘rov o‘tkazish orqali bolalarning ovqatlanish odatlari va gigiena qoidalariga rioya qilish darajasini aniqlash.

Eksperimental tadqiqotlar – bolalar orasida gigiena va ovqatlanish odatlarining joriy etilishi natijasida sog‘liq bilan bog‘liq o‘zgarishlarni kuzatish.

Bolalar bilan ratsional ovqatlanish va gigiyenaga amal qilish muhim masalalardan biri bo‘lib, u ularning sog‘lom o‘sishi, rivojlanishi va immunitetining mustahkam bo‘lishiga yordam beradi. Quyida asosiy tavsiyalar keltirilgan:

Ratsional ovqatlanish tamoyillari

Ratsional ovqatlanish bola organizmi uchun zarur bo‘lgan barcha oziq moddalarni muvozanatli iste’mol qilish tizimidir.

Bolalar uchun asosiy ovqatlanish qoidalari:

- Muvozanatli tarkib: Proteinlar, yog‘lar, uglevodlar, vitaminlar va minerallar yetarlicha bo‘lishi kerak.
- Kuniga 4-5 mahal ovqatlanish: Ertalabki nonushta, tushlik, kechki ovqat va oraliq yengil tamaddi qilish.
- Tabiiy va toza mahsulotlardan foydalanish: Sun’iy qo‘shimchalari kam bo‘lgan mahsulotlarni tanlash.
- Suv ichish tartibi: Kuniga kamida 1-1.5 litr suv ichish.
- Shirinliklarni me’yorida iste’mol qilish: Gazlangan ichimliklar va shakar miqdori yuqori mahsulotlarni kamaytirish.

Ovqat tarkibida bo‘lishi kerak bo‘lgan asosiy mahsulotlar:

Mahsulot turi	Muhim ozuqa moddalar	Misollar
Proteinlar	O‘sish va rivojlanish uchun	Tovuq go‘shti, baliq, tuxum, tvorog, dukkaklilar
Yog‘lar	Energiyaga hissa qo‘shadi, miya rivojlanishiga yordam beradi	O‘simlik yog‘lari, yong‘oqlar, baliq yog‘i
Uglevodlar	Energiya manbai	Yorma, butun donli non, meva va sabzavotlar
Vitamin va minerallar	Immunitetni mustahkamlash	Sitrus mevalar, sabzi, ko‘katlar, sut mahsulotlari

Gigiyena qoidalari

Gigiyena – bu kasalliklarning oldini olish va sog‘liqni saqlash uchun zarur bo‘lgan qoidalarning majmuasi.

Shaxsiy gigiyena qoidalari

- Qo‘l yuvish: Ovqatlanishdan oldin, hojatxonadan keyin va ko‘chadan kelganda sovun bilan qo‘llarni yuvish.
- Tish gigiyenasi: Kuniga kamida 2 marta tish yuvish va og‘iz gigiyenasiga e’tibor berish.
- Kiyim-kechak gigiyenasi: Toza kiyim kiyish va teriga zarar yetkazmaydigan matolarni tanlash.
- Tirnoq va soch gigiyenasi: Tirnoqlarni o‘z vaqtida qirqish va sochlarni parvarish qilish.
- Ko‘z va quloq gigiyenasi: Ko‘zni keraksiz zo‘riqtirmaslik, quloqlarni muntazam tozalash.

Ovqatlanish gigiyenasi

- Mahsulotlarni yuvish va to‘g‘ri saqlash.
- Tabiiy, yaroqlilik muddati o‘tmagan mahsulotlarni iste’mol qilish.
- Qo‘l va idish-tovoq tozaligiga e’tibor berish.

- Tayyor va xom mahsulotlarni alohida saqlash.

Sog‘lom turmush tarzi va odatlar

- Jismoniy faollik: Bolalarni harakatga undash (yugurish, o‘yinlar, sport mashg‘ulotlari).
- Uyqu rejimi: 7-12 yoshdagi bolalar kamida 9-10 soat, 13-18 yoshdagilar esa 8-9 soat uxlashi kerak.
- Stressdan saqlanish: Bolalar psixologik jihatdan barqaror bo‘lishi uchun ularga ijobiy muhit yaratish.
- Ota-onalar namuna bo‘lishi: Bolalar ko‘pincha ota-onalaridan o‘rnak olishadi, shuning uchun o‘zlari ham sog‘lom ovqatlanish va gigiyenaga rioya qilishlari muhim.

Bu qoidalarga amal qilish orqali bolalar sog‘lom o‘sishi va rivojlanishi uchun zarur sharoit yaratiladi.

Xulosa

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, bolalar ovqatlanish odatlari va gigiena qoidalariga rioya qilishda yetarli darajada bilim va amaliy ko‘nikmalarga ega bo‘lishi lozim. Ota-onalar va pedagoglarning ushbu yo‘nalishda ma’lumotga ega bo‘lishi bolaning to‘g‘ri rivojlanishida muhim rol o‘ynaydi. Ayniqsa, bolalarning ertalabki nonushtasi va maktab ovqatlanishi sifatiga alohida e’tibor qaratish kerak. Ba’zi hududlarda fastfud mahsulotlariga ortiqcha qiziqish va ichimliklar tarkibidagi shakar miqdorining yuqoriligi bolalarning salomatligiga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda.

Shuningdek, gigiena qoidalariga rioya qilishni bolalikdan shakllantirish muhimdir. Qo‘l yuvish odatlari, ovqat iste’molidan oldin va keyin tozalikni saqlash, gigienik vositalardan to‘g‘ri foydalanish kasalliklarning oldini olishda muhim ahamiyatga ega.

Bolalar ratsional ovqatlanishi uchun maxsus dasturlar ishlab chiqish zarur.

Maktab va bog‘chalarda sanitariya va gigiena sharoitlarini yaxshilash lozim.

Ota-onalar va o‘qituvchilar uchun gigiena va to‘g‘ri ovqatlanish bo‘yicha

treninglar tashkil etish muhim.

Bolalarga gigiena va ovqatlanish qoidalarini o‘rgatish bo‘yicha maxsus ta’lim dasturlarini yo‘lga qo‘yish lozim.

Davlat tomonidan maktab va bog‘chalardagi ovqatlanish sifatini nazorat qilish va muvofiqlik darajasini oshirish choralarini kuchaytirish kerak.

Adabiyotlar.

1. Беюл Е.А., Оленева В.А., Геллер Г.М. и др. -Вопр. питания, 1980, № 4, с. 22-25.

2. Рацион, питание и предупреждение хронических заболеваний. Доклад исследовательской группы ВОЗ. Женева, 1993 г

3. Сайланова Д.К. Состояние фактического питания и физического развития у детей 1-7 лет в условиях южного приаралье (Республика Каракалпакистан). Автореф. дисс. канд. мед. наук - Т., 2004-19 с

4. Худойшукуров Т., Каримов М. ва бошқалар. Овқатланиш ва саломатлик. Тошкент. «Медицина», 1990 й.

5. Қурбонов Ш. Қ., Қурбонов А.Ш. Овқатланиш физиологиясининг асослари. Қарши, 2000 й.

6. Qodirov U.Z., Abdumadjidov A.A., Askaryans V.P. Bolalar fiziologiyasi Tibbiyot institutlari talabalari uchun o’quv adabiyoti.

7. Semenza G. Digestion and absorption of sugars. – In: Modern problems in pediatrics. Basel; New-York, 1968, v.11, p. 32-47.

8. Wright A., Burstyn P.G., Gibney M. J. Dietary fibre and blood, pressure. – Brit. Med. J., 1979, v. 2, p. 1541-1543.

РАҲБАРНИНГ ПРОФЕССИОНАЛ ФАОЛИЯТИНИНГ ПСИХОЛОГИК ТУЗИЛИШИ ВА УНИНГ АҲАМИЯТИ

АЗАМАТ НАЗАРОВ

Ўзбекистон халқаро ислом академияси доценти

Аннотация: *Мақолада профессионал фаолиятнинг психологик тузилиши, унинг шаклланиш жараёнлари ва асосий омиллари таҳлил қилинади. Фаолият тушунчаси фанлараро ёндашув доирасида кўриб чиқилиб, унинг меҳнат, иш, хулқ-атвор ва бошқа ижтимоий фаоллик турлари билан боғлиқлиги кўрсатилади. Шунингдек, мақолада профессионал ва нопрофессионал фаолиятнинг ўзаро фарқи, ҳаракат ва мақсад категориялари, мотив ҳамда унинг фаолиятга таъсири, шунингдек, профессионал маҳорат ва билимларнинг шаклланиш жараёнлари таҳлил қилинади.*

Калит сўзлар: *Фаолият, профессионал фаолият, нопрофессионал фаолият, мотив, мақсад, ҳаракат, операция, кўникма, маҳорат, психологик тузилиш.*

Бошқарув ҳар доим муайян профессионал фаолият доирасида амалга оширилади.

Маълумки, инсон фаолияти фаннинг ҳам ички, ҳам фанлараро тадқиқотларнинг предмети бўлиб, фаолият меҳнат ҳақидаги фанларнинг психологик мажмуида ўрганилади. Фаолият, шунингдек, мамлакат умумий психологиясининг асосий тушунчаларидан биридир, чунки инсоннинг мавжудлигини тавсифловчи тоифалар орасида у энг муҳим ўринни эгаллайди. Онг ва фаолиятнинг бирлиги тамойилини, психик жараёнларни, ҳолатларни ва хусусиятларни ўрганишда қўллаш, аввало, тушунарсиз туюлган кўплаб ҳодисаларни тушунтириш, инсон психик ривожланишининг муҳим қонуниятларини аниқлаш имконини берди.

Изоҳли ва лингвистик луғатлар, энциклопедиялардаги маълумотлар ва илмий ишларнинг таҳлили "фаолият" тушунчаси фалсафада, физиологияда, социологияда ва психологияда шаклланар экан, ўзаро кесишма ўзлартиришлар натижасида тўртта асосий: меҳнат, иш, фаолият ва хулқ-атвор каби маъноларга эга бўлганини кўрсатади.

"Фаолият" атамаси биринчи марта немис классик фалсафасида қўлланилган. Кейинчалик "иш" атамасига жуда яқин бўлган меҳнат фаолияти (меҳнат) атамасини жорий этган К.Маркс уни фалсафий ва ижтимоий ривожланишга эга эканлигини тасдиқлади.

Хулқ-атвор "фаолият" атамасининг эквиваленти сифатида бизнинг ижтимоий ва умумий руҳиятимизга, бир томондан, реакция тизими сифатида талқин қилинган хулқ-атвор психологиясидан ва бошқа томондан эса Ғарб социологиясидаги "ижтимоий бихевиоризм" атамаси орқали кирди (хатти-ҳаракатлар тизими).

Фаолиятни эҳтиёжлардан келиб чиқадиган ҳамда ташқи дунё ва инсоннинг ўзини билиш ва ўзгартиришга қаратилган фаолликни англаш билан бошқариладиган ўзига хос инсоний фаолият сифатида белгилаш мумкин. Фаолиятда психик деб аталадиган шахснинг жараёнлари, ҳолатлари ва хусусиятларининг бутун тизими у ёки бу кўринишда шаклланади, ривожланади, намоён бўлади.

Инсоннинг меҳнат фаолияти жараёнида мантиқан қарама-қарши бўлган - профессионал ва нопрофессионал фаолият турларини ажратиб кўрсатиш мумкин.

Профессионал фаолият касб сифатида, яъни махсус тайёргарлик, иш тажрибаси натижасида олинган махсус назарий билимлар ва амалий кўникмаларга эга бўлган инсоннинг меҳнат фаолияти тури сифатида белгиланади.

Нопрофессионал фаолият аксинча, махсус билим ва кўникмаларни талаб қилмайдиган, лекин инсон иш кучининг оддий сарфини ифодаловчи меҳнат фаолияти сифатида белгиланиши мумкин. Профессионал

тайёргарликнинг давомийлиги ва унинг профессионаллиги профессионал ва нопрофессионал фаолият ўртасидаги фарқнинг амалий мезони бўлиши мумкин.

Умуман олганда, қуйидаги самарали профессионал фаолият омилларини ажратиб кўрсатиш мумкин:

1) субъектив:

- профессионал тайёргарлик даражаси;
- профессионал муҳим хусусиятлар;
- ходимнинг ҳолати;

2) объектив:

- атроф-муҳитга боғлиқ (фаолиятни ташкил қилиш, вазиятнинг объектив шартлари, яшаш шароитлари);
- аппаратга оид (иш жойини ташкил этиш, ахборот оқими, фаолиятни назорат қилиш).

Профессионал фаолиятни психологик ўрганиш ҳақида гап кетганда, одатда, бу индивиднинг фаолияти ёки индивидуал фаолиятни англатади. Сўнгги йилларда амалиёт сўровларининг таъсири остида қўшма профессионал, гуруҳли, шу жумладан, жамоавий фаолият психологик тадқиқот объектига айланди.

Фаолиятнинг тузилиши ҳақидаги тасаввурлар фаолият назариясининг асосини ташкил этади. Инсон фаолияти мураккаб иерархик тузилишга эга.

Ҳаракат - бу фаолиятни таҳлил қилишнинг асосий бирлиги. Ҳаракат нима? У мақсадни амалга оширишга қаратилган жараёндир.

Мақсад - инсон ҳаракатларининг табиати ва усулларини белгилайдиган исталаётган натижанинг тасвири. Мақсад инсоннинг ўзи томонидан шакллантирилади ва олдинга силжиш феномени ҳисобланади. Шакллантирилган мақсад муҳим профессионал фаолиятда амалга оширилади. Шу билан бирга, фаолиятнинг мураккаблиги мақсаднинг фаолият объектидан қанчалик узоқ бўлишига, шунингдек, шахснинг маблағлари (ва эгалик даражаси) га боғлиқ.

Одатда, фаолият кетма-кет амалга ошириладиган ҳаракатлар тизими сифатида амалга оширилиб, уларнинг ҳар бири мақсадга қаратилган қадамни қўйгани сингари, шахсий муаммони ҳал қилади. Мақсад бу фаолиятнинг энг юқори регуляторидир (ҳар бир қадам сайин муайян вазифага айланади).

Ҳаракатларни бажариш усули ***операция*** деб аталади. Қўлланилаётган операцияларнинг табиати ҳаракатнинг амалга ошириладиган шартларига боғлиқ. Операциялар ҳаракатларнинг техник хусусиятларини очиб беради.

Профессионал фаолиятни такомиллаштиришга интилиш, ҳаракатларни машқ қилиш автоматлаштирилган ҳаракатлар — кўникма ва одатларни шакллантиришга олиб келади.

Одат бирон бир ҳаракатга эҳтиёж, шахснинг ушбу ҳаракатга боғлиқлиги сифатида кўрилади. Битта турдаги фаолият билан боғлиқ кўникмалар тизими асосида ***маҳоратлар*** ҳосил бўлади. Маҳоратли ҳаракат ҳар доим ўз ишини билган ҳолда бажариладиган ҳаракатдир. Билимлар тизими билан кўникмалар тизими инсоннинг олдига қўйилган вазифаларни мустақил ҳал этишга тайёрлигини яратади. Автоматлаштирилган ҳаракатлар сифатидаги кўникма ва одатлар учун стереотиплик хосдир. Маҳорат эса янги муаммоларни ҳал қилишда ўзини намоён қилиб, ижодкорлик жиҳатларини ўз ичига олади.

Билимлар, маҳоратлар ва кўникмаларнинг ривожланиш даражаси инсон меҳнатининг умумий маданияти ва унинг профессионал маҳорати билан белгиланади. Лекин профессионал маҳорат бу билан тўхтаб қолмайди. Амалий фикрлашда намоён бўлган ижодкорлик унинг зарур таркибий қисми саналади.

Профессионал фаолиятнинг тузилишини таҳлил қилган ҳолда, қуйидаги саволга жавоб бериш керак: инсонни мақсадларни белгилашга ва уларни амалга оширишга нима ундайди?

Бунга жавоб бериш учун “эҳтиёж” ва “мотив” тушунчаларига мурожаат қилиш лозим бўлади.

Эҳтиёж - инсоннинг бирор нарсага бўлган объектив эҳтиёжининг ички ҳолати, муайян яшаш шароитларига боғлиқлиги.

Мотив - эҳтиёжнинг предмети сифатида тавсифланади. Эҳтиёжнинг предметлаштирилиши ва мотивнинг пайдо бўлиши ортидан хулқ-атворнинг тури кескин ўзгаради - йўналишга эга бўлади. Мотив бу ҳаракат нима учун амалга ошириладиган нарсадир.

Эҳтиёжнинг предмети (мотив) идеал бўлиши мумкин, масалан, ҳал қилинмаган профессионал, бошқарув вазифаси. Битта мотивнинг ўзи турли ҳаракатларга ундаши мумкин, шунингдек, битта ҳаракатнинг ўзи турли мотивлар билан белгиланиши мумкин.

Мотив ва мақсад фаолиятнинг йўналишини белгилайдиган "фаолият вектори"ни, шунингдек, уни амалга оширишда субъект томонидан амалга ошириладиган саъй-ҳаракатларнинг қийматини ташкил қилади.

Муайян мотивдан келиб чиқадиган фаолият қандай бўлиши мақсадга қараб белгиланади. Мотив фаолиятга ундайдиган эҳтиёжга, мақсад эса фаолият йўналтирилган ва уни амалга ошириш жараёнида маҳсулотга айлантирилиши керак бўлган объектга тегишли бўлади. Мотив ва мақсад тўлиқ мос келиши, сезиларли даражада фарқ қилиши ва ҳатто бир-бирига зид бўлиши мумкин.

"Мотив - мақсад" вектори фаолиятнинг энг юқори регулятори ва унга киритилган психик жараёнлар бўлиб, идрокнинг танлаш хусусиятини, эътибор ва хотиранинг ўзига хос хусусиятларини, ахборотни фикрлашда ўзгартириш усулларини белгилайди.

Мавжуд концепцияларни таҳлил қилиш асосида Б.Ф.Ломов асосий "шакллантирувчи" фаолиятларни аниқлади. Булар: мотив, мақсад, фаолиятни режалаштириш, жорий ахборотни қайта ишлаш, оператив қиёфа (ва концептуал модель), қарорни қабул қилиш, ҳаракат, натижаларни текшириш ва ҳаракатларни тузатиш.

Профессионал фаолиятнинг мақсади икки жиҳатда: келажакдаги натижанинг идеал ёки хаёлий тасаввури ва шахснинг даъво қилаётган ютуқлари даражасида намоён бўлади.

Фаолият режаси уни вақт ва маконда ташкил қилади, ҳаракатлар ўртасидаги алоқани таъминлайди. Режада фаолиятни амалга оширишнинг стратегияси ва тактикаси унинг бажарилишининг объектив ва субъектив шартлари асосида акс эттирилади.

Фаолият объектини ўзгартириш учун инсон (фаолият субъекти) нафақат образга - мақсад ва режага эга бўлиши, балки объектнинг ҳозирги ҳолати ҳақида маълумотни ҳам англаши керак. Фаолият объектида ўзгартирилган объектнинг махсус идеал тасвири оператив қиёфа сифатида намоён бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ломов Б.Ф. Психологические механизмы деятельности. – Москва: Наука, 1984.

2. Друкер П.Ф. Управление в условиях рыночной экономики**.** – Москва: Вильямс, 2001.

3. Файоль А. Общий и промышленный менеджмент**.** – Москва: Экономика, 1992.

4. Виханский О.С., Наумов А.И. Менеджмент**.** – Москва: Гардарика, 1995.

5. Назаров А. Бошқарув психологияси. Ўқув қўлланма. –Т.: 2021.

6. Назаров А. Менежмент ва маркетинг психологияси. Ўқув қўлланма. –Т.: 2020.

РАҲБАР БОШҚАРУВ ФАОЛИЯТИНИНГ ПСИХОЛОГИК ХУСУСИЯТЛАРИ ВА МЕНЕЖМЕНТ: НАЗАРИЙ АСОСЛАР ВА АМАЛИЙ АҲАМИЯТИ

АЗАМАТ НАЗАРОВ

Ўзбекистон халқаро ислом академияси доценти

Аннотация. *Ушбу мақолада "бошқарув" ва "менежмент" тушунчалари, уларнинг ўзаро муносабати ва фарқлари таҳлил қилинади. Бошқарув ижтимоий тизимлар ва ишлаб чиқариш жараёнларини самарали ташкил этиш ва назорат қилиш жараёни сифатида кўриб чиқилган. Менежмент эса ташкилот даражасидаги бошқарув фаолиятини ўз ичига олган ҳолда, ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириш ва инсон ресурсларидан унумли фойдаланиш механизмларини қамраб олади. Шунингдек, мақолада жамиятнинг ривожланиши учун бошқарувнинг онгли ва тартибсиз механизмлари, бошқарув жараёнидаги субъект ва объект тушунчалари, ҳамда ташкилотнинг ички ва ташқи муҳити таҳлил қилинади.*

Калит сўзлар. *Бошқарув, менежмент, ташкилот, раҳбар, субъект, объект, ресурслар, иқтисодий механизм, ижтимоий бошқарув, стратегик бошқарув.*

Амалий фаолиятда "бошқарув" ва "менежмент" атамалари кўпинча синоним сифатида ишлатилади. Бироқ, назарий маънода "бошқарув" атамаси "менежмент" атамасидан кенгроқ бўлиб, лойиҳалаштириш, иқтисодий захираларни режалаштириш, ечимларни моделлаштириш, математик ахборотни қайта ишлаш ва бошқалар билан боғлиқ турли фаолият турларига нисбатан қўлланилади.

Менежмент (инг. manage – “бошқармоқ”) ташкилот даражасида ижтимоий-иқтисодий жараёнларни бошқариш - хўжалик фаолияти ва

ходимларни бошқаришни англатади. Менежмент ва бошқарувга қуйидаги таърифларни бериш мумкин.

Менежмент ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириш ва даромадни кўпайтириш учун ишлаб чиқилган ва қўлланиладиган ишлаб чиқаришни бошқаришнинг тамойиллари, усуллари, воситалари ва шакллари мажмуидир.

Ижтимоий жараён сифатида бошқарув бу объект (жамият, гуруҳ, жамоа)ни тартибга солиш, сифатли спецификани сақлаш, такомиллаштириш ва ривожлантириш мақсадида унга нисбатан бошқарув субъектининг муайян фаолияти (операциялари, усуллари, йўллари)дир.

Бошқарувнинг *мақсадлари* қуйидагилар бўлиши мумкин: мотивацияни ривожлантириш, касбий билим, маҳорат ва кўникмаларни шакллантириш, профессионал муҳим фазилатларни, ижобий ҳис-туйғуларни ва кайфиятни тарбиялаш, ишлаб чиқариш муаммоларини ҳал қилиш, қўл остидагиларни муайян ҳаракатларни амалга оширишга ундаш ва ҳ. Агар аниқ мақсад бўлмаса, бошқарув тартибсиз амалга ошади. Агар мақсадга қисқа вақт ичида эришилмаса, бошқарув самарасиз бўлади.

Раҳбар (менежер) бошқарувнинг *субъектидир*. Мисол учун, АҚШдаги давлат хизматчилари орасида барча менежерлар ўн саккизта даража бўйича таснифланади: 1-дан 8-гача — энг паст даражадаги ходимлар (офис ходимлари, машинисткалар); 9-дан 12-гача — энг паст даражадаги раҳбар ходимлар; 13-дан 15-гача — ўрта даражадаги раҳбарлар (давлат муассасаларида улар менежерлар деб аталади); 16-дан 18-гача — юқори профессионал раҳбарият (вазирлар ва уларнинг ўринбосарлари, бошқарма бошлиқлари ва ҳ.).

Бошқарув *объекти* бу бир киши (қўл остидаги) ёки бир гуруҳ одамлар, ходимлар, жамоа, жамиятдир. Бундан ташқари, бошқарув объекти яна жараён, вазият ёки бошқарув таъсирига йўналтирилган объектив воқеликнинг бошқа бир қисми бўлиши мумкин.

Жамият ҳар доим ўз аъзолари, гуруҳлари ва жамоаларига маълум талабларни қўяди. Ушбу талабларни бажаришга қараб, жамият ривожланади

ёки таназзулга юз тутади. Жамият ривожланишининг ҳар бир босқичида бошқарув *механизми*нинг иккита: онгли ва тартибсиз турлари мавжуд.

Бошқарувнинг онгли механизмлари бу мамлакатни қонунлар ва узоқ муддатли дастурлар (иқтисодий, сиёсий, таълим, маданий ва б.) асосида илмий жиҳатдан бошқарадиган ижтимоий институтлардир. Масалан, давлат ҳокимияти учта таркибий қисм — қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд ҳокимияти шаклида энг муҳим вазифаларни бажаради ва халқ олдида масъулдир.

Бошқарувнинг тартибсиз механизми олдиндан айтиб бўлмайдиган тарзда ишлайди - бу, одатда, давлатнинг хабардорлигисиз тез-тез пайдо бўладиган турли кучларнинг тўқнашуви, кўпинча низоли омилларнинг, тасодифий ягона ҳаракатларнинг натижасидир. Масалан, бозор иқтисодиёти капитализмнинг асосий бошқарув кучи бўлиб, у нафақат ишлаб чиқаришни ташкил этади, балки одамларнинг ҳаётини қайта тиклайди, ўзига хос ахлоқни ва кутилмаган ижтимоий муносабатларни яратади.

Жамиятнинг илмий бошқаруви ижтимоий қонуниятларни билиш ва халқ манфаати учун ҳақиқий фаолият дастурларини ишлаб чиқишни ўз ичига олади. Илмий бошқарувнинг моҳияти тизимда тўртта жиҳатнинг ўзаро боғлиқлиги бўлиб, улар қуйидагилардир:

1) информатив жиҳат (тизимнинг мақсади ва вазифалари, функциялари ва имкониятлари);

2) лойиҳавий-дастурий жиҳат (ҳақиқий шарт-шароитларни ҳисобга олган ҳолда лойиҳалаштириш, дастурлаш, режалаштириш);

3) буйруқли жиҳат (бошқарув қарорлари асосида дастурларни амалга ошириш);

4) назорат-таҳлил жиҳати (тизимнинг ишлашини назорат қилиш ва таҳлил қилиш).

Ушбу жиҳатлардан ҳар бирини такомиллаштириш умуман бошқарув тизимининг самарадорлигини оширишга имкон беради.

Ижтимоий тузилмаларда амалга ошириладиган бошқарув ўзига хос хусусиятларга эга ва турли хил билимлардан, инсон ақли мослашувчанлигидан, хотирадан, кучли иродали фазилатлардан фойдаланишни ўз ичига олади. Мураккаб ижтимоий тузилмаларда самарали бошқарувни амалга ошириш учун якуний мақсадни аниқ белгилаш, эришиш учун мумкин бўлган йўлларни белгилаш, турли бошқарув таъсирларида ва ташқи вазиятлардаги ўзгаришларда бошқариш тизимининг хатти-ҳаракатларини олдиндан кўра билиш (тахмин қилиш) зарур.

Бошқарувни илмий ташкил этиш тадқиқотчи ва раҳбар томонидан вазиятни тизимли таҳлил қилишни, бошқариладиган объектнинг ва ундаги юзага келиши мумкин бўлган ўзгаришларнинг моделини (ақлий тасаввурлар ёки моддийлаштирилган схемалар, режалар шаклида) яратишни, муайян ижтимоий-психологик тузилмани ташкил этувчи шахснинг касбий фаолияти жараёнларини моделлаштириш (профессиограммаларни яратиш) ва хулқ-атворини (одамларнинг психограммаларини) моделлаштиришни қўллашни талаб қилади.

Ижтимоий тузилмалардаги бошқарув нафақат одамлар ўртасидаги психологик муносабатларни, балки ижтимоий гуруҳларнинг мақсадларини амалга ошириш учун муҳим саналган иқтисодий, маданий, сиёсий, ҳуқуқий, ишлаб чиқариш, экологик ва бошқа муносабатларни ҳам ўз ичига олиб, бу соҳаларда инсонларнинг муайян фаолияти амалга оширилади. Бугунги жамиятнинг ҳаёти ишлаб чиқариш, илм-фан ва техниканинг ривожланиши, янги ҳуқуқий тузилмаларнинг шаклланиши, жамиятнинг демократлашуви билан боғлиқ ҳолда қанчалик мураккаб ва кўп қиррали бўлса, бошқарув жараёнлари мазмуни, ҳажми ва усулларига кўра шунчалик мураккаблашади.

Ижтимоий тизимни ҳам ўз ичига олган мураккаб бошқарув тизимлари ҳар доим иккита асосий қуйи тизимга: бошқарув (раҳбарлик) ва бошқариладиган (ижрочилар)га бўлинади. Уларнинг ҳар бирига ўз навбатида ўзига хос кичик тизимларга эга мустақил тизимлар сифатида қараш мумкин.

Демак, мураккаб тизимлар кўп босқичли иерархик тузилишга эга бўлиб, уларнинг ҳар бир бўғини (қуйи тизими)да тўғридан-тўғри ва тескари алоқаларнинг маҳаллий йўналишлари мавжудки, улар ўз-ўзини бошқаришнинг ички контурларини ташкил қилади. Юқорида айтиб ўтилганидек, ҳар бир бошқарув тизимида субъект – бошқарувчи бўғин (бошқарувчи қуйи тизим) ва бошқарув объекти (бошқариладиган қуйи тизим) мавжуд бўлади.

Ишлаб чиқаришни самарали бошқариш учун ҳокимият органлари расмий ташкилотларни, яъни корхоналар, фирмалар, муассасалар, идоралар ва бошқа меҳнат тузилмаларини ташкил қилади. Расмий ташкилотлар билан бир қаторда норасмий ташкилотлар ҳам ўз-ўзидан пайдо бўлади.

Ташкилот бу умумий мақсадларга эга бўлган бир гуруҳ одамлардир. Ташкилот ўзини ушбу гуруҳнинг бир қисми деб ҳисоблайдиган камида икки кишини ўз ичига олади. Ташкилотнинг мавжуд бўлиши учун асосий жиҳат фойда олишга қаратилган мақсаднинг бирлиги ва биргаликдаги фаолият ҳисобланади. Ташкилот ички ва ташқи муҳитга сезиларли даражада боғлиқдир. Ташкилотнинг асосий хусусиятлари қуйидагилардир: ташкилотнинг мақсадлари, ташкилотнинг вазифалари, ташкилий тузилмаси, технологиялари ва ресурслари.

Ташкилотнинг мақсадлари бу меҳнат жамоасининг эришмоқчи бўлган якуний ҳолати ёки исталган натижасидир.

Вазифалар олдиндан белгиланган муддатларда олдиндан белгиланган тартибда бажарилиши керак бўлган ўрнатилган иш ёки унинг бир қисми (операциялар, процедуралар)дир.

Ташкилий тузилма бу ташкилотнинг мақсадларига эришиш ва муаммоларини ҳал қилиш учун энг таъсирчан тарзда имкон берадиган шаклда қурилган бошқарув даражалари ва функционал соҳаларнинг мантиқий ўзаро муносабатидир.

Технология бу материаллар, ахборот ва инсонларда керакли ўзгаришларни амалга ошириш учун зарур бўлган малакавий кўникмалар,

ускуналар, инфратузилма, воситалар ва тегишли билимларнинг бирикмасидир.

Ресурслар бу одамлар, асосий ва айланма маблағлар, технологиялар ва маълумотлардир.

Ташқи муҳит омиллари қуйидагилардир: ҳокимият органлари, банклар, етказиб берувчилар, мижозлар, касаба уюшмалари, мулк эгалари, рақобатчилар, ёлланма ишчилар.

Ташкилотнинг *ички муҳити* сифатида қуйидагилар намоён бўлади: ташкилотнинг мақсадлари, ташкилий тузилмаси, вазифалари, технологияси, меҳнат ресурслари, штатдаги ходимлари. Ички омиллар бошқарув қарорларининг натижаси ҳисобланади. Ички муҳитнинг энг муҳим жиҳати - бу меҳнат ресурслари - ташкилотнинг мақсадларига меҳнати орқали эришиладиган инсонлар ҳисобланади.

Ташкилотнинг бошқаруви қуйидаги бешта асосий йўналиш бўйича амалга оширилади:

1. Умумий раҳбарлик – ташкилот фаолиятининг асосий, истиқболли йўналишларини ишлаб чиқиш ва ҳаётга татбиқ этиш.

2. Технологик раҳбарлик - илғор технологияларни ишлаб чиқиш ва жорий этиш.

3. Иқтисодий раҳбарлик - стратегик ва тактик режалаштириш, ташкилотларнинг иқтисодий фаолиятини таҳлил қилиш, иш рентабеллигини таъминлаш.

4. Оператив бошқарув - оператив режаларни тайёрлаш ва алоҳида ижрочиларга етказиш, ижрочиларни иш жойларига қўйиш, уларга йўл-йўриқ бериш, ишлаб чиқариш жараёнининг боришини мунтазам назорат қилишни ташкил этиш.

5. Ходимларни бошқариш - ташкилотнинг меҳнат ресурсларини танлаш, жой-жойига қўйиш ва ўстириш.

Ташкилотни бошқариш жараёнида "бошқарувчилар" - раҳбарлар, менежерлар, мутахассислар ва ёрдамчи ходимлар иштирок этади. Ҳар бир

бошқарувчи ўз вазифаларига эга. Раҳбарлар (менежерлар) ташкилот фаолиятининг энг муҳим масалалари бўйича қарорларни қабул қилади, қуйи бўғинлар ишини бошқаради ва мувофиқлаштиради. Мутахассислар бошқарув қарорларини тайёрлаш ва амалга ошириш вазифалари (бошқарув ва ижро вазифалари)ни бажарадилар. Ёрдамчи ходимлар (техник ижрочилар) бошқарув аппаратига хизмат кўрсатади.

Бошқарув иши бу алоҳида ижрочиларнинг ҳам, умуман ташкилотнинг ҳам мақсадли, мувофиқлаштирилган фаолиятини таъминлаш асосий вазифаси бўлган ижтимоий меҳнатнинг ўзига хос бир туридир. Бошқарув меҳнатининг хусусиятлари қуйидагилар ҳисобланади:

- бошқарув аппарати ходимларининг ақлий меҳнати;
- моддий бойликларни яратишда бевосита эмас, балки билвосита бошқаларнинг меҳнати орқали иштирок этиш;
- меҳнат предмети - ахборот;
- меҳнат воситалари - ташкилий ва ҳисоблаш техникаси;
- меҳнат натижаси - бошқарув қарорлари.

Ҳар бир мамлакатда миллий менежмент ривожланмоқда ва такомиллаштирилмоқда. Ҳозирги вақтда Япония бошқаруви энг самарали бошқарув тизими ҳисобланиб, унинг самараси ўлароқ иқтисодий жиҳатдан қолоқ ва урушда хонавайрон бўлган мамлакат етакчи поғоналарга чиқди.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Друкер П.Ф. Управление в условиях рыночной экономики**.** – Москва: Вильямс, 2001.
2. Файоль А. Общий и промышленный менеджмент**.** – Москва: Экономика, 1992.
3. Виханский О.С., Наумов А.И. Менеджмент**.** – Москва: Гардарика, 1995.
4. **Назаров А. Бошқарув психологияси. Ўқув қўлланма. –Т.: 2021.**
5. **Назаров А. Менежмент ва маркетинг психологияси. Ўқув қўлланма. –Т.: 2020.**

DAVLAT ULUSHIGA EGA BO‘LGAN YIRIK SOLIQ TO‘LOVCHILAR MA’MURCHILIGI 2024-YIL TAHLILI

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti Mustaqil izlanuvchi

Erkaboev Nuriddin Axmadjonovich

Annotatsiya: *Mazkur maqolada mamlakatda soliq sohalarida tadbirkorlik faoliyatini yuritish uchun qulay shart-sharoitlar yaratish, biznes doiralarning ishonchini yanada mustahkamlashga qaratilgan keng ko‘lamli islohotlarni takomillashtirishda hududlararo soliq inspeksiyasini o‘rni va ahamiyati yoritilgan. Shu bilan birga, O‘zbekiston soliq tizimida Davlat ulushiga ega bo‘lgan amalga oshirilayotgan ayrim muhim islohotlar o‘rganilib, xorij tajribasi, mamlakatimizda uni qo‘llash bo‘yicha ilmiy-amaliy xulosa va takliflar ishlab chiqilgan.*

Kalit so‘zlar: *soliq siyosati, soliq tushumlari, tahlika-tahlil, xavflar, samaradorlik, raqamli platforma, usullar va vositalar, hududlararo soliq inspeksiyasi, tahlil, optimallashtirish, soliq imtiyozlari, soliq stavkasi.*

Kirish.

So‘nggi yillarda ko‘plab mamlakatlar, jumladan, O‘zbekiston soliq tizimida muhim islohotlar amalga oshirildi. Ushbu islohotlar ko‘pincha iqtisodiy o‘sishni ta’minlaydigan, investitsiyalarni rag‘batlantiradigan va davlat funksiyalari uchun yetarli daromad yig‘ilishini ta’minlaydigan yanada samarali, shaffof va adolatli soliq tuzilmasini yaratish zarurati bilan bog‘liq. Soliq tizimidagi islohotlar mamlakatning iqtisodiy manzarasini shakllantirishda hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Bundan tashqari, jahon amaliyotida yirik soliq to‘lovchilarning soliq ma’murchiligini takomillashtirish bo‘yicha qator ilmiy tadqiqot ishlari amalga oshirilmoqda. Xususan, yirik soliq to‘lovchilar faoliyati samaradorligini baholash ko‘rsatkichlarini aniqlash, yirik soliq to‘lovchilarga audit va soliq nazoratini qo‘llab-quvvatlash majburiyatini to‘liq bajarish, nazorat funksiyalarini tarmoqlar

bo‘yicha tuzilmalash, qoidalarga birgalikda rioya etish tamoyilini amalga oshirish, soliq to‘lashdan bo‘yin tovlashni to‘xtatishning samarali mexanizmini ishlab chiqish masalalarining dolzarbligi ularning yetarlicha nazariy va normativ jihatdan o‘rganilmaganligi va zamonaviy iqtisodiy sharoitda yuqori amaliy ahamiyati bu boradagi tadqiqotlarning ustuvor yo‘nalishlaridan hisoblanadi.

Yirik soliq to‘lovchilarning soliq majburiyatlari ustidan maxsus nazorat o‘rnatilgan bo‘lib, faoliati muntazam ravishda tahlil qilinadi. Soliq to‘lovlarining o‘z vaqtida va to‘liq amalga oshirilishini ta’minlanlaydi. Soliq ma’murchiligi jarayonlarini soddalashtirish va shaffofligini oshirish maqsadida elektrona hisobot tizimlari v avtomatlashtirilgan nazorat mexanizmov joriy etilgan. Davlat ulushiga ega bo‘lgan ayrim korxonalarga maxsus soliq imtiyozlari v va preferensiyalar taqdim etilishi mumkin.

Yirik soliq to‘lovchilar bo‘yicha soliq nazorati tadbirlari natijalari:

2024-yilning 12 oyi davomida 771 ta subyektda kameral soliq tekshiruvlari o‘tkazilib (o‘tgan yil mos davrida 327 ta 2 724,5 mlrd.so‘m), 3386,4 mlrd.so‘m qo‘shimcha soliqlar hisoblangan. Shuningdek, dekabr oyida 101 ta subyektda kameral soliq tekshiruvlari o‘tkazilib (o‘tgan yil mos davrida 20 ta 17,9 mlrd.so‘m), 131,6 mlrd.so‘m qo‘shimcha soliqlar hisoblangan. 2024-yilning 12 oyi davomida 119 ta subyektda sayyor soliq tekshiruvi o‘tkazilib (o‘tgan yil mos davrida 39 ta), natijada 2304,6 mlrd.so‘mlik tovar moddiy boyliklar tafovuti aniqlangan. Sayyor soliq tekshiruvi natijasida 513,1 mlrd.so‘m soliq va moliyaviy jarimalar hisoblangan. Bundan tashqari, dekabr oyida 8 ta subyektda sayyor soliq tekshiruvi o‘tkazilgan (o‘tgan yil mos davrida 3 ta), natijada 3,8 mlrd.so‘mlik mahsulotlar kamomadi aniqlangan. 2024-yilning 12 oyi davomida 195 ta soliq auditi va jinoyat ishlari bo`yicha taftish tadbirlari tashkil etilib (o‘tgan yil mos davrida 217 ta 1051,7 mlrd.so‘m), 1004,5 mlrd.so‘m qo‘shimcha soliq hisoblangan. Jumladan, dekabr oyida 12 ta soliq auditi tadbirlari tashkil etilib (o‘tgan yil mos davrida 32 ta 59,2 mlrd.so‘m), 130,7 mlrd.so‘m qo‘shimcha soliq hisoblangan.

O‘ta yirik soliq to‘lovchilar bo‘yicha soliq nazorati tadbirlari natijalari:

2024-yil davomida 59 ta subyektda kameral soliq tekshiruvlari o‘tkazilib (o‘tgan yil mos davrida 70 ta 1581,6 mlrd.so‘m - asosiy qismi “O‘ZTRANSGAZ” hamda “OKMK” hissasiga to‘g‘ri keladi), 359,7 mlrd.so‘mlik soliq hisobotlariga tuzatishlar kiritish haqida talabnomalar yuborilgan. Jumladan, dekabr oyida 6 ta subyektda kameral soliq tekshiruvlari o‘tkazilib 75,7 mlrd.so‘mlik soliq hisobotlariga tuzatishlar kiritish haqida talabnomalar yuborilgan. 2024-yilning 12 oyi davomida 9 ta subyektda sayyor soliq tekshiruvi o‘tkazilib (o‘tgan yil mos davrida 7 ta), natijada 54,1 mlrd.so‘mlik mahsulotlar kamomadi aniqlangan. Sayyor soliq tekshiruvi natijasida 17,4 mlrd.so‘m soliq va moliyaviy jarimalar hisoblangan. Joriy yilning dekabr oyida o‘ta yirik soliq to‘lovchilarda sayyor soliq tekshiruvi o‘tkazilmagan va mahsulotlar kamomadi va ortiqchaligi holatlari aniqlanmagan. 2024-yil 12 oy davomida 59 ta soliq auditi tadbirlari tashkil etilib (o‘tgan yil mos davrida 71 ta 621,8 mlrd.so‘m), 2249,9 mlrd.so‘m qo‘shimcha soliq hisoblangan. Shunigdek, dekabr oyida 8 ta soliq auditi tadbirlari tashkil etilib (o‘tgan yil mos davrida 9 ta 32,2 mlrd.so‘m), 1 830,5 mlrd.so‘m qo‘shimcha soliq hisoblangan.

Yirik soliq to‘lovchilarga xizmat ko‘rsatish borasida yirik soliq to‘lovchilar toifasiga kiruvchi yuridik shaxslarni aniqlash mezonlari qayta ko‘rib chiqilib, Adliya vazirligida 2024-yil 1-iyulda 3172-3-son bilan ro‘yxatga olindi hamda DSQ buyruqlari bilan jami 957 ta (shundan 60 tasi elektron tijorat asosida faoliyatini amalga oshirayotgan chet el yuridik shaxslari hamda holati nofaol (yakuniy va bankrotlik asosida tugatilgan va boshqa korxona tarkibiga qo‘shilganlar) bo‘lganlar 56 ta) yirik soliq to‘lovchilar tarkibi qayta tasdiqlandi. Mazkur yirik soliq to‘lovchilarning 691 nafariga Yirik soliq to‘lovchilarga ximat ko‘rsatish bo‘limi tomonidan kuratorlik asosida xizmatlar ko‘rsatilmoqda.

Bo‘limga 2024-yilning yakuni bo‘yicha jami 13 966,1 mlrd.so‘m soliq tushumlari rejasi tasdiqlangan bo‘lib, 13 225,0 mlrd.so‘mga yoki 95 foizga bajarilishi ta’minlandi. Bundan tashqari, yanvar-dekabr oylarida belgilangan prognoz ijrosini ta’minlash maqsadida yirik soliq to‘lovchilarga biriktirilgan

mas’ul hodimlar tomonidan korxonalar bilan hamkorlikda tegishli ishlar amalga oshirildi.

Bo‘lim tomonidan budjetga qo‘shimcha mablag‘larni jalb qilish hamda yirik soliq to‘lovchilar tomonidan to‘lanadigan soliqlar bazasini kengaytirish maqsadida korxonalar soliq hisobotlari muntazam ravishda tahlil qilinib, 2024-yilning IV choragi davomida o‘tkazilgan tahlillar natijasida 285,6 mlrd.so‘mga qayta hisobotlar olinib, mablag‘lar to‘liq undirilishiga erishildi.

Xususan, oktabr-dekabr oylarida, dastlabki tahlil natijalariga asosan yirik soliq to‘lovchilardan 150,5 mlrd.so‘m soliqlar qo‘shimcha aniqlanib, bartaraf etilishi yoki asoslantiruvchi hujjatlarni taqdim etilishi yuzasidan xabarnomalar jo‘natildi. Shu bilan bir qatorda joriy yilning IV choragida Soliq qo‘mitasining tegishli xodimlari bilan hamkorlikda davlat ulushi mavjud bo‘lgan 53 ta yirik soliq to‘lovchi korxonalarning 2023-yil yakuni bo‘yicha o‘z sof foydasining 50 foizi miqdorida ajratma va davlat ulushi bo‘yicha dividendlar hisoblanishi hamda budjetga undirilishi yuzasidan moliyaviy va foyda solig‘i hisobotlari tahlil qilinib, ushbu korxonalarga 10-iyun kuni xabarnomalar yuborildi. Mazkur yo‘nalishda tashkil etilgan ishlar natijasida hozirgi kunga qadar 3 187 358 mln.so‘m budjetga undirilishi ta’minlandi.

Yirik soliq to‘lovchi korxonalarga biriktirilgan mas’ul kuratorlar tomonidan korxonalar faoliyatida soliq masalalarida yuzaga kelayotgan muammolarni hal qilish maqsadida telegram ijtimoiy tarmog‘ida gruppalar ochilib, zarur ma’lumotlarni o‘zaro tezkor almashish yo‘lga qo‘yilgan bo‘lib, soliq to‘lovchilarga tezkor va sifatli xizmat ko‘rsatilib kelinmoqda.

Elektron hujjat almashish axborot tizimi orqali 2024-yil IV choragida korxonalarning 4 078 ta murojaatlari kelib tushgan bo‘lib, murojaatlar tegishliligi bo‘yicha o‘rganilib, har bir korxonaga javob xatlari yuborildi. Telegram, EDO tizimi orqali dekabr oyi davomida korxonalarda mavjud 405 dan ziyod muammolar bartaraf qilindi. Shuningdek, oktabr-dekabr oylarida 310 tadan ortiq korxonaning tovar-transport yuk xati rasmiylashtirilishi bo‘yicha savol hamda murojaatlari o‘rganilib, kamchiliklar yuzasidan tushuntirish ishlari olib borildi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 10-iyuldagi “Soliq ma’muriyatchiligini takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-4389-sonli qarori hamda “YST ma’murchiligi” axborot tizimini ishlab chiqish va sinov tariqasida amaliyotga joriy etish to‘g‘risida”gi Soliq qo‘mitasining 2024-yil 25-sentabrdagi 302-son buyrug‘lari bilan 2024-yilning 1-oktabridan bo‘limning faoliyati samaradorligi KPI baxolash tizimi orqali amalga oshirish amaliyoti joriy etildi. Mazkur ATga jami 28 nafar soliq xodimlari biriktirilgan bo‘lib, ushbu xodimlarning faoliyati 26 ta mezonlar bo‘yicha belgilanadigan 100 balli samaradorlik ko‘rsatkichi orqali baholanib ushbu ball tizimi orqali rag‘batlantirilmoqda. AT orqali 2024-yil IV choragida bo‘lim erishgan o‘rtacha samaradorlik ko‘rsatkichi 72 ballni (yaxshi) shundan, oktabr oyida 71 ballni, noyabr oyida 70 ballni, dekabr oyida 74 ballni tashkil etdi. AT mezonlari va ma’murchilik bo‘yicha aniqlangan kamchiliklar bartarafi natijasida 2024-yilning oktabr-dekabr oylarida bo‘lim xodimlari tomonidan byudjetga jami 2 929,7 mlrd. so‘m (ixtiyoriy taqdim etilgan qayta hisobotlar bilan) soliqlar qo‘shimcha hisoblanishida bevosita o‘z hissasini qo‘shdi.

Xulosa va takliflar.

Soliq ma’murchiligi samaradorligini yaxshilash hamda yangicha yondashuv mexanizmlarini ishlab chiqish yuzasidan quyidagilar taklif etiladi.

Davlat ulushi mavjud korxonalar tomonidan 2023 yil yakuni bo‘yicha to‘lanishi lozim bo‘lgan 5,9 trln so‘m dividendning joriy yil 1 avgust holatiga undirilmasdan qolgan 3 trln so‘mini byudjetga to‘liq to‘lanishi ta’minlanadi. Bundan tashqari, 2023 yil yakuni bilan davlat ulushi mavjud bo‘lgan tijorat banklarining ustav jamg‘armasini oshirish uchun qoldirilgan 3,1 trln so‘mlik dividend to‘lovlari byudjet daromadlari va xarajatlarida aks ettiriladi. Ma’lumot uchun: 2022-2023-yillarda davlat ulushi bor bo‘lgan banklar sof foydasi 5,6 trln so‘mni tashkil etib, shundan 3,9 trln.so‘m dividend to‘lashi lozim bo‘lgan mablag‘lardan 243 mlrd.so‘mi byudjetga to‘langan hamda 581 mlrd.so‘mi ustav jamg‘armasiga yo‘naltirilgan. Joriy yil 1 avgust holatiga taqsimlanmagan mablag‘lar 3,1 trln so‘mni tashkil etmoqda.

Korrupsion holatlar hamda malakali kadrlar qo‘nimsizligining oldini olish va xizmat vazifasini sidqidildan bajaradigan xodimlarni rag‘batlantirish maqsadida yirik soliq to‘lovchilarda o‘tkaziladigan soliq nazorati tadbirlari natijasida qo‘shimcha undirilgan soliqlarga hisoblangan jarima va penya summasining 40 foizini soliq organlarining maxsus jamg‘armasiga o‘tkazish taklif etiladi.

Adabiyotlar/Literatura/Reference:

Davlat soliq qo’mitasi ma’lumotlari. www.soliq.uz.

ЭФФЕКТИВНЫЕ МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ ДЕТЕЙ С НАРУШЕНИЯМИ СЛУХА ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В СПЕЦИАЛЬНОМ ДОШКОЛЬНОМ УЧРЕЖДЕНИИ

Ташкентский государственный педагогический университет имени Низами
доцент в.б. кафедрой сурдопедагогика и КОСП
Садирова Камола Гиёзовна
Специальная педагогика, дефектология: сурдопедагогика,
магистрант 1-курса
Курбанова Наргиза Курбан кизи

Аннотация: *В статье рассматриваются актуальные методы обучения детей с нарушением слуха изобразительной деятельности в условиях специального дошкольного учреждения. Акцент сделан на значении изобразительного искусства для развития коммуникативных, когнитивных и эмоциональных способностей ребенка. Описаны практические методы работы, включая интеграцию мультимедийных технологий, применение арт-терапии и использование невербальных способов взаимодействия.*

Ключевые слова: *дети с нарушением слуха, изобразительная деятельность, дошкольное образование, арт-терапия, мультимедийные технологии, тактильные методики.*

Введение

Дети с нарушением слуха сталкиваются с ограничениями в восприятии устной информации, что требует применения специальных методик обучения. Изобразительная деятельность в дошкольном возрасте играет важную роль в их развитии, позволяя компенсировать недостатки слухового

восприятия за счет визуального и тактильного восприятия информации.

Цель статьи – изучить наиболее эффективные методы обучения детей с нарушением слуха изобразительному искусству и определить подходы, способствующие их творческому развитию и социальной адаптации.

Роль изобразительной деятельности в развитии детей с нарушением слуха

Изобразительное искусство выполняет сразу несколько функций в обучении детей с особыми образовательными потребностями:

Коммуникативная – через рисунок ребенок может выражать свои мысли и чувства.

Когнитивная – способствует развитию восприятия, внимания, памяти.

Эмоциональная – помогает преодолеть тревожность и улучшает психоэмоциональное состояние.

Моторная – развивает координацию движений и мелкую моторику.

Методы обучения изобразительной деятельности детей с нарушением слуха

1. Интеграция мультимедийных технологий

Использование цифровых инструментов делает процесс обучения более доступным:

Интерактивные доски и планшеты – помогают детям работать с цветами, формами, текстурами.

Обучающие видеоролики с субтитрами – демонстрируют последовательность выполнения творческих заданий.

Графические редакторы – позволяют детям создавать рисунки в цифровом формате.

2. Арт-терапия как метод коррекционного обучения

Арт-терапия способствует самовыражению детей с ограниченными возможностями слуха:

Метод песочной анимации – помогает развивать тактильные ощущения и воображение.

Работа с глиной и пластилином – улучшает моторику и координацию.

Рисование с закрытыми глазами – развивает сенсорное восприятие.

3. Визуальные методики

Так как дети с нарушением слуха ориентируются на зрительное восприятие, важно применять:

Пошаговые иллюстрации и инфографику для объяснения художественных техник.

Метод ассоциаций – подбор изображений для понимания цвета, формы, композиции.

Применение пиктограмм и символов для объяснения последовательности работы.

4. Работа в группах и коллективное творчество

Совместные проекты способствуют развитию социальной активности:

Создание групповых панно и коллажей – стимулирует взаимодействие между детьми.

Игровые задания с элементами конкурсов – повышают мотивацию к обучению.

Проектная деятельность – дети вместе создают тематические работы.

Практическое применение методик

Пример успешной реализации – программа «Творчество без границ», где применяются мультимедийные технологии, тактильные методики и арт-терапия. В ходе программы у детей наблюдается улучшение в развитии воображения, концентрации внимания и социальных навыков.

Заключение

Использование современных методик обучения детей с нарушением слуха изобразительной деятельности способствует их всестороннему развитию. Интеграция цифровых технологий, тактильных методик и арт-терапии делает процесс обучения более эффективным и увлекательным.

Использованная литература

1. Giyozovna S. K. ESHITISHDA NUQSONI BO ‘LGAN BOLALAR NUTQINI

TASVIRIY FAOLIYAT JARAYONIDA O ‘ZIGA XOSLIGI //International Conference on Medical Science, Medicine and Public Health. – 2025. – С. 98-100.

2. Giyozovna, Sadirova Kamola. "ESHITISHDA NUQSONI BO ‘LGAN BOLALAR NUTQINI TASVIRIY FAOLIYAT JARAYONIDA O ‘ZIGA XOSLIGI." *International Conference on Medical Science, Medicine and Public Health*. 2025.

3. Giyozovna, S. K. (2025, March). ESHITISHDA NUQSONI BO ‘LGAN BOLALAR NUTQINI TASVIRIY FAOLIYAT JARAYONIDA O ‘ZIGA XOSLIGI. In *International Conference on Medical Science, Medicine and Public Health* (pp. 98-100).

4. Sadirova K. G. et al. The Development of Speech and Thinking of the Students with Hearing Impairments in the Science Class //International Journal on Integrated Education. – Т. 3. – №. 8. – С. 246-249.

5. Sadirova, K. G., and O. F. Xaydarova. "The Development of Speech and Thinking of the Students with Hearing Impairments in the Science Class." *International Journal on Integrated Education* 3.8: 246-249.

6. Sadirova, K. G., & Xaydarova, O. F. The Development of Speech and Thinking of the Students with Hearing Impairments in the Science Class. *International Journal on Integrated Education*, *3*(8), 246-249.

7. Giyozovna S. K. ESHITISHDA NUQSONI BO ‘LGAN BOLALAR NUTQINI TASVIRIY FAOLIYAT JARAYONIDA O ‘ZIGA XOSLIGI //International Conference on Medical Science, Medicine and Public Health. – 2025. – С. 98-100.

8. Giyozovna, Sadirova Kamola. "ESHITISHDA NUQSONI BO ‘LGAN BOLALAR NUTQINI TASVIRIY FAOLIYAT JARAYONIDA O ‘ZIGA XOSLIGI." *International Conference on Medical Science, Medicine and Public Health*. 2025.

9. Giyozovna, S. K. (2025, March). ESHITISHDA NUQSONI BO ‘LGAN BOLALAR NUTQINI TASVIRIY FAOLIYAT JARAYONIDA O ‘ZIGA XOSLIGI. In *International Conference on Medical Science, Medicine and Public Health* (pp. 98-100).

A SYSTEMATIC LITERATURE REVIEW ON THE STRESS EXPERIENCED BY WORKING MOTHERS

Zakirova Oyniso
Senior Lecturer
University of Digital Economics and Agrotechnologies

Annotation. *This paper examines the significant stressors faced by working mothers and their impact on mental health, parenting behaviors, and professional well-being. Through a systematic literature review, key factors such as work-family conflict, role overload, workplace policies, and social support systems are analyzed. The study highlights how chronic stress affects parenting quality and child development while also influencing career growth and overall quality of life. The findings emphasize the need for comprehensive support mechanisms, including flexible workplace policies, mental health initiatives, and personal coping strategies. By integrating individual and institutional approaches, sustainable solutions can be developed to support working mothers effectively.*

Keywords: *Working mothers, stress, work-family conflict, parenting, mental health, coping mechanisms, workplace policies, role overload, burnout, work-life balance, employee well-being.*

Thesis. The stress experienced by working mothers has profound implications for their mental health, parenting behaviors, and overall quality of life. Balancing professional responsibilities with familial duties presents significant challenges that can lead to emotional exhaustion, reduced psychological well-being, and impaired work performance. High levels of stress in working mothers can lead to symptoms of depression and irritability, further impacting their parenting behaviors (Noriza et al., 2023). This systematic literature review examines the primary sources of stress affecting working mothers, including work-family conflict, role overload, inadequate social support, and workplace demands.

Chronic stress has been linked to heightened risks of anxiety, depression, and burnout, as well as negative impacts on parenting quality and child development (Limbers et al., 2020).

Work-family conflict is one of the most significant stressors experienced by working mothers. The need to simultaneously fulfill professional obligations and caregiving responsibilities often leads to time constraints, emotional strain, and psychological distress. Work-family conflict arises when professional and domestic obligations compete for time and energy, creating emotional strain and tension (Allan, Loudoun, & Peetz, 2007; Kadarko, Salleh, & Abdullah, 2016). Many mothers struggle to maintain a balance between meeting job expectations and providing adequate care for their children. The inability to dedicate sufficient time to either domain can result in guilt, frustration, and heightened anxiety. Furthermore, workplaces with inflexible schedules and limited parental support exacerbate these challenges, increasing stress levels among working mothers (Bernhardt & Recksiedler, 2022).

Another key factor contributing to stress is role overload. Managing household responsibilities alongside workplace demands can exceed an individual's capacity, resulting in fatigue, stress, and a pervasive sense of being overwhelmed (Gardazi, Mobeen, & Ali Gardazi, 2016). Working mothers frequently report experiencing burnout due to the constant pressure to perform efficiently in both professional and personal roles. Limited social support from family, partners, and colleagues also intensifies stress levels (Kadale, Pandey, & Raje, 2018). Moreover, inflexible workplace policies that fail to accommodate caregiving responsibilities further exacerbate these challenges.

This review also highlights the impact of workplace policies and organizational culture on the stress levels of working mothers. Work environments that do not accommodate the needs of mothers, such as rigid work hours, lack of maternity leave, and unsupportive leadership, contribute to increased stress (Kadarko, Salleh, & Abdullah, 2016). Conversely, workplaces that offer family-friendly policies, such as remote work options, flexible hours, and on-site

childcare, can significantly reduce the stress experienced by working mothers, leading to improved well-being and job satisfaction (Ferri et al., 2016).

The consequences of chronic stress among working mothers extend beyond individual well-being, affecting family dynamics and child development. High levels of maternal stress have been linked to reduced responsiveness in parenting, lower emotional availability, and increased irritability (Hibel et al., 2012). Children of highly stressed mothers may experience behavioral challenges, difficulties in emotional regulation, and a heightened risk of anxiety disorders (Dr. Satija, 2023; Rönkä et al., 2017). Ensuring that working mothers have adequate support is essential for promoting positive parenting practices and fostering healthy child development.

To mitigate stress, several coping mechanisms and interventions have been explored. One of the most effective strategies is engaging in regular physical activity, which has been shown to reduce stress hormones, improve mood, and enhance overall well-being (Mailey & McAuley, 2014). Exercise not only benefits mental health but also strengthens resilience, enabling mothers to manage stress more effectively. Additionally, workplace reforms that promote work-life balance, such as offering paid parental leave, introducing flexible schedules, and implementing mental health support programs, have proven beneficial in reducing stress among working mothers (Limbers et al., 2020).

Social support networks play a crucial role in stress reduction. The presence of strong family, peer, and community support systems has been associated with lower stress levels and improved overall quality of life (Kadale, Pandey, & Raje, 2018). Mothers who receive emotional and practical support from their partners, extended family, or friends report a greater sense of well-being and satisfaction. Encouraging a culture of shared responsibilities in households and promoting equitable parenting practices can further alleviate stress among working mothers.

The findings of this review suggest that a holistic approach is necessary to address the stress experienced by working mothers. Combining individual coping strategies with institutional support systems is essential for fostering a supportive

environment. Future research should focus on assessing the long-term effectiveness of workplace policies, exploring the role of technological advancements in facilitating work-life balance, and developing tailored interventions to address the unique stressors faced by working mothers across different socio-economic backgrounds.

In conclusion, the stress faced by working mothers is a complex and multifaceted issue that requires targeted solutions. Addressing work-family conflict, implementing flexible workplace policies, strengthening social support networks, and promoting mental health initiatives are crucial steps toward reducing stress and enhancing the overall well-being of working mothers. By acknowledging and addressing these challenges, policymakers, employers, and society as a whole can create a more inclusive and supportive environment that empowers working mothers to thrive both professionally and personally.

References

Abdulwadud, O.A., & Snow, M.E. (2007). Interventions in the workplace to support breastfeed-ing for women in employment. *Cochrane Database of Systematic Reviews, (3)*, CD006177.

Al-Fudail, M., & Mellar, H. (2008). Investigating teacher stress when using technology. *Computers & Education*, *51*(3), 1103–1110.

Allan, C., Loudoun, R., & Peetz, D. (2007). Influences on work/non-work conflict. *Journal of Sociology, 43*(3), 219-239.

Bernhardt, L., & Recksiedler, C. (2022). Work-to-family conflict and parenting practices among working mothers: The role of working from home. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, *31*(6), 975-989.

Bhuvaneshwari, M. (2013). A case study on psychological and physical stress undergone by married working women. *IOSR Journal of Business and Management, 14*(16), 38-44.

Ferri, P., Guadi, M., Marcheselli, L., Balduzzi, S., Magnani, D., & Lorenzo, R. D. (2016). The impact of shift work on the psychological and physical health of

nurses in a general hospital: a comparison between rotating night shifts and day shifts. *Risk Management and Healthcare Policy, 9*, 203–211.

Gardazi, S., Mobeen, N., & Ali Gardazi, S. (2016). Causes of Stress and Burnout among Working Mothers in Pakistan. *The Qualitative Report, 21*(5), 916-932.

Hashmi, H. A. (2007). Marital Adjustment, Stress and Depression among Working and Non-Working Married Women. *Internet Journal of Medical Update, 2*(1), 17-24.

Hibel, L. C., Granger, D. A., Blair, C., & Fine, J. P. (2012). Work and parenting stress: Associations with morning cortisol in working mothers. *Journal of Family Psychology*, *26*(5), 738–746.

Jalli, N. (2020). Commentary: E-learning sees no smooth sailing in Malaysia and Indonesia. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, *10*(7), 487–496.

Joseph, J. K. (2019). A Comparative Study to Assess the Level of Stress Among Working and Non-Working Women. *International Journal of Recent Scientific Research*, *10*(04), 32094-32097.

Kadale, P. G., Pandey, A. N., & Raje, S. S. (2018). Challenges of working mothers: balancing motherhood and profession. *International Journal of Community Medicine and Public Health, 5*, 2905-10.

Kadarko, E. D., Salleh, R., & Abdullah, A. (2016). The Impact of Work-Family Conflict on Working Mothers' Career Development: A Review of Literature. *Australian Journal of Basic and Applied Sciences, 10*(11), 328-334.

Limbers, C. A., et al. (2020). The Moderating Role of Physical Activity on Parenting Stress and Maternal Quality of Life. *Mental Health and Physical Activity*, *19*, 100358.

Mailey, E. L., & McAuley, E. (2014). Physical activity intervention effects on perceived stress in working mothers: the role of self-efficacy. *Women & Health, 54*(6), 552-568.

Rönka, A., Malinen, S., Sevón, E., Metsäpelto, R. L., & May, V. M. (2017).

Working time patterns, positive parenting, and parenting stress: a cross-national study of working mothers in Finland, the UK, and the Netherlands. *European Journal of Developmental Psychology, 14*(6), 734-750.

Solis, M.E., & Lopez, R.J. (2015). Stress Level and Adversity Quotient among Single Working Mothers. *Asia Pacific Journal of Education, Arts and Sciences*, *2*(3), 73-83.

The Family and Medical Leave Act of 1993, Public Law 103-3 Enacted February 5, 1993. Available at http://www.dol.gov/esa/regs/statutes/whd/fmla.htm

Satija, R. (2023). How living with a stressed parent can impact the child. *Timesofindia.com.*

Norizan, N. S., Arham, A. F., & Arham, A. F. (2023). How Much Stress is Too Much? ODL Implications on Working Mothers. *European Proceedings of Finance and Economics*.

Limbers, C. A., McCollum, C., & Greenwood, E. (2020). Physical activity moderates the association between parenting stress and quality of life in working mothers during the COVID-19 pandemic. *Mental Health and Physical Activity*, *19*, 100358.

Deori, M. D., & David, V. M. (2024). The impact of work related stress on mental health and influence on parenting practices among working mothers: A review Analysis.

KAR VA YAXSHI ESHITMAYDIGAN BOLALARNING JISMONIY REABILITATSIYASIGA SUZISH MASHG‘ULOTLARINING TA’SIRI

Mamatov Mamarasul Raxmatovich

Samarqand tumani 2-son sport maktabi yo‘riqchi-uslubchisi

Annotatsiya. *Tadqiqotning maqsadi maktab-internat sharoitida jismoniy tarbiya darslarida suzishga o‘rgatish mashg‘ulotlari asosida zaif eshituvchi bolalarni reabilitatsiya qilish metodikasini takomillashtirishdan iborat.*

Olingan natijalar sog‘lomlashtiruvchi korreksion mashqlar majmuasini qo‘llash orqali suzish mashg‘ulotlarining samaradorligini, eshitishida nuqsoni bo‘lgan o‘quvchilarning harakat qobiliyatlarini rivojlantirish darajasini oshirishni ko‘rsatadi. Chaqqonlik, chidamlilik, harakat faolligi va motorikani tavsiflovchi ko‘rsatkichlarning yaxshilanishi.

O‘qituvchi va jamoa a’zolari bilan faol ijtimoiy hamkorlikda zarur jismoniy mashqlar dasturini bajarishda e’tiborlilik, diqqatni jamlash, aniqlik yaxshilanganligi tasdiqlandi.

Kalit so‘zlar: *reabilitatsiya, kar va zaif eshituvchi bolalar, o‘qitish metodikasi, suzish.*

Kirish. Hozirgi vaqtda zaif eshituvchi bolalarni jismoniy reabilitatsiya qilish muammosi katta ahamiyatga ega. Ushbu patologiyaning keng tarqalganligi, kar, zaif eshituvchi va eshitishida boshqa nuqsonlari bo‘lgan bolalar sonining ko‘payish tendensiyasi boshlang‘ich maktab yoshidagi kar va zaif eshituvchi bolalar uchun maktab-internat sharoitida suzishga o‘rgatish mashg‘ulotlari asosida jismoniy tarbiya bo‘yicha sog‘lomlashtiruvchi-korreksion mashg‘ulotlar majmuasini ishlab chiqish zaruratini keltirib chiqaradi.

Tadqiqotning obyekti sifatida eshitishida nuqsoni bo‘lgan kichik maktab yoshidagi bolalarning jismoniy rivojlanish jarayoni olingan.

Tadqiqotning predmetini eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalar jismoniy

tarbiyasi bo‘yicha sog‘lomlashtirish-korreksion majmuasining asosi sifatida suzish mashg‘ulotlari tashkil etadi.

Amaliy ahamiyati. Suzish asosidagi jismoniy mashqlar eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalarning jismoniy rivojlanish darajasining oshishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi, harakat ko‘nikmalari bazasini shakllantirishga va koordinatsion buzilishlarni tuzatishga, shuningdek, ushbu toifadagi bolalarning kelajakda kasbiy moslashuvi va ijtimoiy integratsiyasiga hissa qo‘shadigan mayda motorikani rivojlantirishga yordam beradi. Kar va zaif eshituvchi bolalar eshituvchi tengdoshlaridan harakat sifatlari, chaqqonlik va harakat koordinatsiyasi, tezlik-kuch sifatlari, reaksiya tezligi, diqqatning ko‘chuvchanligi va hajmi bo‘yicha orqada qoladilar. Suzish mashg‘ulotlariga asoslangan adaptiv jismoniy tarbiya jismoniy sifatlarni rivojlantirish, hayotiy muhim harakat ko‘nikmalarini o‘zlashtirish darajasini oshirishga yordam beradi; mashg‘ulotda tanlangan mashqlar harakat sifatlarini rivojlantirish, reaksiya tezligi, diqqat hajmini oshirish, psixologik va fiziologik holatni, jismoniy rivojlanishdagi og‘ishlarni tuzatish uchun zarur bo‘lgan yo‘naltirilgan yuklamalar hajmini ta’minlaydi, natijada jismoniy tarbiya samaradorligini oshirishga va zaif eshituvchilarning ijtimoiy moslashuviga yordam beradi.

Tadqiqotning vazifalari

1. Kar va zaif eshituvchi bolalar maktab-internati sharoitida suzish mashg‘ulotlari asosida jismoniy tarbiya bo‘yicha mashqlarni tanlash va sog‘lomlashtirish-tuzatish mashg‘ulotlari majmuasini tuzish.

2. Sog‘lomlashtiruvchi-korreksion mashg‘ulotlar kompleksini qo‘llashning samaradorligini isbotlash.

Tadqiqotning usullari va tashkil etilishi. 15 nafar boshlang‘ich sinf o‘quvchilari maktab-internat sharoitida o‘qituvchi nazorati ostida jismoniy tarbiya bilan shug‘ullandilar. Kuzatuvlar bir necha oy (2023-yil yanvar - may) davomida o‘tkazildi, ma’lum vaqtdan so‘ng eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalarning ijtimoiy moslashuviga ijobiy ta’sirini tasdiqlash uchun qat’iy belgilangan rejim o‘rnatildi. Keyingi davrda o‘quvchilar suzishni o‘rgatish bo‘yicha maxsus ishlab chiqilgan

sog‘lomlashtiruvchi-korreksion mashqlar majmuasi bo‘yicha suzish bo‘yicha instruktor bilan shug‘ullanishdi. 2023-yil sentyabrdan 2024-yil mart oyigacha guruh Sport maktabi suv havzasida suzish mashg‘ulotlarini boshladi.

Tajriba boshida va oxirida bolalarni E.Landolt testi (diqqat hajmini baholash) yordamida sinovdan o‘tkazildi, shuningdek, quyidagi testlar bo‘yicha jismoniy qobiliyatlar darajasini baholash amalga oshirildi: tezlik testi: 3x10 mokisimon yugurish, egiluvchanlik testi: bukilish, kuch testi: turgan joydan oldinga sakrash va koordinatsiya testi: basketbol savatchasiga to‘p otish aniqligi. Natijalar tajriba boshida va oxirida taqqoslandi, bu sog‘lomlashtiruvchi-korreksion mashg‘ulotlar majmuasining jismoniy qobiliyatlar darajasining o‘sishiga va me’yorlarga muvofiqligiga ta’sirini aniqlashga imkon berdi. 2023-yil sentyabr oyida 15 nafar bola Sport maktabi suv xavzasida tashrif buyura boshladi. Mashg‘ulotlar olti oy davomida haftasiga uch marta o‘tkazildi. Mashg‘ulot davomiyligi bir soatni tashkil etdi. Mashg‘ulot quruqlikda chigalyozdi mashqlari va suvda suzishni o‘rganish uchun asosiy mashqlarni bajarishni o‘z ichiga oldi. Suzish bo‘yicha ishlab chiqilgan sog‘lomlashtiruvchi-korreksion mashg‘ulotlar majmuasi ilovada keltirilgan. Mashg‘ulotda odatiy va moslashtirilgan ko‘rsatishning kombinatsiyasidan iborat bo‘lgan harakat harakatining vizual tasviri usuli muvaffaqiyatli qo‘llanildi: harakatlarni sekinlashtirish, turli rakurslarda ko‘rsatish, shuningdek, turli xil rasmlar, tasvirlardan foydalanish. Sog‘lom bolalardan farqli o‘laroq, eshitishda nuqsoni bo‘lgan bolalar chalqancha suzishni yaxshi o‘zlashtiradilar. Chalqancha suzish mashqlarini bajarish paytida boshning to‘g‘ri holatini egallash uchun bolaning ko‘z oldida o‘yinchoq, taxta, chalqancha suzuvchi tasvirlangan kartochkani ushlab turish va bola harakatlanayotganda uni siljitish mumkin. Tajriba yakunida (2024-yil mart) takroriy sinov o‘tkazildi.

Natijalar va ularning muhokamasi. Diqqatning mahsuldorlik va barqarorlik ko‘rsatkichining tajribadan oldingi va keyingi o‘rtacha qiymatlari jadvalda keltirilgan.

1-jadval

Tadqiqot sanasi	N	P+O	V	Q	Ball
2023-yil, sentyabr	882	23	523	1	4,2
2024-yil mart	936	19	556	1.6	4,7

2-jadval

Tadqiqot sanasi, sinaluvchilar guruhi		Tezlik testi: 3x10 mokisimon yugurish, soniya	Egiluvchanlik testi: burma, oyoqdan sm masofada	Turgan joydan uzunlikka sakrash kuch sinovi, sm	Koordinatsiya testi: 10 ta zarbadan iborat basketbol savatchasiga zarba berish aniqligi
O‘g‘il bolalar	sentyabr 2023	10,6	2,3	127	3
	mart 2024	9,5	4,6	162	4
Qiz bolalar	sentyabr 2023	11,7	6,4	108	2
	mart 2024	10,3	9,8	124	4

Ikkilamchi testlarni bolalar guruhining natijalarini birlamchi baholash bilan taqqoslaganda, davolash jismoniy tarbiyasi mashg‘ulotlari natijadorlikning ijobiy o‘sish dinamikasini berishini aniqlash mumkin. Tajriba yakunida mokisimon yugurishdagi o‘rtacha tezlik o‘g‘il bolalarda 1,1 soniyaga oshib, natija 4 balldan yuqori bo‘ldi. Qizlarda natija 1,4 soniyaga oshdi va deyarli 4 ballga teng bo‘ldi. Egiluvchanlik testida o‘g‘il bolalarda tajriba oxirida o‘rtacha natija 4,6 sm ni tashkil etdi va me’yoriy bahodan 4 ballga sezilarli darajada yuqori bo‘ldi. Qizlarda yakuniy o‘rtacha natija 9,8 sm ni tashkil etdi - bu 4 balldan yuqori baho. Turgan joydan uzunlikka sakrashda o‘g‘il bolalarda tajriba oxirida o‘rtacha natija 5 balldan

yuqori bo‘ldi - 162 sm. Qizlarda yakuniy natija deyarli a’lo bahoga teng bo‘ldi (124 sm). Aniqlikka otishda natijaning yaxshilanishi bor, lekin u sezilarli emas.

Xulosalar. Umuman olganda, kuzatilgan ijobiy dinamika suzish mashg‘ulotlari jismoniy tayyorgarlik sohasida ham, diqqatlilik va psixologik mahsuldorlik sohasida ham yuqori korreksion-davolash samaradorligiga ega ekanligini ta’kidlash huquqini beradi. Ikkilamchi tadqiqotda olingan ma’lumotlar aksariyat o‘quvchilarning o‘z ko‘rsatkichlarini qanday yaxshilashidan kelib chiqqan holda sog‘lomlashtirish tadbirlari jarayonini yanada samarali tashkil etish imkonini beradi. Olingan natijalar eshitishida nuqsoni bo‘lgan o‘quvchilarning harakat qobiliyatlarining rivojlanish darajasi tajriba oxiriga kelib oshganligidan dalolat beradi - natijalarning statistik jihatdan sezilarli o‘sishi, chaqqonlik, chidamlilik, harakat faolligi va motorikani tavsiflovchi ko‘rsatkichlar qayd etildi. O‘qituvchi va jamoa a’zolari bilan faol ijtimoiy hamkorlikda zarur jismoniy mashqlar dasturini bajarishda e’tiborlilik, diqqatni jamlash, aniqlik yaxshilanganligi tasdiqlandi.

Foydalinilgan adabiyotlar.

1. Kartashova D. A. Круговая тренировка в подготовке пловцов высокой квалификации, специализирующихся в плавании способом баттерфляй // Инновации. Наука. Образование. – 2020. - № 14. – b. 721-724.

2. Timofeeva A. Yu. Особенности применения метода круговой тренировки на занятиях пловцов 8-11 лет // Наука и социум. – 2018. – 157-161 b.

3. Kleshnev V. Rowing Biomechanics Newsletter. №1, vol. 5, January, 2005

4. Korbut V.M., Matnazarov X.Y., Ikramov B.F. Eshkak eshish nazariyasi va uslubiyati. O‘quv qo‘llanma T.: 2017

5. Купреев М.В., Алексеев М.В. Методика формирования студенческого экипажа 8 в академической гребле. Ученые записки университета имени П.Ф.Лесгафта. – 2019. - №12 (178)

6. Mambetnazarov I.M. Akademik eshkak eshishda katta ekipajni

shakllantirsh: xorijiy mamlakatlarning zamonaviy tajribasi. Fan sportga 2021/1. 78- 84. 7. Яковенко Е.О. Обоснование подхода к формированию экипажей в гребле академической. Педагогические, психологические и медико-биологические проблемы физической культуры и спорта. 2013/12. 105-109

8. Pirnazarov Sh. A. Boshlang‘ich tayyorlov guruhlarida bolalarni suzishga o‘rgatishda tajriba tekshirish. CENTRAL ASIAN RESEARCH JOURNAL FOR INTERDISCIPLINARY STUDIES, (VOLUME 2 ISSUE 3 MARCH 2022) 498-509.

TAEKVONDODA BAZAVIY ZARBALARNI TAKOMILLASHTIRISH 13-15 YOSHLI SPORTCHILAR UCHUN AMALIY MASLAHATLAR

Ergasheva Maftuna Shermamat qizi
Chirchiq shahri sport maktabi yo‘riqchi-uslubchisi

Annotatsiya: *maqolada taekvondo asoslarini biladigan, ammo uni o‘zlashtirishda davom etayotgan 13-15 yoshli o‘smirlar uchun mos keladigan asosiy zarbalarni takomillashtirish usullari ko‘rib chiqiladi. Ish to‘g‘ridan-to‘g‘ri asosiy zarbalarga ham, oxir-oqibat bunday zarbalarni yaxshilashga olib keladigan umumiy mashg‘ulotlarga ham tegishli.*

Kalit so‘zlar*: taekvondo wtf, taekvondo wtf asosiy zarbalar, taekvondo bo‘yicha maslahatlar, taekvondo zarbalarni mashq qilish.*

Kirish. Asosiy zarbalarga, birinchidan, oyoq bilan beriladigan uchta asosiy zarba kiradi: oldindan-to‘g‘ridan, orqadan-to‘g‘ridan va yondan-to‘g‘ridan. Ular asosida hosilalar deb ataluvchi boshqa zarbalar quriladi. Asosiy zarbalarga yuqoridan pastga oyoq bilan zarba berish ham kiradi, garchi undan hosila zarbalar bo‘lmasa ham. Umuman olganda, zarbalarni tezlik, kuch va tezlik-kuch turlariga bo‘lish mumkin. Ular to‘g‘ridan-to‘g‘ri zarba tezligi yoki kuchi bilan emas, balki zarbaga kiradigan harakatlarning kombinatsiyasi bilan ajralib turadi. Muayyan zarba texnikasi qanday bo‘lishiga unga tayyorgarlik ko‘rish ham bog‘liq. Taekvondoda aniq zarbalarga erishish imkonini beruvchi muhim jihatlardan biri bu sportchining egiluvchanligi va cho‘zilishidir. Aynan shuning uchun asosiy zarbalar ko‘nikmalarini takomillashtirish uchun nafaqat to‘g‘ridan-to‘g‘ri zarbalarni mashq qildirish, balki zarbalarni to‘g‘ri va eng samarali bajarishga yordam beradigan cho‘zilish va egiluvchanlikni yaxshilash uchun mashqlardan foydalanish tavsiya etiladi.

Tadqiqotning maqsadi taekvondoda asosiy zarbalarni takomillashtirish

bo‘yicha 13 yoshdan 15 yoshgacha bo‘lgan sportchilarga amaliy maslahatlar berishdan iborat.

Tanlangan mavzu bo‘yicha tadqiqot o‘tkazish uchun quyidagi tadqiqot usullari qo‘llanildi: tahlil, umumlashtirish va tavsiyalar.

Tadqiqot natijalari va ularning muhokamasi 2024-yilda o‘tkazilgan tadqiqot davomida taekvondochilarning egiluvchanligi va cho‘ziluvchanligini rivojlantirish uchun eng samarali mashqlar sifatida “Kapalak”, “Burma” hamda bo‘ylama va ko‘ndalang shpagatlar aniqlandi. Aynan shu mashqlar chanoq-dumg‘aza bo‘g‘imlariga, yaqin joylashgan mushak va boylamlarga, umurtqa pog‘onasiga ta’sir ko‘rsatadi. Aynan ular barcha asosiy zarbalarda ishtirok etadilar va tajriba guruhi bunday mashqlarni bajarmagan nazorat guruhiga qaraganda uch baravar yaxshiroq natija ko‘rsatdi. Bunday mashqlarning ta’sir mexanizmi quyidagicha: bunday mashqlar asab-mushak qarshiligini “o‘chiradi”, buning natijasida mushaklar bo‘shashadi va harakat amplitudasini oshirishga imkon beradi, bu esa, ma’lumki, zarbaning muhim xususiyatlaridan biridir. Asosiy zarbalarni o‘rgatishda xususiyatlarni rivojlantirish uchun qo‘shimcha mashqlarning ikkinchi turi muvofiqlashtiruvchi mashqlardir. Koordinatsion qobiliyatlarni to‘g‘ri mashq qildirish uchun qo‘shimcha ko‘nikmalarni mashq qildirish davomida uning asosiy qismida egiluvchanlik, muvozanat va chaqqonlikni rivojlantiruvchi mashqlar almashtirib turilishi kerak. Aynan shu tarkibiy qismlar umumiy muvofiqlashtirish ko‘rsatkichlarining yaxshilanishiga olib keladi. Bir vaqtning o‘zida uch turdagi koordinatsion qobiliyatlarni mashq qildirish kerak. Maxsus koordinatsion imkoniyatlar aniq harakatlarni bajarish uchun charxlangan, ya’ni bunday qobiliyatlarni mashq qildirish ma’lum ma’noda asosiy zarbalarni takrorlashi kerak. Biz zarbalarni sekinlik bilan bajarish mumkin bo‘lgan elementlarga bo‘lishni va aynan ularni charxlashni tavsiya etamiz. Bu aniq zarba elementini bajarishga qaratilgan maxsus koordinatsiyani mashq qilishga yordam beradi. Koordinatsion qobiliyatlarning keyingi turi maxsus qobiliyatlardir. Ular ma’lum bir faoliyat turiga, bizning holatimizda - taekvondoga yo‘naltirilgan. Maxsus koordinatsion qobiliyatlarni mashq qildirish uchun taekvondoda asosiy zarbalarni bajarish uchun

zarur bo‘lgan qobiliyatlarni mashq qildirish kerak. Ularga quyidagilar kirishi mumkin: oyoqlarni ko‘tarish va bir oyoqda turish; oyoqlarni siltash; qo‘llarni siltash; turli oyoqlar bilan navbatma-navbat oldinga tashlanish; oyoqlarni siltash bilan birgalikda oldinga tashlanish. Nihoyat, o‘smir yoshdagi taekvondochiga umumiy koordinatsion qobiliyatlarni rivojlantirish ayniqsa zarur. Butun tana uchun samarali mashqlar majmuasi quyidagicha: tik turgan yoki o‘tirgan holda bosh va gavdani burish; bir oyoqda turish (shu holatdan engashishlar rivojlangan variantda); baland va past yon planka (shu holatdan polga engashish rivojlangan variantda); polda oyoq va qo‘lni cho‘zish bilan muvozanat saqlash; arg‘amchida sakrash (qo‘llarni chalishtirish bilan rivojlangan variantda). Musobaqada muvaffaqiyatga erishish uchun zarur bo‘lgan keyingi jihat - bu sportchilarning tezlik sifatlaridir. Ayniqsa, taekvondoning Olimpiya o‘yinlari dasturiga kiritilganligini hisobga olsak, sportda raqiblarga nisbatan strategik manyovrchanlik va zarbalarning aniqligi muhim ahamiyat kasb etadi. Bunga ko‘p jihatdan elementlarning bajarilish tezligi ta’sir ko‘rsatadi.

Xorij olimlarining tekshirishicha 13-15 yoshli taekvondochilarda tezlik qobiliyatlarini rivojlantirish kompleksini ko‘rib chiqadi. Unda quyidagi mashqlardan foydalaniladi:

- yugurish mashqlari
- sakrash mashqlari
- himoya harakatlari
- tik turishdagi harakatlar
- jangovar mashqlar

Yugurish mashqlari va tik turishdagi harakatlar kuch sifatlarini tarbiyalash bo‘yicha mashg‘ulotning tayyorgarlik qismiga kiradi. Mashg‘ulotning o‘rtasida sakrash elementlari va taekvondoning maxsus sport elementlari. Yugurish mashqlari majmualariga quyidagi mashqlar kiritilishi mumkin:

1. Turli holatlardan startdan yugurish.
2. 30-60 m ga maksimal tezlikda yugurish.

Sakrash mashqlari quyidagicha tanlanishi mumkin:

1. 30-60 sm balandlikdagi taglikdan sakrab tushish.

2. Turgan joydan, yugurib kelib yoki yugurib kelib bir marta uzunlikka sakrash.

3. Ko‘p marta sakrash (uch, besh, o‘n marta).

Tezlik qobiliyatlarini rivojlantirish uchun maxsus mashqlar spektri quyidagilardan iborat:

1. Turli xil ustunlarda harakatlanish.

2. Havoga yoki snaryadlarga maksimal tezlikda qo‘l yoki oyoq bilan alohida zarbalar berish.

3. Tayanch dashtlar va sayt-dashtlar bilan harakatlanishni takomillashtirish

4. Qo‘llar bilan ayrim zarbalar berish texnikasini takomillashtirish.

5. “Yup chagi” oyoqlar bilan alohida zarbalar berish texnikasini takomillashtirish.

6. Yelkangizga “taxta” urayotgan sherigingizning qo‘llarini bilak bilan qaytarib.

7. Havoga yoki snaryadlarga maksimal chastota bilan qo‘l va oyoqlar bilan seriyali zarbalar berish.

Murabbiyning xohishiga ko‘ra, o‘quvchilarning ehtiyojlariga qarab boshqa maxsus mashqlar ham bo‘lishi mumkin. 13-15 yoshli taekvondochilarda asosiy zarbalarni takomillashtirish uchun zarur bo‘lgan yana bir mashg‘ulot - bu zarbalarni to‘g‘ri bajarish uchun ham zarur bo‘lgan kuch sifatlarini mashq qilishdir. Bajarishga sportchilarning umumiy jismoniy tayyorgarligi ta’sir qiladi. Unga nafaqat bevosita kuch tavsifi, balki kuch natijasini uzoqroq ko‘rsatishga imkon beradigan chidamlilik ham kiradi. Yuqorida aytib o‘tilgan yugurish mashqlari chidamlilikning kuch ko‘rsatkichlarini yaxshilash uchun ham qo‘llaniladi, faqat ularda uzoq masofaga yugurish yoki murakkablashtirilgan mashq qo‘llaniladi. 13-15 yoshli taekvondochilar uchun quyidagi mashqlar tanlangan: 5 metrga 10 marta mokisimon yugurish; 1000 metrga yugurish. Chidamlilikning kuch sifatlarini rivojlantirish uchun tortilish, gavdani ko‘tarish, poldan qo‘llarni bukib-yozish, o‘tirib-turish kabi mashqlardan foydalanilgan.

To‘g‘ri shug‘ullanishda kuch ko‘rsatkichlari 9 yoshdan o‘sa boshlaydi va aynan 13-15 yoshda eng yuqori cho‘qqiga chiqadi, shuning uchun ushbu yosh toifasidagi sportchilar aynan kuch sifatlarini to‘g‘ri rivojlantirishga alohida e’tibor qaratishlari lozim. Yuqorida sanab o‘tilgan barcha mashqlar maxsus jihozlarni talab qilmasligiga qaramay, kerakli zonalarga nuqtali yuklamani ta’minlaydigan trenajyorlar taekvondochiga yaxshi yordamchi bo‘lishi mumkin. 13-15 yoshli taekvondochilar tanasini kompleks rivojlantirish uchun asosiy trenajyorlar velotrenajyor, elektr yugurish yo‘lagi, eshkak eshish trenajyori, yelka kamarini rivojlantirish trenajyorlari, bazasiz chang‘i trenajyori hisoblanadi. Albatta, trenajyorsiz ham malakali tayyorgarlik ko‘rish mumkin, buning ustiga ko‘pchilik trenajyorsiz bajarish mumkin bo‘lgan mashqlarni yugurish yo‘lakchasi kabi takrorlaydi. Shunga qaramay, trenajyorlar yuklamani aniqroq yo‘naltirishi mumkin. Nihoyat, asosiy zarbalarni to‘g‘ri bajarish uchun bevosita shu zarbalar texnikasini, shuningdek, umumiy maxsus sifatlarni, ya’ni aynan taekvondodagi harakatlarni belgilovchi sifatlarni muntazam ravishda mashq qilish zarur. Ularga quyidagilar yordam beradi: himoyalanish harakatlari; tik turishdagi harakatlar; jangovar harakatlar. Bunday elementlarni o‘rganish mashqlari aniq reglament va bajarish tartibiga ega bo‘lgan mashq shaklida; jang elementlariga taqlid qiluvchi musobaqa shaklida; tarbiyaviy usullar majmuasini o‘z ichiga olgan o‘yin shaklida o‘tkazilishi mumkin. Ushbu zarbalarni mashq qilish mashqlari jangdan tashqarida to‘g‘ri texnikani mustahkamlashga yordam beradi. Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, bazaviy zarbalarni rivojlantirish usullari ko‘p bo‘lishi mumkin. Egiluvchanlik, kuch sifatlari, cho‘zilish, chidamlilik, koordinatsiya va maxsus ko‘nikmalarni rivojlantirishning to‘g‘ri kombinatsiyasi bo‘lgandagina muvaffaqiyatga erishish mumkin. Agar bu amalga oshirilsa, 13-15 yoshli sportchi nafaqat yaxshi jismoniy holatda va musobaqalarda muvaffaqiyatli bo‘lishi, balki kelajakda sport faoliyatini davom ettirishi mumkin.

Xulosalar. Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, bazaviy zarbalarni rivojlantirish usullari ko‘p bo‘lishi mumkin. Egiluvchanlik, kuch sifatlari, cho‘zilish, chidamlilik, muvofiqlashtirish va maxsus ko‘nikmalarni

rivojlantirishning to‘g‘ri kombinatsiyasi bo‘lgandagina muvaffaqiyatga erishish mumkin. Agar bu amalga oshirilsa, 13-15 yoshli sportchi nafaqat yaxshi jismoniy holatda va musobaqalarda muvaffaqiyatli bo‘lishi, balki kelajakda sport faoliyatini davom ettirishi mumkin.

Foydalinilgan adabiyotlar.

1. Бакулев, С. Е. Аспекты становления интегральной подготовленности юных тхэквондистов (ИТФ): техническая подготовленность / С. Е. Бакулев, А. М. Симаков, Д. А. Момот. – Текст : электронный // Ученые записки университета Лесгафта. – 2008. - №1. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/aspekty-stanovleniyaintegralnoy-podgotovlennosti-yunyh-thekvondistov-itf-tehnicheskaya-podgotovlennost (дата обращения: 04.04.2024). 2. Бастрыкина, И. А. Физическая подготовленность спортсменов в возрасте 12-14 лет занимающихся тхэквондо / И. А. Бастрыкина // Студенческий научный форум. – 2020. – с. 18-21. 3. Васютина, И. М. Формирование специфических координационных способностей методом срочной информации / И. М. Васютина, А. А. Агишев // Труды молодых ученых Алтайского государственного университета. – 2015. – № 12. – с. 167-170. 4. Мартынов, А. А. Использование методов стретчинга и постизометрической релаксации для развития гибкости в тхэквондо / А. А. Мартынов, И. А. Селезнев, И. А. Калинин // Успехи современной науки. – 2016. – № 9. – С. 91-93.

5. Ханкельдиев, Ш. Х. Направленная на воспитание скоростных качеств у детей 12-14 лет занимающихся тхэквондо / Ш. Х. Ханкельдиев, Ж. Валиев // Scientific-theoretical journal of International education research. – 2023. – №. 4. – С. 21-26.

MAXSUS ISH QOBILIYATI KO‘RSATKICHLARINI TADQIQ QILISH VA MALAKALI SUZUVCHILARNING MASHG‘ULOT YUKLAMALARI HAJMI YILLIK MAKROSIKLDA

Hamroyev Abdug‘ani Obloqulovich

Samarqand tumani 1-son sport maktabi yo‘riqchi-uslubchisi

Annotasiya. *Yuqori malakali suzuvchilarning yillik tayyorgarligini oqilona tashkil etishga bir qator omillar ta’sir ko‘rsatadi. Birinchidan, mashg‘ulot va musobaqa yuklamalari yuqori qiymatlarga erishdi va bu mashg‘ulot jarayonini tashkil etishni qiyinlashtiradi. Maqolada trenirovka va musobaqa nagruzkalari dinamikasiga yangicha yondashish talab qilinadi.*

Kalit so‘zlar. *Yuqori malakali suzuvchilar, makrosikl, mashg‘ulot yuklamalari, malakali suzuvchilar, yillik sikl.*

Kirish. Yuqori malakali suzuvchilarning yillik tayyorgarligini oqilona tashkil etishga bir qator omillar ta’sir ko‘rsatadi. Birinchidan, mashg‘ulot va musobaqa yuklamalari yuqori qiymatlarga erishdi va bu mashg‘ulot jarayonini tashkil etishni qiyinlashtiradi. Trenirovka va musobaqa nagruzkalari dinamikasiga yangicha yondashish talab qilinadi. Ikkinchidan, dunyoning turli mamlakatlarida suzishning jadal rivojlanishi va uning tijoratlashuvi. Adabiyotlarda yuqori malakali suzuvchilarning yillik tayyorgarligini ikki va uch siklli rejalashtirish asosida tashkil etish bo‘yicha ma’lumotlar keng keltirilgan. Musobaqalarda eng yuqori natijalarga erishishni ta’minlaydigan sportchilar organizmining tez moslashuvini shakllantirish yillik tayyorgarlikning tuzilishiga bog‘liqligi ishonchli tarzda ko‘rsatilgan. Yuqori malakali suzuvchilarning hozirgi zamon trenirovkasi ish hajmining kattaligi, uning yuqori intensivligi, tiklanishning turli vositalaridan keng foydalanish va shu kabilar bilan xarakterlanadi. Malakali suzuvchilar trenirovka nagruzkasining asosiy parametrlari haqida gapirganda shuni aytish kerakki, suzishning umumiy yillik hajmi ixtisoslashuvga qarab yiliga 1200-1500

kilometrdan oshadi. Mashg‘ulotlar kuniga ikki marta o‘tkaziladi. Tabiiyki, bunday darajadagi ishni trenirovkaning ixtisoslashtiruvchi vazifalarini aniqlash, optimal usul va vositalarni tanlash, ularni trenirovka mikrosiklari, davrlari, tayyorgarlikning alohida bosqichlari doirasida hal etish asosida yotuvchi chuqur bilim va qonuniyatlarsiz amalga oshirib bo‘lmaydi. Amaliy tajribani o‘rganish shuni ko‘rsatdiki, hozirgi vaqtda mashg‘ulot jarayonlarini jadallashtirish bir necha yo‘nalishlarda amalga oshirilishi mumkin:- alohida mashg‘ulotlarda mashg‘ulot ishi hajmini oshirish;- kun davomida mashg‘ulot mashg‘ulotlari sonini 2-3 va undan ortiq martagacha oshirish;- mikrosiklda katta va sezilarli yuklamali mashg‘ulotlar sonini oshirish;- mashg‘ulot ishi shiddatini oshirish. Sportda mashg‘ulot jarayonining asosiy maqsadi sport natijalarining o‘sishiga erishishdir. Sport yutuqlarining maksimal o‘sishi tayyorgarlikning alohida bosqichlarida va umuman mavsumda turli yo‘nalishdagi vositalarni oqilona qo‘llash orqali ta’minlanadi. Suzish nazariyasi va uslubiyatida sportchining individual tayyorgarligi jarayonida turli yo‘nalishdagi vositalarning optimal hajmi va nisbatini aniqlash masalasi yetarlicha ishlab chiqilmagan. Ushbu muammoning ilmiy yechimi maxsus ish qobiliyatining tanlangan mezonlari o‘sishining tayyorgarlikning alohida bosqichlarida qo‘llaniladigan mashg‘ulot vositalari hajmiga bog‘liqligini aniqlashdan iborat.

Tadqiqotning maqsadi malakali suzuvchilarning yillik makrotsiklda maxsus ish qobiliyati ko‘rsatkichlari va mashg‘ulot yuklamalari hajmlari dinamikasini o‘rganishdan iborat.

Tadqiqotning usullari va tashkil etilishi. Palovning ishlash qobiliyati dinamikasini aniqlash uchun bajarilgan ishni o‘lchashning ergometrik usullari qo‘llanildi. O‘quv yili davomida o‘tkazilgan tadqiqotlarda 100-200 metr masofaga ixtisoslashgan 10 nafar malakali suzuvchi ishtirok etdi. Barcha suzuvchilar yuqori malakaga ega (5 SUN va 5 MS). Mavsum davomida besh bosqichli tekshiruvlar o‘tkazildi. Birinchisi umumtayyorgarlik davri yakunida (2-mikrosikl), ikkinchisi maxsus-tayyorgarlik davri yakunida - 15-mikrosikl va musobaqa davri yakunida - 20-mikrosikl o‘tkazildi. So‘ngra ikkinchi maxsus tayyorgarlik davri (30-mikrosikl)

va musobaqa davri (36-mikrosikl) yakunida. Birinchi tekshiruv suzuvchilarning dastlabki tayyorgarlik darajasini ko‘rsatdi. Shunday qilib, 800 metr masofaga suzish tezligi soniyasiga 1,47 metrni tashkil etdi. YUQS (yurak qisqarishlari chastotasi) nazorat topshirig‘ini bajarishdan oldin daqiqasiga 65 zarbani, yakunida esa daqiqasiga 180 zarbani tashkil etdi. 100 metr masofaga suzish tezligi soniyasiga 1,68 metrni, 200 metrga suzish esa soniyasiga 1,50 metrni tashkil etdi. Quruqlikda nazorat mashqini bajarishda tortish kuchi 40, suvda esa 18 kilogrammni tashkil etdi. Suzuvchilarning maxsus ish qobiliyatini aniqlash uchun trenajyor zali va suzish havzasida o‘tkazilgan quyidagi testlardan foydalanildi:

– 10 soniyalik dam olish tanaffuslari bilan 6×50 metr maksimal tezlikda takroriy suzish;

- 800 metr masofaga maksimal tezlikda nazorat suzish; - 100 metr masofaga maksimal tezlikda nazorat suzish;

- 200 metr masofaga maksimal tezlikda nazorat suzish;

- dinamometriya

Sinov natijalariga ko‘ra quyidagilar aniqlandi: suzish tezligi, test topshirig‘idan oldin va keyin daqiqadagi yurak urish tezligi (YUUT), quruqlikdagi va suvdagi tortish kuchi. Mashg‘ulot yuklamalari tahlili ustuvor tanlangan bioenergetik yo‘nalishdagi beshta zona bo‘yicha o‘tkazildi.

Tadqiqot natijalari. Mavsum davomida bajarilgan mashg‘ulot yuklamasining umumiy hajmi 630,0±112,2 soatni tashkil etdi. Ulardan aerob yo‘nalishdagi yuklamalar (birinchi zona) - 42,1%, (ikkinchi zona) - 31,0%, aralash aerob-anaerob (uchinchi zona) - 18,5%, anaerob glikolitik (to‘rtinchi zona) - 7,4%, anaerob-alaktat (beshinchi zona) - 0,8% ni tashkil etdi. Quruqlikda suzuvchilar tomonidan bajarilgan ish tayyorgarlik bosqichiga qarab umumiy ish hajmining 3 dan 25% gacha bo‘lgan qismini tashkil etdi. Har bir yarim yillik siklda tayyorgarlik va musobaqa davrlari ajratiladi. O‘z navbatida tayyorgarlik davri umumiy tayyorgarlik va maxsus tayyorgarlik bosqichlaridan iborat. Har bir bosqich uchun turli yo‘nalishdagi mashg‘ulot yuklamalarining ma’lum nisbati va qo‘llaniladigan

mashg‘ulot vositalarining o‘ziga xoslik darajasi xarakterlidir. Tayyorgarlikning alohida bosqichlarida suzuvchilar tomonidan bajariladigan turli yo‘nalishdagi mashg‘ulot yuklamalari hajmi to‘g‘risidagi o‘rtacha ma’lumotlar 1-jadvalda keltirilgan.

1-jadval

Mashg‘ulot yuklamalari hajmini ustuvor energiya ta’minoti zonalari bo‘yicha taqsimlash, km

Mashg‘ulot yuklamalarining yo‘nalishi	Tayyorgarlik davrlari				
	Umumiy tayyorgarlik davri	Maxsus tayyorgarlik davri	Musobaqa davri	Maxsus tayyorgarlik davri	Musobaqa davri
Aerob (quvvatlovchi)	104,2	78,0	26,6	55,2	23,4
Aerob (rivojlantiruvchi)	50,1	68,4	18,0	56,1	21,4
Aerob-anaerob	47,8	34,7	5,4	26,6	5,4
Anaerob-glikolitik	14,9	14,1	2,6	12,3	3,0
Anaerob-alaktat	1,4	2,2	0,8	1,2	1,0

Tayyorgarlikning alohida bosqichlarida qayd etilgan malakali suzuvchilarning maxsus ish qobiliyatining minimal ko‘rsatkichlari 2-jadvalda keltirilgan.

2-jadval

Yillik makrotsiklda suzuvchilarning maxsus ish qobiliyati ko‘rsatkichlari

Ishlash qobiliyati	Maxsus	Musobaqa	Maxsus	Musobaqa

ko‘rsatkichlari	tayyorgarlik davri	davri	tayyorgarlik davri	davri
800 m masofadagi tezlik, m/s Yuklamadan oldin YUQS Yuklamadan keyin YUQS	1,47 65 174	1,44 60 174	1,48 60 174	1,44 60 174
Test tezligi 6×50 m, m/s Yuklamadan oldin YUQS Yuklamadan keyin YUQS	1,85 84 188	1,89 84 180	1,84 84 180	1,91 84 180
100 m masofadagi tezlik, m/s	1,72	1,76	1,74	1,78
200 m masofadagi tezlik, m/s	1,53	1,55	1,55	1,60
Quruqlikdagi tortish kuchi, kg	48	48	48,2	44
Suvdagi tortish kuchi, kg	20	22	22	24

Maxsus ish qobiliyati ko‘rsatkichlarining o‘zgarishini bajarilgan ish hajmi bilan bog‘laydigan yuqorida keltirilgan ma’lumotlarga asoslanib, sportchi organizmi funksional imkoniyatlarining eng katta o‘sishini ta’minlaydigan optimal hajmlar kattaliklarini aniqlash mumkin. Ko‘p sonli tadqiqotlarning tahlili tayyorgarlikning alohida bosqichlarida turli xil ta’sir ko‘rsatadigan yuklamalar o‘rtasidagi oqilona nisbatni va ularni mavsum davomida qo‘llashning belgilangan ketma-ketligini o‘rnatish muhimligini ko‘rsatadi. Tayyorgarlikning barcha bosqichlarida aerob va maxsus aerob-anaerob yo‘nalishdagi yuklamalar eng katta ulushni tashkil etadi. Yillik sikl davomida aerob-anaerob yo‘nalishdagi yuklamalar hajmining sezilarli o‘zgarishi shuni ko‘rsatadiki, bu turdagi mashg‘ulot mashqlari sportchilarning turli xil maxsus chidamliligini rivojlantirishda asosiy tartibga soluvchi element sifatida qo‘llaniladi. Aerob yo‘nalishdagi yuklamalarni qo‘llash nafaqat umumiy chidamlilik darajasini oshirishga yordam beradi, balki bir

vaqtning o‘zida maxsus chidamlilik mexanizmlarini rivojlantirish uchun shart-sharoitlar yaratadi. Shuni hisobga olish kerakki, yillik siklning dastlabki bosqichlarida aralash aerob-anaerob yo‘nalishdagi yuklamalar ulushining keskin oshishi sport natijalarining o‘sishiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Ikkinchi tayyorgarlik davrining oxiriga kelib, aerob quvvat ko‘rsatkichlarida eng katta o‘zgarish kuzatiladi. Tanlangan mashg‘ulot dasturini amalga oshirishda anaerob samaradorlik ko‘rsatkichlari sezilarli darajada o‘zgarmadi. Aerob va aralash aerob-anaerob ta’sir yuklamalarini qo‘llashning kumulyativ samarasi bir vaqtning o‘zida anaerob glikolitik yo‘nalish ko‘rsatkichlarining yomonlashishi bilan aerob ish qobiliyati ko‘rsatkichlarining sezilarli darajada yaxshilanishi bilan ifodalanadi. Suzuvchilarning yillik tayyorgarlik siklida maxsus ish qobiliyati ko‘rsatkichlari dinamikasi trenirovka jarayonining tanlangan yo‘nalishi bilan belgilanadi. Shu bilan birga, aerobik imkoniyatlarning sezilarli darajada oshishi qayd etildi. Anaerob imkoniyatlarning ko‘rsatkichlari sezilarli darajada o‘zgarmadi. Anaerob-glikolitik xarakterdagi yuklamalardan foydalanganda suzuvchilarning glikolitik imkoniyatlari ko‘rsatkichlarining yaxshilanishi qayd etildi. Aerob yo‘nalishdagi yuklamalarning sezilarli darajada oshishi anaerob ko‘rsatkichlarning pasayishiga olib keladi.

Xulosalar. Shunday qilib, asosiy energiya talabi anaerob va aralash manbalar hisobiga qoplanadigan sprinterlik va o‘rta masofalarga ixtisoslashgan suzuvchilarni tayyorlashda mashg‘ulot ishining umumiy hajmida anaerob yo‘nalishdagi yuklamalarning nisbatan yuqori ulushi bilan yillik siklni ikki va uch siklli tuzish maqsadga muvofiqdir.

Foydalinilgan adabiyotlar.

1. Kartashova D. A. Круговая тренировка в подготовке пловцов высокой квалификации, специализирующихся в плавании способом баттерфляй // Инновации. Наука. Образование. – 2020. - № 14. – b. 721-724.

2. Timofeeva A. Yu. Особенности применения метода круговой тренировки на занятиях пловцов 8-11 лет // Наука и социум. – 2018. – 157-

161 b.

3. Kleshnev V. Rowing Biomechanics Newsletter. №1, vol. 5, January, 2005

4. Korbut V.M., Matnazarov X.Y., Ikramov B.F. Eshkak eshish nazariyasi va uslubiyati. O‘quv qo‘llanma T.: 2017

5. Купреев М.В., Алексеев М.В. Методика формирования студенческого экипажа 8 в академической гребле. Ученые записки университета имени П.Ф.Лесгафта. – 2019. - №12 (178)

6. Mambetnazarov I.M. Akademik eshkak eshishda katta ekipajni shakllantirsh: xorijiy mamlakatlarning zamonaviy tajribasi. Fan sportga 2021/1. 78- 84.

7. Яковенко Е.О. Обоснование подхода к формированию экипажей в гребле академической. Педагогические, психологические и медико-биологические проблемы физической культуры и спорта. 2013/12. 105-109

8. Pirnazarov Sh. A. Boshlang‘ich tayyorlov guruhlarida bolalarni suzishga o‘rgatishda tajriba tekshirish. CENTRAL ASIAN RESEARCH JOURNAL FOR INTERDISCIPLINARY STUDIES, (VOLUME 2 ISSUE 3 MARCH 2022) 498-509.

YER KADASTRINI YURITISHDA ZAMONAVIY AXBOROT TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH

Yunusova Farangis Mamir qizi

Islom Karimov nomidagi Toshkent davlar texnika universiteti talabasi

Toshkent sh. O'zbekiston, farangisyunusova1@gmail.com

***Annotatsiya**: Texnika taraqqiyoti tezlik bilan rivojlanib borayotgan hozirgi zamonda, tadqiqotchilar tomonidan to'plangan har qanday axborot hayotimizga jadallik bilan kirib bormoqda va xalq xo'jaligining turli sohalarida keng qo'llanilmoqda. Dunyo kartograflari o'zlari olib borgan turli tadqiqotlar natijasida olgan ma'lumotlaridan turli xil mavzuli karta va atlaslarni yaratish hamda aerokosmik tasvirlarni deshifrovka qilish, natijalarini qayta ishlash va tahlil qilish hamda ma'lumotlarni kompyuter tizimlarida to'plash bo'yicha katta tajriba to'plaganlar*

***Kalit so'zlar:** GAT, geoaxborot, fazovaiy joylashuv, texnik vositalar, milliy geografik, GPS.*

Hozirda butun dunyo bo'yicha qo'llanilayotgan barcha geografik axborot tizimlarida ular uchun zarur bo'lgan axborotlarni yig'ish, yig'ilgan axborotlarga ishlov berish, saqlash, yangilash, tahlil qilish va qayta ishlash imkoniyatiga ega bo'lgan maxsus dasturlar bilan ta'minlangan texnik vositalar orqali mazkur jarayonlarni bajarishga e'tibor qaratilgan Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda shuni ta'kidlash o'rinliki, geoaxborot tizimi(1-rasm) bu hozirgi davrda ma'lum bo'lgan har xil usul va vositalar yordamida xalq xo‘jaligining turli tarmoqlari bo'yicha to'plangan ma'lumotlar va ularning tahlili haqidagi keng qamrovli ma'lumotlar bazasiga ega bo'lgan mukammal rivojlangan tizim hisoblanadi.

1-rasm.Geoaxborot tizimi

Hozirgi kunda, geodeziya, kartografiya va kadastr sohalariga tegishli bo'lgan katta hajmdagi matnli, grafikli va boshqa ko'rinishdagi ma'lumotlarni to'plash, qayta ishlash, tahlil qilish va ularni tasvirlash jarayonlarini geoaxborot tizimisiz amalga oshirish mushkul masalalardan hisoblanadi Bugungi kunda karta yaratishning ushbu texnologiyasi sezilarli darajada universallashgan bo'lib, juda tezlik bilan rivojlanib bormoqda va inson faoliyatining barcha sohalarini qamrab olmoqda. Bu borada O'zbekistonda ham Milliy geografik axborot tizimini yaratish yuzasidan tegishli tashkilotlar tomonidan bir qancha izlanishlar olib borilmoqda. Yer kadastrining vazifalaridan biri turli mulkchilik shakllarini va yer uchastkalarining fazoviy koordinata masalalarini hal qilishdan iboratdir. Yer kadastr obyektlarini fazoviy koordinatalarini aniqlashni ma'lum bir koordinata tizimi asosida muvofiqlashtirish bilan bir qatorda yer kadastr kartalari tuziladi. Hozirda bunday kartalarni yaratish, geografik axborot tizimlari negizida avtomatlashtirilgan xolda amalga oshirish, aniqlikni oshirish hamda tezkorlikni ta'minlaydi.

Davlat yer kadastrini yuritish ma'lumotlarini olish, qayta ishlash, ularni yer kadastri xujjatlariga tushirish, yerlarning huquqiy, tabiiy va xo’jalik holatlarini o’zgarishlari to’g’risidagi ma'lumotlarni aniqlash, to’plash hamda qayta ishlash, bu o’zgarishlarni yer kadastrining hisob va hisobot xujjatlarida yoritib borish kabi murakkab jarayondir. Shuning uchun bunday murakkab jarayonni osonlashtirish, yer to’g’risidagi, undan foydalanish va umuman yer kadastrini yuritish buyicha ma'lumotlarni zamon talab darajasida ushlab turish tezkor ravishda zaruriy

ma'lumotlarni olish maqsadida bugungi kunda zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanishni yo’lga qo’yish maqsadga muvofiqdir.

GAT ma'lumotlar bazasiga kiritilayotgan axborotlar, statistik hamda zamonaviy elektron geodezik asboblar yordamida olingan syomkalar natijasida to'ldiriladi. Geodezik asboblar asosida olingan axborotlar obyektlarning ma'lum bir topografik o'rnini aniqlagan xolda joylashtiriladi. Bunday syomka natijalarini olishda GPS tizimlaridan ham foydalanish aniqlikni va ish samaradorligini oshirishga zamın yaratadi, bu esa doimiy ravishda aniq va dolzarb ma'lumotlarga ega bo'lishimizni ta'minlaydi. Ushbu texnologiyalar negizida barpo qilingan baza asosida yer kadastr tizimi bilan bog'liq bo'lgan turli hodisalarni o'zaro taqqoslab, axborotlarni tahlil qilib, qayta ishlashga zamin yaratadi. Yuqorida keltirilgan amallarni keng qamrovli tashkil qilishda, katta hududlarda amalga oshirishda, tezkorlikni oshirishda, masofadan zondlash ma'lumotlaridan foydalaniladi. Masofadan zondlash ma'lumotlarini fotogrammetrik qayta ishlash orqali obyektlarning o'lchamlari hamda fazoviy joylashuvi aniqlanadi va shu bilan birgalikda davlat yer kadastrini yuritishda GAT texnologiyalarini qo'llash imkoniyatlari yaratiladi. Bundan tashqari, GAT texnologiyalari asosida ma'lumotlarni fotogrammetrik qayta ishlash usullari negizida quyidagi vazifalarni yuqori sifat va samaradorlik asosida hal qilishga zamin yaratadi.

Davlat yer kadastrini yuritishda GAT texnologiyalarining imkoniyatlaridan foydalanish sxemasi ushbu imkoniyatlarning GAT texnologiyalarida mavjudligi yer hisobini yuritish ishlarini tezkor va samarali ravishda amalga oshirishda talab etilgan aniqlikda yer kadastr obyektlarini ro'yxatga olish va ularni bazada shakllantirishga hamda raqamli kartalarini yaratishga zamin yaratadi. Bundan tashqari, GAT texnologiyalari koordinata tizimlarining o'zaro bir-biri bilan mosligini ta'minlaydi. Aksariyat hollarda, kadastr uchun yaratiladigan karta va planlar yagona koordinata tizimida yaratiladi. Ularning natijalari qayta ishlanadi va keyingi bosqichlarda, zarur bo'lgan hollarda, boshqa koordinata tizimlariga o'tkaziladi. Bunday masalalarning GAT dasturlari mutaxassis va tadqiqotchilarga tez va samarali hal qilishda muammo tug'dirmaydi

Yerdan foydalanuvchilar esa hududning topografik xususiyatlaridan kelib chiqib, yer hisobini yuritishda, yer tuzish ishlarini bajarishda tabiiy nishabliklarni inobatga olib puxta reja asosida sifatli bajarish imkoniga ega bo'lishadi. Umuman olganda, GAT tizimiga ega bo'lgan davlatlar katta iqtisodiy ustunlikka ega bo'ladi.

Xulosa qilib aytganda, olib borilgan izlanishlar hamda adabiyotlardagi ma'lumotlardan ma'lum bo'ldiki, bugungi kunda yer kadastr ishlarini yuritishda GAT texnologiyalarini qo'llash maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bekanov KK. Orolbo'yi murakkab ekologik sharoitidagi yerlardan foydalanishini optimallashtirishda geoinformatika metodlarini qo'llash: Geografiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasi olish uchun yozilgan disser. // avtoreferati -

2. Biktimirova N.M.Razrabotka informatsionnox modeley kartograficheskogo obespecheniya zemelno kadastrovox rabot dlya opredeleniya baza zemelnux platejey vsex vidov. Avtoref dis.//...kand. texn, nauk. Moskva-2005.

3. Карпик А.Р. Методические и технологические основы геоинформационного обеспечения территориального текста.: монография / Новосибирск: СГГА, 2004.-260С.

TANQIDIY FIKRLASH KO‘NIKMASI RIVOJLANTIRISHNING STRATEGIYALARI

O‘zbekiston Davlat Jahon tillari Universiteti doktaranti

Xasanova Shohista Mirzaahmad qizi

Tanqidiy fikrlash hayotimizning ajralmas qismiga aylangan bir fazilatdir. Bu nafaqat mantiqiy fikrlashni, muammolarni hal qilishni va yangiliklar yaratishni o‘z ichiga oladi, balki insonning qaror qabul qilish, atrofdagi voqealarni anglash va oqilona harakatlar qilishini ham ta’minlaydi. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish uchun alohida ilmiy daraja yoki unvonga ega bo‘lish zarur emas. Bu fazilat yosh, tajriba yoki IQ darajasi bilan bog‘liq bo‘lmagan, balki ongimizdagi farazlarimizni tekshirish va tahlil qilish orqali erishiladigan ko‘nikmadir. Shuningdek, tanqidiy fikrlashning asosiy qadamlari, farazlarni ilg‘ash, ularni tahlil qilish, har bir hodisaga turli burchaklardan qarash va oqilona chora ko‘rish, bizning hayotimizda yuz beradigan voqealar va qarorlar uchun muhimdir. Ta’limda tanqidiy fikrlashni o‘rgatishning ahamiyati tobora ortib bormoqda, chunki bu usul orqali o‘quvchilar faqatgina tilni o‘rganibgina qolmay, balki hayotiy vaziyatlarni chuqurroq anglash imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Inson bolaligidan tortib ulg‘aygunicha atrof muhitning sindirib kelgan farazlariga ergashadi,ishonadi va suyanadi. Brukfildning (2012) ta’kidlashicha tanqidiy fikrlashning birinchi qadami bu mavjub bo‘lgan farazlarni aniqlab olib yuzaga chiqarishdir. Ikkinchi qadam bu farazlarni tahlil qilib asosli, asossiz, foydali, zararli turlariga bo‘lib olish. Uchinchi boshqich bu voqea-hodislarga har hil burchakdan boqishdir. Ko‘p holatlarda biz atrofdagi hodisdalarga bir tomolama baho berib, tor doirada fikr-mushohada qilamiz va asossiz xulosalar chiqarishimiz mumkin. Ko‘p tomonlama nazar solishni o‘rganish keng doirada va chuqur fikrlashha yordam beradi. Ohirgi to‘rtinchi bosqich bu mushohadali choralar ko‘rish. Aslida tanqidiy fikrlashni o‘rganishdan maqsad ham oqilona harakatlar qilishni o‘rganish. Zero hayotda yuz bor ahmoqona harakatlar qilib vaqt va

resurslarni behis sarflagandan ko‘ra bir bora tanqidiy fikrlash asoslarni o‘zlashtirgan ma’qul. Ahir har bir harakatimizning kelajakda oqibatlari mavjud. Oqilona qaror bu dalillarga va tahlillarga suyangan, ishonchli asoslarga ega qarordir. Tanqidiy fiklashni o‘zlashtirish uchun bu to‘rt boshqichdan o‘tishni Brukfild o‘z asarlarida olg‘a surgan.

Tanqidiy fikrlash ta’limda tafakkur etishning samarador usuliga aylandi, zero hozirgi turli hil va murakkab ideologiyalar davrida qanday qilib ishonchli va foydali ma’lumotlarni olishni bilish juda muhimdir. Tanqidiy fikrlashning ahamiyati va samaradorligi ko‘pgina tadqiqotchilar tomonidan o‘tkazilgan tadqiqotlarda sinovdan o’tgan. Brukfildning fikricha “biz tanqidiy fikrlash orqali muammolarning negizida yotgan fundamental farazlarni yuzaga chiqaramiz”. Brukfild (2012) yana shuni ta’kidlaydki ideologiyalar bu oiladan, maktabdan, jamiyatdan, ahborot vositalaridan va siyosat namoyondalaridan inson ongiga kirib kelgan farazlar bo‘lib, ular jamiyatlarni quruvchi ta’bbiy omillar hisoblanadi. Shunday ekan tanqidiy fikrlash nafaqat mantiqiy fikrlashga yoki muammolarni hal qilishga yordam beradi balki jamiyat va ahborot vositalari tasirida shakllangan turli hil ideologiyalarning ildizini aniqlashga ko’maklashadi.

Tadqiqotlar natijasi shuni ko‘rsatadiki tanqidiy fikrlashni ta’limda joriy qilish oson usul emas ,aksincha o‘z ichiga bir necha strategiyalarni oladi. Feroud va Alamning (2022) fikricha tanqidiy fikrlashning olti bosqichi mavjud: oldindan ko‘rish, izohlash, umumlashtirish, tahlil qilish, qayta o‘qish va javob berishdan iborat. Tsai va Vuning (2022) nazarlariga ko‘ra tanqidiy fiklash uchun “ovoz chiqarib o‘ylash” katta yordam berar , zero ovoz chiqarib har bir fikrni bayon qilganda aqliy jarayonni yaqqol kuzatish mumkin . Ammo ularning tadqiqoti shuni ko‘rsatadiki bu jarayon uchun uzoq vaqt talab qilinishi mumkin. Karrigus (2002)ham tanqidiy fikrlash uchun to‘rt boshqichdan iborat strategiya taklif qilgan: o‘qigan yoki eshitgan ma’lumotini ko‘zdan kechirish va so‘ngra materialni sintez qilish, umumlashtirish, baholashdir . Shuningdek Xuji (2010) tanqidiy kirlashni to‘rtta boshqichda olib borishni da’vat etgan: tizimli tahlil, ritorik tahlil, ijtimoiy ahamiyatga egalik va yaxlit baholash. Birinchi va ikkinchi bosqichlar

kontekstni anglashga aloqador bo‘lsa, uchunchi bosqichda o‘quvchining kontekstga aloqador o‘tmishda olingan ma’lumotlarni yuzaga chiqarishdir. To‘rtinchisi bosqichda tahlil qilish, dalillarni to‘plash, manbalar va mafkuralarni so‘roq qilishda amalga oshadi.

Tanqidiy tafakkur etish o‘qish jarayonida muhim ahamiyatga ega. Xo‘sh tanqidiy fikrlashni o‘quv dasturiga kiritish qanchalik muhim? Bir tomondan tanqidiy fiklashni ingliz tili darslarining bir qismi sifatida o‘rganish o‘quv jarayonini tezlashtirib, zavqga to‘ldiradi. Shuningdek ingliz tilida ma’lumotlarni tanqidiy o‘qiy olish va eshita olish umumiy ingliz tili darajasini rivojlantirishga kata hissa qo‘shadi. Ammo tanqidiy fikrlashni o‘quv jarayoniga kiritishning o‘z qiyinchiliklari mavjud. Yuan & Stapletonning (2019) tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, tanqidiy fikrlashni qo‘llash uchun potentsial to‘siqlar maktabning ichki qa’ttiy siyosati bo‘lgan. Shuningdek o‘qituvchilarning tanqidiy fikrlashni o‘rgatish bo‘yicha sayoz va chegaralangan bilimlari tanqidiy fikrlashni samarali o‘qita olmaslikka sabab bo‘lgan. Undan tashqari bir tadqiqot natijalariga ko‘ra o‘quvchilar tanqidiy fikrlashni murakkab savolardan iborat yangi fan deb o‘ylashgan. Shunga qaramasdan tanqidiy fikrlashning sistematik strategiyalardan habardor bo‘lgan o‘quvchilarning o‘zlashtirish ko‘rsatgichi ikki barobar oshgan. Ular o‘qigan ma’lumotlarining asosiy ma’nosini anglashni o‘rganishgan. Shunday ekan tanqidiy fikrlashni o‘quv jarayoniga kiritish o‘quvchilarning fikrlash darajasini pastdan yuqoriga olib chiqqan. Ammo tanqidiy fikrlashni o‘quv dasturiga kiritish qadambaqadam jarayon bo‘lmog‘i zarur. Avvalo til o‘qituvchilari ta’limida tanqidiy fikrlashni shakllantirish uchun boy va haqiqiy materiallarni taqdim etish kerak. Aniqroq qilib aytadigan bo‘lsak, talabalar o‘qituvchilarining ingliz tiliga oid global muammolari va ularni turli ijtimoiy-madaniy kontekstlarda o‘qitish usullarini o‘rganishi muhimdir. Sinflarda global muammolar bo‘yicha guruh muhokamasi bo‘lajak o‘qituvchilarning darslarini yanada interaktiv qiladi, shuningdek talabalar hayotiga bog‘liq muammolarni tahlil qilish, sintez qilish va baholash tanqidiy fikrlashning ilk qadamlaridir.

Tanqidiy fikrlash – bu murakkab va ko‘p bosqichli jarayon bo‘lib, u har bir

insonni ongli va oqilona fikrlashga o‘rgatadi. Tanqidiy fikrlashni ta’lim jarayoniga kiritish o‘quvchilarning fikrlash darajasini yuqoriga ko‘taradi, ularga global muammolarni tahlil qilish, sintez qilish va baholash imkonini beradi. Shuningdek, tanqidiy fikrlashni o‘rganish nafaqat o‘quvchilarning bilim darajasini oshiradi, balki ularning ijtimoiy va madaniy ongini ham shakllantiradi. Biroq, bu jarayonning muvaffaqiyatli bo‘lishi uchun talabalar va o‘qituvchilarda to‘g‘ri pedagogik yondashuv va metodika bo‘lishi zarur. Tanqidiy fikrlashni o‘rgatish orqali biz o‘quvchilarga mustaqil fikr yuritish, ijtimoiy ahamiyatga ega muammolarni tahlil qilish va ularni oqilona hal qilishni o‘rgatishimiz mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

Brookfield, S.D. (2012). Reading and writing critically. *In Teaching for critical thinking* (pp. 129-155). United States of America.

Ferdous, Z. and Alam, M. (2022). Exploring the Meaning of Critical Reading. *Language in India*, 22:7 248-252. ISSN 1930-2940

Huijie, L.I. (2010). Developing a hierarchical framework of critical reading proficiency. *Chinese Journal of Applied Linguistics (Foreign Language Teaching & Research Press)*, 33(6), 40-54.

Carrigus, R. (2002). *Design in reading: An introduction to critical reading.* New York: Longman.

Tsai, M. J., Wu, A. H., Braten, I., Wang, Ch. Y. (2022). What do critical reading strategies look like? Eye-tracking and lag sequential analysis reveals attention to data and reasoning when reading conflicting information. *Computers & Education*,187 1-15.

Yuan, R.,Stapleton.(2020). Student teachers’ perceptions of critical thinking and its teaching. *ELT Journal*,74(1),40-48.

INVESTITSIYALAR VA FOND BOZORI STATISTIKASI

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, Raqamli iqtisodiyot fakulteti,
Statistika yo‘nalishi 3-bosqich talabasi
Yangiboyev Sardor
email:syangiboyev33@gmail.com
tel: 998887031309

Ilmiy rahbar: Iqtisodiy statistika kafedrasi dotsenti,
Akbarova Barno Shuxratovna,
b.akbarova@tsue.uz

Annotatsiya: *Ushbu maqolada investitsiyalar va fond bozori statistikasi keng tahlil qilinadi. Investitsiyalarning turlari, ularning iqtisodiy o‘sishga ta’siri, fond bozorining asosiy ko‘rsatkichlari va statistik tahlil usullari ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, investitsiyalar bilan bog‘liq muammolar va ularni hal qilish yo‘llari muhokama qilinadi. Maqola investitsiyalar va fond bozori bo‘yicha statistik ma’lumotlarni tahlil qilish va qaror qabul qilish jarayonlarida foydalanish uchun foydali bo‘lishi mumkin.*

Kalit so‘zlar: *investitsiyalar, fond bozori, statistik tahlil, iqtisodiy rivojlanish, risk tahlili, kapital jalb qilish, aksiyalar bozori.*

Аннотация: *В данной статье проводится детальный анализ статистики инвестиций и фондового рынка. Рассматриваются виды инвестиций, их влияние на экономический рост, основные показатели фондового рынка и методы статистического анализа. Также обсуждаются проблемы, связанные с инвестициями, и пути их решения. Статья может быть полезна для анализа статистических данных по инвестициям и фондовому рынку при принятии решений.*

Ключевые слова: *инвестиции, фондовый рынок, статистический*

анализ, экономическое развитие, анализ рисков, привлечение капитала, рынок акций.

Abstract: *This article provides a detailed analysis of investment and stock market statistics. It examines the types of investments, their impact on economic growth, key stock market indicators, and statistical analysis methods. Additionally, it discusses challenges related to investments and possible solutions. The article may be useful for analyzing statistical data on investments and the stock market in decision-making processes.*

Keywords: *investments, stock market, statistical analysis, economic development, risk analysis, capital attraction, equity market.*

Kirish

Investitsiyalar har qanday iqtisodiyotning rivojlanishi uchun asosiy omillardan biri hisoblanadi. Investitsion faollik nafaqat korxonalar va davlat uchun, balki jismoniy shaxslar va investorlar uchun ham muhimdir. Ushbu jarayonning samaradorligini baholash va tahlil qilish uchun statistik ma’lumotlardan keng foydalaniladi. Fond bozori esa investitsiyalarni jalb qilishning asosiy mexanizmlaridan biri bo‘lib, uning statistikasi iqtisodiy jarayonlarni tushunishda katta ahamiyatga ega. Ushbu maqolada investitsiyalar va fond bozori statistikasi tahlil qilinadi, asosiy ko‘rsatkichlar va ularning iqtisodiyotga ta’siri yoritiladi.

Investitsiyalar tushunchasi va ularning turlari

Investitsiya – bu iqtisodiy foyda olish yoki ishlab chiqarish jarayonini rivojlantirish maqsadida amalga oshiriladigan kapital mablag‘larining kiritilishi. Investitsiyalar quyidagi turlarga bo‘linadi:

Investitsiyalar turlari

To‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar (FDI) – xorijiy kompaniyalar yoki

shaxslar tomonidan mahalliy biznesga kiritiladigan investitsiyalar.

Portfel investitsiyalari – aksiyalar, obligatsiyalar va boshqa qimmatli qog‘ozlarga mablag‘ kiritish orqali daromad olish. **chki investitsiyalar** – mamlakat ichida amalga oshiriladigan investitsiyalar.

Davlat investitsiyalari – davlat tomonidan infrastrukturaviy loyihalar va strategik sohalarga yo‘naltirilgan investitsiyalar.

Xususiy investitsiyalar – korxonalar va tadbirkorlar tomonidan yo‘naltirilgan kapital mablag‘lari.

Investitsiyalar statistikasi qanday hisoblanadi?

Investitsiyalarni o‘lchash va baholash uchun turli statistik ko‘rsatkichlar ishlatiladi:

Investitsiyalar hajmi – mamlakat iqtisodiyotiga yoki muayyan sohalarga kiritilgan mablag‘larning umumiy hajmi.

Investitsiyalar rentabelligi (ROI) – kiritilgan mablag‘larning qaytarilish darajasi.

Investitsiyalar ulushi – yalpi ichki mahsulot (YIM) tarkibidagi investitsiyalar hissasi.

Fond bozori va uning statistik tahlili

Fond bozori – bu aksiyalar, obligatsiyalar va boshqa qimmatli qog‘ozlar oldisotdisi amalga oshiriladigan moliyaviy bozor bo‘lib, iqtisodiy o‘sish va barqarorlik uchun muhim hisoblanadi.

Fond bozorining asosiy ko‘rsatkichlari

Fond bozorini tahlil qilishda quyidagi statistik ko‘rsatkichlar ishlatiladi:

Fond indekslari – bozor holatini baholovchi asosiy indikatorlar (masalan, S&P 500, Dow Jones, FTSE 100).

Aksiya narxlari – kompaniyalarning aksiyalari bo‘yicha o‘zgarishlar statistikasi.

Savdo hajmi – qimmatli qog‘ozlarning muayyan davrdagi oldi-sotdi hajmi.

Bozor kapitalizatsiyasi – fond bozorida ro‘yxatdan o‘tgan kompaniyalarning umumiy qiymati.

Fond bozorining iqtisodiyotga ta’siri

Fond bozori iqtisodiyotning rivojlanishiga quyidagi yo‘llar bilan ta’sir ko‘rsatadi:

Moliyaviy barqarorlikni ta’minlash – fond bozori rivojlangan mamlakatlarda kapital oqimi yaxshi boshqariladi.

Investitsiyalarni jalb qilish – aksiyalar bozori kompaniyalarga qo‘shimcha kapital jalb qilish imkonini beradi.

Ish o‘rinlari yaratish – moliyaviy barqarorlik yangi bizneslarning rivojlanishiga yordam beradi.

Investitsiyalar va fond bozori bo‘yicha statistik tahlil usullari

Investitsiyalar va fond bozorini tahlil qilish uchun turli statistika va iqtisodiy tahlil usullari qo‘llaniladi.

Vaqt qatorlari tahlili

Bu usul yordamida investitsiyalar va fond bozorining o‘zgarish dinamikasi o‘rganiladi. Masalan, 10 yillik investitsiya tendensiyalarini tahlil qilish orqali bozor rivojlanishining yo‘nalishini aniqlash mumkin.

Korrelatsiya va regressiya tahlili

Bu usul yordamida investitsiyalar bilan iqtisodiy o‘sish o‘rtasidagi bog‘liqlik aniqlanadi. Masalan, investitsiyalar hajmining yalpi ichki mahsulot (YIM) ga ta’sirini baholash.

Risk va daromadlilik tahlili

Investitsiya loyihalarining xavflilik darajasi va kutilayotgan daromadi o‘lchanadi. Investorlar kapital qo‘yishdan oldin bu tahlilni amalga oshirishadi.

Volatillik tahlili

Fond bozorida aksiyalar narxlarining qanday darajada o‘zgarib turishi tahlil qilinadi. Bu investorlar uchun risklarni boshqarishda muhim ko‘rsatkich hisoblanadi.

Muammolar va ularning yechimlari Investitsiyalar bo‘yicha mavjud muammolar

Moliyaviy resurslar yetishmovchiligi – ayrim mamlakatlarda investitsiya uchun yetarli mablag‘ yo‘q.

Fond bozori barqarorligining pastligi – iqtisodiy inqirozlar aksiyalar narxining keskin tushishiga olib keladi.

Investorlar uchun xavflar – investitsiyalar va fond bozori doimiy

tavakkalchilik bilan bog‘liq.

Muammolarni hal qilish yo‘llari

Investitsion muhitni yaxshilash – xorijiy va mahalliy investorlarga qulay sharoit yaratish.

Moliyaviy barqarorlikni oshirish – bank tizimini rivojlantirish va investitsiyalarni diversifikatsiya qilish.

Investorlarni himoya qilish mexanizmlarini kuchaytirish – qonunchilik va moliyaviy nazorat tizimlarini yaxshilash.

Xulosa

Investitsiyalar va fond bozori iqtisodiyotning eng muhim tarkibiy qismlaridan biri hisoblanadi. Statistik ma’lumotlar ushbu sohada aniq tahlillar olib borish va to‘g‘ri investitsiya strategiyalarini ishlab chiqishda muhim ahamiyat kasb etadi. Fond bozori rivojlangan mamlakatlarda investitsiyalar hajmi oshib boradi va iqtisodiy barqarorlik mustahkamlanadi. Shu sababli, investitsiyalarni jalb qilish va fond bozorini rivojlantirish bo‘yicha samarali siyosat yuritish mamlakatning iqtisodiy taraqqiyotiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

Dunyo banki (World Bank). (2023). *Global Investment Report.* https://www.worldbank.org

Xalqaro Valyuta Jamg‘armasi (IMF). (2023). *Financial Market Stability and Investment Trends.* https://www.imf.org

O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki. (2024). *O‘zbekiston fond*

bozori va investitsiya statistikasi hisobotlari. https://cbu.uz

London Fond Birjasi (London Stock Exchange). (2023). *Market Capitalization and Investment Flow Analysis.* https://www.londonstockexchange.com

Nasdaq Fond Birjasi. (2023). *Stock Market Volatility and Investor Behavior.* https://www.nasdaq.com

O‘zbekiston Respublikasi Davlat Statistika Qo‘mitasi. (2024). *Investitsiyalar va fond bozori bo‘yicha statistik tahlillar.* https://stat.uz

МЕТОДИКА ПРОВЕДЕНИЯ ЛАБОРАТОРНЫХ РАБОТ НА ЗАНЯТИЯХ МЕДИЦИНСКОЙ ХИМИИ.

Старший преподаватель ***Нишанбаева А.Т***

Ташкентская Медицинская академия Чирчикский филиал

Аннотация: *Методика проведения лабораторных работ на занятиях медицинской химии играет ключевую роль в формировании практических навыков студентов и их понимания теоретических основ химических процессов, происходящих в организме человека. В данной работе рассматриваются основные подходы к организации лабораторных занятий, включая выбор оборудования, подготовку материалов и методические рекомендации по проведению экспериментов. Особое внимание уделяется интеграции современных технологий и интерактивных методов обучения, что способствует повышению интереса студентов к предмету и улучшению усвоения материала. Также обсуждаются аспекты безопасности при проведении лабораторных работ и необходимость соблюдения этических норм в научных исследованиях.*

Abstract: *The methodology for conducting laboratory work in medical chemistry classes plays a key role in developing students' practical skills and their understanding of the theoretical foundations of chemical processes occurring in the human body. This paper examines the main approaches to organizing laboratory classes, including the selection of equipment, preparation of materials, and methodological recommendations for conducting experiments. Particular attention is paid to the integration of modern technologies and interactive teaching methods, which helps to increase students' interest in the subject and improve the assimilation of the material. Safety aspects of laboratory work and the need to adhere to ethical standards in scientific research are also discussed.*

Ключевые слова: *Методика преподавания, практические навыки, теоретические основы, интерактивные методы обучения, безопасность в*

лаборатории, образовательные методики.

Key words: *Teaching methods, practical skills, theoretical foundations, interactive teaching methods, laboratory safety, educational methods.*

Введение

Лабораторные работы играют ключевую роль в обучении студентов медицинских вузов, поскольку позволяют на практике освоить теоретические знания, полученные на лекциях. Они создают уникальную возможность для студентов не только углубить знания по химии, но и приобрести навыки, которые необходимы для будущей профессиональной деятельности в области медицины. В статье рассмотрены основные аспекты методики проведения лабораторных работ на занятиях медицинской химии.

Цели и задачи лабораторных работ

Основная цель лабораторных работ на занятиях медицинской химии заключается в формировании у студентов практических навыков химического анализа, синтеза и исследования химических веществ, а также в закреплении знаний о химических реакциях, свойствах веществ и их взаимодействиях. Важнейшими задачами являются:

- Развитие у студентов умения работать с лабораторным оборудованием.
- Ознакомление с методами химического анализа, необходимыми для диагностики заболеваний.
- Формирование навыков работы с реактивами, а также знания о правилах безопасности при их использовании.
- Развитие критического мышления и способности анализировать полученные результаты.

Планирование лабораторных занятий

Успех лабораторной работы зависит от тщательной подготовки и планирования. Преподаватель должен заранее выбрать темы, которые

соответствуют учебной программе, и обеспечивать студентов необходимыми материалами для проведения работы. Важно, чтобы все лабораторные работы были связаны с теми химическими процессами, которые имеют прямое отношение к медицине, например, исследование состава крови, анализ мочи, определение концентрации различных веществ в биологических жидкостях.

План занятия обычно включает следующие этапы:

1. **Вводная часть**: объяснение целей лабораторной работы, теоретические основы и методические указания.
2. **Практическая часть**: выполнение студентами экспериментальных заданий с использованием лабораторного оборудования.
3. **Заключительная часть**: анализ результатов, обсуждение ошибок, выводы и рекомендации.

Организация работы в лаборатории

Важным аспектом является организация самой работы в лаборатории. Студенты должны быть обучены правилам безопасности: правильному обращению с химическими реактивами, мерам предосторожности при работе с опасными веществами и соблюдению санитарных норм. Каждое занятие начинается с инструктажа по безопасности, а также с демонстрации правильного выполнения основных лабораторных операций.

Лабораторные работы должны быть направлены на развитие у студентов практических навыков, поэтому преподаватель обязательно следит за процессом, дает консультации и корректирует действия студентов в случае необходимости. Работы выполняются как индивидуально, так и в группах, в зависимости от сложности задачи и необходимости совместного обсуждения результатов.

Оценка результатов и обратная связь

По завершении лабораторной работы преподаватель проводит проверку

работы студентов и анализ полученных результатов. Важно, чтобы оценки были не только справедливыми, но и конструктивными. Студенты должны понимать, что именно они сделали правильно, а где могут быть улучшения.

Кроме того, анализ результатов лабораторных работ помогает преподавателю выявить те аспекты материала, которые требуют дополнительного объяснения. Оценка работы может быть не только числовой, но и включать в себя рекомендации для студентов по улучшению их практических навыков и углублению знаний.

Влияние лабораторных работ на подготовку специалистов

Лабораторные работы в рамках медицинской химии играют важную роль в подготовке будущих врачей, фармацевтов и других специалистов в области медицины. Знания, полученные на лабораторных занятиях, служат основой для дальнейшей профессиональной деятельности, связанной с диагностикой и лечением заболеваний. Выполнение практических заданий помогает студентам развивать внимание к деталям, усваивать правила работы с химическими веществами и понимать значимость точности в медицинской практике.

Кроме того, лабораторные работы способствуют развитию навыков научной работы, таких как умение формулировать гипотезы, проводить эксперименты и анализировать результаты. Эти навыки необходимы для разработки новых методов лечения, создания лекарственных препаратов и совершенствования существующих медицинских технологий.

Заключение

Методика проведения лабораторных работ на занятиях медицинской химии должна быть направлена на комплексное развитие практических, аналитических и теоретических навыков студентов. Лабораторные занятия — это не только шанс углубить знания химии, но и подготовка к реальной профессиональной деятельности в области медицины. Качественная организация этих занятий, внимание к безопасности и тщательная обратная связь с учениками помогают создать прочную основу для успешного

освоения медицинской химии и дальнейшего применения полученных знаний в профессиональной практике.

Литература:

1. https://pureportal.spbu.ru/files/114078940/_4_1.pdf – учебное пособие

2.https://www.pirogovvestnik.ru/upload/uf/44a/aovh5kwpq9wrgvldhomly4bdagqkntak/magazine_2021_4.pdf – Н.И Пирогов

3. https://cyberleninka.ru/article/n/effektivnoe-primenenie-i-znachenie-interaktivnyh-metodov-na-urokah-himii-v-obscheobrazovatelnyh-shkolah/viewer - Эшанкулова Д.И

ZOHID KAVSARIYNING ISLOM ILMLARI RIVOJIDAGI O‘RNI

Xabibidinov Bobursho‍h Abduvali o‘g‘li

O‘zbekiston xalqaro islom akademiyasi doktoranti

Muhammad Zohid Kavsariy 1879-yil 16-sentyabrda Turkiyaning Duzja viloyati Hojihasan qishlog‘ida tug‘ilgan. Uning kelib chiqishi cherkes oilasiga mansub bo‘lgan. Otasi Hasan Hilmiy afandi 1831-yil Kavkazning Shabzarida tug‘ilgan bo‘lib, mudarris sifatida faoliyat ko‘rsatgan.Zohid Kavsariy o'zining asarlarida mo'tadil islom g'oyasini ilgari surgan va bemazhablarga ko’plab raddiyalar bergan.U 1863-yil Kavkazning Chor imperiyasi tomonidan bosib olinishi natijasida oilasi va talabalari bilan birgalikda Duzja viloyatiga ko‘chib o‘tib, u yerda o‘z nomiga qo‘yilgan Hojihasan qishlog‘iga joylashgan. U yerda naqshbandiya tariqati xalifalaridan shayx Davlatga qo‘l berib, o‘zi ham 1865-yil xalifalik rutbasiga erishgan. 1867-yildan Hojihasan qishlog‘idagi madrasada ish faoliyatini boshlagan. 1870-yil Istanbul shahriga borib, u yerda Ahmad Ziyovuddin Kumushxonaviyning darslarida qatnashib, undan “Daloil al-xayrot” asari bo‘yicha ijoza olgan. Keyingi yil esa Hijozga borib, u yerda naqshiy shayxlaridan Muso Makkiy bilan uchrashib, undan xilofat ijozasini olgan. Duzjaga qaytib kelgach, Hasan Hilmiy afandi madrasada talabalarga dars berish bilan shug‘ullanib, 1926-yil, qariyb yuz yoshda vafot etgan.

Zohid Kavsariy dastlabki ilmni otasidan olgan. So‘ngra Duzjadagi Rushdiya maktabida muftiy Husayn Vajih afandi qo‘lida davom ettirgan. 1893-yil Istanbulga borib, u yerda Qoziaskar Hasan afandi Dorul hadis madrasasida ta’lim olgan. U madrasa hamda Fotih masjidida tashkil etilgan ko‘plab ilmiy majlislarda ishtirok etgan. Kavsariyning ta’kidlashicha, uning ilmiy qarashlarining shakllanishida Ali Zaynulobidin afandi va Ibrohim Haqqi afandilarning ta’siri katta bo‘lgan. U Istanbulda o‘n yil ta’lim olib, 1904-yil madrasani tamomlagan, 1906-yil esa darsiom unvoniga erishgan.

Zohid Kavsariy Fotih masjidida mudarrislik faoliyati davomida madrasalarni isloh qilish uchun tuzilgan komissiya tarkibiga kiritilgan. U Kastamonu shahrida ochilgan yangi madrasada ham uch yil xizmat qilgan. Kavsariy birinchi jahon urushidan keyin Sulaymoniyada madrasatul mutaxassisin mudarrisligiga tayinlangan. 1919-yil shayxulislom vakilligi maqomi bo‘lgan dars vakolati lavozimiga tayinlangan, biroq bir muddat o‘tib ushbu vazifadan ozod etilgan.

Zohid Kavsariy hayoti davomida Ittihod va Taraqqiy jamiyatiga mansub davlat, siyosat va fikr odamlariga muxolif bo‘lib yashagan. U 1922-yil o‘zini ozodlikdan mahrum etish haqida qaror chiqarilganini eshitgach, Misrga yo‘l oldi. Avval Iskandariyaga, so‘ngra Qohiraga o‘tdi. Iskandariyadan Bayrutga, u yerdan Shomga bordi. Shomda Dorul kutub az-Zohiriya kutubxonasida qo‘lyozma asarlar ustida tadqiqotlar olib bordi. 1926-yil Qohiraga qaytib, al-Azharda tahsil oladigan turk talabalari yashaydigan Taqiyyat al-Atrok Abu az-Zahab nomli takkada istiqomat qila boshladi. 1928-yil ilmiy talabida ikkinchi bor Shomga safar qilgan bo‘lsa-da, u yerda o‘ziga munosib davra topa olmay, keyingi yil yana Qohiraga qaytdi.

Olim Qohirada Dijviy, Muhammad ibn Ja’far Kattoniy va Ahmad Rafi’ Tahtoviy kabi olimlardan islom ilmlari bo‘yicha ijoza oldi. Biror daromad manbai bo‘lmagani sababli moddiy qiyinchiliklarga duch kelishiga qaramay, taklif etilgan yordamlarni qabul qilmagan. Turkcha hujjatlarni arab tiliga tarjima qilish maqsadida Dor al-muhofazat al-Misriya idorasi tomonidan o‘tkazilgan imtihondan muvaffaqiyatli o‘tib, maosh olib ishlay boshladi. Bu orada oilasini Istanbuldan olib keltirdi. U Istanbulda ekan vaqtida o‘g‘li va bir qizi vafot etgan bo‘lib, Qohiraga ayoli va ikki qizi keldi. Qizlaridan Saniha 1934-yilda, Maliha esa 1947-yilda Qohirada vafot etdi.

Zohid Kavsariyning “Muqaddimot” asari islomshunoslik sohasidagi e’tiborga molik asarlardan hisoblanadi. Asar 5 qismdan iborat. Birinchi qismda islom tarixiga oid qimmatli ma’lumotlar berilgan.Ikkinchi qism hadisshunoslik ilmi bo’yicha yozilgan. Uchinchi qismda fiqh ilmiga oid ma’lumotlar jamlangan.

To’rtinchi qism ulamolar tabaqalari va tarjimalarga oid hisoblanadi. Beshinchi qismda tasavvuf ilmiga oid muhim ma’lumotlarni uchratish mumkin. “Muqaddimot “ asari mo’tadil islom g’oyasini mustahkamlashda muhim manba hisoblanadi.

Olim Qohirada yashagan vaqtida bir tomondan o‘z uyini madrasaga aylantirib, talaba yetishtirgan bo‘lsa, ikkinchi tomondan ko‘plab islom ilmlariga oid asarlarning ilmiy nashrini amalga oshirish bilan mashg‘ul bo‘ldi. Asosan Misr, Yaman, Hindiston, Pokiston, Indoneziya, Malayziya, Suriya, Iroq va Turkiya mamlakatlaridan kelgan talabalarga ijoza berdi. Abdulhamid Kutubiy Misriy, Ahmad Avang Husayn, Alasoniyalik Jamol O‘gut, Abdulfattoh Abu G‘udda, Ahmad Hayri Posho, Muhammad Rashod Abdulmuttalib, Abul Fazl ibn Siddiq, Ali Ulviy Kuruju, Mehmed Ehson Afandi, Mustafo Runyun va Muhammad Husayn uning shogirdlaridan hisoblanadilar. Shu orada Misrdagi reformistik harakatlarga qarshi kayfiyatda bo‘lgani sababli uni mamlakatdan chiqarib yuborishga urinishlar kuzatilgan bo‘lsa-da, shayx Abdulmajid Sinduniy va bir muddat vaqf ishlari vaziri bo‘lgan al-Azhar shayxi Mustafo Abdurazzoqning aralashuvi bilan bundan qutulib qoldi. Ilmiy faoliyati va nashrlari bilan e’tibor qozongan Kavsariy Misrdagi ilm ahli orasida alohida mavqega ega bo‘ldi. Al-Azharda o‘qigan shogirdlari vositasida Hindiston va Pokistondagi olimlar bilan aloqa o‘rnatib, keng ilmiy doira yaratdi. 1950-yil Demokratik partiyaning hokimiyat tepasiga kelishi bilan Turkiyaga qaytishni umid qilgan bo‘lsa-da, turli xastaliklar bilan ovora bo‘lib qoldi va 1952-yil 11-avgustda vatan hasratida Qohirada olamdan o‘tdi. Ortidan ayoli ham dardga chalinib, Turkiyaga qaytdi va besh yildan so‘ng u ham vafot etdi.

Undan tashqari Zohid Kavsariy haqida o‘z zamonining bir necha allomalari ma’lumotlar keltirgan bo‘lib, ularning barchasi olimning qilgan ishlarini e’tirof etganlar. Zohid Kavsariy umri davomida bemazhablarga qarshi kurashdi. Mazhabsizlik dinsizlikka olib boruvchi ko‘prik ekanligini o‘z asarlari bilan isbotlab berdi. U mo‘tadil islom g‘oyasini ilgari surgan zabardast olimlardan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan manba va adabiyotlar

1. Abu-l-Fath Muhammad ibn Abd al-Karim ash-Shahristoniy. Al-Milal va-n-nihal. 2 jildli / Tahqiq Muhammad Abd al-Qodir al-Fodiliy. – Bayrut: Maktabat al-‘Asriya, 2000.
2. Zohid Kavsariy. Maqolot. – Qohira: Maktabat al-Qohira, 2003.
3. Zohid Kavsariy. Muqaddimot. – Qohira: Maktabat al-Qohira, 2001.

.

INKLYUZIV TA’LIMNING IJTIMOIY-PSIXOLOGIK AHAMIYATI

Buronboyeva Gulnoza Murotjonovna

Namangan viloyati Pop tumani MMTBga qarashli 5-sonli maktabning maxsus pedagogi

ANNOTATSIYA : *Maqolada muallif Yangi O‘zbekistonda inklyuziv jamiyat va ushbu jamiyatda inklyuziv ta’limni tizimini joriy etishi bo‘yicha ilmiy nazariy tahlillarni yoritgan. Shuningdek, maqolada inklyuziv ta’limni joriy etishda ijtimoiy, pedagogik va fanlar aro integrativ jarayonlarni sotsiologik tahlil qilgan. Bundan tashqari muallif Yangi O‘zbekistonda inklyuziv ta’limni barcha ta’lim tizimlariga joriy etishning zaruratini asoslab bergan va ushbu faoliyatga doir islohotlarni yoritib bergan.*

Kalit so‘zlar: *Ta’lim, inklyuziv ta’lim, Ijtimoiy davlat, ijtimoiy integratsiya, Ijtimoiy izolyatsiya, Ijtimoiy birdamlik, Ijtimoiy ishtirok etish, Inklyuziv, Yangi O‘zbekiston, konsepsiya, pedagogika, diolog, muloqot.*

KIRISH

Inklyuziv jamiyatning asosiy belgilari va tashkil etuvchi tarkibiy elementlari batafsil tushunish uchun quyidagi ilmiy iboralarning mazmun-mohiyatini tahlil qilish lozim bo‘ladi. Jumladan, ijtimoiy integratsiya. Ijtimoiy integratsiya o‘zlarining to‘liq hayotiy potensialini amalga oshirishlari uchun, ularning kelib chiqishidan qat’i nazar, barcha uchun teng imkoniyatlarni ta’minlashga qaratilgan sa’y-harakatlar jarayoni sifatida tushuniladi. Bu jamiyatning barcha jabhalarida, shu jumladan fuqarolik, ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy faoliyatda, shuningdek qaror qabul qilish jarayonlarida to‘liq va faol ishtirokini ta’minlaydigan shart-sharoitlarni yaratishga qaratilgan ko‘p qirrali jarayondir. Ijtimoiy integratsiya jamiyatning qashshoqlik va ijtimoiy chetlanishga qarshi kurash jarayoni sifatida tushuniladi.

Ijtimoiy izolyatsiya. Ijtimoiy tashxis ijtimoiy integratsiyaga to‘sqinlik qiluvchi shart (to‘siq va jarayon) sifatida tushuniladi. Ijtimoiy tashxis – shaxs yoki guruhlarning o‘z ijtimoiy o‘ziga xosligi asosida yashayotgan jamiyatning barcha jabhalarida, ya’ni yoshi, jinsi, irqi, millati, madaniyati yoki tili hamda yoki jismoniy, iqtisodiy, ijtimoiy nuqsonlari asosida to‘liq ishtirok etishdan butunlay yoki qisman chetga chiqish jarayonidir. Ijtimoiy izolyatsiya ovoz huquqlarining yo‘qligi, tan olinmasligi yoki faol ishtirok etish imkoniyatining yo‘qligini anglatishi mumkin. Bu, shuningdek, yaxshi ish, mulk, er, imkoniyatlar, ijtimoiy xizmatlardan foydalanish va yoki siyosiy vakillikdan mahrum bo‘lishni anglatishi mumkin.

Ijtimoiy birdamlik. Ijtimoiy birdamlik jamiyatdagi insonlarni birlashtiradigan va bir joyda saqlaydigan elementlarni anglatadi. Ijtimoiy jihatdan bir-biriga mos jamiyatda barcha shaxs va guruhlarga mansublik, ishtirok etish, qo‘shilish, tan olish va legitimlik hissi mavjud. Ijtimoiy jihatdan bir-biriga mos jamiyatlar ham demografik jihatdan bir xil emas. Aksincha, xilma-xillikni hurmat qilish orqali ular o‘zlarining ijtimoiy xilma-xilligiga (g‘oyalar, fikrlar, ko‘nikmalar va boshqalar nuqtayi nazaridan) ega bo‘lish mumkin. Shuning uchun ular turli manfaatlar to‘qnashganda tanglik va ziddiyatning halokatli shakllariga kamroq moyil bo‘ladilar.

Ijtimoiy ishtirok etish. Ijtimoiy ishtirok jamiyat faoliyatidagi ishtirok aksiyasi deb tushuniladi. Qarorlarga ta’sir ko‘rsatish va qaror qabul qilish jarayonlariga ega bo‘lish qobiliyatini anglatadi. Ijtimoiy ishtirok kishilar o‘rtasida o‘zaro ishonchni vujudga keltiradi, bu esa jamiyat va jamiyat oldidagi umumiy mas’uliyatning asosini tashkil etadi.

Inklyuziv (fr. Inclusive – o‘zini qo‘shish, barcha uchun teng imkoniyat va qamrab olish) ma’nolarini anglatib, barcha fanlarda keng tarqalgan tushuncha bo‘lib, mazmuni esa turlicha ma’no anglatishi mumkin [2; 1040]. Masalan, agar inklyuziv so‘zini ta’limga nisbatan qo‘llanilsa, nogironligi bor yoshlar bilan nogironligi bo‘lmagan yoshlarning bir muhitda ya’ni to‘siqsiz muhitda ta’lim olish imkoniyatini yaratishdir. Agar inklyuziv so‘zi jamiyatga nisbatan qo‘llanilsa,

jamiyatdagi barcha ijtimoiy tabaqalar o‘rtasida tabiiy resurslardan foydalanish imkoniyatini tenglashtirish ma’nosini anglatadi. Inklyuziv so‘zi agar siyosatda qo‘llanilsa tashqi siyosatni amalga oshirishda barcha davlatlarga bir xilda munosabatda bo‘lish kabi ma’nolarni anglatadi.

Inklyuziv ta’limni joriy qilishda Yangi O‘zbekiston davlati ham o‘zining siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy imkoniyatlaridan kelib chiqib, ta’lim tizimini va mazmunini yangilash, takomillashtirish jarayonida esa xalqimizning milliy qadriyatlari, madaniyati, urf-odatlari va an’analarini bolalar ongiga singdirish va ulardagi xususiy farqlarni, ya’ni rivojlaniщdagi ayrim nuqson darajalarini e’tiborga olgan holda nogironligi bor yoshlarni ta’lim tizimiga to‘liq qamrab olishga imkon yaratadi. Inklyuziv ta’lim tizimini joriy etish bo‘yicha ilg‘or tajribaga ega bo‘lgan davlatlar bilan tajriba almashish va ta’lim tizimimizga qulay bo‘lgan uslublarni qo‘llash talab etadi. Rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan yoshlarni maktablarda va oliy ta’lim tashkilotlarida ta’lim olish ehtiyojini qondirishga oid me’yoriy hujjatlarni takomillashtirish jarayonida ota-onalar va jamoat tashkilotlari hamda nogironligi bo‘lgan yoshlarning o‘zlarini ham ishtirokini kengaytirish maqsadga muvofiqdir.

Konsepsiyaning mazmuni inklyuziv ta’limdagi muloqotni uning salohiyati nuqtayi nazaridan (qamrab oluvchi) va ushbu faoliyat shaklining ishlashi kontekstida

(boshqa fanlarga ham joriy qilish) ko‘rib chiqishni nazarda tutadi. Ushbu talqin insonni o‘z ta’limida faol ishtirok etadigan subyekt deb hisoblaydigan antropologik yondashuvga asoslangan tadqiqotlarni amalga oshirish lozim.

Tadqiqotning nazariy va pedagogik konteksti birgalikdagi faoliyat tushunchasi.

Talaba, o‘qituvchi, fan muhitining ma’lum bir uyushgan aloqasi sifatida tushunilgan qo‘shma faoliyat o‘qituvchining kasbiy harakatlari subyekti sifatida konsepsiya doirasida harakat qiladi. Ushbu sa’y-harakatlar tufayli birgalikdagi faoliyat ishtirokchilarining rivojlanishi amalga oshiriladigan “Ta’lim haqiqati” yetarli ta’lim holati yaratiladi [8]. Bunday ta’lim haqiqati an’anaviy ta’limning

“antropologik kamchiliklarini” bartaraf yetishga imkon beradi, chunki birgalikdagi faoliyat ishtirokchilari o‘z ta’lim subyektlari sifatida mavjud bo‘ladi. Eksperimentning aniq nazariy asoslanishi sifatida mualliflardan biri tomonidan ilgari tushunilgan va sinovdan o‘tgan dialog haqidagi kuzatuvlar ko‘rib chiqish lozim. Dialog – bu birgalikdagi faoliyat shakli bo‘lib, unda uning ishtirokchilarining ma’nolarini aktuallashtirish, rivojlantirish va birgalikda tashkil etish amalga oshiriladi. O‘qituvchining maxsus, ikkilangan pozitsiyasi dialogni rivojlantirish sharti hisoblanadi. Uni kasbiy xulq-atvorning muayyan usullarida amalga oshirish orqali u muloqotda ma’noni ta’minlaydi. Bunday vaziyatda birgalikdagi faoliyat muvaffaqiyatining namoyon bo‘lishi talabalarning matnli faoliyati bo‘lishi mumkin, bu ularga subyektivlik mavjudligi hodisasini tuzatish imkonini beradi.

Dialogda muloqot potensiali unga kiritilganlarning ma’nolarini ifodalay olishga bog‘liq. Bunday qo‘shilish ta’lim jarayoni ishtirokchilari tenglik asosida birgalikdagi ishlarni (semantik faoliyatni) amalga oshirganda ma’lum bo‘ladi. Buning muhim jihati shundaki, qo‘shilish sharoitida barcha ishtirokchilar o‘zlarini o‘z imkoniyatlari doirasida muvaffaqiyatli his qilishlari zarur. Ishning har bir bosqichida ma’nolarning yuz berishi va ko‘payishi istiqbollari ochib berilgandan nafaqat o‘z- o‘zidan, balki madaniy tajribaga asoslangan ongli tahliliy hukmni shakllantirishdan oldin ishning birlamchi hissiy tasavvuri muhim hisoblanadi. Bunday rivojlanish inklyuziv ta’lim ishtirokchilarining subyektivligini rivojlantirishga qaratilgan bo‘lishi lozim. Bundan tashqari, har bir holatda bu subyektivlikning o‘ziga xos mazmuni bor deyish mumkin.

Muloqot usullarini inklyuziv ta’limda foydalanishning pedagogik imkoniyatlari ushbu qo‘shma faoliyat shaklini janr bo‘yicha belgilash bilan belgilanadi, uning doirasida o‘quvchilarning rivojlanishi va o‘z-o‘zini anglashi amalga oshiriladi. Bu muloqot ishtirokchilarining semantik faolligini rag‘batlantirish qobiliyati tufayli mumkin bo‘ladi. Inklyuziv ta’limda muloqotning bunday pedagogik missiyasini amalga oshirish shartlari quyidagi omillar hisoblanadi: uning talabalarning ma’nomazmunini boyitish, individuallashtirishga

qaratilgan boshqa qo‘shma faoliyat turlari bilan bog‘liqligi; o‘qituvchi tomonidan o‘quv-uslubiy majmuada dialogni tashkil etish jarayonida qarama-qarshi pozitsiyani saqlab qolishdir.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, Mamlakat ta’lim tarixida misli ko‘rilmagan qadam sifatida joriy o‘quv yilida mamlakatning barcha hududlaridagi 225 ta umumta’lim maktablar nogironligi bo‘lgan bolalar uchun o‘z eshiklarini ochadi. Bu O‘zbekiston prezidentining 2020-yil 13-oktyabrdagi 4860-son qarori bilan tasdiqlangan 2020 – 2025-yillarga mo‘ljallangan Xalq ta’limi tizimida inklyuziv ta’limni rivojlantirish konsepsiyasiga muvofiqdir. Bundan tashqari, inklyuziv ta’lim guruhlari va sinflarida xilma-xillikni anglashga va har bir inson turli kuchli va zaif tomonlarga ega ekanligini tushunishga yordam beradi. Nogironligi bo‘lgan bolalar, har qanday bola kabi, ularning salohiyatini to‘liq rivojlantirish uchun qo‘llabquvvatlansa, jamiyat rivojiga katta hissa qo‘shishi mumkin. Bolalar boshqacha bo‘lish oddiy hol ekanini tushunib boradilar, o‘zlarini yanada qulay va xavfsiz his etadilar. Ular, shuningdek, turfa dunyoda yashash qobiliyatini rivojlantiradilar hamda ijtimoiy mas’uliyat darajasi yuqori bo‘lgan va o‘z jamoalarini yaxshilashga tayyor bo‘lgan faol fuqarolar bo‘lib yetishadilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 13-oktyabrdagi “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-4860-sonli qarori,

2. Захаренко Е. Н. и др. Новый словарь иностранных слов: свыше 25 000 слов и словосочетаний. М.: Азбуковник, 2008. 1040 с.

3. Shomaxmudova R. Inklyuziv ta’limnining nazariy va amaliy asoslari. O‘quvmetodik qo‘llanma. Toshkent. 2007. XT “Razzoqov O.J.” bosmaxonasi – B.11.

TALABALARDA MILLIY IFTIXOR TUYG'USINI RIVOJLANTIRISH YO'NALISHLARI

Sharopov Dilshod Shirinboy o'g'li –

BuxDPI "Chaqiriqqacha harbiy ta'lim" fakulteti II bosqich talabasi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada oliy ta'lim muassasalari talabalarida milliy iftixor tuyg'usini rivojlantirish muammo sifatida qaralib, uning yo'nalishlari tahlil qilingan. Shuningdek, ushbu maqolada talabalarda milliy iftixor tuyg'usini rivojlantirishning asosiy vazifalari, asosiy omillari aniqlashtirilgan hamda ilmiy-pedagogik jihatdan tahlil qilingan.*

Kalit so'zlar: *oliy ta'lim, milliy iftixor, ta'lim-tarbiya, islohot, rivojlanish, harbiy vatanparvarlik, ma'naviy-ma'rifiy ishlar, sport o'yinlari, milliy g'urur, Vatanga sadoqat.*

Абстрактный: *В статье рассматривается проблема развития чувства национальной гордости у студентов высших учебных заведений и анализируются ее направления. В статье также раскрываются основные задачи и ключевые факторы развития чувства национальной гордости у студентов, дается их анализ с научно-педагогической точки зрения.*

Ключевые слова: *высшее образование, национальная гордость, образование, реформа, развитие, военный патриотизм, духовно-просветительская работа, спортивные игры, национальная гордость, верность Родине.*

Abstract: *This article considers the development of a sense of national pride in students of higher educational institutions as a problem and analyzes its directions. Also, this article clarifies the main tasks and main factors of developing a sense of national pride in students and analyzes them from a scientific and pedagogical perspective.*

Keywords: *higher education, national pride, education, reform, development, military patriotism, spiritual and educational work, sports games, national pride,*

loyalty to the Motherland.

Xalqimizning boy merosi va umumbashariy qadriyatlar asosida talabalarda milliy iftixor tuyg'usini rivojlantirish borasida muhim islohotlar amalga oshirib kelinayotgani hech kimga sir emas. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev takidlaganidek, "Meni doimo o'ylantiradigan, tashvishga soladigan yana bir dolzarb masala bu – yoshlarimizning odob-axloqi, yurish-turishi, madaniy saviyasi, bir so'z bilan aytganda, tarbiyasi bilan bog'liq. Biz bu yo'nalishda katta ishlarni amalga oshiryapmiz. Ammo ularning samaradorligini yanada kuchaytirish uchun bir qator masalalarga jiddiy e'tibor berishimiz zarur" [1, 257]. Bu yoshlarni yanada shijoatli, mard va jasur, milliy g'ururi yetuk, ma'naviy salohiyatli, jismonan barkamol bo'lib voyaga yetishlariga undaydi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qator qarorlarida yoshlarda milliy iftixor tuyg'usini tarbiyalashning bir qator dolzarb vazifalari belgilab berilgan. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 4 avgustdagi "O'zbekiston Respublikasi qurolli kuchlari harbiy xizmatchilarining ma'naviy-ma'rifiy saviyasini oshirish tizimini tubdan takomillashtirish to'g'risida"gi 3898-sonli qarori bilan tasdiqlangan "O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari tizimida ma'naviy-ma'rifiy ishlar samaradorligini oshirish Konsepsiyasi" da konsepsiyani amalga oshirish ishlari uch bosqichda amalga oshirilishi belgilangan hamda quyidagi masalalarga:

buyuk tariximiz, ulug' alloma va mutafakkirlarimiz, milliy urf-odat, an'ana va qadriyatlarning mohiyatini, ajdodlar boy merosining hayotimizdagi o'rni va ahamiyatini chuqur tushuntirishga;

qalbida Vatan taqdiriga yuksak daxldorlik, milliy o'zlikni anglash va vatanparvarlik tuyg'ularini shakllantirishga;

Vatan himoyasi muqaddas va harbiylik sharafli kasb ekanligi, jonajon yurti istiqboli va ravnaqi uchun kerakli mutaxassislikni tanlash zarurligiga;

yorqin misollar, adabiy asarlar, kino va teatr spektakllardagi qahramonlar orqali ular qalbida harbiy kasbga bo'lgan g'urur va iftixor tuyg'ularini

kuchaytirishga;

harbiy tartib-intizom, odob-axloq, qat’iy ijrochilik, javobgarlik va mas’uliyat tushunchalarini singdirishga;

yoshlarda faol hayotiy pozitsiya va qat’iy e’tiqodni, milliy o‘zlik va muqaddas dinimizdagi yuksak axloqiy mezonlar orqali ularda turli ko‘rinishdagi yot g‘oyalarga nisbatan mafkuraviy immunitetni mustahkamlashga;

talabalarning turli fan yo‘nalishlari, chet tillari va axborot texnologiyalari, shu jumladan, chaqiruvga qadar boshlang‘ich tayyorgarlik bo‘yicha bilimlarini mustahkamlashga;

ta’lim muassasasida va sog‘lomlashtirish oromgohlarida o‘tkaziladigan «Temurbekning izdoshlari», «O‘zbekiston farzandlari botir bo‘lur» kabi tanlov va sport musobaqalarida faol ishtirok etishiga asosiy e’tibor qaratiladi.

Har qanday og‘ir va murakkab vaziyatda Vatanimizni ko‘z qorachig‘idek asrash, uning shuhratini dunyoga tarannum etish bilan bog‘liq eng muhim tushunchalarni, hayotiy va professional ko‘nikmalarni ilm-ma’rifat, shuningdek, milliy qadriyatlar asosida yoshlarning qalbi va ongiga ilk bolalik davridan boshlab singdirib borish orqali vatanparvar, sadoqatli hamda shijoatli yoshlarni kamol toptirish Konsepsiyaning asosiy mohiyatini tashkil etadi.

Shu o‘rinda, o‘sib kelayotgan yosh avlodni ma’naviy-axloqiy va harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalash, unda mamlakat suvereniteti va mustaqilligini himoya qilish bo‘yicha burch tuyg‘usini shakllantirish borasidagi tadbirlar lozim darajada olib borilmayatganligini inobaga olib, sportning texnik va amaliy turlarini rivojlantirishga to‘sqinlik qilayotgan qator kamchiliklar mavjud, xususan:

sportning mazkur turlari bo‘yicha mutaxassislarni tayyorlash, qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirishning puxta tizimi yo‘lga qo‘yilmagan;

sport kadrlarini moddiy rag‘batlantirish va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlashning samarali tizimi joriy etilmagan;

terma jamoalarni tayyorlash va musobaqalar o‘tkazish uchun sport infratuzilmasi va moddiy-texnik bazasi yetarli darajada rivojlanmagan;

aholi, ayniqsa, yosh avlod o‘rtasida sportning texnik va amaliy turlarini

ommalashtirish bo‘yicha ta’sirchan choralar ko‘rilmayatganligi ta’kidlanib o‘tildi.

Yoshlarni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalash turli shakllarda, jumladan, ilmiy-amaliy anjumanlar, savol-javob kechalari, kitobxonlik, o‘yinlar, mashhur kishilar bilan uchrashuvlar tarzida va boshqa shakllarda tashkil etiladi. Ular ma’naviy-ma’rifiy ishlarning rang-barangligini ta’minlaydi, pirovard natijada jamiyatda sog‘lom ijtimoiy-ma’naviy muhitni shakllantirishga xizmat qiladi.

Bunda quyidagi shakllar ustuvor ahamiyatga ega bo‘ladi:

- ma’ruza o‘qish, savol-javob kechalari, yakka va jamoaviy suhbatlar;

- boy hayotiy tajribaga ega bo‘lgan harbiy xizmatchi va faxriylar, ilm-fan, madaniyat va sport sohalarida, turli musobaqa va tanlovlarda g‘olib bo‘lgan shaxslar bilan uchrashuvlar;

- ilmiy-nazariy va amaliy konferensiyalar, seminar-treninglar, muayyan mavzuga bag‘ishlangan kechalar, bahs-munozaralar, viktorinalar, davra suhbatlari;

- to‘plangan ilg‘or tajribalarni o‘rganish va ommalashtirish;

- jamoatchilik fikri va harbiy jamoalardagi ma’naviy-ruhiy muhitni o‘rganish;

- teleko‘rsatuv va radioeshittirishlar, film va multfilmlar, badiiy va musiqiy asarlar, askar qo‘shiqlari, ommaviy axborot vositalari, veb-saytlar va elektron o‘yinlar va boshqa texnik vositalardan foydalanish;

- urush va mehnat faxriylari, jangovar harakatlar qatnashchilari, davlat va nodavlat notijorat tashkilotlari vakillari bilan uchrashuvlar tashkil etish;

- harbiy xizmatga chaqiriluvchilar kuni, mardlik saboqlarini o‘tkazish va ekskursiyalar uyushtirish.

Bugungi globallashuv va keskin raqobat davrida, dunyoning turli burchaklarida, jumladan, mintaqamizda yuz berayotgan qurolli mojarolar va qarama-qarshiliklar, yangi tahdid va xatarlar oldimizga kechiktirib bo‘lmaydigan dolzarb vazifalarni qo‘ymoqda.

Talabalarda milliy iftixor tuyg’usini rivojlantirish quyidagi pedagogik-psixologik omillar orqali amalga oshiriladi:

- auditoriya va auditoriyadan tashqari harbiy mashg‘ulotlar jarayonida fanlarning maqsadli bog‘liqligi;

- Vatan tarixi va buguni haqida suhbat hamda munozaralar tashkil etish;

- tarbiyaviy ishlar: milliy qahramonlar va davlat arboblari Jaloliddin Manguberdi, Amir Temur va shu kabilar) faoliyatiga bag‘ishlangan kechalar uyushtirish;

- harbiy qismlarda tarbiyaviy va mafkuraviy ishlar uslubiyotini amalga oshirish;

- habiy sohadagi bellashuvlar va sport musobaqalarini tashkil etish;

- harbiy va sport to‘garaklarida tayyorlagan mashqlarni ko‘rsatish va shu kabilar.

Talabalarda milliy iftixor tuyg’usini rivojlantiruvchi omillarini quyidagi rasmda ko‘rishimiz mumkin (1-rasm).

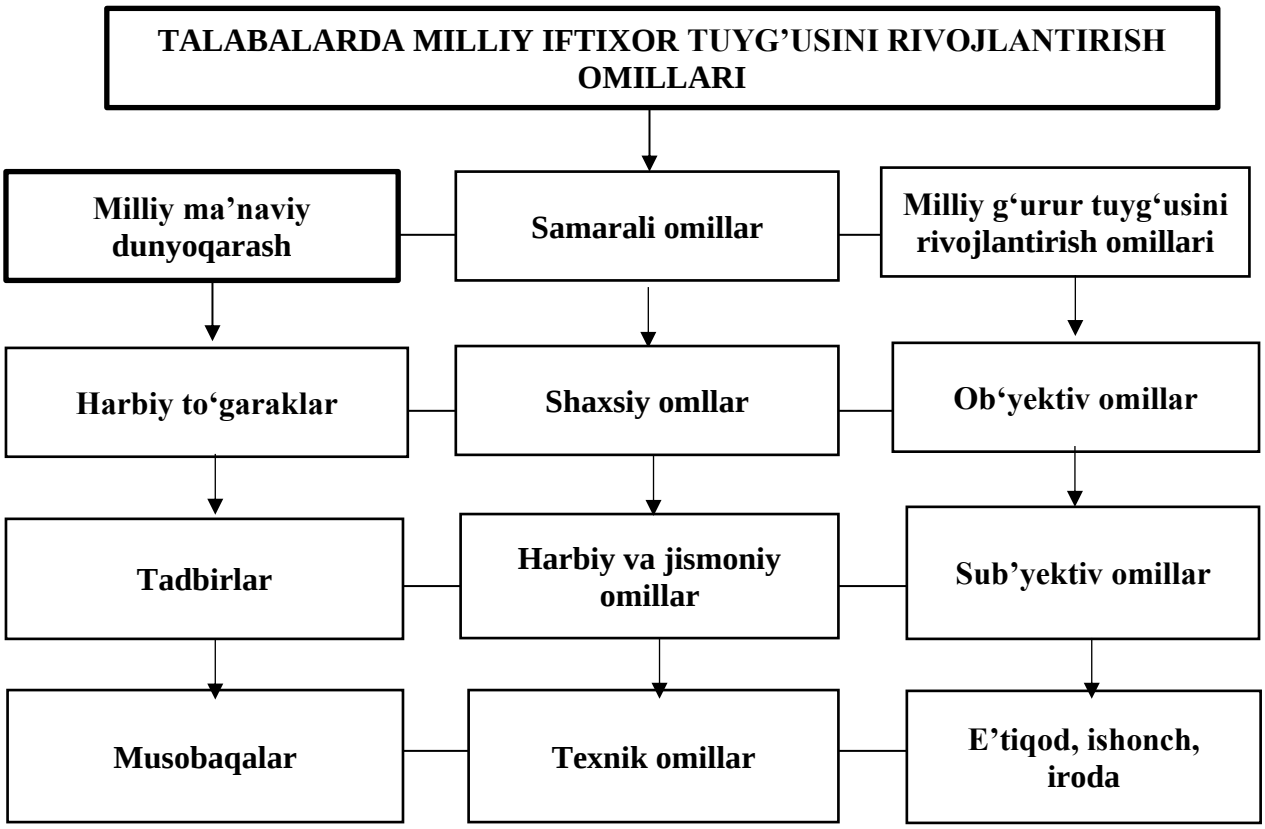

1-rasm. Talabalarda milliy iftixor tuyg’usini rivojlantirish omillari.

Milliy iftixor tarbiyasining bosh vazifasi mustaqil, o‘z yo‘lidan rivojlanayotgan Vatanimiz uchun, g‘urur, Qurolli Kuchlarga nisbatan muhabbat, jangovar va mehnat urf - odtlarimizga sadoqat, harbiy mehnatga hurmat hissini har taraflama rivojlantirish, ozodlik va mustaqilligimizni, qo‘limizdagi qurol bilan

muhofaza qilishga doimiy tayyorlikni shakllantirish, o‘z fuqarolik burchini ado etishdir. Vatanga sadoqat tarbiyasi yoshlarda harbiy xizmatga qiziqishni rivojlantirish, harbiy kasblarni egalash, yoshlarni O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari safida xizmatga tayyorlashga yordam berishni ko‘zda tutadi.

Milliy iftixor tarbiyasining maqsadi Vatanni himoya qilish uchun tayyorlikni ta’minlaydigan fikr, ishonchini, dunyoqarashni shakllantirish, unga bor kuchni, kerak bo‘lsa hayotini ham berish, shuningdek, bo‘lajak jangchilarning ma’naviy – ruhiy, axloqiy – intizomiy, jangovar xislatlarini tarbiyalashdan iborat.

Oliy ta’lim muassasalari talabalarida milliy iftixor tuyg’usini rivojlantirishning asosiy vazifalarini aniq bilishlari kerak, bular:

1. Talaba-yoshlarni harbiy-vatanparvarlik va fuqarolik tarbiyasi sohasida davlat siyosatini amalga oshirishda ishtirok etish.

2. Yosh avlodda milliy iftixor, Vatanga xiz mat qilishga tayyorlik va uning qurolli mudofaa tuyg‘ularini yuksaltirish.

3. Vatan va ona yurt tarixi va madaniyatini o‘rganish.

4. Vatan himoyachilari xotirasini abadiylashtirish bo‘yicha tadbirlarni tayyorlash va o‘tkazishda ishtirok etish.

5. O‘zbekiston armiyasining eng yaxshi an‘analarini o'tkazish va rivojlantirish.

6. Yoshlar o‘rtasida siyosiy va diniy ekstremizm ko‘rinishlariga qarshi kurashish.

7. Talabalarning jismoniy rivojlanishi, sog‘lom turmush tarzini shakllantirish.

8. Talabalarni harbiy xizmatga tayyorlashda ishtirok etish.

Oliy ta’lim muassasalari talabalarida milliy iftixor tuyg’usini rivojlantirish ularda yuksak vatanparvarlik ongini, o‘z Vataniga sadoqat tuyg‘usini, Vatan manfaatlarini himoya qilish bo‘yicha fuqarolik burchi va konstitutsiyaviy majburiyatlarini bajarishga tayyorlikni shakllantirishga qaratilgan tizimli va maqsadli faoliyatdir. Insonning yoshlik davridagi eng muhim yutug‘i – o‘ziga ishonish, bilgan va qila oladigan narsasiga ishonish, o‘zini o‘zi qadrlashdir. Bu

fazilatlar vatanparvarlik tarbiyasi jarayonida turli vositalar va usullar orqali shakllanishi kerak. Qahramonlar kurashi, eng yaxshi Vatan o‘g‘lonlarining jasoratlari vatanparvarlik tarbiyasining asosiga aylanishi kerak. Qahramon shaxslar haqida gapirganda, ularning axloqiy tamoyillari va harakatlarining motivlarini ta’kidlash kerak, chunki bu bolaning ruhiga ta’sir qilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston. 2021. – B 257.

2. Ismoilova Z.K. Milliy g‘oya va ma’naviy – axloqiy tarbiya. O‘quv qo‘llanma. – T., Moliya, 2007. - 71 b.

3. Olimov Sh.Sh. “Ma’naviy-axloqiy tarbiya asoslari”- T.: “Fan va texnologiya” nashriyoti, 2015 y. -228 b.

4. Ro‘zieva D.I. Oliy ta’lim muassasalari talabalarida vatanparvarlik tuyg‘usini shakllantirishning ilmiy-pedagogik asoslari. Dis. ... ped.fan.dok.-T., 2007.-328 b.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫХ СИСТЕМ И ДЕЦЕНТРАЛИЗОВАННЫХ ЭНЕРГОРЕСУРСОВ ДЛЯ ОПТИМИЗАЦИИ ЭНЕРГОЭФФЕКТИВНОСТИ

Амурова Наталья Юрьевна

Ташкентский университет информационных технологий имени Мухаммада аль-Хорезми, Ташкент, Узбекистан

amuryonok@list.ru

Аннотация: *Функционирование интеллектуальных энергосетей (Smart Grid) основано на глубокой интеграции передовых информационно-коммуникационных технологий и интеллектуальных систем управления, что обеспечивает формирование высокоэффективной, надежной и адаптивной энергетической инфраструктуры. Основополагающими принципами являются адаптивное управление нагрузкой, двусторонний обмен данными между элементами энергосистемы, интеграция распределенных энергетических ресурсов и внедрение передовых цифровых технологий, включая Интернет вещей, искусственный интеллект и блокчейн. Внедрение Smart Grid способствует оптимизации процессов генерации, передачи и распределения электроэнергии, повышению надежности и устойчивости энергосистемы, а также формированию эффективных механизмов взаимодействия с потребителями на основе динамического ценообразования и интеллектуального управления энергопотреблением.*

Ключевые слова: *умные сети, интеллектуальное управление, распределённые энергетические ресурсы, адаптивные системы, информационно-коммуникационные технологии, энергоэффективность, прогнозирование потребления.*

Введение

l j b g p b i u n m g d p b h g b j h \ Z g b y b g l _ e e _ d l m Z e v g u o w

* U L G [Z a b j m x l k y g Z k b g _ j] _ l b q _ k d h c b g l _] j Z p b b i _ j _ ^

INTRODUCTION: THE ROLE OF ELECTRONIC MANAGEMENT SYSTEMS IN EDUCATION

R.Sodiqov,

researcher of Avloni institute

Abstract. *Electronic Management Systems (EMS) are transforming education by enhancing efficiency, personalization, and accessibility. This study explores key innovations, including AI-driven learning analytics, blockchain-secured academic records, cloud-based LMS, smart scheduling, VR/AR learning, gamification, and automated assessment systems. These technologies streamline administration, improve student engagement, and optimize resource allocation. The findings highlight the potential of EMS to revolutionize global education by making learning more adaptive, data-driven, and inclusive.*

Keywords: *electronic management systems, ai in education, learning analytics, blockchain in education, cloud-based LMS, VR/AR learning.*

Annotatsiya. *Elektron boshqaruv tizimlari (EMS) ta'lim sifatini oshirishda muhim rol o'ynamoqda. Ushbu tadqiqot AI asosidagi ta'lim tahlili, blokcheyn orqali himoyalangan akademik yozuvlar, bulutli LMS, aqlli rejalashtirish, VR/AR ta'limi, gamifikatsiya va avtomatlashtirilgan baholash tizimlarini o'rganadi. Ushbu texnologiyalar ma'muriy jarayonlarni soddalashtirib, talabalarning faolligini oshiradi va resurslardan samarali foydalanishni ta'minlaydi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, EMS global ta'limni adaptiv, ma'lumotlarga asoslangan va inklyuziv qilish orqali inqilob qilishi mumkin.*

Kalit so'zlar: *Elektron boshqaruv tizimlari, AI ta'limda, Ta'lim tahlili, Blokcheyn ta'limda, Bulutli LMS, VR/AR ta'lim.*

Аннотация. *Электронные системы управления (EMS) играют ключевую роль в повышении качества образования. В этом исследовании рассматриваются новейшие технологии, включая AI-аналитику обучения, блокчейн-защиту академических данных, облачные LMS, умное расписание,*

VR/AR-обучение, геймификацию и автоматизированные системы оценки. Эти технологии упрощают администрирование, повышают вовлеченность студентов и оптимизируют распределение ресурсов. Результаты исследования показывают, что EMS могут революционизировать мировое образование, сделав его более адаптивным, основанным на данных и инклюзивным.

Ключевые слова: *электронные системы управления, искусственный интеллект в образовании, аналитика обучения, блокчейн в образовании, облачные LMS, VR/AR-обучение.*

Electronic Management Systems (EMS) refer to digital platforms and software solutions that streamline administrative, instructional, and analytical tasks in educational institutions. They integrate multiple functions such as student information management, learning analytics, virtual learning environments, resource allocation, and communication tools.

Why Are EMS Important?

- Reduces administrative burden on educators and staff.
- Enhances learning personalization for students.
- Facilitates remote and hybrid education models.
- Provides data-driven insights to improve academic outcomes.
- Strengthens security and reduces fraud in academic record-keeping.

Now, let’s dive deep into each innovative approach and its impact on education quality.

1. AI-Driven Learning Analytics: Personalized Education

How It Works

Artificial Intelligence (AI) in EMS analyzes large datasets from student assessments, assignments, and participation records to:

• Identify learning trends (e.g., which students are struggling with a particular topic).

• Predict outcomes based on past performances.

- Offer real-time recommendations for teachers and students.

Use Cases

- AI-powered early warning systems alert teachers when a student is falling behind.
- Adaptive learning platforms adjust coursework in real-time based on student performance.
- AI chatbots provide 24/7 academic support, answering student queries instantly.

Example

Knewton and Coursera use AI-powered analytics to personalize lessons and assessments.

Impact on Education

- Higher engagement through individualized learning plans.
- Reduced dropout rates by addressing student difficulties early.
- More efficient teaching as educators can focus on areas needing the most attention.

2. Blockchain for Secure Academic Records: Fraud Prevention & Accessibility

How It Works

Blockchain technology provides tamper-proof, verifiable academic records that:

- Are stored in decentralized digital ledgers.
- Can be accessed and verified by universities and employers instantly without third-party verification.
- Reduce the risk of diploma and transcript fraud.

Use Cases

- Students can instantly share verifiable digital diplomas with employers.
- Universities can automate credit transfers between institutions.
- Governments can track national education metrics securely.

Example

MIT and University of Nicosia issue blockchain-based digital diplomas.

Impact on Education

- No risk of forged degrees or transcripts.
- Reduced administrative workload for document verification.
- Permanent academic records that students can access anytime.

3. Cloud-Based Learning Management Systems (LMS): Remote & Hybrid Education

How It Works

Cloud-based LMS centralize all educational resources, allowing students and teachers to:

- Access lecture materials, assignments, and exams from anywhere.
- Submit and grade assignments online.
- Engage in real-time discussions and collaboration.

Use Cases

- Remote education: Students in rural areas or different countries can access courses.
- Automated progress tracking: Teachers receive alerts if students fall behind.
- Multi-device access: Learning is available on laptops, tablets, and smartphones.

Example

Google Classroom, Moodle, Blackboard offer cloud-based education solutions.

Impact on Education

- Eliminates geographic barriers to education.
- Enhances collaboration through digital tools.
- Reduces the cost of physical textbooks and materials.

4. Smart Scheduling & Resource Management: Automated Efficiency

How It Works

AI-driven EMS can:

- Automatically generate class schedules based on teacher availability, student needs, and classroom capacity.
- Optimize library, lab, and equipment booking systems.
- Allocate budget and resources efficiently based on data.

Use Cases

- Adaptive class schedules: Adjusts automatically for teacher sick days or room unavailability.
- Automated library management: Students borrow/return books without manual entry.
- Resource tracking: Ensures devices (like tablets) are efficiently distributed.

Example

Untis and Skedda optimize school timetables and resource allocation.

Impact on Education

- Less administrative burden for staff.
- Better resource utilization (no empty classrooms or double bookings).
- More time for teaching instead of logistics.

5. Virtual & Augmented Reality (VR & AR): Immersive Learning

How It Works

- AR overlays digital information onto the real world (e.g., interactive anatomy books).
- VR immerses students in 3D environments (e.g., virtual science labs, historical tours).

Use Cases

- Medical students practice surgeries in VR.
- History classes explore ancient civilizations in AR.
- STEM education with 3D interactive simulations.

Example

Google Expeditions allows virtual field trips using VR headsets.

Impact on Education

- Hands-on learning without real-world risks.
- Increased retention and engagement.
- Accessible labs and experiences for students worldwide.

6. Gamification for Motivation: Making Learning Fun

How It Works

EMS integrates game mechanics (points, levels, badges, leaderboards) to:

- Encourage students to complete assignments and quizzes.
- Foster healthy competition and collaboration.
- Make learning interactive and fun.

Use Cases

- Duolingo-style language learning apps.
- Classcraft turns classroom management into a role-playing game.
- Mathletics uses games to make math engaging.

Impact on Education

- Higher student motivation and engagement.
- Improved retention of complex concepts.
- Encourages self-paced learning.

7. Automated Assessment & Feedback Systems: Faster, Fairer Grading

How It Works

- AI automatically grades multiple-choice quizzes, essays, and assignments.
- Provides instant feedback with suggestions for improvement.

Use Cases

- Essay grading (AI evaluates grammar, coherence, and content quality).
- Plagiarism detection with Turnitin and Grammarly.
- Adaptive testing (questions adjust based on student performance).

Impact on Education

- Saves teachers time for lesson planning.
- Immediate feedback improves learning.
- Fairer grading with unbiased AI evaluation.

The integration of Electronic Management Systems (EMS) in education marks a significant transformation in how institutions manage learning, administration, and student engagement. By leveraging AI-driven learning analytics, blockchain-secured academic records, cloud-based LMS, smart scheduling, VR/AR learning, gamification, and automated assessment systems, EMS enhances efficiency, personalization, and accessibility in education.

These innovations not only streamline administrative processes but also improve student outcomes by providing adaptive learning experiences and real-time feedback. Furthermore, EMS facilitates data-driven decision-making, ensuring that resources are allocated effectively and that students receive the support they need.

As educational institutions worldwide continue to adopt and refine these technologies, EMS has the potential to bridge learning gaps, reduce barriers to education, and foster a more inclusive and intelligent learning environment. The future of education will increasingly rely on digital transformation, making EMS an essential component in shaping modern, student-centered, and globally connected learning ecosystems.

Reference List

1. **Dabbagh, N., & Fake, H. (2020).** *Learning Management Systems: Foundations and Future Directions.* Computers & Education, **160,** 104024.

2. **Huang, R., Spector, J. M., & Yang, J. (2021).** *Educational Technology: A Critical Review and Future Prospects.* Springer Publishing.

3. **Melo, F., & Borges, L. (2022).** *Virtual and Augmented Reality in Education: Enhancing Learning through Immersive Technologies.* Journal of Interactive Learning Research, **33(1),** 45-69.

4. **Sahin, C., & Yildiz, M. (2020).** *Automated Assessment and Feedback Systems in Higher Education: A Systematic Review.* Journal of Educational Technology & Society, **23(4),** 89-104.

SHUKUR XOLMIRZAYEV HIKOYALARIDA MILLIY QADRIYATLARNING BADIIY IFODASI.

Qodirova Nilufar Mavlon qizi.
Buxoro davlat pedagogika instituti
O'zbek tili va adabiyoti mutaxassisligi 2 -bosqich magistranti

*Ilmiy rahbar:**Istamova Shohida Maxsudovna***
Buxoro davlat pedagogika institute O'zbek tili va adabiyoti mutaxassisligi
filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori,professor

***Annotatsiya**: Ushbu maqolada Shukur Xolmirzayevning hikoyalarida o'zbeklarga xos milliy qadriyatlarning badiiy ifodasi, shuningdek insoniylik deya ulug'lanmish buyuk ne'matning o'zbek xalqiga qanchalik aloqador ekanligi hamda halol mehmat,oila mustahkamligi kabi fazilatlar xususida so'z yuritilgan.*

***Kalit so'zlar:** milliy qadriyatlar, insoniylik, soddadillik, o'zbek hikoyachiligi, halol mehnat, tabiat va inson uyg'unligi.*

***Annotation:** This article discusses the artistic expression of national values inherent to Uzbeks in the stories of Shukur Kholmirzayev, as well as the relevance of the great gift called humanity to the Uzbek people, as well as such qualities as honest kindness and family strength.*

***Keywords**: national values, humanity, simplicity, Uzbek storytelling, honest work, harmony between nature and man.*

***Аннотация**: В статье собраны рассказы Шукура Холмирзаева национальные ценности, присущие только узбекам, а также великие ценности человечества Обсуждалось, насколько это благословение связано с узбекским народом.*

***Ключевые слова**: национальные ценности, гуманность, простота, узбекское сказительство, честный труд, гармония природы и человека.*

XX asr o’zbek nasrining taraqqiyotini Abdulla Qahhordan keyingi zabardast o’zbek adibi Shukur Xolnirzayevsiz tasavvur qila olmaymiz .O’zbekiston xalq yozuvchisi,Hamza nomidagi respublika davlat mukofoti sovrindori,”Mehnat shuxrati”ordeni sohibi Shukur Xolmirzayev o’zining realistik asarlarida o’zbeklarga xos bo’lgan milliy qadriyatlar,shuningdek o’sha davrdagi milliy ruh va ma’naviy va axloqiy muammolarni baralla ko’tarib chiqa olgan yozuvchilardan hisoblanadi.

Darhaqiqat, adabiyot quroli so’zdir!Aynan mana shu so’zlar orqali hayotni,insonni badiiy talqin qilish,milliy o’zlikni anglash g’oyalarini kitobxonga singdirish va uning mehrini qozonishni uddalay oldi desak mubolag’a bo’lmaydi.O’zbek xalqi azaldan o’zining samimiyligi,milliyligi,saxiyligi,urf odatlari va an’analari bilan boshqa xalqlardan ajralib turadi.O’zbeklar faqat o’zini o’ylaydigan,shaxsiy manfaatlari yo’lida boshqalaring mehnatidan foydalanadigan,milliyligimizning asosi bo’lgan insoniylik saxiylik,tantilik kabi fazilatlarni toptaydigan insonlarni qoralab kelgan.

Milliy o’zlikni anglash g’oyalari adib ijodining dastlabki mamunalaridanoq o’rin olgan.Shukur Xolmirzayevning “O’zbeklar “nomli asarida nafaqat mana shunday g’oyalar,bundan tashqari o’zbek xalqining davr qiyinchiligiga qarshi mardonavor kurashi,sabri,millat ichki ruhiy olami manzaralari,o’zbek millati mentaliteti, soddadilligi, mehmondo’stligi, ochiqko’ngilligi, bag’rikengligi, o’zbekning o’zligini ko’rsatish mahoratining yuksakligi asarda sodda ,ammo puxta va teran so’zlar bilan yoritib berilgan.”O’zbeklar” hikoyasi kuz faslida paxta terimiga borgan talaba Ergash obrazi orqali asosiy g’oya yoritib berilgan.Qahramon kursdoshlari bilan paxta terimiga boradi,ammo bu yerda paxta bo’lmasada ,odamlar majburan sovuq va izg’irinda ushlab turiladi va Sovet davridan qolgan “Paxta balosi”ning zug’mlari tasvirlanadi.Bundan tashqari asarda Sho’ro siyosatiga ko’nikkan vatandoshlariga nisbatan befarq bo’lgan O’rmon,Mirzag’olib,Saparboy va Azimjon kabi obrazlarga parallel ravishda o’zida yeyishga hech vaqosi bo’lmasada ,borini yonidagilarga ulashgan Botir cho’pon orqali haqiqiy o’zbeklarning xarakteri ko’rsatib berilgan.Har qanday holatda ham

o’zligidan kechmagan haqiqiy inson sifatida Ergashni va Botir cho’ponni ulug’lay olamiz.

"Nimadir yo'q bo'ldi" hikoyasida esa insoniy munosabatlar, axloqiy qadriyatlar va jamiyatdagi o‘zgarishlarni tasvirlovchi asarlardan biridir.Hikoyada insoniy qadriyatlarning yo‘qolishi, odamlar orasidagi iliqlik, mehr va samimiyatning asta-sekin yo‘qolib borayotgani tasvirlangan. Asar hayotiy o‘zgarishlar natijasida yo‘qotilgan mehr-muhabbat va samimiyatni aks ettiradi.Asar sujetida aniq bir voqea emas, balki insoniy munosabatlarning o‘zgarishi va yo‘qotilgan qadriyatlar tasvirlanadi. Hikoyada muallif hayotga chuqur falsafiy nigoh bilan qaraydi. Qahramonlar o‘zgarayotgan dunyo ta’sirida oldingi qadrli his-tuyg‘ularidan ayrilgan.

Shukur Xolmirzayevning hikoyalariga xos bo‘lgan badiiy uslub bu yerda ham yaqqol seziladi. Asardagi ramziy ma’nolar – "yo‘qotish" tushunchasi, insoniy iliqlikning kamayib borishi orqali o‘z aksini topadi.Ushbu hikoyani o'qir ekansiz,nihoyasiga yetganda tanangizga g'alati bir junbushlik kiradi.Sababi oilalarda turli xil tushunmovchiliklar ko'plab uchrab turadi,lekin har bir dilxiralikdan so'ng oramizdagi munosabatlardan iliqlik yo'qolib borilishi mohirona tarzda ifodalab berilgan.

Shukur Xolmirzaevning “Notanish odam” hikoyasida ma’naviy va axloqiy masalalar badiiy talqin etilishi hikoyaning asosiy mavzularidan biridir. Ushbu tahlilni kengroq tushunish uchun, hikoyaning turli qatlamlarini batafsil ko‘rib chiqish mumkin. Hikoya, tashqi omil sifatida yomg‘irni va uning ichki, ruhiy holatga ta’sirini ko‘rsatadi. Yomg‘ir, tabiatning kuchini va insonning ichki dardini ifodalovchi belgi sifatida ishlatiladi. Qahramonning yomg‘irda qolishi va o‘zining holatini tasvirlashi, tabiat va insonning o‘zaro aloqasini ko‘rsatadi. Bu aloqada tabiat nafaqat tashqi muhit, balki insonning ichki ruhiy dunyosini shakllantiruvchi omilga aylanadi. Shunday qilib, yomg‘ir nafaqat badiiy element, balki insonning ma’naviy kurashlari, ichki savollariga javob topishga harakat qilishi bilan bog‘liqdir. Tabiat bilan uzviy bog‘lanish, hikoyadagi axloqiy masalalar orqali taqdim etiladi. Hikoyadagi notanish odamning qahramon bilan o‘zaro

munosabatlari, ma’naviy o‘sish va o‘zgarishning ramzi sifatida qaraladi. Notanish odam o‘zining hayotiy tajribalarini qahramon bilan bo‘lishib, unga hayotning chuqurroq ma’nolari haqida fikrlar bildiradi. Notanish odamning “yomg‘irning yog‘ishida ko‘ngilga yoqadigan bir dilgirlik bo‘ladi” degan so‘zlari, ma’naviy o‘zgarishning badiiy talqinidir. U, tashqi hodisalar (yomg‘ir, tabiat) orqali ichki ruhiy holatlar va hayotiy tajribalar haqida o‘ylashga undaydi. Boshqacha aytganda, inson tabiat bilan bo‘lgan aloqasi orqali o‘zining ichki dunyosini anglaydi va ma’naviy o‘sishga erishadi. Hikoyada ikki notanish odam o‘rtasida sodir bo‘ladigan o‘zaro yordam va axloqiy masalalar markaziy o‘rin tutadi. Notanish odamning qahramonga yordam taklif qilishi, odamlarning bir-biriga yordam berish zarurligini ta’kidlaydi. Ushbu harakatlar insoniylik va o‘zaro hurmatning badiiy ifodasi sifatida ishlatilgan. Shunday qilib, hikoya insonlarning bir-birlariga bo‘lgan mehr-muhabbat, yordam va o‘zaro hurmatni ko‘rsatadi. Bu axloqiy qarashlar, qahramon va notanish odamning muloqotida o‘z aksini topadi.Hikoyada qahramonning ichki kurashi, o‘zini anglash jarayoni ham juda muhimdir. Yomg‘irni ko‘rib, qahramonning ongida bir necha savollar paydo bo‘ladi, lekin notanish odamning aytgan so‘zlari orqali u ichki kurashini yengadi. Bu jarayon, insonning ma’naviy o‘sishini anglatadi. Boshqa bir tomondan, notanish odamning o‘z tajribalarini qahramonga bo‘lishishi, boshqalarga yordam berish orqali ichki tinchlik va ma’naviy yuksalishga erishishi ko‘rsatiladi. Hikoyada yaxshi va yomon o‘rtasidagi chegaraning noaniqligi ham aks etadi. Notanish odamning "Siz-u bizga o‘xshagan biror yo‘lovchi bu kamarga kirib qolgudek bo‘lsa, sovuqqa qunishib o‘tirmasdan, tayyor o‘tinni yoqib isinadi" degan so‘zlari orqali, u yaxshi va yomonni, axloqiy to‘g‘rini va noto‘g‘rini anglashdagi farqni ko‘rsatadi. Insonlar o‘zining ichki dunyosini va tabiatni to‘g‘ri anglash orqali bu farqni his etadi va shunga qarab harakat qiladi. Shukur Xolmirzaev o‘z hikoyalarida badiiy uslubni mukammal tarzda ishlatgan. Hikoyaning atmosfera va tafsilotlari, badiiy elementlari, tashqi hodisalar orqali ichki dunyolarni talqin qilishiga yordam beradi. Tabiatning o‘zgarishlari (yomg‘irning yog‘ishi, quyosh chiqishi) va ularning qahramonlarning ichki holatiga ta’siri hikoyaning ma’naviy mazmunini yoritadi.

Shuningdek, nafaqat tashqi hodisalar, balki odamlardagi o‘zgarishlar ham badiiy tarzda ifodalangan.

Hikoya nafaqat oddiy bir voqea, balki undagi qahramonlarning ruhiy holati va axloqiy tanlovlarining teran badiiy ifodasidir. Insonlar o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlar, tabiat va jamiyat bilan bo‘lgan aloqalar, har bir voqea va harakatning ma’naviy asosi – bularning barchasi hikoyaning asosiy badiiy mavzusini tashkil etadi. Shukur Xolmirzaevning “Notanish odam” hikoyasida ma’naviy va axloqiy masalalar badiiy talqin etilgan. Tabiat va inson o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlar, axloqiy tanlovlar, o‘zaro yordam va o‘zini anglash jarayonlari hikoyaning markaziy mavzularidir. Hikoya, tashqi hodisalar orqali ichki dunyoni, ma’naviy kurashlarni va axloqiy qarorlarni tasvirlash orqali insonning ruhiy va axloqiy o‘sishini, shuningdek, jamiyat va tabiat bilan aloqalarini chuqur aks ettiradi.

Shukur Xolmirzaevning hikoyalarida ma’naviy va axloqiy masalalar badiiy talqini muhim o‘rin tutadi. "Notanish odam" hikoyasi misolida, yozuvchi insonning ichki kurashlari, tabiat bilan aloqasi, o‘zaro yordam va axloqiy tanlovlarni chuqur ifodalaydi. Hikoyaning markazida ikki notanish odamning o‘zaro muloqoti, tabiat hodisalari orqali yuzaga kelgan ruhiy holatlar va ma’naviy o‘sish jarayoni tasvirlanadi. Yomg‘ir va quyosh kabi tashqi omillar, qahramonlarning ichki dunyosini aks ettirib, ularning hayotiy tajribalari va axloqiy qarashlarini ifodalaydi.

Xolmirzaev hikoyalarida yaxshi va yomonning noaniq chegaralari, insonning o‘zini anglash jarayoni, va tabiat bilan bo‘lgan aloqaning axloqiy ahamiyati ko‘rsatiladi. Ushbu masalalar yozuvchining asarlarini faqat badiiy voqea sifatida emas, balki chuqur ma’naviy-axloqiy xabarlarni o‘zida mujassam etgan asarlarga aylantiradi. Xolmirzaev o‘z hikoyalarida insonning ruhiy holatini va axloqiy qarorlarini tabiat bilan uyg‘unlashtirgan holda, har bir voqea va harakatning ma’naviy mohiyatini ko‘rsatadi. Shunday qilib, uning asarlari nafaqat o‘qishni, balki o‘ylashni va ichki anglashni talab qiladigan asarlardir.

Adib asarlarini o’qir ekansiz,milliylik,o’ziga xoslik bilan bir qatorda insonlarga xos bo’lgan turli holatlar davr va shaxs muammolariga duch kelasiz va

haqiqiy o’zligimizni anglagan holda insoniylik,ezgulik yo’llari bilan barcha qiyinchiliklarni bartaraf etish mumkinligini sezasiz. Bundan shunday xulosa kelib chiqadiki,Shukur Xolmirzayev o’zi hayotni chuqur anglagan,insoniyat ruhiyatidagi ichki kechinmalarni seza oladigan yozuvchidir.Bundan tashqari o’zbek xalqiga o’ziga xos odamiylik, mehmondo’stlik, ochiqko’ngillik, xalqparvarlik, milliy qadriyatlarni anglash kabi g’oyalar asarlaring asosini tashkil qiladi.Shunday jihatlari bilan u betakror uslubda o’zbek hikoyachiligida mustahkam cho’qqi yarata oldi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yhati:

1. Xolmirzayev Sh.(2003) Hikoyalar
2.Tavaldieva G.Shukur Xolmirzayevning ijodiy yo’li.49
3.www.google.com

МАМЛАКАТИМИЗДА ЭРКИН ИҚТИСОДИЙ ЗОНАЛАРНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ХУСУСИЯТЛАРИ

Шерзод Солижонович Махсудов

Фарғона давлат университети

Аннотация. *Мазкур мақолада эркин иқтисодий зона (ЭИЗ)ларни ташкил этиш ва ривожлантириш, ЭИЗ ташкил этишда иқтисодий ислоҳотларн янада чуқурлаштириш, мамлакатда эркин иқтисодий зоналарни ташкил этишда ишчи кучининг тўлиқ бандлигини таъминлаш каби мақсадларга эришиш, маҳсулот экспорт қилинадиган тармоқларни иқтисодий зоналарда ташкил этишнинг назарий жиҳатлари ёритилиб берилган.*

Калит сўзлар: *эркин иқтисодий зоналар, инвестициялар, инфратузилмалар, ташқи иқтисодий алоқалар, минтақавий сиёсат, депрессия, экспорт салоҳият, модернизация қилиш, халқаро иқтисодий зоналар.*

Аннотация. *В данной статье рассмотрены теоретические аспекты создания и развития свободных экономических зон (СЭЗ), углубление экономических реформ в организации свободных экономических зон, полная занятость рабочей силы при создании свободных экономических зон в стране, организация экспортных отраслей в экономических зонах.*

Ключевые слова: *свободные экономические зоны, инвестиции, инфраструктура, внешнеэкономические связи, региональная политика, депрессия, экспортный потенциал, модернизация, международные экономические зоны.*

Annotation. *This article discusses the theoretical aspects of the creation and development of free economic zones (FEZ), the deepening of economic reforms in the organization of free economic zones, the full employment of the labor force in the creation of free economic zones in the country, the organization*

of export industries in economic zones.

Key words: *free economic zones, investments, infrastructure, foreign economic relations, regional policy, depression, export potential, modernization, international economic zones.*

Кириш.

Хозирги кунда жаҳон иқтисодиётининг ривожланиши даражасини тезлашуви мамлакатларни иқтисодиётни ривожлантиришда янги ислохатлар амалга ошришни тақозо қилмоқда. Чунки ривожланиш даражаси тезлашган сари мамлакатлар бу тезлашувчанликка мослашиб олишлари, уларни асосий вазифаларида бири бўлиб қолмоқда. 20 асрнинг иккинчи яримига келиб, эркин иқтисодий зоналарни ташкил этилиши халқаро иқтисодиётда мухим ўрин тутди. Эркин иқтисодий зоналарни ташкил этилиши жахон иқтисодиётида савдо айланмасини, инвеститция, иқтисодий жараёнларнинг интеграциясини ривожланишига олиб келди. 1973 йилда Киото конвенцияси қабул қилиниши кўпгина мамлакатларда Эркин иқтисодий зоналарни ривожланишига сабаб бўлди. Хар бир мамлакат маълум бир ижтимоий даражага эга иқтисодий ва стратегик миллий иқтисодий режаларни амалга ошириш мақсадида Эркин иқтисодий зоналарни ташкил этади.

ЭИЗ муассислар томонидан амалга ошириш имконияти сифатида қаралади. ЭИЗ хорижий капитални жалб этиш, иқтисодий диверсификация қилиш, мамлакат саноатини инновацион ривожлантириш йўлига ўтказиш, устувор тармоқларни қўллаб-қувватлаш ва умуман иқтисодиётни модернизация қилиш воситаларидан биридир. Дунёда иқтисодий ривожланиш мултипликатори ҳисобланган шакли, мақсади, ташқи иқтисодий очиқлик даражаси ва ЭИЗ худудлари хажми билан фарқланади.

АҚШ, Буюк Британия, Франция каби саноати ривжланган мамлакатлар ЭИЗларни кўпинча ташқи иқтисодий алоқалар, минтақавий сиёсатни амалга ошириш, депрессия шароитида кичик ва ўрта бизнесни фаоллаштиришга қаратилган ҳудудлар ва минтақалараро фарқлашни

мослаштириш учун ташкил этади.

Ривожланаётган мамлакатлар ЭИЗлар жалб қилиш учун яратилган хорижий капитал, технология, саноатни янгилаш, ишчи кучини иш билан таъминлаш мақсадида барпо этади.

Адабиётлар таҳлили ва методогияси.

ЭИЗларнинг мазмуни ва моҳияти, уларни ташкил этиш, бу борада хорижий тажрибалар асосида илмий тадқиқотлар олиб боришда бир қатор олимлар фаол иштирок этишган.

Жумладан, иқтисодчи олимлардан T.Farole ва F.Dobrogonov мазкур ҳудудларнинг амалий жиҳатини таъкидлаб, “Мазкур тузилмалар ривожланаётган давлатлар учун қўшимча истеъмол бозорларини эгаллаш имкониятини яратиб беради ҳамда давлатларнинг экспорт салоҳиятини юксалтиради. Айни бир вақтда ушбу иқтисодий тузилмалар минтақавий иқтисодий интеграция жараёнларини кучайтириш воситаси сифатида ҳам хизмат қилади, дея таъкидлайди.[1]

Жанубий Кореялик олим Кимнинг изланишларига кўра, “Эркин иқтисодий зоналар- бу хорижий давлатлар, корхона ва фирмалар учун махсус ташкил этилган ҳудудлар бўлиб, бу ерда уларнинг корхоналари ва ишчи ходимлари ҳукумат томонидан берилган имтиёзлар туфайли ўз навбатида мавжуд қонун-қоидаларга бўйсунган ҳолда даромад олиш мумкин бўлган зоналардир. Давлат эркин иқтисодий зоналарни яратишдан мақсад бундай зоналарда бошқа ерларга қараганда кўпроқ иқтисодий шаффоф муҳит мавжудлиги ва бу орқали инвестция оқимини ва рақобатбардош саноат ҳамда савдо-сотиқ хусусиятларини шакллантиришни ўз олдига мақсад қилиб қўяди”.[2]

Баъзи тадқиқотчилар, замонавий интеграцион жараёнларни ҳисобга олган ҳолда, ЭИЗларга алоҳида таъриф бермайди. Хусусан, В.И.Баронов ва Г.М.Костюниналарнинг тадқиқот ишларида кўрамиз. Уларнинг ишларида ЭИЗлар жойлашган аниқ минтақа ёки давлатдаги ЭИЗларнинг ҳуқуқий

мақоми, улардаги иқтисодий ҳолат таҳлил этилади.[3]

Мамлакатимизнинг етук иқтисодчи олимлари томонидан ЭИЗлардаги имтиёзли тартиб ва маъмурий бошқарув соҳасига кўпроқ эътибор қаратилган ҳолда турлича ёндашилади. Шу сабабли, А.В.Вахабов, Ш.Х.Хажибакиев, Н.Г.Муминовларнинг фикрича, Эркин иктисодий зоналар – шундай географик ҳудудки, унда мамлакатда қабул қилинган хўжалик фаолияти тартибига қараганда имтиёзли солиқ тўлаш тартиби жорий этилади. Бошқача сўз билан айтганда, ушбу ҳудудда давлатнинг иқтисодий жараёнларга аралашуви камайтирилади ва бу миллий иқтисодий маконнинг бир қисми бўлиб, мамлакатнинг бошқа ҳудудларида қўлланилмайдиган маълум имтиёзлар тизими жорий этилади. [4]

Таҳлил ва натижалар.

Хозирги вақтда турли мамлакатда эркин иқтисодий зоналарни ташкил этиш бевосита иқтисодий зонада ҳам, ундан ташқарида ҳам ишчи кучининг тўлиқ бандлигини таъминлаш каби мақсадларга эришишни назарда тутади. Эркин иқтисодий зоналарни ташкил этаётган кўплаб давлатлар иқтисодий жиҳатдан ривожланиши паст бўлган ҳудудларни ривожлантириш, технологияларни модернизация қилиш, ноу-хауларни ўзлаштириш, ўз мутахасислари ва ишчиларни янги меҳнат усулларига ўргатиш, шунингдек, ўз ҳиссани қўшишига ишонади. Экспорт маҳсулотларини ишлаб чиқариш учун махаллий хом ашёлардан фойдаланади.

Миллий иқтисодиётни ислоҳ қилиш борасида ташқи савдо, солиқ ва молия сиёсатини либераллаштириш, тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш ва хусусий мулк дахлсизлигини кафолатлаш, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини чуқур қайта ишлашни ташкил этиш ҳамда ҳудудларни жадал ривожлантиришни таъминлаш бўйича таъсирчан чоралар кўрилди. Миллий иқтисодиётни ривожлантиришда Эркин иқтисодий зоналарни ташкил этиш ва уни бошқариш мухим тадбирлардан бири бўлиб ҳисобланади.

Ўзбекистон эркин иқтисодий зоналарни бошқариш органлари

Маъмурий кенгаш ва эркин иқтисодий зоналарнинг дирекцияси ҳисобланади.

Маъмурий кенгашнинг бошқариш функциясига эркин иқтисодий зоналарни бошқаришга оид аниқ вазифаларни ҳал этишга қаратилган бир турдаги ишлар ишлар мажмуи тушунилади. Бунда, маъмурий кенгаш эркин иқтисодий зоналарни фаолиятини маъмурий жиҳатдан бошқариш, мувофиқлаштириш ва давлат йўли билан тартибга солиш, шунингдек, алоҳида ҳуқуқий тартибга риоя этилишини назорат қилиш, инвестиция лойиҳаларини танлаш ҳамда уларни эркин иқтисодий зоналар ҳудудида амалга ошириш учун жойлаштириш бўйича қарор қабул қилиш, эркин иқтисодий зоналарни самарали фаолиятини ташкил этиш, дирекцияларини шакллантириш бўйича комплекс чора-тадбирларни амалга ошириш, ЭИЗ ривожлантиришнинг ўрта муддатли ва узоқ муддатли дастурларини ишлаб чиқиш вазифаларини амалга оширади. Эркин иқтисодий зонанинг чегаралари Ўзбекистон Республикасининг маъмурий-ҳудудий бирлиги (туман, шаҳар, шаҳардаги туман) чегарасига тўғри келган тақдирда, Маъмурий кенгаш раисининг вазифаларини ижро этиш тегишли ҳоким зиммасига юкланади.

Эркин иқтисодий зона дирекцияси давлат унитар корхонаси тезкор бошқарув учун ўзига берилган давлат мулки бўлган мулк базасида давлат унитар корхонаси шаклида ташкил этилган тижорат ташкилоти ҳисобланади, у ўзига бириктилган мулкка нисбатан, қонунда белгиланган доирада, ўз фаолияти мақсадларига, мулкдор (ёки унинг топшириғи билан- у томонидан масъул этиб тайинланган давлат органи-муассис) топшириқларига мувофиқ эгалик қилиш, фойдаланиш ва тасарруф этиш ҳуқуқини амалга оширади.

Маъмурий кенгаш ваколатлари

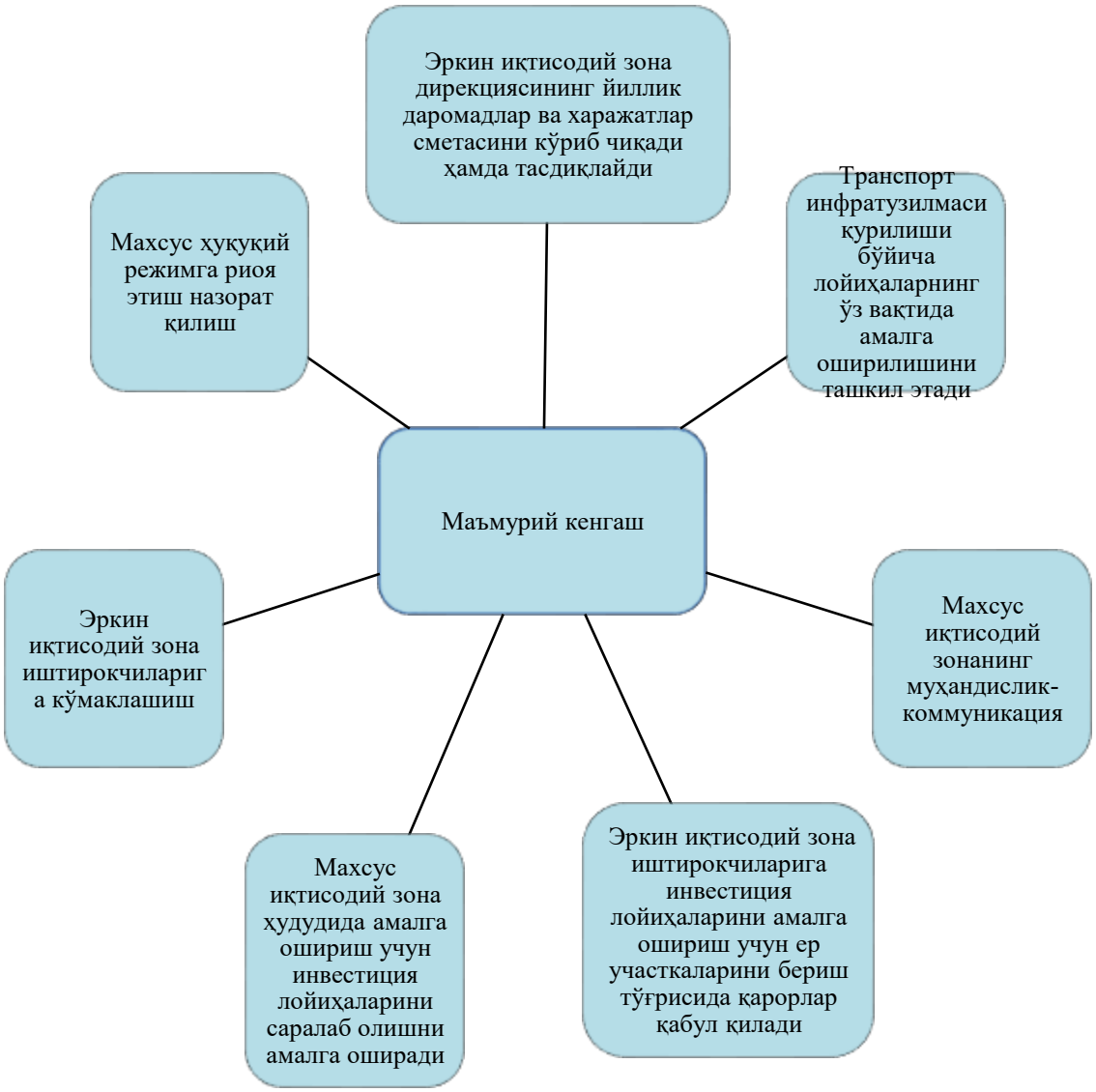

Мамлакат эркин иқтисодий зоналарни ташкил этиш мақсади.

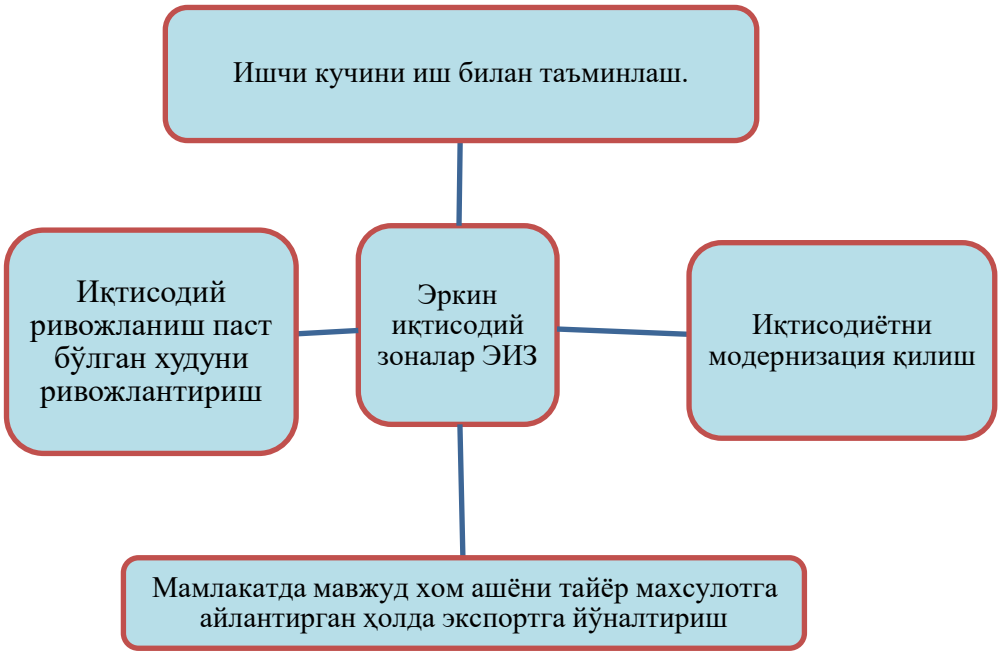

Муаллиф томонидан тадқиқотлари натижасида тузилган.

Ўзбекистонда миллий иқтисодиётини жадаллаштиришга муҳим ҳисса қўшувчи эркин иқтисодий зоналарни барпо этиш ва уларни ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев 2017 йил 12 январ куни 4 та эркин иқтисодий зоналар ташкил этиш тўғрисидаги фармони имзоланди. Самарқад вилоятининг Ургут туманида, Бухоро вилоятининг Ғиждувон туманида, Фарғона вилоятининг Қўқон шаҳрида ва Хоразм вилоятининг Хазорасп туманида, 2019 йил 13 сентябрда “Чироқчи” эркин иқтисодий зона, 2019 йил 11 ноябрда “Нукус” эркин иқтисодий зона, 2021 йил 22 февралда “Қорақалопқ-агро” эркин иқтисодий зонасилар ташкил қилинди.

Мамлакатимизда мавжуд саноатга ихтисослашган Эркин иқтисодий зоналар (ЭИЗ) худудларда жойлашга майдони, улрада амалга оширилган лойиҳалар сони, уларни умумий қиймати, яратилган иш ўрни ва ишлаб чиқариш хажми тўғрисида (1 жавдал)

Мамлакатда саноатга ихтисослашган эркин иқтисодий зоналар бўйича умумий маълумот.

№	ЭИЗ номи	Майдони	Лойиҳа сони	Умумий қиймати млрд.сўм	Иш ўрни	2023 йил якунлари бўйича и/ч хажми млрд.сўм
1	Навоий ЭИЗ	644.1	65	341.9	4225	3580
2	Ангрен ЭИЗ	4125	75	789.4	2347	5376.4
3	Жиззах ЭИЗ	574.8	23	204.3	3673	21.95.8
4	Ургут ЭИЗ	1262	56	281.6	3884	1750.0
5	Ғиждивон ЭИЗ	267.5	29	106.2	1786	540.8

6	Қўқон ЭИЗ	709.3	49	147.9	4222	1753.1
7	Хозарапс ЭИЗ	550.4	15	49.6	1083	708.0
8	Нукус ЭИЗ	255.3	3	16.2	436	79.0
9	Сирдарё ЭИЗ	684.4	25	119.5	3230	1405.5
10	Чироқчи ЭИЗ	60	-	-	-	-
11	Наманган ЭИЗ	618.4	2	25	973	233.5
12	Термиз ЭИЗ	54	21	64.5	2955	8.6
	Жами 12 саноат ЭИЗ	9751.2	363	2146.1	28814	17630.7

Муалиф томонидан тадқиқотлари натижасида тузилган жадвал

Мамлакатимиз миллий иқтисодиётини ривожлантиришда Эркин иқтисодий зоналарни (ЭИЗ) ларнинг ўрни кейинги даврларни ортиб бормоқда. Жадвалдан кўриниб турибдики, мамлакатимиздан саноатга иқтисослашган эркин иқтисодий зоналарнинг майдони 9751.2 га, амалга оширилган лойиҳалар 363 та, умумий қиймати 2146.1млн. доллар, иш ўринлар сони 28814 та, ишлаб чиқарилган махсулолар 17630.7 млн доллар ташкил этган.

Хулоса.

Юқоридагилар келиб чиққан, қуйидагича хулоса ва таклифлар қилиш мумкин:

-Мамлакатимизда ишлаб чиқариш воситаларини ишлаб чиқаришга йўналтиришлган эркин иқтисодий зоналарни ташкил этиш;

-Эркин иқтисодий зоналар мамлакат учун янги бўлган бозор талаблари асосида ташкил этиш;

-Марказий Осиё мамлакат халқаро иқтисодий зоналари ташкил этиш;

-Эркин иқтисодий зоналарда жаҳон стардантларига жавоб берадиган банк

хизмати, суғурта хизматлари бошқа хизматларни ташкил этиш;

-Эркин иқтисодий зоналарда фаолият юритаётган тадбиркорлик соҳаларини бирлаштириш;

-Эркин иқтисодий зоналарни ташкил этишда “Яшил иқтисодиёт” тамоилларни ҳисобга олиш;

ЭИЗларнинг илғор хориж тажрибасига таянган ҳолда мамлакатимиз иқтисодий салоҳиятидан келиб чиқиб, иқтисодиётининг рақобатбардошлигини ошириш, илмий ва амалий асосланган бошқарув тизимини такомиллаштирган, эркин иқтисодий зонада фаолият юритаётган инвесторларни ҳуқуқларини ҳисобга олиб, артоф-мухитни зарар етказмаган холда ташкил этиш мақсадга мувофиқ бўлар эди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.

1. Dobrogonov F., Farole T. An economic integration zone for the East African community: exploiting regional potential and addressing commitment challenges. World bank policy research working paper 5967. Washington, DC: World Bank.
2. Ким Ю. (2009) The study on issues related between limits of land development and total control restriction system in the actual conditions within capital region, Seoul National University of Technology, 8-75
3. Баронов В.И., Костюнина Г.М. Свободные экономические и офшорные зоны (экономико-правовые вопросы зарубежной и российской практики): Учебное пособие / - Москва :Магистр, НИЦ ИНФРА-М, 2016. - 560 с.
4. Вахабов А.В., Хажибакиев Ш.Х., Муминов Н.Г. Хорижий инвестициялар. Ўқув қўлланма. –Т.: Молия, 2010. 180-бет
5. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев 2017 йил 12 январ ПФ-4931.

ROSMARINUS OFFICINALIS VA UNING FOYDALI XUSUSIYATLARI.

T.E.Usmanova

M.Anvarova

M.Yuldasheva

Annotatsiya*: Rosmarinus officinalis (rozmarin) – o‘simliklar dunyosida keng tarqalgan, ozuqaviy va tibbiy ahamiyatga ega bo‘lgan, har doim yashil va xilma-xil foydali xususiyatlarga ega o‘simlikdir. Ushbu o‘simlikning asosiy xususiyatlari tarkibidagi efir moylari, antioksidantlar va boshqa faol birikmalar bilan bog‘liq. Shu bilan birga zamonaviy tibbiyotda ushbu o‘simlikda hazm tizimining faoliyatini yaxshilashda, xotirani kuchaytirishda, stressni kamaytirishda va umumiy salomatlikni yaxshilashda samarali foydalanilmoqda.*

Kalit so‘zlar: *Rosmarinus officinalis, mikro va makro elementlar, vitaminlar, antioksidant, alkaloidlar.*

Rozmarin (Rosmarinus) — labguldoshlar oilasiga mansub o‘simliklar turkumi bo‘lib, efir moyli ekin xisoblaniladi. O‘rta dengiz havzasida o‘simlikning 1—3 turi o‘sadi. Ushbu o‘simlik doim yashil buta. Bo‘yi 1,5–2 m cha. Bargi va to‘pgulidan efir moyi olinadigan dorivor Rosmarinus officinalis asosan, Yevropa mamlakatlarida, shuningdek, Qrim va Kavkazda o‘stiriladi. Qalamchasidan, kamdankam urug‘idan ko‘paytiriladi. 2—3 yillik ko‘chatlari ekiladi. Ekilgandan keyin 2—3yildan boshlab bargi va to‘pguli yig‘ib olinadi. U issiq va quyoshli mintaqalarda yaxshi o‘sadi. Bargi va to‘pguli tarkibida parfyumeriya va tibbiyotda ishlatiladigan 1,5 — 2,5% (quruq moddaga nisbatan) efir moyi, 0,5% gacha rozmaritsin va boshqa alkaloidlar, ursol va rozmarin kislotalari bor. Oziq-ovqat sanoatida Rosmarinus officinalis asosan, turli taomlarga xushbo‘y hid va ta’m berish uchun ishlatiladi. Ushbu o‘simlikdan asrlar davomida an’anaviy tibbiyotda turli kasalliklarni davolash uchun ishlatilgan. Rosmarinus officinalis qadim zamonlarda dorivor vosita sifatida foydalanishgan. Uning foydali xususiyatlari to‘g‘risida har bir xalqda turlicha qarashlar bo‘lgan: rimliklar uni xotirani

yaxshilaydi deb hisoblashsa, greklar uning yordamida yaralarni davolashgan, xitoyliklar esa uning yordamida bosh og‘rig‘idan xalos bo‘lganlar. Hozirgi zamon olimlari esa rozmarinni o‘rganib quyidagi xusisytalarini aniqlashgan u o‘zida juda ko‘p miqdordagi efir moylarini, A va C guruh vitaminlarini, organizm uchun kerakli bo‘lgan ko‘plab mikro va makroelementlarni kaliy, kalsiy va natriyni saqlaydi. Rosmarinusnning quyidagi xususiyatlari ilmiy izlanishlar natijasida aniqlangan: u bosh, qorin va muskullar og‘rig‘ida yordam beradi; revmatizm, radikulit va fibromialgiyada yordam beradi; qon bosimi oshishini oldini oladi; mikrob va zamburug’larga qarshi kurashadi; antioksidant vositasini bajarib, miyadagi qarilik belgilari paydo bo‘lishini sustlashtiradi.

Xulosa qilib aytganda **Rosmarinus officinalis** - bu nafaqat go‘zal o‘simlik, balki organizm uchun zaruriy ko‘plab foydali xususiyatlarga ega, tabiiy davolovchi moddalarga boy bo‘lgan o‘simlikdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.

1.O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi. 2000 yil.

2. Usmanova T.E., Usmonov S.X., Ferg‘ona shahrida “Yashil makon” umummilliy loyihasini amalga oshirilishida manzarali o‘simliklardan samarali foydalanish. 2023/7-son. NamDU. Ilmiy xabarlar. 232-b.

3. Qayimov A.Q. Berdiyev E.T., Hamroyev H.F., Turdiyev S.A. Dendrologia - Toshkent, -«Fan va texnologiyalar», 2015.

4. C. M. S. Z. Verma et al. (2015). “The potential of Rosemary (Rosmarinus officinalis) as a natural food preservative.” Journal of Food Science.

5. Mamatqulova S.A., Usmanova T.,E., Asqarov I. R. Determination of the amount of flavonoids in paulownia and rosmarinus plant leavers. /20243-son. FarDU. Ilmiy xabarlar. 39-41b

QISHLOQ XO‘JALIGI EKINLARINI JADAL YETISHTIRISH, URUG‘CHILIK VA KO‘CHATCHILIKNI TAKOMILLASHTIRISHDA RESURSTEJMKOR TEXNOLOGIYALARNI QO‘LLASH SAMARADORLIGI

G.M.Maxsudova

X.Muxtorjonova

Z.Muxammadova

Annotatsiya:*Mazkur maqolada qishloq xo‘jaligi ekinlarini jadal yetishtirish, urug‘chilik va ko‘chatchilik jarayonlarida resurstejamkor texnologiyalarni qo‘llash samaradorligi tahlil qilinadi. Resurstejamkor texnologiyalar tuproq unumdorligini oshirish, suv va energiya sarfini kamaytirish, shuningdek, yuqori hosildorlikka erishishda muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, maqolada zamonaviy agrotexnologiyalar, tomchilatib sug‘orish, biotexnologik usullar va innovatsion yondashuvlarning iqtisodiy hamda ekologik foydalari yoritilgan.*

Kalit so’zlar: *Qishloq xo‘jaligi, resurstejamkor texnologiyalar, urug‘chilik, ko‘chatchilik, hosildorlik, tuproq unumdorligi, tomchilatib sug‘orish, biotexnologiya, agroinnovatsiya, ekologik samaradorlik.*

Annotation:*This article analyzes the effectiveness of the application of resource-saving technologies in the intensive cultivation of agricultural crops, seeding and seedling processes. Resource-saving technologies play an important role in increasing soil fertility, reducing water and energy consumption, as well as achieving high yields. The article also highlights the economic and environmental benefits of modern agrotechnologies, drip irrigation, biotechnological methods and innovative approaches.*

Key words: *Agriculture, resource-saving technologies, seeding, seedling, productivity, soil fertility, drip irrigation, biotechnology, agroinnovation, environmental efficiency.*

KIRISH

Ixtisoslashuv deganda korxona faoliyatining ma’lum turdagi mahsulot ishlab chiqarishga yo‘naltirilishi tushuniladi. Bu jarayonda yetishtirilayotgan mahsulotlar tarkibida ushbu mahsulotning ulushi ustunlik qiladi. Na faqat alohida qishloq xo‘jaligi korxonalari, balki butun hudud, viloyat yoki iqtisodiy zona ham muayyan mahsulot ishlab chiqarishga ixtisoslashishi mumkin.

Qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini yetishtirishda mehnat taqsimoti ikki asosiy yo‘nalishda amalga oshiriladi:

Hududiy ixtisoslashuv – qishloq xo‘jaligi zonalari yoki ma’muriy-hududiy bo‘linmalar darajasida mahsulot yetishtirish bo‘yicha mehnat taqsimoti.

Korxonalararo ixtisoslashuv – fermer va shirkat xo‘jaliklari o‘rtasida qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarish bo‘yicha mehnat taqsimoti.

Shuningdek, ichki xo‘jalik ixtisoslashuvi deb korxona tarkibidagi ishlab chiqarish bo‘linmalari o‘rtasida mehnat taqsimotiga aytiladi. Bunda qishloq xo‘jaligi mahsulotlari ishlab chiqarishning umumiy hajmi oshiriladi. Tarmoq ichidagi ixtisoslashuv esa korxonalar yoki ularning bo‘linmalari o‘rtasida ma’lum texnologik jarayonning bir qismini bajarishga yo‘naltirilgan mehnat taqsimotini anglatadi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Ixtisoslashuvga ta’sir qiluvchi muhim omillar qatoriga tabiiy-iqlim sharoiti va geografik joylashuv kiradi. Masalan, cho‘l hududlarida suv talab qilmaydigan sohalar rivojlantirilsa, tog‘ yonbag‘rida joylashgan xo‘jaliklar bog‘dorchilikka moslashadi. Shuningdek, infratuzilmaning rivojlanganligi, davlatning agrar siyosati, an’anaviy tajribalar va aholi bilim-malakasi ham muhim rol o‘ynaydi.

Misol uchun, Qashqadaryo viloyatining Kitob tumanidagi Varganza qishlog‘i hamda Farg‘ona viloyatining Quva tumani aholisi anor yetishtirish bo‘yicha boy tajribaga ega. Mustaqillik yillarida paxta va g‘alla strategik mahsulotlar sifatida belgilanganligi sababli, ushbu ekinlarni yetishtirishga ixtisoslashgan xo‘jaliklar soni oshgan.

Qishloq xo‘jaligida tarmoqlar va ularning ixtisoslashuvi

Qishloq xo‘jaligida ishlab chiqarish jarayonlari texnologik vositalar, mahsulot yetishtirish usullari va mehnatni tashkil etish tamoyillariga ko‘ra bir-biridan farq qiladi. Shu sababli, qishloq xo‘jaligida turli tarmoqlar mavjud bo‘lib, ular quyidagicha tasniflanadi:

Asosiy tarmoq – xo‘jalikning eng muhim mahsulotlarini yetishtiruvchi yo‘nalish.

Yordamchi tarmoq – asosiy tarmoqni qo‘llab-quvvatlovchi hamda yer, suv va mehnat resurslaridan samarali foydalanishni ta’minlovchi yo‘nalish.

Xizmat ko‘rsatuvchi tarmoq – qurilish, tamirlash, texnik xizmat ko‘rsatish kabi jarayonlarni o‘z ichiga oladi.

Qo‘shimcha tarmoq – mahsulotni qayta ishlash, saqlash va boshqa jarayonlarni ta’minlaydi.

Ko‘p tarmoqli xo‘jaliklar – turli xil mahsulotlarni yetishtiruvchi xo‘jaliklar bo‘lib, ularda aniq bir ixtisoslashuv yo‘q. Biroq, vaqt o‘tishi bilan tarmoqlar soni kamayib, ular ixtisoslashgan xo‘jaliklarga aylanishi mumkin.

Ayrim xo‘jaliklarda asosiy tarmoq mahsulotlarini qayta ishlash va saqlash bilan bog‘liq xizmatlar ham keng rivojlangan bo‘lishi mumkin. Bunga meva, sabzavot va uzumni qayta ishlovchi korxonalar misol bo‘la oladi.

Ixtisoslashuv qishloq xo‘jaligi korxonalarining samaradorligini oshirishga yordam beruvchi muhim omildir. U korxonaning tabiiy-iqlim sharoiti, iqtisodiy infratuzilma va davlat siyosati kabi omillar ta’sirida shakllanadi. Ixtisoslashuv darajasi oshgani sari ishlab chiqarish jarayonlarini avtomatlashtirish, yangi texnologiyalarni joriy etish va mahsulot sifati ham yaxshilanadi. Shu bilan birga, xo‘jaliklarning iqtisodiy samaradorligini ta’minlash uchun asosiy, yordamchi va xizmat ko‘rsatuvchi tarmoqlarni muvozanatli rivojlantirish talab etiladi.

Qishloq xo‘jaligi oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlash, iqtisodiy barqarorlik va qishloq taraqqiyotida muhim o‘rin tutadi. Biroq, an'anaviy dehqonchilik usullari ko'pincha suv, energiya va tuproq ozuqa moddalarini o'z ichiga olgan ortiqcha resurslarni iste'mol qilishga olib keladi, bu esa atrof-muhitning buzilishiga va uzoq muddatli hosildorlikning pasayishiga olib kelishi mumkin. Ushbu muammolarni

hal qilish uchun zamonaviy qishloq xo'jaligida ishlab chiqarish xarajatlari va atrof-muhitga ta'sirni minimallashtirish bilan birga ekinlarning o'sishini kuchaytiradigan resurs tejamkor texnologiyalarni tobora ko'proq o'zlashtirmoqda.

Urug‘chilik, ko‘chatchilik va o‘simliklarni yetishtirishda resurs tejovchi texnologiyalar samaradorlik va barqarorlikni oshirish orqali qishloq xo‘jaligi sektorida inqilob qildi. Tomchilatib sug'orish, nozik dehqonchilik va biotexnologiya kabi texnikalar fermerlarga asosiy resurslarni tejash bilan birga hosilni maksimal darajada oshirish imkonini beradi. Bu innovatsiyalar nafaqat yer va suvdan foydalanishni optimallashtirish, balki tuproq unumdorligini, zararkunandalarga chidamliligini va umumiy ekinlar salomatligini ham oshiradi.

Bundan tashqari, qishloq xo‘jaligida raqamli vositalar va avtomatlashtirilgan tizimlarning qo‘llanilishi dehqonchilik amaliyotining aniqligini yanada oshirib, ekinlarni yaxshiroq kuzatish va boshqarish imkonini berdi. Dunyo bo'ylab hukumatlar, ilmiy muassasalar va agrofirmalar oziq-ovqat ishlab chiqarishni ko'paytirish va barqaror dehqonchilik tizimini qo'llab-quvvatlash uchun ushbu texnologiyalarga sarmoya kiritmoqda.

Qishloq xo‘jaligida resurs tejamkor texnologiyalarning joriy etilishi ekinlar hosildorligi, urug‘lik sifati va ko‘chat yetishtirish samaradorligining sezilarli yaxshilanishini ko‘rsatdi. Tomchilatib sug‘orish, nozik dehqonchilik va biotexnologiya kabi zamonaviy texnikalar yuqori mahsuldorlikni saqlab qolgan holda resurslardan foydalanishni optimallashtirish imkoniyatlarini namoyish etdi.

1. Ekinlar hosildorligi va resurslarni optimallashtirishga ta'siri

Resurs tejovchi texnologiyalarning asosiy afzalliklaridan biri suv va ozuqa moddalarini samarali boshqarish orqali hosildorlikni oshirishdir. Masalan, tomchilatib sug‘orish tizimlari an’anaviy sug‘orish usullariga nisbatan hosildorlikni saqlab qolish yoki hatto oshirish bilan birga suv sarfini 50% gacha kamaytirishi isbotlangan.

2. Urug‘chilik va ko‘chatchilikdagi yutuqlar

Urug‘chilik va ko‘chatchilikni takomillashtirishda resurs tejamkor texnologiyalar ham muhim rol o‘ynadi. Nazorat ostidagi qishloq xo'jaligi (CEA),

jumladan issiqxona va gidroponik tizimlar fermerlarga harorat, namlik va ozuqaviy moddalar ta'minotini tartibga solish imkonini beradi, bu esa yuqori o'sish sur'atlarini va sifatli ko'chatlarni ta'minlaydi.

3. Iqtisodiy va ekologik manfaatlar

Iqtisodiy nuqtai nazardan, ushbu texnologiyalardan foydalanish suv va energiya sarfini minimallashtirish orqali operatsion xarajatlarni kamaytirishga yordam berdi. Qishloq xo'jaligining aniq texnikasini tatbiq etuvchi fermerlar ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish va fermer xo'jaligini boshqarish samaradorligini oshirish tufayli yuqori foyda marjalari haqida xabar berishdi.

4. Muammolar va kelajak istiqbollari

Ko'p afzalliklarga qaramay, resurslarni tejaydigan texnologiyalarni keng qo'llash bir qator muammolarga duch keladi. Dastlabki investitsion xarajatlarning yuqoriligi, fermerlarning texnik bilimlari yo‘qligi, qishloq joylarda ilg‘or texnikalardan foydalanish imkoniyati cheklanganligi amalga oshirishga to‘siq bo‘lmoqda.

XULOSA

Ushbu tadqiqot natijalari zamonaviy qishloq xo'jaligida resurs tejamkor texnologiyalarning ahamiyatini ko'rsatadi. Ularning ekin yetishtirish, urug‘chilik va ko‘chatchilikda qo‘llanilishi hosildorlikni oshirish, tannarxni kamaytirish va barqarorlikni oshirishga olib keldi. Muammolar saqlanib qolsa-da, doimiy innovatsiyalar va siyosatni qo'llab-quvvatlash ushbu texnologiyalarni o'zlashtirishni tezlashtirishi mumkin, bu esa yanada mustahkam va resurslardan tejamkor qishloq xo'jaligi sektorini ta'minlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. G‘ulomov S. S., Abdiev A., Jo‘raev A. – "Qishloq xo‘jaligi iqtisodiyoti", Toshkent: O‘zbekiston, 2019.

2. Karimov A. – "Qishloq xo‘jaligi tarmoqlarining rivojlanish asoslari", Toshkent: Fan, 2017.

3. O‘zbekiston Respublikasi Qishloq xo‘jaligi vazirligi – "Qishloq xo‘jaligini modernizatsiyalash va ixtisoslashtirish strategiyasi", rasmiy hujjatlar to‘plami, 2021.

4. Xamidov U., Sharipov B. – "Fermer xo‘jaliklarining samarali yuritish asoslari", Samarqand, 2020.

5. Jahon banki – "O‘zbekiston qishloq xo‘jaligi sektorini rivojlantirish bo‘yicha hisobot", Vashington, 2021.

6. O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi – "Qishloq xo‘jaligi tarmoqlari bo‘yicha statistik ma’lumotlar", Toshkent, 2022.

IQLIM O‘ZGARISHI SHAROITIDA TABIIY RESURSLARDAN OQILONA FOYDALANISHNING EKOLOGIK, ILMIY-INNOVATSION, IQTISODIY VA HUQUQIY ASOSLARI

G.M.Maxsudova

Z.Muxammadova

X.Muxtorjonova

Annotatsiya: *Maqolada iqlim o‘zgarishi sharoitida tabiiy resurslardan oqilona foydalanishning ekologik, ilmiy-innovatsion, iqtisodiy va huquqiy asoslari tahlil qilinadi. Iqlim o‘zgarishining tabiiy resurslarga ta’siri, ekologik muammolar va ularning oldini olish strategiyalari ko‘rib chiqiladi. Ilmiy-innovatsion yondashuvlar orqali resurslardan samarali foydalanish usullari taklif etiladi. Shuningdek, iqtisodiy mexanizmlar va huquqiy me’yorlar asosida barqaror rivojlanish tamoyillari yoritiladi. Tadqiqot natijalari tabiiy resurslardan foydalanishda zamonaviy ekologik texnologiyalarni qo‘llash va barqaror boshqaruv tizimlarini takomillashtirishga qaratilgan tavsiyalarni o‘z ichiga oladi.*

Kalit so’zlar: *Iqlim o‘zgarishi, tabiiy resurslar, ekologik muammolar, ilmiy-innovatsion yondashuv, barqaror rivojlanish, iqtisodiy samaradorlik, huquqiy me’yorlar, ekologik texnologiyalar, tabiiy resurslarni boshqarish, yashil iqtisodiyot.*

Abstract:*The article analyzes the ecological, scientific-innovative, economic and legal foundations of the rational use of natural resources in the conditions of climate change. The impact of climate change on natural resources, environmental problems and strategies for their prevention are considered. Methods for the effective use of resources through scientific-innovative approaches are proposed. The principles of sustainable development based on economic mechanisms and legal norms are also highlighted. The results of the study include recommendations aimed at the application of modern environmental technologies in the use of natural resources and the improvement of sustainable management systems.*

Key words: *Climate change, natural resources, environmental problems, scientific-innovative approach, sustainable development, economic efficiency, legal norms, environmental technologies, natural resource management, green economy.*

KIRISH

Iqlim o‘zgarishi bugungi kunda global ekologik va iqtisodiy muammolardan biri hisoblanadi. Atmosferadagi issiqxona gazlari konsentratsiyasining oshishi, suv va yer resurslarining kamayishi, qurg‘oqchilik, cho‘llanish jarayonlari va ekstremal ob-havo sharoitlari tabiiy resurslardan foydalanish tizimiga jiddiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Ushbu muammolar nafaqat atrof-muhitga, balki qishloq xo‘jaligi, energetika va sanoat kabi asosiy iqtisodiy tarmoqlarga ham salbiy ta’sir qiladi.

Tabiiy resurslardan oqilona foydalanish barqaror rivojlanish tamoyillarini ta’minlashda muhim omil hisoblanadi. Iqlim o‘zgarishi sharoitida resurslarni samarali boshqarish ekologik muvozanatni saqlash, ilmiy-innovatsion texnologiyalarni joriy etish va iqtisodiy barqarorlikni ta’minlashni talab qiladi. Shu sababli, tabiiy resurslardan foydalanishda ekologik xavfsizlikni ta’minlash, ilg‘or ilmiy yondashuvlarni qo‘llash, innovatsion texnologiyalarni rivojlantirish hamda huquqiy me’yorlarni mustahkamlash dolzarb ahamiyat kasb etadi.[1]

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Iqlim o‘zgarishining tabiiy resurslarga ta’siri

Iqlim o‘zgarishi tabiiy resurslar, ayniqsa, suv, yer va o‘rmon ekotizimlariga katta ta’sir ko‘rsatmoqda. Global haroratning ko‘tarilishi natijasida qurg‘oqchilik va cho‘llanish jarayonlari jadallashib, qishloq xo‘jaligi mahsuldorligi pasaymoqda. Suv resurslarining kamayishi esa nafaqat sug‘oriladigan dehqonchilikka, balki sanoat va ichimlik suvi ta’minotiga ham jiddiy ta’sir o‘tkazmoqda. O‘rmonlarning kamayishi esa ekotizim muvozanatini buzib, karbonat angidridning to‘planishiga olib kelmoqda.[2]

Tabiiy resurslardan oqilona foydalanishning ekologik yondashuvi

Tabiiy resurslardan barqaror foydalanish uchun ekologik yondashuv muhim ahamiyat kasb etadi. Bu borada quyidagi choralar dolzarb hisoblanadi:

Ekologik toza texnologiyalarni joriy etish va tabiiy resurslardan foydalanishda chiqindisiz ishlab chiqarish usullarini rivojlantirish;

Sug‘orish texnologiyalarini modernizatsiya qilish va suvni tejovchi usullarni keng qo‘llash;

O‘rmonlarni tiklash va biologik xilma-xillikni saqlab qolish bo‘yicha chora-tadbirlarni amalga oshirish.

Ilmiy-innovatsion texnologiyalar va ularning samaradorligi

Iqlim o‘zgarishi sharoitida ilmiy-innovatsion yondashuvlar tabiiy resurslardan foydalanish samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Bu borada quyidagi texnologiyalar dolzarb sanaladi:[3]

Aqlli qishloq xo‘jaligi – sun’iy intellekt, IoT va dronlar yordamida suv va o‘g‘it sarfini optimallashtirish;

Alternativ energiya manbalari – quyosh, shamol va biogaz texnologiyalarini rivojlantirish orqali energiya iste’molini kamaytirish;

Yashil texnologiyalar – sanoat va qishloq xo‘jaligida chiqindilarni qayta ishlash va ekologik toza mahsulotlar ishlab chiqarish.

Iqtisodiy mexanizmlar va resurslarni samarali boshqarish

Tabiiy resurslardan foydalanish iqtisodiy samaradorlik bilan uyg‘unlashishi lozim. Bu borada quyidagi yondashuvlar taklif etiladi:

"Yashil iqtisodiyot" tamoyillarini joriy etish, ya’ni ekologik zarar yetkazmaydigan iqtisodiy faoliyat turlarini rivojlantirish;

Soliq imtiyozlari va subsidiyalar, ekologik toza texnologiyalarni qo‘llagan korxonalarga rag‘batlantirish;

Tabiiy resurslardan foydalanish bo‘yicha tarif siyosatini optimallashtirish, suv va energiyadan tejamkorlik bilan foydalanishni rag‘batlantirish.

Huquqiy asoslar va davlat siyosati[4]

Tabiiy resurslardan oqilona foydalanish uchun huquqiy mexanizmlar mustahkam bo‘lishi lozim. Bu borada quyidagi choralar amalga oshirilishi kerak:

Iqlim o‘zgarishi va ekologik xavfsizlik bo‘yicha milliy qonunchilikni

mustahkamlash;

Ekologik monitoring tizimini kuchaytirish va atrof-muhitni muhofaza qilish bo‘yicha qat’iy choralar ko‘rish;

Davlat va xususiy sektor hamkorligi asosida ekologik loyihalarni moliyalashtirish.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, iqlim o‘zgarishi sharoitida tabiiy resurslardan oqilona foydalanishning samaradorligini oshirish uchun ekologik, ilmiy-innovatsion, iqtisodiy va huquqiy choralarni bir-biriga uyg‘un holda olib borish zarur. Innovatsion texnologiyalar va barqaror boshqaruv tizimlari tabiiy resurslarni asrash va ularning samarali foydalanishiga xizmat qiladi. Shu bilan birga, davlat siyosati va huquqiy me’yorlarning mustahkamlanishi bu boradagi islohotlarni qo‘llab-quvvatlashda muhim omil hisoblanadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki:

Ekologik yondashuv tabiiy resurslarning degradatsiyasini oldini olish va ulardan uzoq muddatli foydalanish imkoniyatini yaratadi;

Ilmiy-innovatsion texnologiyalar tabiiy resurslardan tejamkorlik bilan foydalanishni ta’minlab, chiqindisiz ishlab chiqarish imkoniyatlarini kengaytiradi;

Iqtisodiy mexanizmlar yashil iqtisodiyot va ekologik toza texnologiyalarni rivojlantirishni rag‘batlantiradi;

Huquqiy asoslar tabiiy resurslarni muhofaza qilish va ulardan oqilona foydalanishning davlat siyosatidagi o‘rnini mustahkamlashga xizmat qiladi.[5]

XULOSA

Iqlim o‘zgarishi sharoitida tabiiy resurslardan oqilona foydalanish dolzarb masala bo‘lib, ekologik, ilmiy-innovatsion, iqtisodiy va huquqiy yondashuvlarni o‘z ichiga olgan kompleks chora-tadbirlarni talab etadi. Tabiiy resurslardan samarali foydalanish nafaqat atrof-muhit barqarorligini ta’minlash, balki iqtisodiy rivojlanish va ekologik xavfsizlikni mustahkamlashga ham xizmat qiladi.

Shu sababli, kelajakda iqlim o‘zgarishi sharoitida tabiiy resurslardan oqilona foydalanish bo‘yicha ilmiy tadqiqotlar va innovatsion texnologiyalarni rivojlantirish, davlat tomonidan ekologik siyosatni yanada takomillashtirish hamda

barqaror iqtisodiy mexanizmlarni joriy etish muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur yondashuvlar iqlim o‘zgarishining salbiy ta’sirlarini kamaytirish va tabiiy resurslarning kelajak avlodlarga yetkazilishiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abdullaev, K. (2021). Iqlim o‘zgarishi va uning qishloq xo‘jaligiga ta’siri. Toshkent: O‘zbekiston Qishloq Xo‘jaligi Akademiyasi.

2. Davlatov, A. & Rahimov, D. (2020). Iqlim o‘zgarishining iqtisodiy va ekologik ta’siri: Masalalar va yechimlar. Ekologiya va tabiatni muhofaza qilish jurnali, 13(4), 45-58.

3. Jalilov, M. (2019). Ekologik barqarorlik va iqlim o‘zgarishiga moslashuvning ilmiy-innovatsion yondashuvlari. Ekologik Innovatsiyalar jurnali, 7(3), 22-34.

4. Mirzaev, A., & Sodikov, F. (2022). Tabiiiy resurslardan oqilona foydalanish: Ekologik va iqtisodiy jihatlar. Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi.

5. Shukurov, A. & Nazarov, S. (2018). Tabiiy resurslarni boshqarish: Yangi innovatsion texnologiyalar va yondashuvlar. Barqaror rivojlanish va ekologiya jurnali, 5(2), 12-25.

KAMQONLIKNING O'ZIGA XOSLIGI.

Ergasheva Yulduzoy Olimovna

Angren Universiteti "Davolash"fakulteti "Umumdavolash ishi"kafedrasi farmako-logiya fani katta o'qituvchisi.

yulduzoy100@gmail.com

Abduhamidov Qudrat Obidjonovich

Angren Universiteti "Davolash ishi"fakulteti "Kasbiy fanlar"kafedrasi o'qituvchisi.

abduhamidovqudrat1994@gmail.com

Ergasheva Farog'at Olimovana

Angren Abu Ali Ibn Sino nomidagi Jamoat Salomatlik texnikumu Mutaxasislik fanlari bo'yicha katta o'qituvchisi.

farogatergasheva6@gmail.com

Dolzarbligi: Zamonaviy tibbiyotda eng dolzarb muammolardan biri - kamqonlik yoki qon tarkibidagi gemoglobin miqdorining pasayishidir. BMT Sog'liqni Saqlash Tashkilotining ma'lumotlariga ko'ra, dunyo aholisining taxminan 24,8% ushbu kasallikka chalinadi. Ularning taxminan 75% i kamqonlikning temir tanqisligi bilan bog'liq holatlardir, bu esa kasallikning eng keng tarqalgan sabablaridan biridir. Temir va boshqa mikroelementlar yetishmovchiligining asosiy sababi esa noto'g'ri va muvozanatsiz ovqatlanish, shuningdek, zaruriy vitamin va minerallarga boy oziq-ovqatlarning yetishmasligidir.Bundan tashqari, kamqonlikni rivojlanishida boshqa omillar ham muhim rol o'ynaydi, masalan, surunkali kasalliklar, qon yo'qotish va qon hosil bo'lish jarayonlaridagi buzilishlar. Zamonaviy fan va tibbiyot bu

kasallikni oldini olish va davolash usullarini faol o‘rganmoqda, ushbu kasallikni bartaraf etish uchun yangi yondashuvlar ishlab chiqilmoqda.Ushbu maqolaorqalikamqonlik kasalligining yuzaga kelish sabablari, uning rivojlanish mexanizmlari va ushbu kasallikni oldini olish hamda davolash usullarini so‘nggi ilmiy tadqiqotlar va adabiyotlar asosida tahlil qilishdan iborat.

Tadqiqotning maqsadi: kamqonlikning kelib chiqish sabablari, klinik belgilari va uning organizmga ta’sirini o‘rganish hamda kasallikning oldini olish va davolash usullarini aniqlashdan iborat. Tadqiqot doirasida kamqonlikning turli shakllari, xavf omillari va ijtimoiy-gigiyenik omillarning kasallik rivojlanishiga ta’siri tahlil qilinadi. Shuningdek, samarali profilaktika choralari va davo usullari bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Tadqiqot natijalari: Tadqiqot natijalariga ko‘ra, kamqonlikning asosiy sabablari orasida temir tanqisligi, B12 vitamini yetishmovchiligi, genetik omillar va surunkali kasalliklar mavjudligi aniqlandi. Tadqiqot davomida kamqonlik bilan og‘rigan bemorlarning aksariyatida charchoq, bosh aylanishi, teri oqarishi, yurak urishining tezlashishi va nafas qisishi kabi belgilar kuzatilgani qayd etildi.Shuningdek, to‘g‘ri ovqatlanish, temirga boy mahsulotlar iste’moli (qizil go‘sht, ko‘katlar, dukkaklilar), zaruriy vitaminlar bilan ta’minlanish va muntazam tibbiy tekshiruvlardan o‘tish kamqonlikning oldini olishda samarali ekanligi tasdiqlandi.Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, erta tashxis va to‘g‘ri davolash usullari bemorlarning ahvolini yaxshilashda muhim ahamiyatga ega. Shu boisdan, profilaktik choralar va sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilish kamqonlikni kamaytirishda muhim rol o‘ynaydi.

Natijalar va munozaralar: Ushbu tadqiqot natijalariga ko‘ra, kamqonlikning eng keng tarqalgan sababi temir tanqisligi bo‘lib, bu asosan noto‘g‘ri ovqatlanish va temirning yomon so‘rilishi bilan bog‘liq ekanligi aniqlandi. Tadqiqot davomida bemorlarning aksariyatida charchoq, bosh aylanishi, teri oqarishi, yurak urishining tezlashishi va nafas qisishi kabi simptomlar kuzatildi. Shuningdek, B12 vitamini va foliy kislotasi

yetishmovchiligi ham kamqonlikning rivojlanishiga sabab bo‘lishi qayd etildi.Kamqonlikning xavfli tomonlari shundaki, u boshqa kasalliklar bilan birga organizmning umumiy salomatligini pasaytirishi va muammolarni kuchaytirishi mumkin. Kamqonlikni aniqlash va davolash muhim, chunki uning belgilari (charchoq, bosh aylanishi, nafas qisqarishi va boshqalar) ko'pincha oddiy holatlar sifatida qabul qilinishi mumkin, ammo ularog'irroq kasalliklar bilan bog‘liq bo‘lishi ehtimoli yuqori. Shuning uchun kamqonlikni erta davolash va uni boshqa kasalliklar bilan bog‘liq ravishda tekshirish judamuhimdir.Shunday ekan quyida kamqonlikning kelib chiqishining asosiy omillariga to‘xtalib o‘tsak.

1.Temir yetishmasligi: Kamqonlikning eng keng tarqalgan turi - temir yetishmovchiligidan kelib chiqadi. Temir gemoglobinning tarkibiy qismi bo‘lib, kislorodning qonga bog‘lanishini ta’minlaydi. Temir yetishmasligi oqibatida gemoglobin ishlab chiqarilishi kamayadi, natijada kamqonlik yuzaga keladi.Temir tanqisligi anemiyasining oldini olish va davolash uchun qonni yo‘qotish ehtimoli bo‘lgan manbalarni o‘z vaqtida aniqlash va bartaraf etish, xomiladorlik va emizish paytida temir yetishmasligini oldini olis, temirga boy oziq-ovqatlarni (masalan, qizil go’sht, loviya, ismaloq) iste’mol qilish, temirni organizmda yaxshi so‘rilishini ta'minlash uchun vitamin C (masalan, apelsin, limon) bilan birga iste‘mol qilish, temir qo'shimchalarini kerakli dozada qabul qilishkerak.

2.Vitaminlar yetishmasligi: Vitamin B12va folat (foliy kislotasi) yetishmovchiligi ham kamqonlikka olib kelishi mumkin. Vitamin B12va folat organizmdagi qizil qon hujayralarining ishlab chiqarilishida muhim rol o‘ynaydi. Bu vitaminlarning yetishmasligi natijasida normoblastlar va eritrotsitlarning o‘sishi buziladi, tilning yallig‘lanishi, nerv tizimining zararlanishi (funikulyar miyeloz) kabi alomatlar kuzatiladi. Bu turdagi anemiyaning oldini olish uchun me’da ichak kasalliklarini o‘z vaqtida aniqlash va davolash, B12 vitaminiga boy oziq-ovqatlar (masalan, go‘sht, baliq, sut mahsulotlari) iste’mol qilish, folatga boy mahsulotlar (masalan,ismaloq,

brokkoli, apelsin) qo‘shish, vitaminlar qo‘shimchalarini shifokor ko‘rsatmasiga asosan qabul qilish.

3.Bolalarda kamqonlik. Bola organizmida temir yetishmasligi natijasida yuzaga keladigan kamqonlik, boshqa kasalliklar uchun xavf tug‘diradi. Chunki anemiya bilan og‘rigan bolalarda boshqa infeksion kasalliklarga chalinish ehtimoli yuqori bo‘ladi. Bolalarda kamqonlikni pediatr yoki qiyin holatlarda gematolog davolaydi. Kamqonlikning sababi bo‘lgan gemoglobin miqdorining pasayishi, miya va boshqa organlarga kislorod yetkazib berishda muammolarga olib keladi.

Bolalarda gemoglobin darajasi quyidagi me’yorlarga mos keladi:

•Yangi tug‘ilgan chaqaloqlarda: 180-240 g/l

•1 oydan 5 yoshgacha: 110-115 g/l

•5 yoshdan 12 yoshgacha: 110-120 g/l

•12 yoshdan 15 yoshgacha: 120-140 g/l

4.Qon yo‘qotilishi: Qon yo‘qotilishi(masalan, jarohatlar, ichidagi qon ketishlar yoki og‘ir menstruatsiyalar) eritrotsitlar sonini kamaytiradi. Bu holat kamqonlikka olib kelishi mumkin.Buni oldini olish choralari qon ketishining sabablari bo'yicha tekshiruvlar va davolash, og'ir menstruatsiyalar yoki qon yo'qotilishini davolash uchun shifokor maslahatlari.

5.Surunkali kasalliklar: Surunkali yallig‘lanish kasalliklari(masalan, revmatoidartrit, yallig‘lanishlar,ichakkasalliklari) kamqonlikni keltirib chiqarishi mumkin. Bu holatlarda odatda qonning eritrotsitlarini ishlab chiqarishni to‘xtatadi va yallig‘lanish jarayonlari qonda gemoglobinning pasayishiga olib keladi.Oldini olishchoralari:Surunkali kasalliklarni davolash va ularni nazorat qilish, yallig‘lanishni kamaytirish uchun kerakli dori-darmonlarni olish.

6.Jigar va buyrak kasalliklari: Jigar va buyraklar organizmda eritropoetin ishlab chiqaradi, bu esa qizil qon hujayralarining ishlab chiqarilishiga yordam beradi. Jigar va buyraklarning normal ishlamasligi bu

jarayonni buzishi mumkin, natijada kamqonlik paydo bo'ladi.Oldini olish choralari:Jigar va buyraklarning salomatligini saqlash uchun to‘g'ri ovqatlanish, muntazam ravishda tibbiy ko'rikdan o‘tish, bu organlar kasalliklarining oldini olish va davolash.

7.Gemoglobin va qon kasalliklari: Kamqonlik ba’zida genetik kasalliklar bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin. Misol uchun, talasemiya yoki sickle hujayra anemiyasi (qizil qon hujayralarining shakli o‘zgarishi) genetik kasalliklar bo‘lib, ular kamqonlikka olib keladi.Oldini olish choralari:Genetik maslahat va testlar orqali oilaviy tarixni o‘rganish, kasallikning avj olishining oldini olish uchun mos davolash usullarini qo‘llash.

8.Yurak kasalliklari: Kamqonlik yurakni to‘liq ishlashini qiyinlashtiradi. Kislorod yetishmasligi natijasida yurak ko‘proq ishlashga majbur bo‘ladi, bu esa yurak yetishmovchiligi va boshqa yurak muammolarini keltirib chiqarishi mumkin.

9.Onkologik kasalliklar: Ba’zi onkologik kasalliklar (masalan, gematologik kasalliklar, leykemiya yoki boshqa qon saratonlari) kamqonlikni keltirib chiqaradi va bemorning ahvolini yanada yomonlashtiradi.

Xulosa: Kamqonlik kasalliklarning rivojlanishini tezlashtirishi yoki ular bilan kurashishni qiyinlashtirishimumkin.Shunday qilib, kamqonlikning oldini olish va davolashda eng muhim omil faqat shifokor nazorati ostida amalga oshirilishi kerak va zaruriy vitaminlar va minerallarga boy oziq-ovqatlarni muntazam ravishda iste’mol qilish, shuningdek, shifokor tomonidan belgilangan davolash kurslariga amal qilishdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1.Ermatov.N.J., Axunova.M. Болалар ва ўсмирлар орасида темир танқислик камқонлик касаллигини ривожланишда овқатланишнинг тутган ўрни //«Тиббиётда янги кун» 2022 4 (42). 192-200 бетлар (14.00.00; No22).

2.Маюрникова Л.А., Кокшаров А.А., Крапива Т.В., Новоселов С.В.

Обогащение пищевых продуктов как фактор профилактики микронутриентной недостаточности// Техника и технология пищевых производств. -2020. Т. 50.-No1. -С. 124-139

3.WorldHealthOrganization(WHO). (2021).“Anaemia.”WHO Fact Sheets. Ushbu manba kamqonlik (anemiya) bo‘yicha global statistikalar va u bilan bog‘liq asosiy ma’lumotlarni taqdim etadi.

4.Global Health Data Exchange (GHDx). (2022).“Prevalence of anaemia in women of reproductive age andchildren under 5 years of age.”GHDx Database. Bu manba global aholi orasida kamqonlikning tarqalishini statistik ravishda ko‘rsatadi.

5.Yusupova, M., & Rasulov, A. (2019).“Kamqonlik va uning davolash usullari”Uzbekistan Medical Journal, 10(4), 55-60. Ushbu maqola kamqonlikning sabablarini va davolash usullarini tahlil qiladi va o‘zbekistonlik bemorlarda kamqonlikning tarqalishini o‘rganadi.

TAURINING ORGANIZMDAGI BIOLOGIK AHMIYATI.

Ergasheva Yulduzoy Olimovna

Angren Universiteti "Davolash"fakulteti "Umumdavolash ishi"kafedrasi farmako-logiya fani katta o'qituvchisi.

yulduzoy100@gmail.com

Abduhamidov Qudrat Obidjonovich

Angren Universiteti "Davolash ishi"fakulteti "Kasbiy fanlar"kafedrasi o'qituvchisi.

abduhamidovqudrat1994@gmail.com

Djo'rayeva Malika Bahtiyorovna

Angren Universiteti "Davolash"fakulteti DI-13 guruh talabasi

djo'rayevamalika1992@gmail.com

Dolzarbligi: Taurin – inson organizmida muhim biologik rol o'ynaydigan aminokislotalardan biri bo'lib, u yurak-qon tomir tizimi, asab tizimi, metabolizm va antioksidant jarayonlarida faol ishtirok etadi. Zamonaviy hayot tarzi, noto'g'ri ovqatlanish, stress va ekologik omillar tufayli organizmda taurin yetishmovchiligi kuzatilishi mumkin. Bu esa yurak kasalliklari, asab tizimi muammolari, energiya yetishmovchiligi va boshqa salomatlik muammolariga olib kelishi mumkin.Hozirgi vaqtda taurin sportchilar, jismoniy faollik bilan shug'ullanuvchilar va yuqori intellektual yuklama ostida ishlovchilar uchun juda muhim hisoblanadi. U mushaklarning tiklanishiga, miya faoliyatini yaxshilashga va umumiy energetik holatni qo'llab-quvvatlashga yordam beradi. Shuningdek, diabet va semizlik kabi kasalliklarning oldini olishda taurinning roli haqida ilmiy tadqiqotlar o'sib bormoqda.Taurinning organizm uchun foydali

xususiyatlarini o‘rganish va uni tabiiy manbalar yoki biologik qo‘shimchalar orqali to‘g‘ri iste’mol qilish masalasini keng tadqiq qilish bugungi kunda dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Shu sababli, ushbu mavzuni ilmiy jihatdan o‘rganish va taurin yetishmovchiligining oldini olish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqish inson salomatligini yaxshilashga katta hissa qo‘shadi.

Tadqiqotning maqsadi: Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi – taurin aminokislotasining inson organizmidagi biologik ahamiyatini o‘rganish, uning asosiy fiziologik jarayonlardagi rolini tahlil qilish hamda taurin yetishmovchiligi va ortiqchaligining salomatlikka ta’sirini aniqlashdan iborat.

-Tadqiqot davomida quyidagi yo‘nalishlar o‘rganiladi:

-Taurinning yurak-qon tomir tizimi, asab tizimi, metabolizm va immunitetga ta’siri.

-Taurinning tabiiy manbalari va uning oziq-ovqat tarkibida uchrashi.

-Taurin qo‘shimchalarining sog‘liq uchun foyda va xavflari.

Zamonaviy hayot sharoitida taurin yetishmovchiligi muammosi va uni bartaraf etish yo‘llari.Tadqiqot natijalari taurin bilan bog‘liq muhim biologik jarayonlarni chuqur tushunishga, uni inson sog‘lig‘ini saqlash va yaxshilashda samarali qo‘llash bo‘yicha ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalari: Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, taurin inson organizmida muhim biologik rol o‘ynaydi va turli fiziologik jarayonlarda faol ishtirok etadi. Quyidagi asosiy natijalarga erishildi:

1.Taurinning yurak-qon tomir tizimiga ta’siri

Taurin yurakning normal faoliyatini qo‘llab-quvvatlaydi, qon bosimini me’yorlashtirishga yordam beradi.

Tadqiqotlar taurinning antioksidant xususiyatlari yurak mushagining himoyalanishiga xizmat qilishini ko‘rsatdi.

Qon aylanishini yaxshilaydi va arteriyalarning elastikligini oshirishga yordam beradi.

2.Taurinning asab tizimidagi roli

Taurin miya faoliyatini yaxshilaydi, nerv hujayralarining stress va haddan tashqari yuklamalarga chidamliligini oshiradi.

U tinchlantiruvchi ta’sirga ega bo‘lib, uyqu sifatini yaxshilashga yordam beradi.

Diqqat va xotirani mustahkamlashda, ayniqsa, yuqori intellektual faollik talab qilinadigan sharoitlarda muhim ahamiyat kasb etadi.

3.**Metabolizm va energiya ishlab chiqarish jarayonlaridagi roli**

Taurin organizmda moddalar almashinuvini faollashtirib, energiya ishlab chiqarish jarayonlarini qo‘llab-quvvatlaydi.

Sportchilar orasida taurin mushaklarning tiklanish jarayonini tezlashtirishi va jismoniy bardoshlilikni oshirishi aniqlangan.

Yog‘larning parchalanish jarayoniga ijobiy ta’sir ko‘rsatib, semizlik va diabet xavfini kamaytirishi kuzatildi.

4.**Immunitet va antioksidant himoya**

Taurin yallig‘lanish jarayonlarini kamaytirib, immun tizimining normal ishlashiga yordam beradi.

Erkin radikallarga qarshi kurashib, hujayralarning oksidlanishdan shikastlanishining oldini oladi.

Organizmdagi toksinlarni neytrallash jarayonlarini tezlashtiradi.

5.Taurinning tabiiy manbalari va qo‘shimchalar shaklida qabul qilish zarurati

-Taurin tabiiy ravishda baliq, dengiz mahsulotlari, go‘sht va sut mahsulotlarida mavjud bo‘lishi aniqlangan.

-Ba’zi hollarda, ayniqsa, sportchilar va yuqori jismoniy yoki aqliy yuklama ostida ishlovchilar uchun taurin qo‘shimcha sifatida tavsiya etiladi.

-Taurinning haddan tashqari ko‘p iste’moli mumkin bo‘lgan salbiy ta’sirlarni keltirib chiqarishi mumkinligi, shuning uchun uni me’yorida qabul qilish muhimligi ta’kidlandi.

Natijalar va munozaralar: Ushbu tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, taurin inson organizmida turli fiziologik jarayonlarda muhim rol o‘ynaydi va uning yetishmovchiligi bir qator sog‘liq muammolariga olib kelishi mumkin. Tadqiqot davomida quyidagi asosiy xulosalarga erishildi:

1.Yurak-qon tomir tizimiga ta’siri

-Taurin qon bosimini me’yorlashtirish, yurak mushaklarining faoliyatini qo‘llab-quvvatlash va qon aylanish tizimini yaxshilashga yordam beradi.

-Uning antioksidant xususiyatlari yurak mushagini oksidlovchi stressdan himoya qiladi, bu esa yurak kasalliklari xavfini kamaytiradi.

2.Asab tizimidagi roli

-Taurin asab tizimini himoya qiladi, stress va ruhiy zo‘riqishlarni kamaytiradi, diqqat va xotirani yaxshilashga yordam beradi.

-Uyqu sifatini yaxshilashda ham taurin muhim o‘rin tutishi aniqlangan.

3.Moddalar almashinuvi va energiya ishlab chiqarish jarayonlaridagi roli

-Taurin organizmda yog‘larni parchalanishini rag‘batlantiradi va moddalar almashinuvini tezlashtiradi, bu esa semizlik va metabolik kasalliklarning oldini olishda muhim ahamiyatga ega.

-Sportchilarda jismoniy bardoshlilikni oshirish va mushaklarning tiklanishini tezlashtirishga yordam beradi.

4.Immunitet va antioksidant himoya

-Taurinning immun tizimiga ijobiy ta’siri kuzatildi, u yallig‘lanishga qarshi ta’sir ko‘rsatadi va hujayralarni erkin radikallar ta’siridan himoya qiladi.

-Organizmni toksinlardan tozalash jarayonini tezlashtirishda ham muhim rol o‘ynaydi.

5.Taurinning tabiiy manbalari va qo‘shimcha iste’mol qilish zarurati

-Taurin tabiiy ravishda baliq, dengiz mahsulotlari, go‘sht va sut mahsulotlarida mavjud.

-Sportchilar, yuqori jismoniy yoki intellektual yuklama ostida ishlovchilar va organizmida taurin yetishmovchiligi kuzatilgan insonlar uchun qo‘shimcha

taurin iste’mol qilish foydali bo‘lishi mumkin.

-Biroq, haddan tashqari ko‘p iste’mol qilish mumkin bo‘lgan salbiy ta’sirlarni keltirib chiqarishi sababli, uning iste’moli muvozanatli bo‘lishi kerak.Tadqiqot natijalari taurinning organizmdagi ahamiyatini tasdiqladi va uning yurak-qon tomir tizimi, asab tizimi, metabolizm hamda immunitetga bo‘lgan ijobiy ta’sirini isbotladi. Xususan, taurin yurak va qon tomirlar faoliyatini qo‘llab-quvvatlash, qon bosimini tartibga solish va yurak kasalliklarining oldini olishda muhim o‘rin tutadi. Ushbu natijalar ilgari o‘tkazilgan ilmiy tadqiqotlar bilan ham mos keladi.Taurinning asab tizimi faoliyatiga bo‘lgan ijobiy ta’siri, ayniqsa, stress va depressiyani kamaytirishi ham muhim ahamiyat kasb etadi. Bu taurin asab hujayralarini himoya qilishi va neyrotransmitterlar almashinuviga ta’sir qilishi bilan bog‘liq. Bu borada kelgusida nevrologik kasalliklar, jumladan, Parkinson va Altsgeymer kasalliklarida taurinning o‘rni chuqurroq o‘rganilishi lozim.Taurinning metabolizm va energiya ishlab chiqarish jarayonlariga ta’siri ham e’tiborga molik. U sportchilar uchun foydali ekanligi, mushaklarning tez tiklanishiga yordam berishi va jismoniy bardoshlilikni oshirishi kuzatildi. Shu bilan birga, diabet va semizlikka qarshi ta’siri bo‘yicha ham dalillar mavjud. Bu esa taurinni metabolik kasalliklarning oldini olish va davolashda qo‘llash imkoniyatini ochib beradi.Shunga qaramay, tadqiqot davomida taurinning haddan tashqari iste’mol qilinishi mumkin bo‘lgan salbiy oqibatlari bo‘yicha chuqurroq o‘rganish talab etilishi aniqlandi. Ko‘p miqdorda taurin iste’mol qilish buyrak va jigar faoliyatiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkinligi to‘g‘risida ilmiy manbalar mavjud. Shu sababli, kelajakdagi tadqiqotlar taurinning optimal dozalari va uzoq muddatli ta’sirini chuqurroq o‘rganishga qaratilishi lozim.Umuman olganda, taurin organizm uchun muhim biologik modda bo‘lib, uning yetarli miqdorda iste’mol qilinishi sog‘liq uchun katta foyda keltirishi mumkin. Biroq, me’yor va muvozanatni saqlash zarur. Ushbu tadqiqot natijalari taurinning ilmiy jihatdan o‘rganilishi zarurligini yana bir bor tasdiqlaydi va uni sog‘lom turmush tarzida qo‘llash bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqishda foydali bo‘lishi mumkin.

Xulosa: Ushbu tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, taurin inson organizmi uchun biologik jihatdan muhim bo‘lgan aminokislotalardan biri bo‘lib, u turli fiziologik jarayonlarda ishtirok etadi. Xususan, yurak-qon tomir tizimi, asab tizimi, metabolizm, immunitet va umumiy hujayra himoyasi kabi muhim jarayonlarda taurinning roli katta.

Tadqiqot davomida quyidagi asosiy xulosalarga kelindi:

1.**Yurak-qon tomir tizimiga ta’siri**

-Taurin yurak mushagining faoliyatini qo‘llab-quvvatlab, yurak yetishmovchiligi va qon bosimi muammolarining oldini olishga yordam beradi.

-Arteriyalarning elastikligini oshirib, ateroskleroz va yurak ishemik kasalliklari xavfini kamaytiradi.

-Antioksidant xususiyatlari yurak mushagining erkin radikallar va oksidlovchi stressdan himoyalanishini ta’minlaydi.

2.Asab tizimi va miya faoliyatiga ta’siri

-Taurin neyronlar faoliyatini qo‘llab-quvvatlab, stress va depressiyani kamaytirishga yordam beradi.

-Diqqat va xotirani mustahkamlashda, ayniqsa, yuqori intellektual faollik talab qilinadigan sharoitlarda ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

-Uyqu sifatini yaxshilash va tinchlantiruvchi ta’sirga ega bo‘lishi sababli uyqusizlik bilan bog‘liq muammolarni bartaraf etishga yordam beradi.

3.Moddalar almashinuvi va energiya ishlab chiqarishdagi roli

-Taurin organizmda yog‘larning parchalanishini faollashtirib, semizlik va metabolik sindromning oldini olishga yordam beradi.

-Sportchilar uchun jismoniy bardoshlilikni oshirish va mushaklarning tiklanishini tezlashtirishda foydali ekanligi kuzatildi.

-Moddalar almashinuvi jarayonlarini tezlashtirib, energiya ishlab chiqarishni rag‘batlantiradi.

5.Immunitet va antioksidant himoya

-Taurinning yallig‘lanishga qarshi ta’siri mavjud bo‘lib, u immun

tizimining samarali ishlashiga yordam beradi.

-Organizmni erkin radikallardan himoya qilib, hujayralarning erta qarishining oldini oladi.

-Taurin turli toksinlarni neytrallashga yordam berishi natijasida jigar va buyrak faoliyatini qo‘llab-quvvatlaydi.

6.Taurinning tabiiy manbalari va qo‘shimcha iste’mol qilish zarurati

-Taurin tabiiy ravishda baliq, dengiz mahsulotlari, go‘sht va sut mahsulotlarida mavjud.

-Uni ratsional ovqatlanish orqali yetarli miqdorda qabul qilish mumkin, ammo ayrim hollarda (sportchilar, stress ostida ishlovchilar va taurin yetishmovchiligi mavjud insonlar uchun) qo‘shimcha sifatida iste’mol qilish foydali bo‘lishi mumkin.

-Biroq, haddan tashqari ko‘p taurin iste’mol qilish buyrak va jigar faoliyatiga salbiy ta’sir qilishi mumkinligi aniqlangan, shuning uchun uning miqdorini me’yorida saqlash muhim.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, taurin organizm uchun muhim biologik moddalardan biri bo‘lib, yurak-qon tomir, asab tizimi, immunitet va metabolizmga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Taurinning tabiiy manbalardan yetarli miqdorda qabul qilinishi sog‘liq uchun foydalidir. Ammo uning yetishmovchiligi yoki haddan tashqari iste’mol qilinishi turli muammolarga olib kelishi mumkin, shu sababli uning optimal miqdorini belgilash muhim ahamiyat kasb etadi.Kelajakdagi tadqiqotlar taurinning uzoq muddatli ta’siri va turli kasalliklarni davolashdagi o‘rnini chuqurroq o‘rganishga yo‘naltirilishi lozim. Shu bilan birga, taurin qo‘shimchalari va tabiiy oziq-ovqat manbalarini sog‘lom ovqatlanish dasturlariga kiritish bo‘yicha ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1.Bouckenooghe, T., Nawrot, T. S., & Vanheel, B. (2021). *The role of taurine in cardiovascular diseases: Mechanisms and therapeutic perspectives*.

Cardiovascular Research, 117(4), 899–912.

2.Schaffer, S. W., & Kim, H. W. (2018). *Effects and mechanisms of taurine as a therapeutic agent*. Biomolecules & Therapeutics, 26(3), 225–241.

3.Ripps, H., & Shen, W. (2012). *Review: Taurine: A "very essential" amino acid*. Molecular Vision, 18, 2673–2686.

4.Xu, Y. J., Arneja, A. S., Tappia, P. S., & Dhalla, N. S. (2008). *The potential health benefits of taurine in cardiovascular disease*. Experimental & Clinical Cardiology, 13(2), 57–65.

5.Marcinkiewicz, J., & Kontny, E. (2014). *Taurine and inflammatory diseases*. Amino Acids, 46(1), 7–20.

6.Jong, C. J., Sandal, P., Wu, H., & Schaffer, S. W. (2020). *The role of taurine in mitochondria health: More than just an antioxidant*. Mitochondrion, 53, 56–70.

7.Huxtable, R. J. (1992). *Physiological actions of taurine*. Physiological Reviews, 72(1), 101–163.

8.Wójcik, O. P., Koenig, K. L., Zeleniuch-Jacquotte, A., Costa, M., & Chen, Y. (2010). *The potential protective effects of taurine on coronary heart disease*. Atherosclerosis, 208(1), 19–25.

9.Ghandforoush-Sattari, M., Mashayekhi, S., Krishna, C. V., Thompson, J. P., & Routledge, P. A. (2010). *Taurine and its potential therapeutic applications in cardiovascular and metabolic diseases*. Journal of Biomedical Science, 17(Suppl 1), 45.

10Yamori, Y., Taguchi, T., Mori, H., & Mori, M. (2010). *Dietary prevention of stroke and its mechanisms in animal models and humans: Emphasis on taurine in marine food*. Hypertension Research, 33(7), 696–704.

ZAMONAVIY METODLAR ASOSIDA HORIJIY TILLARNI O'RGANISH

Alfraganus university Ingiliz tili yo'nalishi 2-bosqich talabasi

Fayzullayeva Marjona Sulaymon qizi

*Ilmiy rahbar:**Ziyatova Barno***

***Annatatsiya**: Horijiy tillarni o'qitish sohasida zamonaviy metodlar va yondashuvlar, globallashuv va texnologiyaning rivojlanishi bilan doimiy ravishda o'zgarib bormoqda. O'quvchilarning tilni samarali o'zlashtirishi uchun yangi usullar va texnologiyalardan foydalanish zarurati tug'ilmoqda. Ushbu maqolada zamonaviy metodlar asosida xorijiy tillarni o'qitishning asosiy usullari, tamoyillari va ularning samaradorligi haqida so'z yuritiladi.*

***Kalit so'zlar**: Zamonaviy metodlar,Xorijiy tillarni o'qitish,Kommunikativ yondashuv (CLT),Blended learning (Aralash o'qitish),Gamifikatsiya,Interaktiv o'qitish,Task-based language teaching (TBLT),Sosial-interaktiv metodlar*

Kirish: Leksiko-grammatik yondashuv (Lexico-Grammatical Approach).Bu yondashuv tilni o'rganishda leksika va grammatikani birlashtirishga asoslanadi. Leksiko-grammatik yondashuvda tilni o'rganish jarayonida o'quvchilarga grammatik strukturalar va yangi so'zlar bir vaqtning o'zida o'rgatiladi. Bu usulning asosiy tamoyili shundaki, tilning grammatik jihatlari va leksik birliklari o'zaro aloqada bo'lishi kerak. O'quvchi nafaqat so'zlarni yodlaydi, balki ularni to'g'ri kontekstdan foydalanishga o'rgatiladi.

Afzalliklari:

Leksika va grammatika o'rtasida muvozanat yaratadi.

O'quvchiga tilni samarali ravishda o'zlashtirish imkoniyatini beradi.

Kamchiliklari:

Ba’zi o'quvchilar uchun bu metod qiyin bo'lishi mumkin, chunki u ko'proq nazariyani o'z ichiga oladi.

Grammatik qoidalarni o'rganishda muammolar yuzaga kelishi mumkin.

Task-Based Language Teaching (TBLT) – Vazifa asosida o'qitish: Bu metod til o'qitish jarayonida o'quvchilarga real vazifalarni bajarishga asoslanadi. O'quvchilarga tilni ishlatishning amaliy jihatlarini o'rgatish uchun turli vazifalar beriladi. Masalan, ular ma'lumotlarni izlash, muammo yechish, yoki muloqotda qatnashish kabi topshiriqlarni bajaradilar. TBLT metodining asosiy maqsadi o'quvchini real hayotdagi vazifalarni til yordamida hal qilishga o'rgatishdir.

Afzalliklari:

O'quvchilarning tilni real vaziyatlarda qo'llash imkoniyati paydo bo'ladi. TBLT o'quvchilarga qiziqarli va amaliy vazifalarni bajarish orqali o'rganishning samaradorligini oshiradi.

Kamchiliklari:

TBLT ko'proq vaqt talab qiladi va ba'zi o'quvchilar uchun murakkab bo'lishi mumkin.

To'g'ri materiallarni tanlashda qiyinchiliklar yuzaga kelishi mumkin.

Sosial-interaktiv metodlar (Social-Interactive Approaches): Sosial-interaktiv metodlar o'quvchilarning o'zaro muloqotiga asoslanadi. Ushbu metodda o'quvchilar tilni boshqalar bilan muloqotda, guruhlarda yoki jamoalarda ishlash orqali o'rganadilar. Bu usulda o'qituvchi faqat

yo'naltiruvchi rolini o'ynaydi, lekin o'quvchilar faol ravishda tilni o'zaro muloqotda o'rganadilar. Bu metod ko'pincha guruh ishlari, munozaralar va rolli o'yinlar orqali amalga oshiriladi.

Afzalliklari:

O'quvchilar real muloqotda bo'lish orqali tilni tez o'rganadilar. O'quvchilarning jamoaviy ishlash va tilni amaliyotda qo'llash ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Kamchiliklari:

Boshqa o'quvchilar bilan ishlashda o'quvchilar o'rtasida tafovutlar yuzaga kelishi mumkin.

Barcha o'quvchilar bu metodga moslasha olmaydi, ba'zilariga bunday interaktiv metodlar murakkab bo'lishi mumkin.

Differensiyalashgan o'qitish (Differentiated Instruction): Differensiyalashgan o'qitish metodida o'qituvchi o'quvchilarning turli darajadagi bilim va qobiliyatlariga mos ravishda darslarni tashkil qiladi. O'qituvchi har bir o'quvchining ehtiyojlari va imkoniyatlarini inobatga olib, darslar va mashg'ulotlarni shaxsiylashtiradi. Bu metodda o'qituvchi o'quvchilarga turli materiallar, mashqlar va dars usullarini taklif qiladi, shuning uchun har bir o'quvchi o'ziga mos usulda tilni o'rganishi mumkin.

Afzalliklari:

O'quvchilar o'zlarining individual ehtiyojlariga qarab o'rganishadi. O'qituvchiga har bir o'quvchining qobiliyatini hisobga olish imkonini beradi.

Kamchiliklari:

Bu metod o'qituvchidan ko'p vaqt va resurs talab qiladi.

O'quvchilar o'rtasidagi farqlarni inobatga olishda qiyinchiliklar yuzaga kelishi mumkin.

Aqliy xarita (Mind Mapping): Aqliy xarita — bu til o'rganishda fikrlash jarayonini vizual ravishda ko'rsatishga yordam beradigan metoddir. O'quvchilar yangi tilni o'rganishda aqliy xaritalardan foydalanib, so'zlar, iboralar va grammatik qoidalarni tasviriy tarzda bog'laydilar. Bu metod o'quvchilarning o'rgangan ma'lumotlarini yanada yaxshi tushunishlariga va eslab qolishlariga yordam beradi.

Afzalliklari:

O'quvchilarga ma'lumotlarni vizual tarzda tushunishga yordam beradi. Fikrni tizimli ravishda ko'rsatish va o'rgangan materialni mustahkamlash uchun samarali.

Kamchiliklari:

Ba'zi o'quvchilar uchun tasviriy metodlar samarali bo'lmasligi mumkin. Ko'p vaqt talab qilishi mumkin.

Xulosa: Zamonaviy metodlar asosida xorijiy tillarni o'qitish nafaqat samarali, balki o'quvchilarni yangi va qiziqarli usullar orqali tilni o'rganishga undaydi. Har bir metod o'zining afzalliklari va kamchiliklariga ega, shuning uchun ularni qo'llashda o'quvchilarning ehtiyojlarini, qobiliyatlarini va o'quv muhitini hisobga olish zarur. Yangi texnologiyalar, interaktiv yondashuvlar, va o'yinlar kabi usullar o'qish jarayonini yanada samarali va qiziqarli qiladi. Bu metodlar orqali tilni o'rganish nafaqat bilimlarni oshirish, balki tilni amaliyotda qo'llash ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2014), Brown, H. D. (2007), Harmer, J. (2015), Tharp, R. G., & Gallimore, R. (1988), Larsen-Freeman, D., & Anderson, M. (2011), Council of Europe (2001).

XITOY TILINI O'RGANISH KO'NIKMALARI

Alfraganus university Ingiliz tili yo'nalishi 2-bosqich talabasi

Fayzullayeva Marjona Sulaymon qizi

*Ilmiy rahbar:**Ziyatova Barno***

***Annatatasiya**: Xitoy tili — dunyodagi eng ko'p so'zlashadigan til bo'lib, uning o'rganilishi nafaqat lingvistik bilimlarni, balki Xitoy madaniyatini, tarixini va falsafasini tushunish imkoniyatini ham taqdim etadi. Xitoy tili o'rganish, ayniqsa, boshlang'ich bosqichda ko'plab qiyinchiliklarga olib kelishi mumkin, chunki uning talaffuzi, yozuvi va grammatikasi boshqa tillardan keskin farq qiladi. Shu sababli, tilni muvaffaqiyatli o'rganish uchun maxsus ko'nikmalarni rivojlantirish zarur. Quyida Xitoy tilini o'rganishda asosiy ko'nikmalarni tahlil qilamiz.*

***Kalit so'zlar**:Tilning fonetik tizimi, xarflarni yozish va o'rganish, grammatika va sintaksis, lug'at boyligini rivojlantirish, madaniyatini o'rganish,nutq va tinglash ko'nikmalarini rivojlantirish, texnologiyalardan foydalanish.*

Kirish: Xitoy tilining fonetik tizimi juda o'ziga xos. Tilda to'rtta asosiy to'n mavjud: yuqori, o'rta, past va past- yuqori to'nlar. Har bir ton ma'no o'zgarishiga olib keladi, shuning uchun to'nlarni to'g'ri talaffuz qilish juda muhimdir. Masalan, "ma" so'zi turli tonlarda turli ma'nolarga ega: "mā" (onajon), "má" (kanchalik), "mă" (ot) va "mà" (qichqiriq).

Bunday nozik farqlarni o'rgatish uchun tinglash va talaffuz mashqlari muhim ahamiyatga ega. Tovushlarni aniq eshitish va ular orasidagi farqni ajratish uchun muntazam mashqlar, audio materiallar va raqamli ilovalar yordamida tajriba qilish kerak.

Xarflarni yozish va o'rganish :Xitoy tilining yozuvi tasviriy harflarga

asoslangan bo‘lib, Hanzi deb ataladi. Har bir xarf o‘ziga xos ma’no va talaffuzga ega. Xitoy tilini o‘rganish jarayonida o‘quvchilarga ushbu xarflarni o‘rganish muhim ahamiyatga ega. Hanzi yozuvini o‘rganish uchun avvalo asosiy va eng ko‘p ishlatiladigan xarflarni yodlash kerak. Bu jarayonni osonlashtirish uchun yozuvni yozish mashqlari va vizual yordamlar foydalidir.

Hanzi o‘rganishning yana bir muhim jihati — ularning tuzilishi va shakllanishi. Har bir xarf belgilari bir-biriga bog‘lanib, ma’no hosil qiladi. Bu belgilarning tuzilishini, uning bo‘limlarini va shakllanish usullarini tushunish o‘quvchilarga yangi harflarni o‘rganishda yordam beradi.

Grammatika va sintaksis: Xitoy tilining grammatikasi oddiy, lekin o‘ziga xosdir. Masalan, xitoy tilida "olmosh"lar, ko‘plik shakllari va gap tuzilishi boshqa tillardan farq qiladi. Bu tilda fe’l va zamonlar juda oddiy va turli vaqtni ifodalash uchun qo‘llanadigan maxsus qo‘shimchalar mavjud emas. Xitoy tilidagi gaplarda so‘z tartibi ayniqsa muhim, chunki so‘zlarning joylashuvi ma’no o‘zgarishiga olib kelishi mumkin.

Xitoy tilining grammatikasini o‘rganishda mantiqiy yondashuv talab etiladi. O‘quvchilar xitoycha gap tuzishni o‘rganish uchun oddiy jumlalarni yaratishdan boshlashlari kerak. Keyin esa, ular murakkabroq tuzilmalar va o‘zaro aloqalarni o‘rganishlari lozim.

Lug’at boyligini rivojlantirish: Ushbu tilini o‘rganish jarayonida so‘z boyligini kengaytirish ham muhim. Yangi so‘zlarni yodlashda ularning sinonimlari, antonimlari va kontekstdagi ishlatilishiga diqqat qilish zarur. O‘quvchilar uchun yangi so‘zlar, jumladan, kundalik hayotda ishlatiladigan so‘zlar va iboralarni o‘rganish muhimdir.

Shuningdek, so‘zlarni to‘g‘ri va samimiy tarzda ishlatish, jumlalar tuzishda to‘g‘ri konteksni tanlash tilni o‘rganishning ajralmas qismidir. Shu sababli, o‘quvchilarga real hayotdagi vaziyatlarda so‘zlarni qo‘llashni o‘rgatish uchun interaktiv mashqlar va amaliy mashg‘ulotlar foydalidir.

Madaniyatini o’rganish: Xitoy tili faqatgina bir tildan iborat emas, balki

Xitoyning boy madaniyati, tarixi va falsafasini tushunishga yordam beradi. Madaniyatni o‘rganish tilni yaxshiroq anglash va o‘quvchilarga tilni to‘g‘ri va aniq ishlatish imkonini beradi. Madaniyatga oid mavzularni o‘rganish, Xitoyning urf-odatlari, bayramlari, tarixiy voqealari va an’anaviy qadriyatlari haqida bilim olish tilni chuqurroq tushunishga yordam beradi.

Nutq va tinglash ko’nikmalarini rivojlantirish: Xitoy tilini o‘rganishda nutq va tinglash ko‘nikmalarini rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. O‘quvchilar muntazam ravishda nutq qilish, dialoglar o‘qish va tinglash mashqlarini bajarishlari kerak. Bu nafaqat talaffuzni yaxshilashga, balki tilni tabiiy muhitda ishlatishga yordam beradi.

Shuningdek, o‘quvchilarga Xitoy tilining dialektlarini ham tushunish, turli madaniyatlar va dialektlar bo‘yicha xabardor bo‘lishi kerak. Xitoyda turli mintaqalarda turli dialektlar ishlatiladi, shuning uchun tilni o‘rganishda ushbu dialektlar haqida ham bilim olish foydalidir.

Texnologiyalardan foydalanish: Bugungi kunda Xitoy tilini o‘rganish uchun ko‘plab raqamli vositalar mavjud. Mobil ilovalar, onlayn kurslar, video materiallar va interaktiv mashqlar tilni o‘rganishni yanada qiziqarli va samarali qiladi. Bunday vositalar o‘quvchilarga tilni doimiy ravishda takrorlash va mustahkamlash imkoniyatini beradi.

Xulosa: Xitoy tilini o‘rganish — bu vaqt va mehnat talab qiladigan jarayon. Biroq, fonetik ko‘nikmalarni, yozuvni, grammatika va lug‘at boyligini rivojlantirish, madaniyatni o‘rganish va texnologiyalarni samarali ishlatish orqali tilni muvaffaqiyatli o‘rganish mumkin. Xitoy tilini o‘rganish nafaqat lingvistik bilimlarni kengaytirish, balki xalqaro aloqalar o‘rnatish va Xitoy madaniyati bilan tanishish imkoniyatini ham taqdim etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

"Integrated Chinese", "Mandarin Chinese’’, "Colloquial Chinese", HelloChinese, Rao, X. (2015). Chinese Grammar, Tao, Y. (2004), Xie, T., & Tong, X. (2012), Cheng, Y., & Lee, S. (2010).

SPORT TURIZMINING IQTISODIY VA IJTIMOIY RIVOJLANISHDAGI O‘RNI

Shoakromov Shoabbos Shavkat o‘gli

MTOU-6U Magistranti Toshkent Kimyo xalqaro universiteti

Annotatsiya: *Sport turizmi – bu sayyohlik turlaridan biri bo‘lib, sport tadbirlari, musobaqalar yoki sport bilan bog‘liq faoliyatlarga qatnashish maqsadida sayohat qilishni anglatadi. Sport turizmi nafaqat sayyohlar uchun yangi tajribalar taqdim etadi, balki mamlakatlar va mintaqalar uchun iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanish uchun muhim imkoniyatlar yaratadi. Ushbu tezisda sport turizmining iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishdagi o‘rni batafsil ko‘rib chiqiladi.*

Kalit so‘zlar: *turizm, iqtisodiy o‘sish, ijtimoiy munosabatlar, mehmonxonalar, restoranlar, sayyohlar, tadbirlar, sport infratuzilmasi.*

Sport turizmi iqtisodiy rivojlanishning muhim manbai hisoblanadi. Sport tadbirlari va musobaqalari, sayyohlar uchun yangi imkoniyatlar yaratadi, shuningdek, mahalliy iqtisodiyotga ijobiy ta'sir ko‘rsatadi. Sport turizmi orqali mamlakatlar va mintaqalar turli xil foydalar olishlari mumkin. Birinchidan, sport tadbirlarini o‘tkazish, mehmonxonalar, restoranlar, transport va boshqa xizmat ko‘rsatish sohalarida yangi ish o‘rinlarini yaratadi. Bu, o‘z navbatida, iqtisodiy o‘sishga va aholi farovonligining oshishiga yordam beradi. Sport turizmi orqali mamlakatlar chet eldan kelayotgan sayyohlarni jalb qilish imkoniyatiga ega bo‘lishadi. Sayyohlar, sport tadbirlariga qatnashish maqsadida kelganda, turli xil xizmatlardan foydalanadilar. Ular mehmonxonalar, restoranlar, transport xizmatlari va boshqa turistik xizmatlarga pul sarflaydilar. Bu esa mahalliy iqtisodiyotga katta hissa qo‘shadi. Sport tadbirlari davomida sayyohlar tomonidan sarflangan mablag‘lar, mahalliy bizneslarni rivojlantirishga yordam beradi va iqtisodiy faoliyatni jonlantiradi.

Shuningdek, sport turizmi orqali mamlakatlar o‘z brendlarini yaratish va

global sport sahnasida tanilish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Sport tadbirlarini muvaffaqiyatli o‘tkazish, mamlakatning obro‘sini oshiradi va boshqa sport tadbirlarini o‘tkazish uchun yangi imkoniyatlar yaratadi. Bu esa, o‘z navbatida, sport turizmini yanada rivojlantirishga yordam beradi. Sport turizmi, shuningdek, sport infratuzilmasini rivojlantirishga ham yordam beradi. Sport maydonchalari, stadionlar, sport komplekslari va boshqa infratuzilma ob'ektlari qurilishi, sport turizmining o‘sishi bilan bog‘liq. Bu ob'ektlar, nafaqat sport tadbirlarini o‘tkazish uchun, balki jamoatchilik uchun ham foydali bo‘ladi. Sport infratuzilmasining rivojlanishi, aholi o‘rtasida jismoniy faollikni oshirishga, sog‘lom turmush tarzini shakllantirishga yordam beradi. Sport turizmi ijtimoiy rivojlanish uchun ham muhim ahamiyatga ega. Sport tadbirlari va musobaqalari, jamoatchilikni birlashtirish, ijtimoiy aloqalarni mustahkamlash va madaniy almashuvni rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi. Sport, insonlarni birlashtiruvchi kuch sifatida ko‘riladi. Sport tadbirlariga qatnashish, odamlar o‘rtasida do‘stlik va hamjihatlikni rivojlantiradi.[1]

Sport turizmi, shuningdek, yoshlar o‘rtasida sportga qiziqishni oshirishga yordam beradi. Yoshlarni sport bilan shug‘ullanishga jalb etish, ularning sog‘lom turmush tarzini shakllantirishga yordam beradi. Sport tadbirlari va musobaqalari, yoshlar uchun yangi imkoniyatlar yaratadi va ularni sportga qiziqtiradi. Bu, o‘z navbatida, jismoniy faollikni oshirishga va sog‘lom avlodni tarbiyalashga yordam beradi. Sport turizmi orqali jamoatchilikning ijtimoiy masalalarga e'tiborini oshirish mumkin. Sport tadbirlari, ijtimoiy muammolarni hal qilish, xayriya tadbirlarini o‘tkazish va mahalliy jamoalarga yordam berish uchun platforma bo‘lib xizmat qiladi. Sport orqali ijtimoiy masalalarga e'tibor qaratish, aholi o‘rtasida ijtimoiy ongni oshirishga yordam beradi. Bu jarayon, jamoatchilikning birlashishiga va ijtimoiy masalalarni hal qilishda faol ishtirok etishiga yordam beradi.[2]

Sport turizmi, shuningdek, madaniy almashuvni rivojlantirishda ham muhim rol o‘ynaydi. Sport tadbirlari va musobaqalari, turli mamlakatlar va madaniyatlar o‘rtasida aloqalarni mustahkamlashga yordam beradi. Sayyohlar, sport tadbirlariga

qatnashish orqali, yangi madaniyatlar bilan tanishadilar va o‘z tajribalari bilan bo‘lishadilar. Bu, madaniy almashuvni rivojlantiradi va xalqaro do‘stlikni mustahkamlaydi.[3]

Sport turizmining rivojlanishi, shuningdek, mahalliy jamoalarning ijtimoiy hayotiga ham ijobiy ta'sir ko‘rsatadi. Sport tadbirlari va musobaqalari, mahalliy jamoalar uchun yangi imkoniyatlar yaratadi, ularni birlashtiradi va ularning ijtimoiy faoliyatini oshiradi. Mahalliy jamoalar, sport tadbirlarida ishtirok etish orqali, o‘z salohiyatlarini namoyish etish, tajribalarini oshirish va yangi do‘stlar orttirish imkoniyatiga ega bo‘ladilar.[4]

Xulosa:

Yuqorida keltirilgan fikrlar orqali, sport turizmining iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishdagi o‘rni aniq ko‘rinadi. Sport turizmi, mamlakatlar va mintaqalar uchun yangi iqtisodiy imkoniyatlar yaratadi, mahalliy iqtisodiyotni rivojlantiradi va yangi ish o‘rinlarini yaratadi. Shuningdek, sport turizmi jamoatchilikni birlashtiradi, ijtimoiy aloqalarni mustahkamlashga yordam beradi va madaniy almashuvni rivojlantiradi. Sport turizmi, nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy rivojlanish uchun ham muhim ahamiyatga ega bo‘lib, kelajakda o‘z o‘rnini yanada mustahkamlashga yordam beradi. Shunday qilib, sport turizmi, nafaqat sportga qiziqqanlar, balki butun jamiyat uchun foydali va ijobiy ta'sir ko‘rsatadigan soha hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullayeva, D. (2020). "Sport turizmi: nazariyasi va amaliyoti." Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Sportni rivojlantirish vazirligi.

2. Qodirov, A. (2019). "Turizm va sport: o‘zaro aloqalar." Samarqand: Samarqand Davlat Universiteti.

3. Tursunov, M. (2021). "Sport turizmining iqtisodiy ta'siri." Buxoro: Buxoro davlat universiteti.

4. Mirzayev, S. (2022). "Ijtimoiy rivojlanish va sport: yangi imkoniyatlar."

Toshkent: O‘zbekiston Milliy Universiteti.

5. Karimov, R. (2020). "Sport turizmi va uning iqtisodiy o‘sishga ta'siri." Farg‘ona: Farg‘ona davlat universiteti.

6. Rasulov, E. (2021). "Sport va turizm: ijtimoiy va iqtisodiy jihatlari." Andijon: Andijon davlat universiteti.

7. Xodiev, A. (2023). "Sport turizmi va uning rivojlanish strategiyalari." Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Turizmni rivojlantirish davlat qo‘mitasi.

8. Mamatqulov, J. (2022). "Sport turizmi: muammolar va yechimlar." Nukus: Qoraqalpog‘iston davlat universiteti.

TARJIMANING TAKOMILLASHUVIDA BADIIYATNING TA’SIRI

Qurbonova Mushtariy Abdujabbor qizi
National university of Uzbekistan
Fareign philology faculty
mushtariy.qurbonova@mail.ru

Annotatsiya: *Badiiy tarjimaning takomillashuvi estetik yondashuvlarning yangi shakllari bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, tarjimonning san’ati va ijodiy yondashuvini talab etadi. Ushbu maqolada badiiy tarjima jarayonida tarjimonning roli, tarjimada estetik jihatlarni saqlash, zamonaviy texnologiyalarning ta’siri va ijodiy yondashuvlarning ahamiyati tahlil qilinadi. Maqolada badiiy tarjima jarayonining asosiy muammolari va ularning yechimlari ham yoritilgan.*

Kalit so‘zlar: *Badiiy tarjima, estetik yondashuv, tarjimon san’ati, tarjima metodologiyasi, lingvokulturologiya, madaniyatlararo tarjima, texnologik yondashuv, ijodiy tarjima, adabiy tarjima nazariyasi.*

Badiiyatning tarjima sohasiga ta'siri juda katta bo‘lib, u tarjima jarayonini nafaqat til, balki madaniyat va estetik jihatdan ham boyitadi. Badiiy tarjima tilshunoslikka yangi g‘oyalar va yondashuvlarni olib kiradi. Tarjimon nafaqat tilni, balki adabiy va badiiy jarayonlarni ham tushunishi kerak. Shuningdek, tarjimadagi stilistik o‘zgarishlar, badiiy shakl va badiiyatning umumiy tuzilmasi tarjimaning samaradorligini belgilaydi.

Badiiyat (estetika)ning tarjimaga ta'siri bir nechta asosiy yo‘nalishlar bo‘yicha ko‘riladi:

a)Estetik qadriyatlar va badiiy asarlarning tarjimasi: badiiy asarlarning tarjimasi faqat so‘zlar va grammatikani o‘zgartirishni emas, balki original asarning estetik qadriyatlarini saqlashni talab qiladi. Tarjimon original matnning she’riy va badiiy ohangini, obrazlarini, stilini va ritmini imkon qadar saqlab, boshqa tilga ko‘chirishga harakat qiladi. Bu esa tarjimaga badiiyatning bevosita ta'sirini

ko‘rsatadi.

b) Madaniyatlararo tarjima: badiiy asarlarning tarjimasi, asarlarning madaniy va tarixiy kontekstini ham o‘z ichiga oladi. Tarjimon nafaqat matnni, balki madaniyatning o‘zgacha ta’sirini va tasavvurlarini ham ifodalashga intiladi. Misol uchun, biror milliy folklor yoki tarixiy voqealar badiiy asarda aks etgan bo‘lsa, tarjimon bu elementlarni yangi madaniyatga moslashtirish uchun estetik yondashuvlarni qo‘llashi zarur.

Har bir tarjimon o‘zining badiiy uslubini yaratadi, bu uslub asarlarni yangi shaklda qayta yaratishdir. Badiiy tarjimada tarjimon original asarning ruhini saqlashga harakat qiladi, lekin shu bilan birga yangi til va madaniyatda o‘zgacha san'at yaratadi. Bu jarayonda tarjimonning san'ati va badiiy qobiliyati juda muhim rol o‘ynaydi. Badiiy asarlarni tarjima qilishda tarjimonlar, ko‘pincha, yangi badiiy usullarni sinab ko‘rishadi, yangi tafakkur yondashuvlarini ishlab chiqishadi. Bu esa tarjima sohasida yangi badiiy va ilmiy oqimlarni yuzaga keltiradi. Estetik jihatdan, tarjimon original asarlarning mazmunini chuqurroq anglash va yangicha usullar bilan ifodalash orqali badiiyatni yangi shaklga keltiradi. Shu tarzda, badiiyatning tarjima sohasiga ta’siri, tarjimadagi estetik yondashuvlar, madaniyatlararo aloqalar va badiiy shaklni saqlashga qaratilgan jarayonlar orqali o‘z ifodasini topadi. Badiiy tarjima nafaqat tilning, balki insoniyatning estetik, madaniy va san’atiy qadriyatlarini o‘zgartirish va rivojlantirishda muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Badiiy tarjimaning takomillashuvi, asosan, vaqt o‘tishi bilan o‘zgarib boradigan talablar, yondashuvlar, uslublar va metodologiyalarning rivojlanishi bilan bog‘liq. Tarjima jarayonida badiiyatning rolini to‘g‘ri anglash, asarlarni yuqori estetik va ma’naviy darajada tarjima qilishga imkon yaratadi. Badiiy tarjimaning takomillashuvini quyidagi jihatlar orqali tushunish mumkin:

1. Tarjima nazariyalarining rivojlanishi

Badiiy tarjimaning takomillashuvi, tarjima nazariyalarining rivojlanishiga bevosita bog‘liqdir. 20-asrda tarjima nazariyasida bir nechta asosiy yondashuvlar paydo bo‘ldi, ular badiiy tarjimaga katta ta’sir ko‘rsatdi. Masalan:

a) Skopos nazariyasi: tarjimada maqsad va funktsiya muhim ahamiyatga ega bo‘lib, tarjimon asar va uning maqsadli auditoriyasini hisobga olgan holda tarjima qiladi.

b) Dinamik ekvivalensiya (dynamic equivalence): Tarjimon asarning ma’no va ruhini, original asarning tuzilishini saqlagan holda, boshqa til va madaniyatga moslashtiradi.

c) Komunikativ yondashuv: Tarjimon asar matnining ma’no va estetik jihatlarini jamiyatdagi muhitga qarab o‘zgartirish orqali badiiy tarjimaga yangicha qarashni olib keldi.

2. Madaniyatlararo aloqalar va tilning roli

Badiiy tarjima faqat so‘zlar va grammatikani o‘zgartirishni emas, balki madaniy elementlarni ham saqlashni talab qiladi. Badiiy asarlar, o‘z madaniy va tarixiy kontekstlariga ega bo‘lib, tarjimon ularni yangi til va madaniyatga qanday moslashtirishni bilishi kerak. Takomillashgan badiiy tarjima madaniyatlararo farqlarni hisobga olib, o‘sha asarning original badiiy ruhini saqlashga harakat qiladi.

3. Tarjimadagi estetik yondashuvlar

Badiiy tarjimaning takomillashuvi estetik yondashuvning yangi shakllarini yaratish bilan bog‘liq. Tarjimon badiiy asarni tarjima qilishda original asar haqida chuqur tushuncha va tasavvurni shakllantirishi zarur. Badiiy tarjima, faqat ma’no tushunishni emas, balki asarning badiiy shaklini, ritmini, obrazlarini ham o‘zgartirmasdan boshqa tilga ko‘chirishni talab qiladi. Bu yondashuv tarjimadagi estetik asarlar va uslublarni takomillashtirishga olib keldi.

4. Tarjimonning roli va san’ati

Badiiy tarjimaning takomillashuvida tarjimonning o‘zi muhim rol o‘ynaydi. Har bir tarjimon o‘z uslubini yaratadi va badiiy asarni yangi tilga o‘ziga xos tarzda etkazishga harakat qiladi. Bu esa tarjimonning san’ati va estetik qobiliyatini talab qiladi. Zamonaviy badiiy tarjimada tarjimonning o‘ziga xos ijodiy yondashuvi, asarni ingl. madaniyatga moslashtirish va ona tili xususiyatlariga moslashtirishda yana-da muhim ahamiyat kasb etadi.

5. Texnologiyalar va yangi metodlar

Badiiy tarjimaning takomillashuviga texnologiyalarning joriy etilishi ham ta’sir ko‘rsatdi. Tarjimonlar endi kompyuter yordamida avtomatik tarjimalarni yaratishda imkoniyatlarga ega, ammo badiiy asarlarda bu texnologiyalarning qo‘llanishi cheklangan. Shunga qaramay, badiiy tarjimaning takomillashuvi jarayonida kompyuter lingvistikasi, korpus lingvistikasi va tilni o‘rganishning yangi usullari yordamida tarjima samaradorligi oshib bormoqda.

6. Badiiy tarjimadagi ijodkorlik va yangiliklar

Badiiy tarjimaning takomillashuvi jarayonida ijodkorlik, innovatsiyalar va yangi yondashuvlarning o‘rni kattadir. Tarjimonlar original asarlarni yangi, ijodiy yondashuvlar bilan qayta shakllantirib, yangi kontekstlarga moslashtiradilar. Badiiy tarjima nafaqat til, balki estetik va san’atiy shaklni yaratish orqali yangi madaniyatlar va ijodiy yondashuvlarga zamin yaratadi.

7. Badiiy tarjima va o‘quvchi

Badiiy tarjimaning takomillashuvidagi yana bir muhim jihat – tarjima qilinayotgan asarning o‘quvchisi. Tarjimon faqat matnni tarjima qilmay, balki o‘quvchining madaniy, til va estetik qarashlarini ham hisobga oladi. Badiiy tarjima o‘quvchiga chuqur taassurot qoldirishi va original asar kabi his-tuyg‘ularni yaratishi kerak.

Shunday qilib, badiiy tarjimaning takomillashuvi, ilmiy va amaliy jarayonlar orqali davom etmoqda. Tarjimonlarning san’ati, metodologiyalarning rivojlanishi, estetik yondashuvlar va madaniyatlararo farqlarni hisobga olish, badiiy tarjimaning sifatini yaxshilash va uning yangi shakllarini yaratishda muhim ahamiyatga ega.

References :

1. Lefevere, A. (2017). Translation, Rewriting, and the Manipulation of Literary Fame. London: Routledge.
2. Salomov, G‘. (2019). Badiiy tarjima va uning lingvistik asoslari. Toshkent: Sharq.

3. G‘afurov, I. (2020). Badiiy tarjima nazariyasi va amaliyoti. Toshkent: O‘zMU.
4. Qo‘chqorov, A. (2021). Badiiy tarjimada lingvokulturologik yondashuvlar. Toshkent: Fan va texnologiya.
5. Sirojiddinov, Sh. (2018). Madaniyatlararo tarjima va lingvistik moslashuv. Toshkent: Ma’naviyat.
6. Qodirova, N. (2022). Tarjimada badiiy estetik yondashuvlar: O‘zbek va jahon tajribasi. Toshkent: Innovatsiya nashriyoti.
7. Karimov, D. (2021). Badiiy tarjima va uslubiy moslashuv. Toshkent: O‘zFA Nashriyoti.

BOLALARNING JISMONIY RIVOJLANISHI VA SOG'LOM TURMUSH TARZIGA AMAL QILISHI.

Jumayeva Hulkar Erkin qizi

Surxondaryo viloyati Boysun tumani 12-sonli DMTT tarbiyachisi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada bolalarning jismoniy rivojlanishi va sog‘lom turmush tarziga rioya qilish muhimligi tahlil qilinadi. Bolalarning jismoniy rivojlanishi sog‘lom turmush tarzi bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, ularning kelajakdagi hayot sifatiga katta ta’sir ko‘rsatadi. Tadqiqot davomida jismoniy tarbiya, ovqatlanish tartibi, gigiyena qoidalariga rioya qilish va harakat faolligining ahamiyati yoritiladi. Shuningdek, tadqiqot natijalariga asoslangan holda sog‘lom turmush tarzini shakllantirish bo‘yicha tavsiyalar beriladi.*

Kalit so‘zlar: *bolalar, jismoniy rivojlanish, sog‘lom turmush tarzi, jismoniy tarbiya, ovqatlanish, gigiyena.*

Bolalarning jismoniy rivojlanishi jamiyatning kelajagi uchun muhim omillardan biri hisoblanadi. Sog‘lom turmush tarziga rioya qilish nafaqat bolalarning jismoniy, balki ruhiy va aqliy rivojlanishiga ham ta’sir qiladi. Hozirgi kunda bolalar orasida ortiqcha vazn, kam harakatlilik va noto‘g‘ri ovqatlanish muammolari keng tarqalgan. Shu sababli, jismoniy rivojlanishni tahlil qilish va uni yaxshilash usullarini o‘rganish dolzarb masalalardan biridir.

Bolalarning jismoniy rivojlanishi ularning umumiy salomatligi, o‘sish jarayoni va hayot sifatiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. To‘g‘ri jismoniy rivojlanish va sog‘lom turmush tarziga amal qilish bolalarning intellektual, hissiy va ijtimoiy rivojlanishiga ham yordam beradi.

Bolalarning jismoniy rivojlanishiga ta’sir etuvchi omillar

Bolalarning jismoniy rivojlanishi quyidagi omillarga bog‘liq:

Genetik omillar – bolaning bo‘yi, suyak tuzilishi va umumiy jismoniy salomatligi nasldan-naslga o‘tadigan xususiyatlarga bog‘liq.

Ovqatlanish – to‘g‘ri ovqatlanish jismoniy o‘sish va rivojlanishning muhim shartlaridan biridir. Bolalar uchun oqsil, vitamin va minerallarga boy oziq-ovqat iste’mol qilish juda muhim.

Jismoniy faollik – muntazam mashqlar, harakatli o‘yinlar, sport bilan shug‘ullanish bolalarning suyak va mushaklarini mustahkamlashga yordam beradi.

Uyqu va dam olish – yetarli miqdorda uyqu bolaning o‘sishi va rivojlanishi uchun zarur.

Tibbiy nazorat – muntazam tibbiy ko‘rik va profilaktik chora-tadbirlar sog‘liq muammolarining oldini olishga yordam beradi.

Sog‘lom turmush tarziga amal qilishning asosiy tamoyillari

To‘g‘ri ovqatlanish

- Kunlik ratsionda meva, sabzavot, sut mahsulotlari, go‘sht va baliq bo‘lishi kerak.

- Shirin va yog‘li taomlarni haddan tashqari ko‘p iste’mol qilish salomatlikka zarar keltiradi.

- Gazlangan ichimliklar o‘rniga suv yoki tabiiy sharbatlar ichish foydali.

Jismoniy faollik

- Kuniga kamida 1 soat harakat qilish (yugurish, raqs, sport bilan shug‘ullanish).

- Ertalabki badantarbiya va jismoniy mashqlar immunitetni mustahkamlaydi.

- Telefon va kompyuter oldida uzoq vaqt o‘tirmaslik, tana harakatini cheklamaslik lozim.

Shaxsiy gigiyena

- Qo‘llarni tez-tez yuvish, tishlarni kuniga ikki marta tozalash zarur.

- Yangi havo va toza muhitda vaqt o‘tkazish immunitetni kuchaytiradi.

- Toza va tartibli kiyinish bolalarning salomatligiga ijobiy ta’sir qiladi.

Uyqu rejimi

- Bolalar kuniga kamida 9-10 soat uxlashi kerak.

- Kechqurun telefondan kamroq foydalanish, tinch muhitda uxlash muhim.

- Uyqudan oldin kitob o‘qish yoki tinchlantiruvchi mashqlar bajarish tavsiya etiladi.

Salomatlikni saqlash

- Har yili tibbiy ko‘rikdan o‘tish.

- Zaruriy emlashlarni qabul qilish.

- Stress va asabiy holatlarni kamaytirish uchun musiqa tinglash, san’at bilan shug‘ullanish mumkin.

Jismoniy rivojlanish va sog‘lom turmush tarzining foydalari

Immunitet mustahkamlanadi – organizm kasalliklarga chidamli bo‘ladi.

O‘quv jarayonida samaradorlik oshadi – bolalar diqqat-e’tiborini jamlay oladi, yaxshi o‘rganadi.

Jismoniy quvvat ortadi – mushaklar va suyaklar mustahkam bo‘ladi.

Ijtimoiy rivojlanish yaxshilanadi – bolalar faol, xushchaqchaq va ko‘proq do‘st orttiradi.

Kelajakda sog‘lom turmush tarziga odatlanadi – yetuk yoshga yetganda ham sog‘lom turmush tarzini davom ettirish osonlashadi.

Olingan natijalar asosida bolalar orasida sog‘lom turmush tarzini shakllantirish uchun bir qancha muhim jihatlar ta’kidlandi. Jumladan, maktablarda jismoniy tarbiya darslarini sifatli tashkil etish, sog‘lom ovqatlanish bo‘yicha targ‘ibot ishlarini olib borish, ota-onalarni bolalarning jismoniy rivojlanishiga ko‘proq e’tibor qaratishga chaqirish muhimdir. Shuningdek, zamonaviy texnologiyalarning bolalar hayotiga ta’siri ham tahlil qilinib, ularni faol hayot tarziga yo‘naltirish choralari muhokama qilindi.

Xulosa

Bolalarning jismoniy rivojlanishi va sog‘lom turmush tarziga amal qilish kelajak avlodning sog‘lom bo‘lishini ta’minlaydi. Buning uchun ota-onalar, o‘qituvchilar va jamiyat bolalarga kerakli sharoitlarni yaratib berishlari lozim. Bolalar sog‘lom turmush tarziga odatlanishi uchun ular bilan birga sport bilan shug‘ullanish, to‘g‘ri ovqatlanishga e’tibor qaratish va gigiyena qoidalariga rioya qilishga o‘rgatish zarur.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, bolalarning sog‘lom turmush tarziga amal qilishi ularning jismoniy va ruhiy rivojlanishi uchun juda muhim. Shu sababli, quyidagi takliflar ilgari suriladi:

Bolalar uchun har kuni kamida 60 daqiqa jismoniy faollik bilan shug‘ullanish tavsiya etilsin.

Maktab va oilalarda sog‘lom ovqatlanish qoidalariga qat’iy rioya qilish targ‘ib etilsin.

Ota-onalar va o‘qituvchilar bolalarning jismoniy rivojlanishiga ko‘proq e’tibor qaratishi lozim.

Maktablarda jismoniy tarbiya darslari sifatini oshirish va sport tadbirlarini ko‘paytirish zarur.

Ushbu tadqiqot natijalari kelajakda bolalarning jismoniy rivojlanishiga oid chuqurroq tadqiqotlar o‘tkazishga asos bo‘lishi mumkin.

Adabiyotlar.

1. T.S. Usmonxo'jayev, O’. Tursunov, A.X. Meliyev Jismoniy tarbiya nazariyasi va uslubiyoti 0‘qituvchi“ nashriyot-matbaa ijodiy uyi Toshк ent – 2008 11-bet.
2. Prof. R.Salomov P.f.n. R.Matkarimov. Jismoniy tarbiya nazariyasi va uslubiyati fanidan ma’ruza matni Toshkent-2006 8-bet.
3. Salixova G. “Maktabgacha yoshdagi bolalar tarbiya tizimida jismoniy mashq larning o‘rni” – B. 85-86. (“Jismoniy tarbiya va sport: davlat, jamiyat va shaxs” xalqaro ilmiy anjuman). Toshkent. 2005-yil.
4. Mavlonov A, Mamirova D, Xolikov A. “Jismoniy tarbiya va sport ta’limidagi muammolar echimi yo‘lida”. – B. 183–191. (“Jismoniy tarbiya va sportni rivojlantirishning mintaqaviy, pedagogik-psixologik, tibbiy-biologik asoslari” ilmiy-amaliy anjuman). Toshkent-Jizzax. – 2009-yil.
5. “500 mashq va harakatli o‘yinlar”. 1-qism. O‘zDJTI nashriyoti. Toshkent. – 1999.
6. T.S.Usmonxo‘jaev, X.A.Meyliev "Maktabgacha ta’lim muassasalarida harakatli o‘yinlar va asosiy harakatlanish mashqlari" (3-qism). Toshkent. 2004-yil. – B. 3–8.

UZBEKISTAN'S STRATEGY FOR TRANSITION TO '' GREEN ECONOMY'': EXISTING PROBLEMS AND PROSPECTIVE OPPORTUNITIES

Zayniyeva Diyora Sirojiddin qizi
Bachelor's student at Tashkent State University of Economics
+998888158483 zayniyevadiyora84@gmail.com

Abstract*:This article focuses on the idea that Uzbekistan's shift to a green economy is an important undertaking that will help address environmental issues and economic inequality while promoting sustainable development. This abstract examines Uzbekistan's diverse transition strategy, highlighting the incorporation of sustainable agriculture, effective resource management, and renewable energy sources. In order to facilitate this change and improve economic resilience, important governmental frameworks and policies that are in line with global climate commitments are being developed. Public-private partnerships and community participation play a critical role in fostering eco-friendly practices and advancing innovation in a variety of industries. In addition, this shift offers exceptional chances for social justice, technological advancement, and employment creation, guaranteeing that environmental concerns are interwoven into the country's economic structure.*

Key words*: green economy, environmental issues, agricultural practices, innovation, agriculture, sustainability, green growth*

Introduction

When it comes to integrating sustainable practices into its overall economic planning, Uzbekistan is making great strides. The nation started its shift from a planned to a market economy in 2016. He realized that he needed to use a green strategy to bolster his economic transformation. The government is dedicated to developing an economic paradigm that is more sustainable.Specifically, the

December 2022 presidential directive outlined a number of measures that the government needed to carry out in this area. In order to achieve green, sustainable, and inclusive growth, it established the Action Plan for the Transition to a Green Economy and Green Growth by 2030, which includes steps to solve the present environmental and economic difficulties.

The World Bank recently examined the challenges and opportunities associated with Uzbekistan's shift to a green economy in a report that was produced in collaboration with that country's Ministry of Economic Development and Poverty Reduction and other governmental organizations.It highlights the most urgent threats related to the environment and other issues and suggests actions and changes to policy. Programs for landscape restoration and energy efficiency are two examples of these that provide advantages for the environment and the economy. A few of the results of the investigation are outlined in this article.

Methodology

The following techniques were employed to fulfill the study goals: The subject was covered using scientific abstraction, analysis and synthesis, comparison, and statistical analysis. The literature produced by scientists and researchers in our nation and abroad that focuses on assuring sustainable development using the ideas of the green economy, as well as theoretical analysis of statistical data that has been collected and compared.

Analysysis and results

Uzbekistan needs to handle its resources better. Compared to other upper-middle-income nations and the European Union, the nation has a far poorer resource efficiency. With an energy consumption per GDP unit over three times higher than the average for Europe and Central Asia and twice that of Kazakhstan, a neighbor, Uzbekistan uses water in a particularly inefficient manner.Sand and dust carried by the wind from degraded regions aggravate particle air pollution from industrial and urban sources. A sizeable section of the populace is frequently

exposed to air quality that is deemed detrimental. Uzbekistan needs to solve these and other difficulties in three time frames: immediate, near-term, and long-term, in order to realize its green aspirations. Improving air quality and sustainable land and water usage will be the nation's top green goals given its agriculture-based economy and the steadily declining quality of the air in populous regions. This can be accomplished by restoring the landscape, managing water resources effectively, and taking steps to lessen air pollution. In Uzbekistan, there is a need to expand the practice of sustainable land use. Land use sustainability is further increased by climate-smart agriculture methods.But the nation should also take society's reaction to the green shift into account. There will be winners and losers in the pattern of investment and employment creation if green sectors are supported and carbon-intensive activities are reduced. Assisting the businesses that have suffered the most is crucial. The World Bank is dedicated to helping Uzbekistan realize inclusive and green growth. A nation can reap the benefits of a green, sustainable, and inclusive future by implementing the appropriate combination of environmental laws and reforms. To safeguard its future in the midst of the global green transformation, which presents numerous chances for economic growth and development, Uzbekistan needs to embrace sustainable policies.

In Uzbekistan, the program of transition to a green economy and green growth until 2030 was adopted at the end of 2022. Earlier, the government announced plans to completely eliminate the use of coal, natural gas and petroleum products as fuel by 2050 in order to achieve carbon neutrality, or “zero emissions” (the amount of carbon dioxide emissions that do not exceed the amount absorbed by oceans and forests).According to the program, by 2030, the share of renewable energy sources (RES) used will be about 30% of the country’s total electricity generation. By that time, wind power plants (WPPs) with a total capacity of at least 5000 MW and solar photovoltaic power plants (SPPs) with a total capacity of 7000 MW will be put into operation.In this regard, the issue of awareness of the population as consumers about the relevance of diversification of energy consumption, advantages and disadvantages of alternative energy sources is

relevant.

Challenges to energy security in Uzbekistan

Uzbekistan is located in the heart of Central Asia, a region with a pressing problem of water scarcity. According to the World Resources Institute, Uzbekistan ranks 29th among the countries that will be exposed to high levels of water stress by 2040. The expected level of stress is projected to be more than 80% in the entire Central Asian region. These figures are depressing, especially considering the fact that Uzbekistan's population will exceed 42 million by 2040. According to projections, rapid population growth could lead to water shortages ranging from 44-46%. Given the growing demand for water resources and their rapid depletion, it is important to take appropriate measures to address the problem.According to the forecasts given in the Presidential Decree dated 01.04.2023, by 2023, water resources are expected to decrease from the long-term norm by 10-15% in the Syrdarya river basin and by 15-20% in the Amudarya river basin. At the same time, the Concept of Water Sector Development of the Republic of Uzbekistan for 2020-2030 notes that the average annual volume of water resources used by Uzbekistan is 51-53 billion m3, of which 80% (about 41 km3/year) falls on transboundary rivers. Reduction of water volumes in the Amu Darya and Syr Darya rivers will have a significant impact on water availability in Uzbekistan, which will entail serious social and economic consequences.[1]

The Government's vision 5 to transform Uzbekistan into an industrialized, upper-middle-income country by 2030 enjoys popular support, and difficult reforms on price liberalization, land ownership and agriculture have been proposed with some already in place. The predominantly inward-looking economic model applied until recently has been jettisoned and new policies are encouraging the integration of private businesses into global and regional value chains. A trend of poverty reduction reflects robust pre-COVID19 GDP growth, rising incomes of micro and small businesses, regular minimum wage increases, remittance inflows and the Government's targeted safety net programs. On human capital, the country

is positioned to reap a demographic dividend from its large young population by offering productive employment opportunities,encouraging economic initiative and innovation, and strengthening future work capabilities and digital skills.Not least, the country is blessed with natural capital, especially land and abundant sunshine.Elsewhere, efforts are still fledgling, and many needed actions have yet to be agreed. Further integration of sectoral policies is needed in order to harmonize budgeting, regulations and standards, promote efficiency and synergies as well as ensure implementation at all levels (suggestions for practical steps and deployment of cross-sectoral integration could be among the priority tasks of the National Interagency Green Economy Council proposed in the paper and summarized below). Also critical are additional and stronger incentives for private and state actors to channel financial, technological, management and human resources to sustain natural resources and reduce pollution and carbon emissions. Importantly, industry will need to be encouraged to adopt genuine corporate and social responsibility and environmental, social, governance principles and practices.

Analysis and discussion

Energy Inefficient energy use costs at least 4.5% of the GDP annually, with electricity generation, heating supply and buildings being important sources of energy loss. Almost 40 % of Uzbekistan’s available generation capacity is past its

service life leading to power outages 8. In the absence of policies to encourage energy efficiency and decarbonization,Uzbekistan by 2030 will find itself facing sharp reductions in oil and gas production (and exports) and increasingly reliant on coal 9. Research shows that potential of renewable energy sources in Uzbekistan is 270 million tons of reference fuel, which is more than three times the annual need for energy resources, and most of this potential is in solar energy 10. Solar electricity costs have fallen 80% worldwide in 10 years, and are even more favorable in Uzbekistan, which enjoys plenty of sunshine.The industrial sector, dominated by chemical manufacturing and mining, uses almost a quarter of total energy use in the country, and almost all of it natural gas. The sector is challenged not only to cut emissions and become less polluting, but also to respond to the rapidly reshaping of global production systems which require cleaner production processes, innovation and a talented labor pool to remain competitive. A Presidential decree goes some way to support an industrial policy, calling for "the formation and implementation of a tax and tariff policy that encourages the reorientation of the economy from the export of raw materials to the production of high-quality products and deep processing," and more is needed. Uzbekistan's agriculture sector is the second biggest emitter of GHGs and the largest user of water. More than three-quarters of pasture land has been degraded,16 and productivity on good land has dropped by half in last 20 years, with yields of fodder declining by an average of 2% per ha per year 15. 'Greening' agriculture, coupled with agricultural sector liberalization launched after 2016, has the potential to significantly increase productivity, employment and income, and cut water use. Agriculture employs more people than industry and trade sectors together. The recently adopted agricultural strategy for Uzbekistan has an implicit jobs agenda. What is needed is a "roadmap" for realizing job potential in the sector while 'greening' it. Screen all elements of stimulus packages for their longer terms implications across the key dimensions of long-term growth and equitable livelihood potential, resilience to future shocks, and decarbonization and sustainable growth trajectory. Priority actions should create jobs and reduce

inequality. They should be actions that can be implemented quickly, including "shovelready" targets for public investment, with a focus on non-emissions-intensive infrastructure projects, and existing policy frameworks that can be rapidly scaled up. At the same time, they should favor cross-sectoral,cross-government approaches that take a long-term, systemic approach to growth and sustainability ratherthan focus on single technological outcomes. Policy makers could also avoid relaxing existing environmentalregulations to provide near-term relief, as the costs of longer-term vulnerability will often outweigh shortterm economic relief.

Fig. 1 - Uzbekistan Green Economy Transition Priorities. Source: World Bank

Provide specific support for reskilling and training for industries affected by the immediate crisis and longer-term decarbonization, along with supportive policies such as reforming housing policies to encourage mobility. The requirement of introducing energy-efficient solutions in the government-backed affordable housing programs needs to be expanded to the wider construction industry across all the segments, including residential, commercial and industrial facilities. Specialists of the relevant government agencies primarily responsible for the construction sector, and construction and engineering firms will need to be trained in green construction technologies, products and services. Capacity building is also needed for key personnel of the transport authorities and the municipalities formulating policies regarding public and automobile freight

transport.

Conclusion

To sum up, Uzbekistan's plan to move to a green economy offers a great chance to tackle urgent environmental issues while supporting sustainable development. In spite of current roadblocks, like inadequate infrastructure, financial limitations, and a dependency on conventional energy sources, the country is ready to take advantage of its abundant natural resources and human capital. By making investments in renewable energy, improving energy efficiency, and encouraging sustainable agricultural practices, Uzbekistan can not only lessen the effects of climate change but also boost economic growth and raise the standard of living for its people. Cooperation between the public, private, and international partners will be essential to overcoming obstacles and maximizing the potential of a green economy. Adopting this transition will not only establish Uzbekistan as a regional leader, but also in sustainability but also contribute to global efforts in combating climate change.

References:

1.https://cabar.asia/en/transition-to-green-economy-in-uzbekistan-opportunities-and-challenges

2.https://www.worldbank.org/en/results/2023/10/26/uzbekistan-realizing-an-inclusive-green-growth-transition

3.https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/uz/Uzb_GRGE_PolicyBrief_ExSum_v1_20210303_DESIGNED.pdf

4.https://www.fao.org/faolex/results/details/en/c/LEX-FAOC197240/

5.http://www.unep.org/greeneconomy/AboutGEI/WhatisGEI/tabid/29784/Default.aspx

6.https://president.uz/oz/lists/view/5805

STRATEGIES FOR DEVELOPING TECHNICAL CREATIVITY USING INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES

Sharopov Mirjon Nurkhon ugli,
researcher at Bukhara State University

Annotation: *This article analyzes strategies for developing technical creativity using information and communication technologies (ICT). In the modern educational process, ICT plays a crucial role in enhancing students' ability to think creatively and solve technical problems. The integration of digital tools such as 3D modeling, virtual laboratories, artificial intelligence, and simulation technologies allows students to apply innovative approaches in engineering and technical education.*

Keywords: *technical creativity, information and communication technologies, digital learning, 3D modeling, virtual laboratories, simulation, artificial intelligence, project-based learning, problem-solving skills.*

Аннотация: *В данной статье анализируются стратегии развития технического творчества с использованием информационно-коммуникационных технологий (ИКТ). В современном образовательном процессе ИКТ играет решающую роль в повышении способности студентов мыслить творчески и решать технические задачи. Интеграция цифровых инструментов, таких как 3D-моделирование, виртуальные лаборатории, искусственный интеллект и технологии симуляции, позволяет студентам применять инновационные подходы в инженерном и техническом образовании.*

Ключевые слова: *техническое творчество, информационно-коммуникационные технологии, цифровое обучение, 3D-моделирование, виртуальные лаборатории, симуляция, искусственный интеллект, проектное обучение, навыки решения проблем.*

Introduction. In the era of rapid technological advancements, developing students' technical creativity has become a key objective in modern education. Technical creativity refers to the ability to generate and implement innovative solutions to technical problems, which is essential in engineering and technology fields. Traditional teaching methods often lack the interactive and hands-on experiences necessary for students to fully develop their creative potential. Therefore, integrating **information and communication technologies (ICT)** into the learning process has become a vital strategy for fostering technical creativity.

ICT provides numerous opportunities for students to engage with real-world technical challenges through digital simulations, virtual laboratories, 3D modeling, and artificial intelligence applications. These technologies enable students to experiment, design, and analyze complex engineering concepts in a virtual environment, significantly enhancing their problem-solving skills. Additionally, project-based learning (PBL) and gamification techniques, supported by ICT tools, encourage active participation, collaboration, and critical thinking.

This article explores the role of ICT in developing technical creativity and presents strategies for effectively integrating digital tools into technical education. It examines various approaches, including hands-on digital experiences, interdisciplinary learning models, and the use of interactive simulations, to create an engaging and innovative learning environment. The findings emphasize the need for an adaptive and technology-driven education system that prepares students for the challenges of the modern engineering and technology industries.

Literature Review. In the era of rapid technological advancements, developing students' technical creativity has become a key objective in modern education. Technical creativity refers to the ability to generate and implement innovative solutions to technical problems, which is essential in engineering and technology fields. Traditional teaching methods often lack the interactive and hands-on experiences necessary for students to fully develop their creative potential. Therefore, integrating information and communication technologies

(ICT) into the learning process has become a vital strategy for fostering technical creativity.

ICT provides numerous opportunities for students to engage with real-world technical challenges through digital simulations, virtual laboratories, 3D modeling, and artificial intelligence applications. These technologies enable students to experiment, design, and analyze complex engineering concepts in a virtual environment, significantly enhancing their problem-solving skills. Additionally, project-based learning (PBL) and gamification techniques, supported by ICT tools, encourage active participation, collaboration, and critical thinking.

This article explores the role of ICT in developing technical creativity and presents strategies for effectively integrating digital tools into technical education. It examines various approaches, including hands-on digital experiences, interdisciplinary learning models, and the use of interactive simulations, to create an engaging and innovative learning environment. The findings emphasize the need for an adaptive and technology-driven education system that prepares students for the challenges of the modern engineering and technology industries.

Discussion. The rapid advancement of Information and Communication Technologies (ICT) has significantly impacted the way technical creativity is developed in students. The traditional approach to teaching technical disciplines often lacks interactive and hands-on experiences necessary for students to fully engage in creative problem-solving. The integration of ICT tools such as 3D modeling, virtual laboratories, artificial intelligence, and simulation-based learning has proven to be an effective strategy for enhancing technical creativity.

Modern educational frameworks emphasize active learning strategies that allow students to interact with digital environments rather than passively consuming information. Virtual laboratories provide an immersive experience where students can experiment with engineering models, test simulations, and analyze outcomes without the constraints of physical resources. Chiu & Chen (2013) found that virtual learning environments significantly improve students' ability to solve real-world technical problems, as they allow for iterative learning

without the risk of failure.

Furthermore, 3D modeling tools have become a crucial component of design thinking in engineering and technology disciplines. Brown (2009) highlighted that digital prototyping allows students to conceptualize, modify, and refine their technical ideas, which ultimately enhances their creativity and problem-solving skills. The ability to visualize complex engineering designs in three dimensions helps students grasp abstract concepts and apply their knowledge in innovative ways.

The introduction of artificial intelligence (AI) into education has created new opportunities for personalized learning and real-time feedback mechanisms. AI-driven educational platforms analyze student progress, suggest tailored learning pathways, and provide instant feedback on technical problem-solving exercises. Luckin (2018) argued that AI-powered learning environments encourage self-directed exploration and creative experimentation, which are essential components of technical creativity.

Machine learning algorithms also enhance problem-based learning (PBL) by presenting real-world engineering challenges that students must solve using digital resources. AI-assisted tools provide scenario-based learning, where students are encouraged to think critically and develop innovative solutions based on simulated industry problems. Korkmaz & Çakır (2017) found that AI-driven STEAM (Science, Technology, Engineering, Art, and Mathematics) models improve students' creative abilities by integrating technical knowledge with artistic and design thinking approaches.

Project-Based Learning (PBL) has been widely recognized as an effective ICT-integrated methodology for fostering technical creativity. Krajcik & Blumenfeld (2006) found that students engaged in technology-enhanced PBL demonstrate higher levels of innovation, collaboration, and practical application of technical skills. When ICT tools are integrated into hands-on projects, students actively engage with the learning material, rather than passively memorizing information.

Similarly, gamification techniques—such as simulation-based competitions, coding challenges, and virtual hackathons—have been shown to increase student motivation and participation in creative problem-solving tasks. Gee (2007) emphasized that gamification fosters experimentation, strategic thinking, and risk-taking, which are essential attributes for technical creativity. When students are placed in simulated engineering challenges, they develop real-world problem-solving skills while also enhancing their ability to innovate and adapt.

A growing body of research highlights the importance of interdisciplinary learning in fostering technical creativity. The STEAM (Science, Technology, Engineering, Art, and Mathematics) education model integrates scientific and artistic thinking, enabling students to approach technical challenges from multiple perspectives. Fadel et al. (2015) argued that a multi-disciplinary approach to learning, enriched with ICT tools, fosters a deeper understanding of engineering concepts while also enhancing creativity.

By incorporating design thinking and artistic creativity into engineering education, students can develop a holistic approach to problem-solving, leading to more innovative and user-friendly solutions. This is particularly relevant in fields such as industrial design, robotics, and smart technology development, where both technical precision and creative ingenuity are required.

Despite the numerous benefits of ICT in fostering technical creativity, several challenges remain: Access to technology – Not all educational institutions have the necessary resources to implement virtual laboratories, AI-based learning systems, or advanced simulation tools. Teacher training – Many educators are not sufficiently trained to integrate digital tools into their teaching methodologies effectively.

Student engagement – While ICT tools can enhance creativity, they must be strategically implemented to ensure students remain engaged and actively participate in learning. Future research should focus on developing cost-effective ICT-based learning solutions, training educators in digital pedagogy, and exploring new AI-driven tools that further enhance technical creativity. Additionally,

expanding the STEAM education framework to include entrepreneurial and real-world industry applications will better prepare students for careers in innovation and technology-driven fields.

Conclusion. The integration of Information and Communication Technologies (ICT) into education has significantly enhanced the development of technical creativity among students. Modern educational strategies increasingly rely on digital tools such as virtual laboratories, 3D modeling, artificial intelligence, and simulation technologies to foster creativity, innovation, and problem-solving skills. These technologies provide students with interactive, hands-on learning experiences that allow them to explore, design, and experiment with real-world technical problems in a risk-free environment.

List of literature used:

1. Dewey, J. (1916). *Democracy and Education: An Introduction to the Philosophy of Education.* New York: Macmillan.
2. Piaget, J. (1952). *The Origins of Intelligence in Children.* W. W. Norton & Company.
3. Vygotsky, L.S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes.* Harvard University Press.
4. Bruner, J. (1966). *Toward a Theory of Instruction.* Harvard University Press.
5. Jonassen, D. H. (2000). *Computers as Mindtools for Schools: Engaging Critical Thinking.* Prentice-Hall.
6. Prensky, M. (2001). *Digital Natives, Digital Immigrants.* On the Horizon, 9(5), 1-6.
7. Resnick, M. (2017). *Lifelong Kindergarten: Cultivating Creativity through Projects, Passion, Peers, and Play.* MIT Press.
8. Brown, T. (2009). *Change by Design: How Design Thinking Creates New Alternatives for Business and Society.* Harper Business.
9. Fadel, C., Bialik, M., & Trilling, B. (2015). *Four-Dimensional Education: The Competencies Learners Need to Succeed.* Center for Curriculum Redesign.
10. Chiu, C. H., & Chen, H. C. (2013). *Developing a Virtual Laboratory for Engineering Education.* Journal of Educational Technology & Society, 16(1), 147-157.

O‘SMIRLARDAGI ADDEKTIV XULQNI BARTARAF ETISHDA OILAVIY MUHITNING ROLI VA UNING KORREKTSIYA USULLARI

Hamroyeva Dilfuza Rahmatullayevna
Buxoro davlat universiteti tadqiqotchisi

Annotatsiya. *Ushbu maqolada, oilaviy muhitning o‘smirlarning xulqini shakllantirishdagi o‘rni, oila a’zolarining o‘zaro munosabatlari, pedagogik yondashuvlar va psixologik ko‘makning samaradorligi ilmiy jihatdan o’rganilgan. Shuningdek maqolada, o‘smirlardagi addektiv xulqni bartaraf etishda oilaviy muhitning roli, korreksiya usullarining, yoshlar psixologik va ijtimoiy rivojlanishidagi ahamiyati tahlil qilingan.*

Kalit so’zlar. *Addektiv xulq, agressiya, oilaviy terapiya, o‘smirlik davri, ijtimoiy muloqot, korreksiya.*

Аннотация. *В данной статье научно изучена роль семейной среды в формировании поведения подростков, взаимоотношений членов семьи, педагогических подходов и эффективности психологической поддержки. Также в статье анализируется роль семейной среды в преодолении аддективного поведения у подростков, значение методов коррекции в психологическом и социальном развитии молодежи.*

Ключевые слова. *Аддективное поведение, агрессия, семейная терапия, подростковый возраст, социальное общение, коррекция.*

Annotation. *This article scientifically examines the role of the family environment in shaping adolescent behavior, the relationships between family members, pedagogical approaches, and the effectiveness of psychological support. The article also analyzes the role of the family environment in eliminating addictive behavior in adolescents, the significance of correction methods, and the psychological and social development of youth.*

Keywords. *Addiction behavior, aggression, family therapy, adolescence, social interaction, correction.*

Kirish. O‘smirlardagi addektiv xulqni bartaraf etishda oilaviy muhitning roli va uning korreksiya usullari juda muhim ahamiyatga ega. O‘smirlik davri, insonning psixologik, emotsional va ijtimoiy rivojlanishining eng murakkab bosqichlaridan biri bo‘lib, bu davrda yoshlar ko‘plab ichki va tashqi omillarga duch keladilar. Addektiv xulq (masalan, giyohvandlik, ichkilikka ruju qo‘yish, agressiya va boshqalar) o‘smirning hayotida salbiy ta’sirlar keltirishi mumkin, bu esa nafaqat uning o‘ziga, balki uning atrofidagi jamiyatga ham zarar yetkazishi mumkin.

O‘smirlar o‘zlarining shaxsiyatini shakllantirish jarayonida oilaviy muhitning o‘rni katta. Oila o‘smirning birinchi ijtimoiylashgan muhitidir va unda o‘smir xulq-atvori va psixologik holati ko‘p jihatdan shakllanadi. Oila a’zolarining bir-biriga bo‘lgan munosabati, oiladagi ijtimoiy-iqtisodiy holat, ota-ona tomonidan qo‘yilgan cheklovlar yoki farqlovchilar, shuningdek, ota-onaning o‘zaro muloqotdagi usullari o‘smirning xulqini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega.

Addektiv xulqning oldini olish yoki uni bartaraf etishda oilaviy muhitda yuzaga keladigan muammolarni aniqlash va ularni hal qilish zarur. Bu o‘z ichiga ota-onaning pedagogik mahoratini oshirish, o‘smirlarning ijtimoiy muloqotini yaxshilash, oilaviy muhitni yanada sog‘lomlashtirish va o‘smirlarning ehtiyojlarini tushunib, ularni qo‘llab-quvvatlashni o‘z ichiga oladi.

Korreksiya usullari esa o‘smirlar bilan ishlashda oilaviy yordamni taqdim etishda turli pedagogik, psixologik va sotsial metodlardan foydalanishni talab qiladi. Masalan, o‘smirlar bilan individual va guruh terapiyalari, o‘smirlar uchun maxsus treninglar, ota-onalar uchun maslahatlar va ta’limlar, shuningdek, oila ichidagi muloqotni rivojlantirish orqali addektiv xulqni kamaytirish yoki bartaraf etish mumkin.

Shunday qilib, o‘smirlar orasidagi addektiv xulqni bartaraf etishda oila muhitining o‘rni juda katta bo‘lib, oilaviy qo‘llab-quvvatlash tizimlarini rivojlantirish ushbu jarayonni samarali amalga oshirishga yordam beradi.

Adabiyotlar tahlili. O‘smirlardagi addektiv xulqni bartaraf etishda oilaviy muhitning roli va uning korreksiya usullari borasida bir nechta olimlar va tadqiqotlar mavjud. Bu mavzu keng qamrovli va ko‘plab sohalarni o‘z ichiga oladi,

shuning uchun bir nechta taniqli olimlar tomonidan olib borilgan ilmiy izlanishlar mavjud. Quyida bu sohadagi ilmiy izlanishlari bilan mashhur olimlar va ularning ilmiy tadqiqotlarini ko'rib o'tish mumkin.

Jon Boulbi o'zining "Attachmet" (bog'lanish) nazariyasini ishlab chiqdi, bu nazariya o'smirlarning hayotida ota-onaning roli va oilaviy munosabatlarning muhimligini ko'rsatadi. Boulbi fikricha, o'smirlarning hissiy va psixologik rivojlanishida ularning oiladagi ota-onaga bo'lgan bog'lanishi katta o'rin tutadi. Uning tadqiqotlari shuni ko'rsatdiki, oilaviy bog'lanish (yaxshi oila aloqalari) o'smirlarning stress va addektiv xulqlarga qarshi turishiga yordam beradi.

Kanadalik psixolog olim Gordon Noyfeld - o'smirlarning rivojlanishiga va ularning oilaviy munosabatlariga ta'sir qiluvchi omillarni o'rganadi. Uning izlanishlari shuni ko'rsatdiki, o'smirlarning xulqi ularning o'z oilasidagi ota-onaga nisbatan emotsional bog'lanishiga bog'liq. U oilaviy muhitda o'smirlar uchun xavfsiz va o'zgarmas bog'lanishlar yaratishni ta'kidlagan. O'smirlar o'zini oila ichida xavfsiz his qilganida, ularning o'zgalar bilan ijtimoiy munosabatlari va emotsional xatti-harakatlari yaxshilanadi.

Jerom Kaganning ishlarida, o'smirlarning rivojlanishida oila muhitining roli, shuningdek, ularning shaxsiy xususiyatlari va xarakterini shakllantirishda ota-ona munosabatlarining ahamiyati ko'rib chiqilgan. Kagan - o'smirlarning atrofidagi oilaviy va ijtimoiy muhitning ularning xulqini qanday shakllantirishi haqida ko'plab tajribalar o'tkazgan. U o'smirlar orasida oila a'zolarining ruxsat beradigan, lekin muayyan chegaralarga ega bo'lgan ta'siri bilan bog'liq jarayonlarni o'rgangan.

Britaniyalik psixiatrist va olim Maykl Rutter - o'smirlarning rivojlanishi va ularning oilaviy muhitiga qanday ta'sir etishi bo'yicha izlanishlar olib borgan. Rutter oilaviy muhit va ijtimoiy sharoitlarning o'smirlar xulqiga qanday ta'sir qilishini o'rganib, oilaviy muhitda yuzaga keladigan turli omillar (masalan, ota-onaning ajrashishi, oilaviy stress) o'smirlarning psixologik salomatligiga ta'sir qilishi mumkinligini ko'rsatgan.

Sesil Reynolds va Fletcher-Janzen o'z tadqiqotlarida, o'smirlarda addektiv

xulqni bartaraf etishda oilaviy qo‘llab-quvvatlashning ahamiyatini ta’kidlagan. Ular oilaning o‘zaro qo‘llab-quvvatlashi, xulq-atvor va hissiy muvozanatni yaxshilash orqali o‘smirlarning xatti-harakatlarini yaxshilash mumkinligini ko‘rsatgan. Shuningdek, o‘smirlarga o‘qish, maqsadlarni belgilash va stressni boshqarish bo‘yicha maxsus treninglar o‘tkazish zarurligini ta’kidlashgan.

Toni Morrison, garchi asosan adabiyot sohasida taniqli bo‘lsa-da, uning ishlarida oilaviy munosabatlarning ijtimoiy va psixologik rivojlanishga ta’sirini o‘rgangan. Morrisonning fikriga ko‘ra, o‘smirlarning o‘z oilasidagi xavfsizlik va sevgi hissi, ularning ijtimoiy muhit va kelajakdagi xulq-atvorlarini shakllantirishda katta rol o‘ynaydi.

Shu bilan birga, ushbu olimlarning ishlarida ko‘rsatilganidek, o‘smirlar orasida addektiv xulqni bartaraf etishda oilaviy muhitning roli katta bo‘lib, uning ijobiy o‘zgarishlari o‘smirning sog‘lom rivojlanishiga va ijtimoiy hayotga muvaffaqiyatli moslashuviga yordam beradi. Bunday tadqiqotlar oilaning ijtimoiy, psixologik va hissiy salomatligini yaxshilash zarurligini ko‘rsatadi.

Muhokama. O‘smirlardagi addektiv xulqni bartaraf etishda oilaviy muhitning roli va uning korreksiya usullari haqida muhokama qilishda bir nechta asosiy jihatlar va nuqtai nazarlar mavjud. Bu masala ko‘plab ijtimoiy, psixologik va pedagogik omillarni o‘z ichiga oladi, shuning uchun unga turli qarashlar bilan yondashish zarur. Quyidagi muhokama nuqtalari oilaviy muhitning o‘smirlardagi addektiv xulqni bartaraf etishdagi o‘rni va unga qarshi kurashish usullari haqida fikr yuritadi:

1. Oilaviy munosabatlarning ahmiyati

O‘smirning oila ichidagi hissiy aloqalari uning ruhiy va psixologik salomatligiga bevosita ta’sir qiladi. Ota-onalar va o‘smirlar o‘rtasidagi sog‘lom muloqot, o‘smirning hissiy xavfsizligini ta’minlaydi, bu esa addektiv xulqning oldini olishda muhim rol o‘ynaydi. Oila a’zolarining o‘zaro qo‘llab-quvvatlashi, sevgi va hurmatga asoslangan munosabatlar o‘smirning emotsional holatini yaxshilaydi va unga turli ijtimoiy qiyinchiliklarga qarshi kurashishda yordam beradi.

• O‘smir oila ichida xavfsizlik, muammolarni muhokama qilish va hissiy yordami izlaydi. Ota-ona tomonidan shaxsiyatni hurmat qilish va qo‘llab-quvvatlash, o‘smirning salbiy xulqini kamaytirishi mumkin.

• Oila a’zolarining bo‘sh vaqtini birga o‘tkazishi, bir-birini tushunishga intilishi, o‘smirlarning psixologik barqarorligini oshiradi.

2. O‘smirlar va oilaviy ko‘nikmalar:

O‘smirlarga oilada ijtimoiy ko‘nikmalarni o‘rgatish addektiv xulqni bartaraf etishning muhim usuli hisoblanadi. Ota-ona o‘z farzandlariga stressni boshqarish, o‘z his-tuyg‘ularini ifodalash va muammolarni hal qilishda yordam berishlari kerak. O‘smirlar uchun kuchli oilaviy qo‘llab-quvvatlash tizimi yaratish, ularni sog‘lom munosabatlar qurish va do‘stlikni qadrlashga o‘rgatadi.

• O‘smirlarga sog‘lom muloqot va hissiy farqlovlarni o‘rgatish, ularning xulqini shakllantirishga yordam beradi.

• Oila a’zolarining o‘zaro muloqotdagi usullari, ayniqsa, ota-onaning o‘z farzandlariga nisbatan munosabati, o‘smirlarning ijtimoiy xulqini shakllantiradi.

3. Pedagogik yondashuvlar va terapiya usullari

O‘smirlarning addektiv xulqini bartaraf etishda oilaviy terapiya va pedagogik yondashuvlar samarali usullar hisoblanadi. Misol uchun, ota-onalar uchun treninglar va psixologik maslahatlar, o‘smirlar bilan individual va guruh terapiyalarini o‘tkazish orqali xulq-atvorni yaxshilash mumkin. Oilaviy terapiya, ayniqsa, ota-onalar o‘rtasidagi muloqotni yaxshilashga, oilaviy stressni kamaytirishga va muammolarni birgalikda hal qilishga yordam beradi.

• O‘smirlar va ota-onalar uchun psixologik maslahatlar, o‘smirlarga to‘g‘ri qarorlar qabul qilishni, stressni boshqarishni o‘rgatadi.

• Guruh terapiyalarida o‘smirlar o‘z tajribalari bilan bo‘lishishadi, bu ularning o‘z xulqini tahlil qilishga yordam beradi va ular o‘rtasida hamdardlikni kuchaytiradi.

4. Raqobat va ijtimoiy muammolar:

O‘smirlar ko‘pincha oilada bo‘lishi mumkin bo‘lgan ijtimoiy muammolarga (masalan, iqtisodiy qiyinchiliklar, ota-onaning ajralishi) reaksiyalari orqali o‘z

addektiv xulqlarini namoyon etishadi. O‘smirlar uchun oilaviy qo‘llab-quvvatlash, oiladagi muammolarni muhokama qilish va ehtiyojlarni birgalikda hal qilish ijtimoiy stressni kamaytirishga yordam beradi.

- O‘smirlar oila a’zolarining qarorlariga ko‘ra o‘z xulqini o‘zgartirishga moyil bo‘lishadi, ayniqsa, agar oilada shaxsiy va ijtimoiy muammolar mavjud bo‘lsa.
- O‘smirlarning o‘zaro aloqalarida muvaffaqiyatsizliklar yoki g‘azabni boshqarishda oilaviy qo‘llab-quvvatlash muhim o‘rin tutadi.

5. O‘smirlar va rivojlanishning ijtimoiy muqobil

Ijtimoiy muhit ham o‘smirlarda addektiv xulqni shakllantirishda katta rol o‘ynaydi. Oila ichidagi qiyinchiliklarga qaramay, o‘smirlar ko‘pincha o‘z atrofidagi jamiyatdan o‘rnak olishadi. O‘smirlarni o‘zlari uchun foydali ijtimoiy guruhlarni topishga va ularning ijtimoiy munosabatlarini qo‘llab-quvvatlashga undash, oilaviy yondashuvning samarali usuli bo‘lishi mumkin.

- O‘smirlarni ijtimoiy faoliyatlar va guruhlar orqali sog‘lom ijtimoiy aloqalar o‘rnatishga yo‘naltirish, ularning o‘zgalar bilan munosabatlarida yanada ijobiy o‘zgarishlarni keltirib chiqaradi.
- Oilaning qo‘llab-quvvatlashi, o‘smirlar uchun ijtimoiy jihatdan to‘g‘ri muhit yaratish orqali addektiv xulqlarni kamaytirish mumkin.

6. Pedagogik rivojlanish va oilaviy ta’lim

O‘smirlarga tarbiya va oilaviy ta’lim orqali, ular uchun sog‘lom hayot tarzini yaratish mumkin. Ota-onalar o‘smirlar bilan yaxshilab suhbatlashish, ular bilan birgalikda qarorlar qabul qilish va ularni qo‘llab-quvvatlash orqali oilaviy ta’limning samaradorligini oshirishi mumkin. Shuningdek, o‘smirlar uchun oilaviy ta’limda alohida ahamiyatga ega bo‘lgan sohalar – masalan, xavfsiz munosabatlar, xulq-atvorni boshqarish va o‘zini tutish kabi mavzularni yoritish zarur.

- O‘smirlarni oila ichida sog‘lom hayot tarziga o‘rgatish, ularning kelajakda addektiv xulqni bartaraf etishiga yordam beradi.
- O‘smirlar o‘rganayotgan qoidalarga asosan oilaning shaxsiy tajribasini aks ettirish, ularning qarorlarini yaxshilashga yordam beradi.

O‘smirlardagi addektiv xulqni bartaraf etishda oila muhitining roli juda katta. Ota-onalar, oilaviy terapevlar va pedagoglar birgalikda o‘smirlarga sog‘lom oilaviy munosabatlarni taqdim etish orqali ularning addektiv xulqlarini kamaytirishga yordam berishi mumkin. Bu jarayonda, shaxsiy munosabatlar, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash, o‘smirlar uchun ma’naviy va hissiy ta’lim berishning samaradorligi haqida keng muhokamalar mavjud.

Xulosa. O‘smirlardagi addektiv xulqni bartaraf etishda oilaviy muhitning roli juda katta ahamiyatga ega. O‘smirlik davri – psixologik va ijtimoiy rivojlanishning murakkab bosqichi bo‘lib, bu davrda o‘smirlar ko‘plab ichki va tashqi omillarga ta’sir ko‘rsatadilar. Oilaviy muhit esa o‘smirning shakllanishida asosiy omil bo‘lib, uning xulq-atvori, hissiy va psixologik holatiga katta ta’sir o‘tkazadi.

Oilaviy qo‘llab-quvvatlashning ahamiyati: O‘smirlarning addektiv xulqlarini bartaraf etishda oilaviy qo‘llab-quvvatlash tizimi eng muhim omillardan biridir. Oila ichidagi ijobiy munosabatlar, sevgi va hurmatga asoslangan muhit o‘smirlarning stressni boshqarish, ijtimoiy xulqni o‘zgartirish va salbiy odatlardan qochishiga yordam beradi. Ota-ona bilan muloqot va o‘zaro anglashuv o‘smirlarning xulqini sezilarli darajada yaxshilaydi.

Pedagogik yondashuvlar: O‘smirlar bilan ishlashda pedagogik va psixologik metodlar samarali bo‘lishi mumkin. O‘smirlarga sog‘lom hissiy munosabatlar, stressni boshqarish, o‘zini tutish va qarorlar qabul qilish kabi ko‘nikmalarni o‘rgatish ularning addektiv xulqlari bilan kurashish imkoniyatlarini oshiradi. Oila ichidagi tarbiya, ota-onalarga qaratilgan treninglar va psixologik maslahatlar o‘smirlar uchun ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Oilaviy terapiya va guruh yondashuvlari: Oilaviy terapiya va guruh mashg‘ulotlari orqali o‘smirlar va ota-onalar o‘rtasidagi muloqot yaxshilanadi. O‘smirlar o‘zlarini va atrofdagilarini tushunishga, muammolarni hal qilishda yordam olishga va o‘z xulqlarini tahlil qilishga imkoniyat yaratadilar. Bu esa o‘smirning xatti-harakatlarini o‘zgartirishda muhim ahamiyatga ega.

Ijtimoiy muvofiqlik va ijobiy o‘zgartirishlar: Oilaviy muhitdan

tashqarida ham o‘smirlar ijtimoiy muhitdan ta’sir ko‘radilar. Shuning uchun oilaviy qo‘llab-quvvatlashni mustahkamlash, o‘smirlarni ijtimoiy guruhlar va faoliyatlarga jalb qilish, ijobiy do‘stliklar o‘rnatish ularning salbiy odatlardan uzoq turishlariga yordam beradi.

Barcha tizimlarning integratsiyasi: O‘smirlardagi addektiv xulqni bartaraf etish uchun oila, maktab, jamiyat va psixologik yordam tizimlari o‘rtasida birgalikda ishlash muhimdir. Yagona tizim sifatida ishlovchi bu omillar o‘smirning hayotida barqaror va ijobiy o‘zgarishlarni yuzaga keltiradi.

Umuman olganda, o‘smirlardagi addektiv xulqni bartaraf etishda oilaviy muhitning roli juda muhim. Oilaviy muhitda yuzaga keladigan ijobiy o‘zgarishlar o‘smirning shaxsiyatini shakllantirishda yordam beradi, uning sog‘lom rivojlanishiga turtki bo‘lib, addektiv xulqlarni oldini olishda samarali bo‘ladi. Bunda, ota-onalar, pedagoglar va psixologlar birgalikda ishlash orqali o‘smirlarga o‘zlarini anglash, ijtimoiy mas'uliyatni his qilish va ijobiy xulqni shakllantirishga yordam berishlari mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati.

1.Yusupov E., Yusupov O‘. Oila – ma’naviyat bulog‘i. T, 2003, 104-bet.

2. Quronboev Q. Shukronalik – ma’naviyat targ‘ibotining uzviy jihati. //Yoshlarda shukronalik va hayotga pozitiv yondoshuvni mustahkamlash ijtimoiy barqarorlik omili sifatida./Respublika ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. – Toshkent, Nishon-noshir, 2014. –B. 5.

3. Saitkasimov A. Ma`naviy-marifiy ishlarni tashkil etish metodikasi. /O`quv qo`llanma/ -Toshkent, Tafakkur, 2022. –B. 73.

4. To‘raeva O. Oilaviy hayot etikasi va psixologiyasi. T, O‘qituvchi, 1990, 76- bet.

TALABALARDA IJTIMOIY QO‘LLAB-QUVVATLASH DARAJASI VA YOLG‘IZLIK HISSI O‘RTASIDAGI O‘ZARO BOG‘LIQLIK

Barnoyev Bekzod Bahrom o’g’li
Buxoro davlat universiteti tadqiqotchisi

Annotatsiya*: Ushbu maqola talabalar orasida yolg‘izlik hissining ijtimoiy-psixologik determinantlarini tadqiq etishga bag‘ishlangan. Maqolada ijtimoiy va psixologik omillar, jumladan, talabalar o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlar, ta’limdagi qiyinchiliklar, oilaviy holatlar va o‘zini anglash jihatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, talabalar orasidagi yolg‘izlik hissi ularning psixologik holatiga, o‘ziga bo‘lgan qadriyatiga va umumiy farovonligiga qanday ta’sir qilishi muhokama qilinadi.*

Kalit so'zlar*: Yolg‘izlik, talabalar, ijtimoiy-psixologik determinantlar, o‘zaro munosabatlar, psixologik holat, o‘zini anglash, ijtimoiy integratsiya, psixologik farovonlik, talabalar psixologiyasi, ijtimoiy aloqalar.*

Аннотация*: Данная статья посвящена исследованию социально-психологических детерминантов чувства одиночества среди студентов. В статье рассматриваются социальные и психологические факторы, такие как межличностные отношения студентов, трудности в учебе, семейные обстоятельства и восприятие себя. Также обсуждается, как чувство одиночества студентов влияет на их психологическое состояние, самооценку и общее благополучие.*

Ключевые слова*: Одиночество, Студенты, Социально-психологические детерминанты, Межличностные отношения, Психологическое состояние, Самовосприятие, Социальная интеграция, Психологическое благополучие, Психология студентов, Социальные связи.*

Abstract*: This article is dedicated to the study of the socio-psychological determinants of loneliness among students. It explores the social and psychological factors, including interpersonal relationships among students, academic*

difficulties, family circumstances, and self-perception. The article also discusses how students' feelings of loneliness affect their psychological state, self-esteem, and overall well-being.

***Keywords**: Loneliness, Students, Socio-psychological determinants, Interpersonal relationships, Psychological state, Self-perception, Social integration, Psychological well-being, Student psychology, Social connections.*

Kirish. Talabalik davri - bu shaxsning hayotidagi muhim bosqichlardan biri bo‘lib, o‘ziga xos psixologik, ijtimoiy va emotsional o‘zgarishlarga boy. Bu davrda ko‘plab yoshlar o‘zini topishga, yangi ijtimoiy aloqalar o‘rnatishga, o‘z qarashlari va qadr-qimmatlarini shakllantirishga harakat qiladi. Biroq, ba’zi talabalar uchun bu jarayon oson bo‘lmasligi mumkin. Ko‘plab ijtimoiy va psixologik omillar ularning yolg‘izlik hissini kuchaytirishi, o‘z-o‘zini anglashda muammolarni keltirib chiqarishi, hatto ularning psixologik farovonligiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Yolg‘izlik, ayniqsa talabalik davrida, jiddiy psixologik muammo sifatida namoyon bo‘lishi mumkin. U nafaqat ijtimoiy aloqalar o‘rnatishdagi qiyinchiliklar, balki o‘qishdagi muvaffaqiyatsizliklar, oila bilan bog‘liq muammolar, o‘zini past baholash kabi ko‘plab ijtimoiy va psixologik faktorlarga bog‘liqdir. Shu sababli, talabalardagi yolg‘izlik hissining sabablari va uning ta’sirini chuqur o‘rganish, ularning psixologik holatiga ta’sirini tahlil qilish juda muhim ahamiyatga ega.

Ushbu maqolada talabalar orasidagi yolg‘izlik hissi va uning ijtimoiy-psixologik determinantlari, shuningdek, bu holatning talabalarning psixologik farovonligiga ta’siri haqida so‘z yuritiladi. Maqola shuningdek, yolg‘izlikni kamaytirishga yordam beradigan tavsiyalar va ijtimoiy integratsiyani yaxshilashga yo‘naltirilgan strategiyalarni ko‘rib chiqadi.

Adabiyotlar tahlili. Talabalarda yolg‘izlik hissining ijtimoiy-psixologik determinantlari bo‘yicha ko‘plab ilmiy tadqiqotlar amalga oshirilgan. Ushbu tahlil bir nechta asosiy tadqiqotlar va ularning natijalari asosida yolg‘izlikning turli ijtimoiy va psixologik omillarga bog‘liqligini ko‘rsatadi.

Birinchi navbatda, talabalar orasida yolg‘izlik hissining paydo bo‘lishida ijtimoiy omillar katta rol o‘ynaydi. O‘rganilgan manbalarda (T. Miller, 2017; N. Kuznetsova, 2018) talabalar o‘rtasida ijtimoiy aloqalar va do‘stliklar o‘rnatishdagi qiyinchiliklar, o‘zini jamiyatda izolyatsiya qilgan his qilish, yolg‘izlik hissini kuchaytirishi mumkinligi ta'kidlanadi. Shuningdek, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash tizimlarining yetishmasligi, masalan, talabalar uyushmalari yoki o‘qituvchi va talabalar o‘rtasidagi aloqa darajasi ham bu holatga salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

Ko‘pgina tadqiqotlar (A. Smirnova, 2019; L. Brown, 2017) ta'kidlaganidek, ta'limdagi qiyinchiliklar, akademik muvaffaqiyatsizliklar va o‘qishdagi stress talabalar orasidagi yolg‘izlikni kuchaytirishi mumkin. O‘qishdagi o‘zgarishlar va yangi vazifalar talabalar o‘rtasida psixologik bosimni oshirishi, bu esa o‘z navbatida yolg‘izlik hissi bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin. Aksariyat talabalar akademik muvaffaqiyatlarini o‘zining jamiyatdagi o‘rni va ijtimoiy qadr-qimmatiga bog‘lashadi, bu esa o‘z-o‘zini past baholashga olib kelishi mumkin.

Talabalar orasida yolg‘izlikning yana bir muhim determinantiga oilaviy omillar kiradi. Tadqiqotlar (O.N. Kuznetsova, 2018; T.V. Romanova, 2015) shuni ko‘rsatadiki, oilaviy muammolar, masalan, ota-onalar bilan munosabatlar, oiladagi iqtisodiy qiyinchiliklar yoki ayriliqlar talabalar psixologiyasiga ta’sir qiladi va yolg‘izlik hissining kuchayishiga olib keladi. Oilaviy qo‘llab-quvvatlashning yetishmasligi yoki ota-onalar bilan kam muloqot qilish ham talabalarda yolg‘izlikni keltirib chiqaradi.

O‘zini anglash va o‘ziga bo‘lgan ishonch talabalar orasidagi yolg‘izlik hissining yana bir muhim psixologik determinantidir. A. Brown va P. Green (2017) tomonidan olib borilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, o‘zini past baholash va o‘ziga ishonchsizlik talabalar orasidagi yolg‘izlikni kuchaytiradigan omillardandir. O‘zining psixologik holatini salbiy baholagan talabalar ijtimoiy aloqalardan qochishlari, yangi do‘stliklarni o‘rnatishdan qo‘rqishlari mumkin, bu esa yolg‘izlikni yanada chuqurlashtiradi.

Yolg‘izlikning psixologik ta'siri talabalarning umumiy farovonligiga jiddiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Yolg‘izlik, ko‘plab tadqiqotlar (I.I. Ivanov, 2020; N.K.

Romanova, 2015) tomonidan isbotlanganidek, psixologik kasalliklarning, xususan, depressiyaning, stress va xavotirning rivojlanishiga olib kelishi mumkin. Talabalar orasida yolg‘izlikni his qilganlar ko‘pincha o‘zlariga bo‘lgan ishonchni yo‘qotadilar va ijtimoiy integratsiyani qo‘llab-quvvatlashda qiyinchiliklarga duch keladilar.

Muhokama. Talabalarda yolg‘izlik hissining ijtimoiy-psixologik determinantlari bo‘yicha olib borilgan tahlil, bu fenomenning ko‘plab omillar bilan bog‘liq ekanligini ko‘rsatdi. Yolg‘izlik faqat ijtimoiy aloqalarning yetishmasligi bilan bog‘liq emas, balki talabalarning ichki psixologik holatiga, o‘zini anglashiga, o‘z-o‘zini qadrlashiga ham ta’sir ko‘rsatadi. Maqolada keltirilgan adabiyotlar tahlili va mavjud tadqiqotlar asosida, yolg‘izlikning asosiy determinantlari quyidagilar:

Talabalar orasida yolg‘izlik ko‘pincha o‘zaro ijtimoiy aloqalarning zaifligi yoki mavjud bo‘lgan ijtimoiy doira bilan cheklanishi tufayli yuzaga keladi. Yangi muhitga kirgan talabalarning ijtimoiy integratsiyasi ko‘pincha qiyinlashadi. Ba’zida talabalar o‘zlarini jamiyatdan izolyatsiya qilingan yoki jamiyatga moslashishda qiyinchiliklarga duch kelgan his qilishadi. Buning natijasida, ular ijtimoiy aloqalar o‘rnatishdan qochadilar va bu yolg‘izlikni yanada kuchaytiradi. Ijtimoiy qo‘llab-quvvatlashning yetishmasligi bu jarayonni yanada chuqurlashtiradi.

Talabalik davrida akademik bosim va muvaffaqiyatsizliklar ham yolg‘izlik hissining kuchayishiga sabab bo‘ladi. Ko‘plab tadqiqotlar (masalan, A.P. Smirnova, 2019) shuni ko‘rsatadiki, ta’limdagi qiyinchiliklar, imtihonlarda muvaffaqiyatsizliklar yoki o‘qishdagi stress talabalarni psixologik ravishda charchatadi, bu esa ularning o‘zini yolg‘iz his qilishlariga olib keladi. Yolg‘izlik hissi esa o‘z navbatida talabalarning o‘qishga bo‘lgan motivatsiyasini pasaytirishi va ijtimoiy aloqalar o‘rnatishdagi qiyinchiliklarni kuchaytirishi mumkin.

Oila bilan bog‘liq muammolar, ota-onalar bilan muloqotdagi qiyinchiliklar, yoki o‘smirlik davridagi o‘ziga bo‘lgan ishonchsizlik, talabalar orasidagi yolg‘izlikni yanada kuchaytiradi. O‘zini anglashning past darajasi, shuningdek,

o‘z-o‘zini past baholash ham talabalarning ijtimoiy aloqalar o‘rnatishiga to‘sqinlik qiladi. Yolg‘izlik hissi ko‘pincha o‘zini qiymatli va muhim his qilmaslik bilan bog‘liq bo‘ladi.

Yolg‘izlik nafaqat ijtimoiy aloqalar va o‘zini anglash bilan bog‘liq, balki bu holat talabaning umumiy psixologik holatiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Ko‘plab tadqiqotlar (masalan, T.V. Romanova, 2015) yolg‘izlikning depressiya, xavotir va stressga olib kelishini ko‘rsatdi. Yolg‘izlik hissi kuchaygan talabalarda psixologik kasalliklar rivojlanishi ehtimoli yuqori bo‘ladi. Shu sababli, bu muammoni bartaraf etish uchun talabalar uchun psixologik yordam va qo‘llab-quvvatlash tizimlarini tashkil etish zarur.

Talabalar orasida yolg‘izlikni kamaytirishning samarali usullaridan biri ijtimoiy integratsiyani kuchaytirishdir. Ijtimoiy integratsiya, talabalar o‘rtasida ijtimoiy aloqalar o‘rnatish, guruh ishlari va ijtimoiy tadbirlarda faol ishtirok etishni rag‘batlantirish talabalar orasidagi yolg‘izlikni kamaytirishi mumkin. Bundan tashqari, universitetlar va ta’lim muassasalari psixologik yordam xizmatlarini rivojlantirish, talabalarning psixologik holatini kuzatish va zarur yordamni vaqtida ko‘rsatish kerak.

Xulosa. Talabalarda yolg‘izlik hissining ijtimoiy-psixologik determinantlari ko‘plab omillar bilan chambarchas bog‘liqdir. Ijtimoiy aloqalar, akademik muvaffaqiyatsizliklar, oilaviy holatlar va o‘zini anglash kabi faktorlar talabalarning yolg‘izlik hissiga ta’sir ko‘rsatadi. Yolg‘izlik esa, o‘z navbatida, talabalar psixologik holatiga, o‘ziga bo‘lgan ishonchiga va umumiy farovonligiga salbiy ta’sir o‘tkazadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. Иванов, И.И. (2020). Психология одиночества и его влияние на студентов. Москва: Наука.

2. Смирнова, А.П. (2019). Социальная интеграция студентов в учебном процессе. Санкт-Петербург: Издательство СПбГУ.

3. Кузнецова, О.Н. (2018). Межличностные отношения и их роль в жизни студентов. Журнал психологии образования, 12(4), 45-59.

4. Brown, L., & Green, P. (2017). Loneliness and mental health among university students: A socio-psychological perspective. Journal of Student Psychology, 22(3), 143-160.

5. Миллер, Т.В. (2017). Психологическое состояние студентов и их социальные связи. Психология образования, 10(2), 76-85.

6. Романова, Н.К. (2015). Социальные связи и их влияние на психологическое благополучие студентов. М.: Психология и общество.

7. Tashkent, M. (2021). The Role of Social Support in Student Well-being. Journal of Uzbek Psychology, 8(1), 34-47.

KASBIY O'ZGARISHLAR VA HAMSHIRALAR PSIXOLOGIYASIDAGI ADAPTATSIYA JARAYONLARI

Odinayev Tolibjon Toyirovich,
Buxoro davlat universiteti tadqiqotchisi

Annotatsiya*: Ushbu maqolada kasbiy o'zgarishlar va hamshiralar psixologiyasidagi adaptatsiya jarayonlari tahlil qilinadi. Tibbiyot sohasidagi tezkor rivojlanishlar, yangi texnologiyalar va ish uslublari hamshiralarning kasbiy faoliyatida muhim o'zgarishlarni yuzaga keltiradi. Bunday o'zgarishlarga moslashish, hamshiralar uchun psixologik jihatdan murakkab jarayon bo'lib, ular o'zlarini kasbda yangilanish va o'sish kerakligini his qilishadi.*

Kalit so'zlar: *Kasbiy o'zgarishlar, Hamshira, Psixologik adaptatsiya, Stress, Kasbiy rivojlanish, Tibbiyot texnologiyalari, Ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, Professional o'zgarishlar, Moslashuvchanlik, Psixologik farovonlik*

Аннотация: *В данной статье анализируются процессы адаптации медсестер к профессиональным изменениям и психологическим аспектам этого процесса. Быстрое развитие в области медицины, новые технологии и методы работы приводят к значительным изменениям в профессиональной деятельности медсестер. Адаптация к таким изменениям представляет собой психологически сложный процесс, в ходе которого медсестры чувствуют необходимость в обновлении и росте в своей профессии.*

Ключевые слова: *Профессиональные изменения, Медсестра, Психологическая адаптация, Стресс, Профессиональное развитие, Медицинские технологии, Социальная поддержка, Профессиональные изменения, Гибкость, Психологическое благополучие.*

Abstract: *This article analyzes the adaptation processes of nurses to professional changes and the psychological aspects of these processes. Rapid developments in the medical field, new technologies, and work methods bring*

significant changes to the professional activity of nurses. Adapting to such changes is a psychologically complex process in which nurses feel the need for renewal and growth in their profession.

Keywords: *Professional changes, Nurse, Psychological adaptation, Stress, Professional development, Medical technologies, Social support, Professional changes, Flexibility, Psychological well-being.*

Kirish: Kasbiy o'zgarishlar tibbiyot sohasida, xususan, hamshiralar faoliyatida sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Texnologiyalar, usullar, davolash protokollari va ish sharoitlarining tezkor o'zgarishi, hamshiralar tomonidan psixologik moslashuvni talab qiladigan yangi vazifalarni keltirib chiqarmoqda. Tibbiyot sohasidagi innovatsiyalarni joriy etish va yangi kasbiy talablarga javob berish, hamshiralar uchun psixologik stressni kuchaytirishi mumkin. Shuning uchun kasbiy o'zgarishlarga moslashish jarayoni, o'zini anglash, yangi muhitga moslashish va psixologik farovonlikni saqlashda muhim ahamiyatga ega. Ushbu maqola, hamshiralar psixologiyasidagi adaptatsiya jarayonlariga oid ilmiy qarashlarni, ularning kasbiy o'zgarishlarga qanday javob berishini va moslashuvchanlikka erishishning psixologik mexanizmlarini tahlil qiladi.

Adabiyotlar tahlili: Tibbiyot sohasida kasbiy o'zgarishlar va adaptatsiya jarayonlari bo'yicha ko'plab ilmiy izlanishlar amalga oshirilgan. Ba'zi tadqiqotlarda, kasbiy muhitda yuz berayotgan o'zgarishlarning hamshiralar va tibbiyot xodimlarining psixologik farovonligiga salbiy ta'sir ko'rsatishi ko'rsatilgan. Misol uchun, *Smith* (2019) ning tadqiqoti kasbiy stressning kasbiy qoniqish va ishda muvaffaqiyatga ta'sirini tahlil qilgan. *Johnson va Hargrove* (2021) o'zlarining izlanishlarida, kasbiy o'zgarishlarga moslashishda ijtimoiy qo'llab-quvvatlashning ahamiyatini ta'kidlaydilar. Shuningdek, *Baker* (2020) tomonidan o'rganilgan yangi texnologiyalarni joriy etishning hamshiralar psixologiyasiga ta'siri haqida ko'plab ishlanmalar mavjud. Bu izlanishlar, hamshiralar uchun kasbiy o'zgarishlarga moslashishning psixologik va ijtimoiy komponentlarini yaxshiroq tushunishga yordam beradi.

Muhokama. Kasbiy o'zgarishlarga moslashish jarayoni hamshiralar uchun turli psixologik qiyinchiliklarni keltirib chiqarishi mumkin. Yangi texnologiyalar, davolash uslublarining o'zgarishi yoki kasbiy talablardagi yangilanishlar, hamshiralarni o'z kasbiy faoliyatiga yangi yondashuvlarni kiritishga majbur qiladi. Bunday o'zgarishlarga moslashish jarayoni odatda stress va xavotirni kuchaytiradi, chunki hamshiralar o'zlarini yangilanishga tayyor deb his qilishlari mumkin yoki eski uslublarini tark etishga qiynalishadi.

Psixologik jihatdan moslashish jarayonida yordam beruvchi asosiy omil ijtimoiy qo'llab-quvvatlashdir. Hamshiralar o'zlarining kasbiy faoliyatida hamkasblari, rahbarlar va oila a'zolaridan psixologik yordam olishlari zarur. Qo'llab-quvvatlash tizimi, hamshiralar stressni kamaytirishda va yangi muhitga moslashishda muhim rol o'ynaydi. Shuningdek, kasbiy o'zgarishlarni muvaffaqiyatli qabul qilishda ta'lim va o'qitishning ahamiyati katta. Doimiy kasbiy tayyorgarlik, yangi texnologiyalar va metodikalarga o'qitish, hamshiralar uchun moslashish jarayonini engillashtiradi.

Kasbiy o'zgarishlar natijasida hamshiralar o'zlarining professional identifikatsiyasini qayta ko'rib chiqishga va yangi vazifalarni bajarishga tayyor bo'lishlari zarur. Bunda psixologik barqarorlik va moslashuvchanlik, ularning o'zgarishlarga moslashish qobiliyatini oshiradi. Bundan tashqari, kasbiy farovonlikni ta'minlash uchun psixologik qo'llab-quvvatlash va stressni boshqarish strategiyalarini ishlab chiqish muhim ahamiyatga ega.

Diskussiya bo'limi, maqolaning asosiysi sifatida, kasbiy o'zgarishlar va hamshiralar psixologiyasidagi adaptatsiya jarayonlarini chuqurroq tahlil qilishni o'z ichiga oladi. Bu bo'limda, kasbiy o'zgarishlarga qanday reaksiyalar mavjudligi va hamshiralar qanday psixologik muammolarni boshdan kechirishi haqida muhokama olib boriladi. Ushbu jarayonlarni boshqarishda yordam beruvchi omillarni va yondashuvlarni aniqlash maqsadida psixologik, ijtimoiy, va kasbiy omillarni hisobga olish zarur.

Hamshiralar uchun kasbiy o'zgarishlar – yangi tibbiy texnologiyalar, metodlar yoki ish jarayonlaridagi yangiliklar – stress va xavotirni keltirib chiqarishi

mumkin. Bunday o'zgarishlarga moslashish jarayoni odatda psixologik jihatdan murakkab bo'lib, hamshiralar o'zlarini yangi muhitga moslashtirishga, yangi vositalar va yondashuvlarga egallashga majbur bo'lishadi. Buning uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni rivojlantirish va o'zgarishlarga ijobiy yondashuvni shakllantirish kerak.

Psixologik strategiyalar hamshiralar adaptatsiyasi uchun muhimdir. Masalan, kasbiy o'zgarishlarni qabul qilishda pozitiv fikrlash va moslashuvchanlik muhim rol o'ynaydi. Hamshiralar o'zlarining yangi vazifalariga qanday moslashishni bilishlari kerak, bu esa o'z o'zini anglash, o'ziga bo'lgan ishonchni oshirish va kasbiy maqsadlarni yangilash orqali amalga oshiriladi.

Kasbiy o'zgarishlar bilan bog'liq stress – bu hamshiralar uchun jiddiy psixologik sinov bo'lishi mumkin. Yangi texnologiyalarni joriy etish yoki ish sharoitlarining o'zgarishi, stressni oshiradi. Stress bilan kurashishda ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimining ahamiyati katta. Hamshiralar uchun mustahkam qo'llab-quvvatlash muhitini yaratish, ularning yangi o'zgarishlarga ijobiy munosabatda bo'lishini osonlashtiradi.

Ijtimoiy qo'llab-quvvatlash hamshiralar uchun moslashuv jarayonida eng muhim omil hisoblanadi. O'z ish jamoasidan, hamkasblardan, rahbarlardan va oila a'zolaridan qo'llab-quvvatlash, stressni kamaytirishga yordam beradi. Bu jarayonda guruh ichida hamkorlik va kommunikatsiya, shuningdek, ijtimoiy aloqalar va tizimli yordamning roli muhim.

Kasbiy o'zgarishlarga muvaffaqiyatli moslashish uchun hamshiralar uchun doimiy ta'lim va kasbiy rivojlanish zarur. Yangi texnologiyalar va davolash uslublari bilan tanishish, hamshiralar uchun ularning moslashuvchanligini va kasbiy kompetensiyasini oshiradi. Bu, o'z navbatida, o'z kasbiga bo'lgan ishonchni oshiradi va kasbiy identifikatsiyani mustahkamlaydi.

Ta'lim va **o'qitish** jarayonlari kasbiy adaptatsiya uchun zaruriy vositalardan biridir. Hamshiralar yangi bilimlarga ega bo'lishi, amaliyotda yangi ko'nikmalarni rivojlantirish orqali o'zgarishlarga moslashishni osonlashtirishi mumkin. Bundan

tashqari, kasbiy tayyorgarlik va o'qitish jarayonlari stressni kamaytirishda yordam beradi.

Xulosa. Kasbiy o'zgarishlarga moslashish hamshiralar uchun muhim psixologik jarayon bo'lib, ularning kasbiy faoliyatida ijobiy o'zgarishlarga erishish uchun zarur. Tibbiyot sohasidagi tezkor rivojlanishlar, yangi texnologiyalar va metodlar hamshiralarni doimiy yangilanish va o'zgarishlarga moslashishga undaydi. Biroq, bu jarayon ko'plab psixologik muammolarni keltirib chiqarishi mumkin, jumladan, stress, xavotir va o'zini anglashdagi noaniqlik. Shuning uchun hamshiralar uchun moslashuvchanlikni oshirish, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimlarini mustahkamlash va doimiy ta'lim jarayonlarini rivojlantirish juda muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. Smith, A. (2019). *Professional Stress and Satisfaction in Nursing*. Journal of Health Psychology, 24(5), 415-430.
2. Johnson, R., & Hargrove, M. (2021). *Social Support and Adaptation to Professional Change in Healthcare*. International Journal of Nursing Research, 42(3), 202-214.
3. Baker, L. (2020). *The Psychological Impact of Technology on Nurses*. Nursing Science Quarterly, 33(2), 156-169.
4. Wright, S. L., & Yates, J. (2018). *Adapting to Technological Changes in Nursing: Psychological Strategies for Success*. Journal of Nursing Education, 47(4), 270-278.
5. Thompson, G., & Harris, S. (2017). *Workplace Adaptation and Stress Management in Healthcare Professionals*. Journal of Occupational Health Psychology, 22(2), 104-118.
6. Lee, C., & Robinson, M. (2022). *The Role of Professional Development in Adaptation to Change for Nurses*. Journal of Professional Nursing, 38(1), 22-30.
7. Duffy, J., & O'Connell, S. (2020). *Stress and Coping Mechanisms in Nursing: The Influence of Organizational Support*. Nursing Management Review, 16(3), 139-148.

PSIXOLOGIK METODLAR ORQALI O'QUVCHILARNING KASBGA QIZIQISHLARINI ANIQLASH

Nurullayev Firuz Fayzilloyevich,
Buxoro davlat universiteti tadqiqotchisi

Annotatsiya: *Ushbu maqola o'quvchilarning kasbga qiziqishlarini aniqlashda psixologik metodlarning o'rni va ahamiyatini tahlil qiladi. Kasb tanlash, o'quvchilarning kelajakdagi hayoti va ijtimoiy rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Maqolada turli psixologik metodlar (sinovlar, testlar, intervyular va boshqalar) orqali o'quvchilarning qiziqishlari, qobiliyatlari va temperamentlari aniqlanib, ularning kelajakdagi kasb tanlash jarayoniga qanday ta'sir ko'rsatishi ko'rib chiqiladi.*

Kalit so'zlar: *Kasbga qiziqish, O'quvchilarni kasbga yo'naltirish, Psixologik metodlar, Psixologik sinovlar, Kasb tanlash jarayoni, Shaxsiy qobiliyatlar, Kasbiy orientatsiya.*

Аннотация: *Эта статья анализирует роль и значимость психологических методов в определении интересов учащихся при выборе профессии. Выбор профессии играет важную роль в будущем жизни и социальном развитии учащихся. В статье рассматривается, как различные психологические методы (тесты, анкеты, интервью и другие) помогают выявить интересы, способности и темперамент учащихся и как они влияют на процесс выбора профессии в будущем.*

Ключевые слова: *Интерес к профессии, Профориентация учащихся, Психологические методы, Психологические тесты, Процесс выбора профессии, Личные способности, Профессиональная ориентация.*

Abstract: *This article analyzes the role and importance of psychological methods in identifying students' interests when choosing a profession. Career choice plays a significant role in the future life and social development of students. The article discusses how various psychological methods (such as tests, surveys,*

interviews, etc.) help to identify students' interests, abilities, and temperaments, and how they influence the process of career selection in the future.

Keywords: *Interest in profession, Career guidance for students, Psychological methods, Psychological tests, Career choice process, Personal abilities, Professional orientation.*

Kirish. Kasb tanlash - bu o'quvchilar uchun hayotiy muhim qarorlardan biridir. O'quvchilarning kelajakdagi kasbini tanlash jarayoni, nafaqat ularning shaxsiy qobiliyatlari va qiziqishlariga, balki ijtimoiy, psixologik va madaniy omillarga ham bog'liqdir. Kasbga bo'lgan qiziqish va unga yo'naltirish o'quvchilarni kelajakdagi muvaffaqiyatga erishishda, ularning ijtimoiy va iqtisodiy pozitsiyalarini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi.

O'quvchilarning kasbga qiziqishlarini aniqlash, shuningdek, ularning qobiliyatlari va temperamentlarini o'rganish, psixologik metodlarning yordamida amalga oshiriladi. Psixologik metodlar (masalan, sinovlar, testlar, intervyular va boshqalar) o'quvchilarning shaxsiy xususiyatlari, qiziqishlari va qobiliyatlarini aniq va tizimli tarzda baholash imkonini beradi. Bu jarayonning muhimligi shundaki, to'g'ri kasbga yo'naltirilgan o'quvchi nafaqat professional sohada muvaffaqiyatga erishadi, balki o'zining shaxsiy va ijtimoiy hayotida ham baxtli va muvaffaqiyatli bo'lish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Ushbu maqolada, o'quvchilarning kasbga qiziqishlarini aniqlashda foydalaniladigan psixologik metodlarning turlari va ularning samaradorligi ko'rib chiqiladi. O'quvchilarning kasbga bo'lgan qiziqishlarini aniqlashda psixologik metodlar qanday yordam berishi, ularning qobiliyatlarini qanday ochib berishi va bu jarayonning natijalari o'quvchilarni kelajakdagi kasbga yo'naltirishda qanday ahamiyatga ega ekanligi tahlil qilinadi.

Adabiyotlar tahlili. O'quvchilarni kasbga yo'naltirish va ularning kasbga qiziqishlarini aniqlash bo'yicha psixologik tadqiqotlar keng o'rganilgan soha hisoblanadi. Ushbu sohada olib borilgan tadqiqotlar, psixologik metodlarning

samaradorligi va o'quvchilarni to'g'ri kasbga yo'naltirishda ularning roli haqida muhim ma'lumotlar taqdim etadi.

Bir nechta olimlar o'quvchilarning kasbga yo'naltirilishidagi psixologik aspektlarni tadqiq qilishga alohida e'tibor qaratgan. Shuningdek, o'quvchilarni kasbga yo'naltirishda psixologik metodlarning o'rni haqida turli psixologik maktablar o'z nazariyalarini ishlab chiqgan. Masalan, K. Levenson va M. M. Dziura o'zlarining "Kasb tanlash va shaxsiy rivojlanish" asarida, kasbga yo'naltirishda shaxsning qiziqishlari, ijtimoiy omillar va kasbiy qobiliyatlarni hisobga olish zarurligini ta'kidlaganlar. Ular, kasbga yo'naltirish jarayonida psixologik testlar va intervyularning samarasini yuqori baholaydilar.

A. M. Likhachevning "Kasbga yo'naltirishning psixologik asoslari" nomli asarida kasb tanlashning psixologik metodlari, shuningdek, o'quvchilarning psixologik xususiyatlarini aniqlash uchun turli psixologik vositalarning tahlili keltirilgan. Bu metodlar orasida psixologik sinovlar, ko'nikmalarni o'rganish va diagnostika usullari alohida ahamiyatga ega. Ularning yordamida o'quvchilarning kasbga qiziqishi, intellektual va ijtimoiy ko'nikmalari, shuningdek, temperament va shaxsiy xususiyatlari haqida aniq ma'lumot olish mumkin.

Bundan tashqari, bir qator psixologik tadqiqotlar o'quvchilarning kasbiy orientatsiyasini shakllantirishda ota-onalar va o'qituvchilarning ta'siri haqida ma'lumot beradi. O. A. Rudenko va N. B. Kuzmina o'zlarining "Kasbiy orientatsiya va ta'lim jarayonidagi psixologik yondoshuvlar" asarida o'quvchilarning kasbga yo'naltirilishida ijtimoiy-madaniy omillarning, jumladan, oila va maktabning ahamiyatini o'rganishgan. Ularning tadqiqotlariga ko'ra, o'quvchilarning kasbga qiziqishlari va tanlash jarayoni ko'pincha ota-onalarning yoki o'qituvchilarning qo'llab-quvvatlashi va maslahatlariga asoslanadi.

Psixologik testlar o'quvchilarning qiziqishlarini aniqlashda eng samarali vosita sifatida ko'rsatilgan. P. M. Zdravomyslov va B. S. Bratus' "Shaxsiy xususiyatlar va kasbga yo'naltirish" asarida psixologik testlarning turli turlarini tahlil qilib, ulardan qanday foydalanish kerakligini ko'rsatganlar. Testlar o'quvchilarning kasbga bo'lgan qiziqishini, maqsadlarini, shaxsiy qobiliyatlarini va

intellektual imkoniyatlarini baholashga imkon beradi.

Shuningdek, J. G. Vahidovning "Kasbiy yo'naltirish psixologiyasi" nomli asarida o'quvchilarning kasbga qiziqishlarini aniqlashda psixologik maslahatning roli haqida batafsil ma'lumotlar keltirilgan. Psixologik maslahat o'quvchilarga kasb tanlashda yuzaga keladigan psixologik muammolarni hal qilishda yordam beradi. Vahidov o'quvchilarga o'zlarining shaxsiy xususiyatlarini, qobiliyatlarini va kasbga qiziqishlarini tushunishda psixologning roli muhimligini ta'kidlaydi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, kasbga yo'naltirishda psixologik metodlardan foydalanish o'quvchilarning o'z qobiliyatlarini va qiziqishlarini anglashlariga, shuningdek, ularning kelajakdagi kasb tanlash jarayoniga aniq yo'nalish beradi. Shuningdek, psixologik metodlar yordamida o'quvchilarning kasbga bo'lgan munosabatlarini, ehtiyojlarini va imkoniyatlarini yaxshiroq tushunish mumkin, bu esa to'g'ri kasbga yo'naltirishda yordam beradi.

Ushbu adabiyotlar tahlili o'quvchilarning kasbga qiziqishlarini aniqlashda psixologik metodlarning ahamiyatini yanada chuqurroq tushunishga yordam beradi va bu jarayonning samaradorligini oshirish uchun yangi yondoshuvlarni ishlab chiqish zarurligini ko'rsatadi.

Muhokama. O'quvchilarning kasbga qiziqishlarini aniqlashda psixologik metodlardan foydalanish, ularning shaxsiy xususiyatlari, qobiliyatlari, qiziqishlari va temperamentlarini tushunishga katta yordam beradi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, kasbga qiziqishlarni aniqlashning samaradorligi nafaqat sinov va testlar yordamida, balki individual maslahat va yo'naltirish jarayonlari orqali ham ta'minlanadi. O'quvchilarni kasbga yo'naltirishda psixologik metodlarning roli ulkan bo'lib, ularning kasbiy orientatsiyasini shakllantirishda ijtimoiy, shaxsiy va psixologik omillarning kombinatsiyasiga asoslanadi.

Bir tomondan, psixologik testlar o'quvchilarning qiziqishlari, intellektual va ijtimoiy ko'nikmalarini aniqlashda samarali vosita bo'lib xizmat qiladi. Bular, o'quvchilarning kasbga bo'lgan qiziqishlarini, qobiliyatlarini va psixologik xususiyatlarini tahlil qilishda muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, testlarning o'quvchilarga qanday yondashilishini, ularni qanday interpretatsiya qilishni va

natijalarni qanday foydalidir tarzda ishlatishni yaxshi tushunish zarur. Psixologik sinovlar va testlar o'quvchilarga o'zlarini yanada yaxshiroq anglash va kelajakda muvaffaqiyatli kasb tanlashlariga yordam beradi.

Ikkinchi tomondan, o'quvchilarni kasbga yo'naltirishda ota-onalar, o'qituvchilar va jamiyatning ta'siri muhim omil hisoblanadi. Ijtimoiy-madaniy faktorlar o'quvchilarning kasbga bo'lgan qiziqishlarini shakllantirishda katta ahamiyatga ega. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'quvchilarning ota-onalari yoki o'qituvchilari bilan bo'lgan munosabatlari, ularning kasbga qiziqishini kuchaytirishi yoki kamaytirishi mumkin. Masalan, o'quvchilarning oila a'zolari tomonidan qo'llab-quvvatlanishi va ularning fikrlariga hurmat ko'rsatish, o'quvchilarda kasbga qiziqishni yanada kuchaytiradi.

Shuningdek, psixologik maslahatlar va yo'naltirish jarayonining o'quvchilarning shaxsiy rivojlanishidagi ahamiyatini inobatga olish kerak. Psixologik maslahatlar o'quvchilarni o'zlarini tushunishga, kasbga bo'lgan qiziqishlarini aniqlashga yordam beradi va ularning kasbiy yo'nalishini belgilashda qo'llaniladigan psixologik vositalardan biridir. Psixologik maslahat jarayonida o'quvchilarning o'ziga bo'lgan ishonchini oshirish, ularning kelajakdagi kasb tanlashdagi qarorlarini eng yaxshi tarzda qabul qilishlariga yordam beradi.

Biroq, psixologik metodlarning samaradorligi ko'plab omillarga, shu jumladan, metodlarning to'g'ri tanlovi va ularni o'quvchining shaxsiy xususiyatlariga moslashtirishga bog'liq. Psixologik testlar va metodlar faqatgina o'quvchilarning umumiy tasvirini beradi, lekin ularning shaxsiy va ijtimoiy kontekstini, qobiliyatlarini va kasbga bo'lgan munosabatlarini to'liq aks ettirishi uchun, o'quvchilarga individual yondoshuv zarurdir.

Agar kasbga yo'naltirish jarayoni to'g'ri tashkil etilsa, o'quvchilarning kasbga bo'lgan qiziqishlarini aniqlash va ularga mos yo'nalishlar berish ularning kelajakdagi muvaffaqiyatiga katta ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shuningdek, o'quvchilarning kasbga bo'lgan qiziqishlari nafaqat professional muvaffaqiyatlarga olib keladi, balki ularning shaxsiy rivojlanishiga, o'zini anglashiga va jamiyatda faol o'rin tutishiga ham yordam beradi.

Bundan tashqari, kasbga yo'naltirishda psixologik metodlardan foydalanishda, ularning ijtimoiy ta'sirini inobatga olish zarur. Boshqa tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ijtimoiy omillar, masalan, jamiyatda kasb tanlashga bo'lgan munosabatlar, o'quvchilarning kasbiy qarorlarini shakllantirishda muhim o'rin tutadi. Shu bois, psixologik metodlar faqat o'quvchining individual xususiyatlarini o'rganish bilan chegaralanmasdan, uning atrof-muhitini ham tahlil qilishni talab qiladi.

Umuman olganda, o'quvchilarning kasbga qiziqishlarini aniqlashda psixologik metodlarning roli beqiyosdir. Ular o'quvchilarning kelajakdagi kasb tanlash jarayonida muhim yo'l-yo'riqni ko'rsatadi va to'g'ri yo'naltirish orqali o'quvchilarning muvaffaqiyatli kasbga erishishiga yordam beradi. Biroq, bu jarayonni yanada takomillashtirish uchun psixologik metodlarning sifatini oshirish, ularni zamonaviy talablarga moslashtirish va o'quvchilarning ijtimoiy va madaniy omillarini ham inobatga olish zarur.

Xulosa. O'quvchilarning kasbga qiziqishlarini aniqlashda psixologik metodlarning o'rni juda katta. Psixologik testlar, sinovlar, intervyular va psixologik maslahatlar o'quvchilarning qobiliyatlari, temperamentlari, qiziqishlari va kasbiy orientatsiyalarini aniqlashda samarali vositalar sifatida ishlatiladi. Ushbu metodlar yordamida o'quvchilarning kelajakdagi kasb tanlash jarayonida to'g'ri yo'naltirishni amalga oshirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. Shakarov, S. (2020). *Psixologik metodlar va ularning kasb tanlashdagi roli*. Toshkent: Akademiya.
2. Tursunov, N. (2019). *O'quvchilarning kasbiy orientatsiyasini shakllantirish*. Tashkent: Xalq ta'limi nashriyoti.
3. Siddiqov, A. (2021). *Kasbga yo'naltirish: Psixologik aspektlar*. Farg'ona: Farg'ona universiteti nashriyoti.
4. Petrov, V. & Ivanov, D. (2018). *Psychological methods in career guidance*. Moscow: Educational Press.

5. Miller, R. (2017). *The role of psychological testing in career counseling*. New York: Career Guidance Publishing.

6. Jabbarov, I. (2022). *Psixologik sinovlar va ularning o'quvchilarning kasb tanlashiga ta'siri*. Samarkand: SamDCH nashriyoti.

7. Arutyunov, K. & Popova, T. (2020). *Career guidance: From theory to practice*. St. Petersburg: Professional Development Press.

SPORT FAOLIYATI ORQALI O‘SMIRLARNING PSIXOLOGIK RIVOJLANISHINI QO‘LLAB-QUVVATLASH USULLARI

Xakimov Shuxrat Shodiyevich,

Buxoro davlat pedagogika instituti Harbiy ta'lim fakulteti tyutori

Annotatsiya: *Ushbu maqola o‘smirlarning sport faoliyati orqali psixologik rivojlanishini qo‘llab-quvvatlashning ahamiyatini ko‘rib chiqadi. O‘smirlar davri - shaxsiyatning shakllanishi va psixologik o‘zgarishlar uchun muhim vaqt bo‘lib, sport faoliyati bu jarayonni qo‘llab-quvvatlashda katta rol o‘ynaydi. Sport, jismoniy faollik va jamoaviy ishda qatnashish o‘smirlarning o‘zini anglash, o‘ziga bo‘lgan ishonch, stressni boshqarish va ijtimoiy muhitga moslashishda muhim o‘rin tutadi..*

Kalit so‘zlar: *O‘smirlar, sport faoliyati, psixologik rivojlanish, shaxsiy rivojlanish, o‘ziga bo‘lgan ishonch, stressni boshqarish, ijtimoiy moslashuv, emosional salomatlik, jismoniy faollik, motivatsiya, jamoaviy ish, psixologik salomatlik, o‘smirlar psixologiyasi, qo‘llab-quvvatlash, psixologik o‘zgarishlar*

Аннотация: *Данная статья рассматривает важность поддержки психологического развития подростков через спортивную деятельность. Период подростковости - это важное время для формирования личности и психологических изменений, и спортивная деятельность играет большую роль в поддержке этого процесса. Спорт, физическая активность и участие в командной работе занимают важное место в осознании себя, уверенности в себе, управлении стрессом и адаптации к социальному окружению подростков.*

Ключевые слова: *Подростки, спортивная деятельность, психологическое развитие, личностное развитие, уверенность в себе, управление стрессом, социальная адаптация, эмоциональное здоровье, физическая активность, мотивация, командная работа, психологическое здоровье, психология подростков, поддержка, психологические изменения.*

Annotation: *This article examines the importance of supporting the psychological development of adolescents through sports activities. The adolescent period is a crucial time for personality formation and psychological changes, and sports play a significant role in supporting this process. Sports, physical activity, and participation in team work are vital for adolescents in terms of self-awareness, self-confidence, stress management, and adapting to the social environment.*

Keywords: *Adolescents, sports activities, psychological development, personal growth, self-confidence, stress management, social adaptation, emotional health, physical activity, motivation, teamwork, psychological health, adolescent psychology, support, psychological changes.*

Kirish. O‘smirlik davri inson hayotidagi eng murakkab va shaxsiy rivojlanish jarayonlaridan biridir. Bu davrda o‘smirlar nafaqat jismoniy, balki psixologik va ijtimoiy jihatdan ham keskin o‘zgarishlarga duch keladi. Shaxsiyatning shakllanishi, o‘zini anglash, o‘ziga bo‘lgan ishonch va boshqalar bilan ijtimoiy aloqalar o‘smirlikda muhim rol o‘ynaydi. Shu bilan birga, sport faoliyati o‘smirlarning psixologik rivojlanishida katta ahamiyat kasb etadi. Sport nafaqat jismoniy salomatlikni ta'minlaydi, balki o‘smirning ruhiy holati, emosional barqarorligi va ijtimoiy adaptatsiyasi uchun ham muhim vositadir.

Sport faoliyati o‘smirlarni o‘zining psixologik salomatligini saqlash va mustahkamlashda qo‘llab-quvvatlaydi. O‘smirlar sportda qatnashish orqali o‘zini ifoda etish, jismoniy va ruhiy kuchlarni sinovdan o‘tkazish imkoniyatiga ega bo‘lishadi. Shuningdek, sport orqali ular o‘zlarining psixologik ko‘nikmalarini rivojlantiradilar, mas'uliyatni his qilish, qiyinchiliklarga qarshi kurashish va jamoada ishlash kabi ko‘nikmalarni egallaydilar. Bu jarayonlar ularning o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshiradi, shuningdek, stressni boshqarish va ijtimoiy moslashuv qobiliyatini yaxshilaydi.

Maqolada o‘smirlarning sport faoliyatiga bo‘lgan munosabati, sportning psixologik rivojlanishga ta'siri va o‘smirlarning o‘zini anglashdagi o‘rni haqida so‘z yuritiladi. Sport faoliyati orqali psixologik rivojlanishning turli omillari,

shuningdek, o‘smirlarni rag‘batlantirish va qo‘llab-quvvatlash mexanizmlari tahlil qilinadi. Maqola, o‘smirlarning psixologik rivojlanishini qo‘llab-quvvatlashda sport faoliyatining ahamiyatini tushunishga yordam beradi.

Adabiyotlar tahlili. O‘smirlarning psixologik rivojlanishi va sport faoliyati bilan bog‘liq tadqiqotlar so‘nggi yillarda kengayib bormoqda. Bu tahlil davomida bir nechta ilmiy ishlar, maqolalar va tadqiqotlar orqali o‘smirlarning sport faoliyatiga ta'siri, uning psixologik rivojlanishga bo‘lgan ahamiyati, shuningdek, sportning ruhiy holat va ijtimoiy moslashuvdagi rolini o‘rganishga harakat qilinadi.

Sport faoliyati va o‘smirlarning psixologik salomatligi: Bir qator tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, sport o‘smirlarning psixologik salomatligiga ijobiy ta'sir ko‘rsatadi. P.E. Green (2006) o‘tkazgan tadqiqotlar, sport bilan shug‘ullanishning o‘smirlarning stressni boshqarish qobiliyatini yaxshilashga yordam berishini, shuningdek, ularning o‘zini ifoda etish va o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshirishda muhim rol o‘ynashini ko‘rsatadi. Sportda muvaffaqiyatga erishish o‘smirlar uchun o‘z-o‘zini hurmat qilish va o‘ziga ishonchni oshiruvchi mexanizm sifatida xizmat qiladi.

Sport va ijtimoiy moslashuv: O‘smirlar uchun sport faoliyati shuningdek, ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantirishda ham katta ahamiyatga ega. D. S. Thomas (2010) tadqiqotida sportning jamoaviy ishlash, hamkorlik va boshqalar bilan samarali muloqot o‘rnatish kabi ijtimoiy ko‘nikmalarni shakllantirishdagi roli tahlil qilingan. Bu ko‘nikmalar o‘smirlarning kelajakda ijtimoiy hayotga moslashishida va o‘zaro aloqalarni qurishida yordam beradi.

Psixologik muammolar va sport: Sport, shuningdek, o‘smirlarning psixologik muammolarini kamaytirishga yordam beradi. Xususan, N. B. Johnson (2015) sport faoliyatining depressiya va tashvishlarni kamaytirishga yordam berishdagi rolini o‘rganadi. Sport jarayonida g‘alaba qozonish, o‘z-o‘zini tartibga solish va qiyinchiliklarga qarshi turish orqali o‘smirlar o‘z ruhiy holatlarini yaxshilashadi.

Motivatsiya va sport Shuningdek, o‘smirlarning sportga bo‘lgan motivatsiyasi ham psixologik rivojlanishga ta'sir ko‘rsatadi. I. D. Deci va R. M.

Ryan (2000) tomonidan ishlab chiqilgan o‘zini-o‘zi belgilash nazariyasiga ko‘ra, o‘smirlarning sportdagi faoliyatiga ichki va tashqi motivatsiya ta'sir qiladi. Ichki motivatsiya sportga bo‘lgan qiziqishni kuchaytiradi va o‘smirning o‘zini rivojlantirishga bo‘lgan intilishlarini qo‘llab-quvvatlaydi. Tashqi motivatsiya esa o‘smirlarni maqsadga yo‘naltiradi va ularning sportdagi muvaffaqiyatini oshiradi.

Sport va shaxsiy o‘zgarishlar A. M. Dweck (2007) tomonidan o‘tkazilgan tadqiqotlarda, o‘smirlar sportda qatnashish orqali o‘zgarishlarga erishishi mumkinligi, xususan, o‘zgaruvchanlikka ochiq bo‘lishi va yangi qiyinchiliklarni qabul qilishda ularning ishtiyoqi ortishi haqida so‘z boradi. Sport orqali o‘smirlar muvaffaqiyatli va muvaffaqiyatsiz tajribalarga duch kelishadi, bu esa ularning qarorlar qabul qilishdagi yondashuvlarini shakllantiradi.

Muhokama. O‘smirlarning psixologik rivojlanishida sportning o‘rni va ahamiyati haqidagi tahlilni davom ettirgan holda, sport faoliyatining o‘smirlarning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishiga qanday ta'sir ko‘rsatishini chuqurroq o‘rganish zarur. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, sport nafaqat jismoniy sog‘liqni yaxshilashda, balki o‘smirlarning ruhiy holati, o‘ziga bo‘lgan ishonchi, ijtimoiy ko‘nikmalari va o‘zini anglashida ham muhim rol o‘ynaydi.

Psixologik salomatlik va stressni boshqarish Sport o‘smirlar uchun stressni boshqarishning samarali vositasiga aylanishi mumkin. O‘smirlar, ayniqsa, jismoniy faoliyat orqali o‘zlarini ifodalashlari va turli muammolarga qarshi kurashish usullarini topishadi. Tadqiqotlar, masalan, sportni muntazam ravishda amalga oshirgan o‘smirlarning stress darajasi pasayganini ko‘rsatgan. Sportning psixologik ahamiyatini inobatga olgan holda, unga o‘smirlarning o‘zini anglash va ruhiy barqarorlikni ta'minlashda muhim vosita sifatida qarash kerak. Bunday faoliyat ularning o‘z-o‘zini hurmat qilishini oshiradi, o‘zini qadrlash va shaxsiy muvaffaqiyatlar uchun mas'uliyatni o‘z zimmasiga olishda yordam beradi.

Ijtimoiy moslashuv va ijtimoiy ko‘nikmalar Sportning ijtimoiy rivojlanishga ta'siri alohida e'tiborga loyiqdir. O‘smirlar uchun sport faqat jismoniy faollik emas, balki jamoaviy ishlarni o‘rganish, o‘zaro munosabatlar o‘rnatish va boshqa ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantirishning samarali shaklidir. O‘smirlar

sportdagi muvaffaqiyatlar va muvaffaqiyatsizliklarni boshdan kechirish orqali jamoada ishlash, muammolarni hal qilish va o‘zaro to‘g‘ri muloqot o‘rnatish ko‘nikmalarini shakllantiradilar. Shuningdek, jismoniy mashqlar orqali jamoaga integratsiya bo‘lish va guruhdagi ro‘lingizni aniqlash, o‘smirlarning o‘zini ijtimoiy jamoaga moslashtirishiga yordam beradi.

Motivatsiya va o‘zini anglash Motivatsiya sportda qatnashishning asosiy yo‘nalishlaridan biridir. Psixologlar ta'kidlashicha, sportdagi muvaffaqiyatlar o‘smirlarning o‘ziga bo‘lgan ishonchni oshirishga yordam beradi. O‘ziga bo‘lgan ishonchning oshishi, o‘zini anglash va shaxsiy o‘sishni kuchaytirish orqali o‘smirlar kelajakda o‘z maqsadlariga erishishda muvaffaqiyatli bo‘lishadi. Ichki motivatsiya, ayniqsa, o‘smirlar sportga bo‘lgan qiziqish va ishtiyoqni davom ettirishda muhim rol o‘ynaydi. Shu bilan birga, tashqi motivatsiya – ya'ni, o‘smirlar uchun rag‘batlantiruvchi omillar (musobaqalar, mukofotlar, ijtimoiy tasdiqlash) ham sportdagi qiziqishni oshiradi va psixologik rivojlanishga ta'sir qiladi.

Jismoniy faoliyat va ruhiy holatning o‘zaro ta'siri O‘smirlar jismoniy faoliyatni amalga oshirish orqali, nafaqat jismoniy sog‘liqni, balki ruhiy holatni ham yaxshilashadi. Sport faoliyati ular uchun o‘zlarini yangi vaziyatlarda sinash imkoniyatini taqdim etadi va muvaffaqiyatlar orqali o‘zini qadrlashni oshiradi. Shu bilan birga, o‘smirlar sport orqali ijtimoiy doira va yangi ijtimoiy aloqalarni o‘rnatishadi, bu esa ularning o‘ziga bo‘lgan ishonchini mustahkamlaydi. Sportning bu psixologik foydalari, ayniqsa, o‘smirlar o‘rtasida do‘stlik va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlashning muhim ahamiyatga ega ekanini ko‘rsatadi.

Xulosa. O‘smirlar davri - shaxsiyatning shakllanishi va psixologik o‘zgarishlar uchun muhim vaqt bo‘lib, bu davrda sport faoliyati o‘smirlarning psixologik rivojlanishiga katta ta'sir ko‘rsatadi. Sport, jismoniy faollik va jamoaviy ish o‘zini anglash, o‘ziga bo‘lgan ishonchni oshirish, stressni boshqarish va ijtimoiy moslashish kabi muhim psixologik ko‘nikmalarni rivojlantiradi. Shu bilan birga, sport orqali o‘smirlar nafaqat jismoniy salomatlikni, balki ruhiy va emosional salomatlikni ham yaxshilashadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Baxtiyorova, S. (2019). *O‘smirlarning psixologik rivojlanishi va sport faoliyatining o‘rni.* Toshkent: O‘qituvchi.

2. Ismoilov, B., & Tursunov, S. (2021). *Psixologiya va sport: jismoniy faollik va psixologik salomatlik o‘rtasidagi aloqalar.* O‘zbekiston ilmiy jurnali, 34(7), 112-118.

3. Ganiyeva, G. (2020). *O‘smirlarning o‘ziga bo‘lgan ishonchining rivojlanishida sport faoliyatining roli.* Peshqadam ilmiy-nashriyot, 68-74.

4. Tursunov, D. (2022). *Jismoniy faollik va psixologik salomatlik: o‘smirlar uchun yangi yondashuvlar.* Psixologiya va sog‘liq, 45(5), 85-91.

5. Karimov, A., & Muminov, F. (2020). *Sport va o‘smirlar psixologiyasi: ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash va motivatsiya.* Samarqand davlat universiteti nashri.

6. Ubaydullayeva, L. (2021). *O‘smirlar va sport: ijtimoiy muhitning psixologik ta’siri.* Xorazm ilmiy-texnologiya jurnali, 21(4), 56-62.

7. Lee, Y., & Kim, S. (2018). *Psychological well-being and physical activity among adolescents.* Journal of Adolescent Health, 63(2), 212-220.

8. Smith, A., & Jones, R. (2019). *The role of sports in adolescent psychological development.* Sports Psychology Review, 22(3), 79-90.

O‘SMIRLARNING IRODAVIY SIFATLARINI RIVOJLANTIRISHDA OILAVIY MUHIT VA IJTIMOIY-PSIXOLOGIK OMILLARNING O‘ZARO ALOQADORLIGI

Axadov Yo’ldosh Hamzayevich,
Buxoro davlat universiteti tadqiqotchisi

Annotatsiya: *Mazkur maqola o‘smirlarning ijtimoiy-psixologik muammolarini hal qilishda pedagogik yondashuvlarning ahamiyatini tahlil qiladi. O‘smirlik davri - shaxsning shakllanishi, ijtimoiy moslashuvi va o‘zini anglash jarayonlaridagi muhim bosqichlardan biridir. Bu davrda o‘smirlar turli psixologik va ijtimoiy muammolar bilan duch keladilar, jumladan, o‘z-o‘zini anglashda qiyinchiliklar, guruhning ta’siri, ota-onalar bilan munosabatlar va boshqa ijtimoiy omillar.*

Kalit so‘zlar: *O‘smirlik davri, ijtimoiy-psixologik muammolar, pedagogik yondashuvlar, psixologik yordam, ijtimoiy moslashuv, shaxsiy rivojlanish, o‘zini anglash, o‘smirlar bilan ishlash metodikalari.*

Аннотация: *Настоящая статья анализирует важность педагогических подходов в решении социально-психологических проблем подростков. Подростковый период является важнейшим этапом формирования личности, социальной адаптации и осознания себя. В этот период подростки сталкиваются с различными психологическими и социальными проблемами, такими как трудности в самопознании, влияние группы, отношения с родителями и другие социальные факторы.*

Ключевые слова: *Подростковый период, социально-психологические проблемы, педагогические подходы, психологическая помощь, социальная адаптация, личностное развитие, самопознание, методы работы с подростками.*

Abstract: *This article analyzes the importance of pedagogical approaches in addressing the socio-psychological problems of adolescents. The adolescence*

period is one of the crucial stages in personality development, social adaptation, and self-awareness. During this time, adolescents face various psychological and social problems, including difficulties in self-awareness, group influence, relationships with parents, and other social factors.

Keywords: *Adolescence, socio-psychological problems, pedagogical approaches, psychological support, social adaptation, personal development, self-awareness, methods of working with adolescents.*

Kirish. O‘smirlik davri - shaxsiyat rivojlanishining muhim bosqichi bo‘lib, insonning ijtimoiy va psixologik jihatdan shakllanishi jarayonida o‘ziga xos muammolarni keltirib chiqaradi. Bu davrda o‘smirlar ko‘plab ichki va tashqi omillar ta’sirida o‘zini anglash, ijtimoiy moslashuv va o‘zaro munosabatlar o‘rnatish borasida qiyinchiliklarga duch kelishadi. O‘smirlar, ayniqsa, o‘z shaxsiy identitetlarini aniqlash, guruhlar ichida o‘z o‘rnini topish va ota-onalar bilan munosabatlarni boshqarish kabi ijtimoiy-psixologik muammolarga duchor bo‘lishadi.

Pedagogik yondashuvlar bu muammolarni hal qilishda katta ahamiyatga ega. Pedagoglar, psixologlar va boshqa mutaxassislar o‘smirlarning psixologik ehtiyojlarini inobatga olib, samarali metodikalar va yondashuvlarni ishlab chiqadilar. Ijtimoiy-psixologik muammolarni bartaraf etishda pedagogik yordam, o‘smirlarning hissiy holatini nazorat qilish va ularga to‘g‘ri yo‘l-yo‘riq ko‘rsatish juda muhimdir. Bu maqolada o‘smirlarning ijtimoiy-psixologik muammolarini hal qilishda pedagogik yondashuvlarning samaradorligi va ulardan foydalanish usullari ko‘rib chiqiladi. Maqola, o‘smirlar bilan ishlashda pedagogik yondashuvlarning nazariy asoslari va amaliyotdagi roli haqida chuqur tahlil beradi.

Adabiyotlar tahlili. O‘smirlarning ijtimoiy-psixologik muammolarini hal qilishda pedagogik yondashuvlar bo‘yicha adabiyotlarda turli ilmiy tadqiqotlar va psixologik, pedagogik nuqtai nazarlar mavjud. O‘smirlik davri — shaxsiyat rivojlanishining eng murakkab bosqichi bo‘lib, bu davrda o‘smirlarning psixologik va ijtimoiy ehtiyojlari kuchayadi. Ushbu muammoning o‘rganilishi ko‘plab ilmiy

izlanishlar orqali amalga oshirilgan.

O‘smirlik davrining psixologik jihatlari, asosan, o‘zini anglash, shaxsiy identitetni shakllantirish va guruhda o‘z o‘rnini topish kabi masalalarga asoslanadi. Erik Eriksonning (1963) «Identitet va rolni qaror qilish» asari o‘smirlik davrida yuzaga keladigan ichki va tashqi qarama-qarshiliklarni tahlil qiladi. Uning fikriga ko‘ra, o‘smirlar shaxsiyatlarini shakllantirish jarayonida bir qator muammolarga duch keladilar, masalan, ota-onalar bilan munosabatlar, guruhning ta’siri va ijtimoiy qabul qilish. Bu davrda ijtimoiy rolni qabul qilish, o‘zining ichki ehtiyojlarini tushunish va atrofdagilarga o‘zini qanday ko‘rsatish borasida katta muammolar yuzaga keladi.

Pedagogik adabiyotlarda o‘smirlar bilan ishlashda, ularning psixologik holatini hisobga olgan holda, turli metodik yondashuvlar taklif etiladi. Vygotskiyning (1978) ijtimoiy ta’sirlar va bilim olish jarayoniga oid konsepsiyasi o‘smirlarning o‘zini anglashida ijtimoiy aloqalarning rolini ko‘rsatadi. Uning fikriga ko‘ra, o‘smirlar o‘z fikrlarini va hissiyotlarini tashqi dunyo bilan o‘zaro aloqada bo‘lish orqali anglaydilar. Bu yondashuv pedagoglarga o‘smirlar bilan muloqotda turli ijtimoiy vaziyatlarda ularga psixologik yordam ko‘rsatish imkonini beradi.

O‘smirlar bilan ishlashda pedagogik yondashuvlar ijtimoiy-psixologik muammolarni bartaraf etishda muhim vosita sifatida qaraladi. O‘smirlar, o‘z navbatida, turli vaziyatlarda, masalan, guruhda o‘z o‘rnini topishda, shaxsiy ehtiyojlarini qondirishda va stressni boshqarishda pedagoglardan yordam olishadi. R. Sh. Aliyeva (2003) pedagogik texnikalar va metodikalarni o‘smirlarning hissiy holatini yaxshilash, ularni ijtimoiy moslashtirishda qo‘llanilishini o‘rganadi. U o‘smirlar bilan ishlashda pedagogning muhim roli va uning samarali yondashuvlari, ayniqsa, ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantirishga qaratilgan metodikalar haqida to‘xtaladi.

Shuningdek, o‘smirlar bilan ishlashda psixologik maslahatlar ham katta ahamiyatga ega. O‘smirlarning hissiy ehtiyojlari va o‘z-o‘zini anglashdagi qiyinchiliklarni bartaraf etish uchun psixologlar va pedagoglar o‘rtasida yaqin

hamkorlik zarur. G.A. Gorny (2011) o‘smirlar bilan ishlashda psixologik maslahatlar tizimini va bu tizimni pedagogik yondashuvlar bilan birlashtirishning samaradorligini tahlil qiladi. U o‘smirlarning ichki dunyosiga chuqur kirish, ularning hissiy holatini tushunish va pedagogik yordamni samarali taqdim etish usullarini ishlab chiqqan.

O‘smirlar o‘rtasida guruhpsixologiya va ijtimoiy moslashuv jarayonlari alohida o‘rganilgan. Ijtimoiy guruhda o‘z o‘rnini topish va boshqalar bilan hamkorlikda ishlash o‘smirlar uchun muhim vazifalardir. M.R. Dzyubinskiy (2002) o‘smirlarning ijtimoiy moslashuv jarayonlarini o‘rganib, ijtimoiy guruhdagi rolni qabul qilish, guruhdagi muammolarni hal qilishda pedagogik yondashuvlarning ahamiyatini ta’kidlaydi.

Yuqoridagi adabiyotlar o‘smirlarning ijtimoiy-psixologik muammolarini hal qilishda pedagogik yondashuvlarning samaradorligini ko‘rsatib beradi. Tadqiqotlar natijalari shuni ko‘rsatadiki, o‘smirlarning psixologik ehtiyojlarini inobatga olib, ularga mos pedagogik metodikalar orqali yordam berish, ularning ijtimoiy moslashuvi va shaxsiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlashda katta ahamiyatga ega**.**

Muhokama. O‘smirlik davri shaxsiyat rivojlanishining muhim bosqichi bo‘lib, u ijtimoiy va psixologik jihatdan katta o‘zgarishlarga olib keladi. O‘smirlar, bir tomondan, o‘zining ichki dunyosini anglashga harakat qilsa, boshqa tomondan, atrof-muhit, guruhlar va jamiyat tomonidan qo‘llab-quvvatlanish va qabul qilinishni istaydi. Ushbu davrda o‘smirlarning psixologik va ijtimoiy muammolarni bartaraf etishda pedagogik yondashuvlar muhim rol o‘ynaydi.

Birinchidan, o‘smirlikda o‘zini anglash jarayoni, ya’ni shaxsiy identitetni shakllantirish, ko‘plab psixologik qiyinchiliklarga olib keladi. O‘smirlar o‘zlarini jamiyatda qanday qabul qilinishini va guruhda qanday o‘rin tutishlarini tushunishga harakat qiladilar. Bunda ular ko‘pincha ota-onalar bilan munosabatlarida qarama-qarshiliklarga duch keladilar, chunki o‘smirlik davrida o‘z fikrlash va qarorlar qabul qilish uslubi shakllanadi. Shu sababli, pedagoglarning roli, ularning o‘smirlar bilan samarali muloqoti va to‘g‘ri yo‘l-

yo‘riq ko‘rsatishida katta ahamiyatga ega.

Ikkinchidan, o‘smirlarning ijtimoiy moslashuvi masalasi ham dolzarb. O‘smirlar o‘rtasida guruhpsixologiya, ya’ni guruhda o‘z o‘rnini topish va boshqalar bilan o‘zaro aloqalarni mustahkamlash muhim vazifadir. Bu jarayon, ayniqsa, yangi guruhlar va ijtimoiy muhitga kirish bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin. O‘smirlar, o‘zlariga yangi ijtimoiy rolni qabul qilishda va yangi ijtimoiy munosabatlarni o‘rnatishda pedagoglarning yordamiga muhtoj bo‘ladilar. Bu yerdagi pedagogik yondashuvlar o‘smirlarning o‘z-o‘zini anglashini va guruhdagi o‘rnini aniqlash jarayonini qo‘llab-quvvatlashda muhimdir.

Shu bilan birga, o‘smirlar bilan ishlashda pedagogik yordam faqatgina nazariy asosda emas, balki amaliyotda ham samara berishi kerak. Pedagoglar o‘smirlarning ichki ehtiyojlarini hisobga olgan holda, ularning individual xususiyatlarini inobatga olgan holda turli metodikalarni qo‘llashlari lozim. Misol uchun, o‘smirlarni o‘z hissiyotlarini ifodalashga undash, ijtimoiy vaziyatlarga moslashish va guruhda o‘z o‘rnini topishga yordam berish kabi amaliy yondashuvlar ularga samarali yordam berishi mumkin. Shuningdek, pedagoglar o‘smirlarning o‘zaro munosabatlarini yaxshilash, stressni boshqarish va o‘zini ifodalashda ularga yo‘naltirishni o‘rgatishlari zarur.

Pedagogik yondashuvlarning samaradorligi, asosan, ular o‘smirlarning psixologik va ijtimoiy holatini to‘g‘ri tushunishga, individual yondashuvni qo‘llashga, hamda o‘smirlarning o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshirishga qaratilganligi bilan aniqlanadi. O‘smirlar uchun to‘g‘ri pedagogik yordam ularning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishiga bevosita ta’sir qiladi. Shu bilan birga, pedagoglar o‘zlarining psixologik bilimlarini va pedagogik texnikalarni takomillashtirib, o‘smirlarning ehtiyojlariga mos yondashuvlarni ishlab chiqishlari zarur.

Bundan tashqari, o‘smirlar bilan ishlashda ota-onalar bilan hamkorlik qilishning muhimligi alohida ta’kidlanadi. Ota-onalar o‘smirlarning ichki dunyosini tushunishda va ularga to‘g‘ri yo‘l-yo‘riq ko‘rsatishda muhim rol o‘ynaydi. Pedagoglar va ota-onalar o‘rtasida samarali muloqot o‘smirlarning ijtimoiy va psixologik muammolarini hal qilishda samarali vosita bo‘lishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, o‘smirlarning ijtimoiy-psixologik muammolarini hal qilishda pedagogik yondashuvlar nafaqat o‘smirlarning o‘zini anglashini va o‘z-o‘zini rivojlantirishini ta’minlaydi, balki ularning ijtimoiy moslashuvini, hissiy barqarorligini va jamiyatga qo‘shilishini ham qo‘llab-quvvatlaydi. Shu bois, pedagoglar o‘smirlarning psixologik va ijtimoiy ehtiyojlarini inobatga olib, ularga mos pedagogik yondashuvlarni ishlab chiqishlari, shu orqali ularning rivojlanishiga katta hissa qo‘shishlari lozim.

Xulosa. Mazkur maqola o‘smirlarning ijtimoiy-psixologik muammolarini hal qilishda pedagogik yondashuvlarning ahamiyatini ko‘rib chiqadi. O‘smirlik davri inson shaxsiyatining shakllanishi, o‘zini anglash va ijtimoiy moslashish jarayonlaridagi eng murakkab va muhim bosqichlardan biridir. Ushbu davrda o‘smirlar ko‘plab psixologik va ijtimoiy qiyinchiliklarga duch keladilar, jumladan, o‘z-o‘zini anglashdagi qiyinchiliklar, guruh ta’siri, ota-onalar bilan munosabatlar va ijtimoiy qabul qilish masalalari. Pedagogik yondashuvlar o‘smirlar bilan ishlashda ularning psixologik ehtiyojlarini to‘g‘ri tushunib, ularga yordam berishning samarali usullarini taklif etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Erikson, E. H. (1963). *Identitet i livsfaser* [Identity and the Life Cycle]. New York: International Universities Press.

2. Vygotskiy, L. S. (1978). *Mysl' i rech'* [Thought and Language]. Moscow: Pedagogika.

3. Aliyeva, R. Sh. (2003). *O‘smirlarning psixologik rivojlanishi va ularning ijtimoiy moslashuvi* [Psychological Development and Social Adaptation of Adolescents]. Tashkent: Universitet nashriyoti.

4. Gorny, G. A. (2011). *Psixologik maslahat va pedagogik yordam* [Psychological Counseling and Pedagogical Support]. Moscow: Akademiya.

5. Dzyubinskiy, M. R. (2002). *Guruhpsixologiya va o‘smirlar* [Group Psychology and Adolescents]. St. Petersburg: Rech.

6. Sirojiddinov, R. (2010). *Pedagogik yondashuvlar va o‘smirlar bilan ishlash metodikalari* [Pedagogical Approaches and Methods of Working with Adolescents]. Tashkent: Fan va texnologiya.

7. Pervin, L. A., & John, O. P. (2001). *Personality: Theory and Research* (8th ed.). New York: Wiley.

8. Makhmudova, N. R. (2012). *O‘smirlik davrida hissiy rivojlanish va uning pedagogik jihatlari* [Emotional Development in Adolescence and its Pedagogical Aspects]. Tashkent: Akademiya.

9. Karpov, A. V. (2005). *Pedagogika va psixologiyada innovatsion texnologiyalar* [Innovative Technologies in Pedagogy and Psychology]. Moscow: Prosveshcheniye.

10. Shulman, L. S. (1986). *Those Who Understand: Knowledge Growth in Teaching*. Educational Researcher, 15(2), 4-14.

METAKOGNITIV STRATEGIYALAR YORDAMIDA O'QITUVCHILARNING KASBIY STRESSINI KAMAYTIRISH

Usmonova Surayyo Muxidinovna,
Buxoro davlat universiteti tadqiqotchisi

Annotatsiya: *Ushbu maqola, metakognitiv strategiyalar yordamida o‘qituvchilarning kasbiy stressini kamaytirishning samaradorligini o‘rganishga qaratilgan. O‘qituvchilarning kasbiy stressi, ularning ta'lim samaradorligini pasaytirishi va psixologik farovonligiga salbiy ta'sir ko‘rsatishi mumkin. Maqolada, o‘qituvchilarni stressni boshqarishga va kasbiy faoliyatda yuzaga kelgan qiyinchiliklarni yengishga yordam beruvchi metakognitiv strategiyalarni qo‘llash usullari tahlil qilinadi.*

Kalit so‘zlar: *Metakognitiv strategiyalar, kasbiy stress, o‘qituvchilar, stressni boshqarish, psixologik farovonlik, metakognitiv ko‘nikmalar, ta'lim samaradorligi, stressni kamaytirish.*

Аннотация: *Данная статья направлена на исследование эффективности использования метакогнитивных стратегий для снижения профессионального стресса у преподавателей. Профессиональный стресс у преподавателей может негативно сказаться на их эффективности в обучении и психологическом благополучии. В статье анализируются методы применения метакогнитивных стратегий, которые помогают преподавателям управлять стрессом и преодолевать трудности, возникающие в их профессиональной деятельности.*

Ключевые слова: *метакогнитивные стратегии, профессиональный стресс, преподаватели, управление стрессом, психологическое благополучие, метакогнитивные навыки, эффективность обучения, снижение стресса.*

Abstract: *This article focuses on exploring the effectiveness of metacognitive strategies in reducing professional stress among teachers. Professional stress can*

negatively impact teachers' teaching effectiveness and psychological well-being. The article analyzes methods of applying metacognitive strategies that help teachers manage stress and overcome challenges in their professional activities.

Keywords: *metacognitive strategies, professional stress, teachers, stress management, psychological well-being, metacognitive skills, teaching effectiveness, stress reduction.*

Kirish. O‘qituvchilar kasbiy stressga duch kelishi tabiiy holat bo‘lib, bu stress pedagogik faoliyatning samaradorligiga, o‘qituvchilarning psixologik farovonligiga hamda ta'lim jarayonining sifatiga salbiy ta'sir ko‘rsatishi mumkin. Pedagogik stressning sabablarini tushunish va unga qarshi kurashish usullarini izlash ta'lim tizimining samaradorligini oshirish uchun juda muhimdir. Metakognitiv strategiyalar, o‘qituvchilarning stressni boshqarishda samarali vosita sifatida qaralmoqda. Metakognitsiya o‘qituvchilarga o‘z fikrlash jarayonlarini tahlil qilish, muammolarni yechish, o‘z his-tuyg‘ularini boshqarish va qarorlar qabul qilishda yordam beradigan ko‘nikmalarni rivojlantiradi.

O‘qituvchilar o‘z stresslarini boshqarishga qodir bo‘lsalar, bu nafaqat ularning shaxsiy farovonligiga, balki o‘quvchilarga taqdim etiladigan ta'limning sifatiga ham ijobiy ta'sir ko‘rsatadi. Shunday qilib, metakognitiv strategiyalarni qo‘llash o‘qituvchilarning kasbiy stressini kamaytirishga yordam beradi, ularni o‘z ishlariga ko‘proq e'tiborli qilishga, samarali qarorlar qabul qilishga va pedagogik maqsadlariga erishishda yordam beradi. Maqolada, metakognitiv strategiyalarni o‘qituvchilarni stressni boshqarish va ta'lim samaradorligini oshirishdagi ahamiyati haqida batafsil tahlil qilinadi.

Adabiyotlar tahlili. Pedagogik stress va metakognitiv strategiyalarni qo‘llash sohasida olib borilgan tadqiqotlar ko‘plab qiziqarli natijalarga olib kelgan. Kasbiy stress o‘qituvchilarning psixologik holatiga, ishga bo‘lgan motivatsiyasiga va ta'lim samaradorligiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shunga ko‘ra, stressni boshqarish va uning salbiy ta’sirini kamaytirish o‘qituvchilarning professional rivojlanishi va umumiy ish samaradorligini oshirish uchun juda muhimdir.

Lazarus va Folkman (1984) tomonidan ishlab chiqilgan stressni boshqarishning kognitiv-emosional nazariyasi pedagogik stressning asosan shaxsiy va tashqi omillar bilan bog‘liq ekanligini ko‘rsatdi. O‘qituvchilarning stressga qarshi turish va unga moslashish uchun turli strategiyalarni qo‘llashi zarur bo‘ladi. Kyriacou (2001) pedagogik stressni o‘rganishda o‘qituvchilarning o‘zini tutish usullarini tahlil qilish orqali, stressni kamaytirishdagi metakognitiv yondashuvlarning ahamiyatini ko‘rsatdi.

Metakognitsiya, o‘z fikrlash jarayonlarini nazorat qilish va boshqarish qobiliyati, stressni boshqarish va qarorlar qabul qilishda muhim vosita sifatida qaraladi. Schraw (1998) tomonidan taqdim etilgan metakognitiv ongni rivojlantirish va uni ta'limda qo‘llash usullari stressni kamaytirishga yordam beradi. O‘qituvchilarning metakognitiv ko‘nikmalarini rivojlantirish, ularning stressga qarshi kurashishda ko‘proq muvaffaqiyatli bo‘lishiga yordam beradi, chunki ular o‘z hissiyotlari va fikrlash jarayonlarini samarali boshqarishadi.

Skaalvik va Skaalvik (2010) o‘qituvchilarning stress darajasi va stressga qarshi kurashish strategiyalarini o‘rganib, metakognitiv yondashuvlarning stressni boshqarishdagi rolini ta’kidlashdi. Ular, shuningdek, o‘qituvchilarning metakognitiv qobiliyatlari yordamida stressni kamaytirish va pedagogik faoliyatda yuqori natijalarga erishish mumkinligini ko‘rsatdilar. Bu usullar o‘qituvchilarga o‘z faoliyatini yaxshilashda va professional rivojlanish jarayonida yanada muvaffaqiyatli bo‘lishlariga yordam beradi.

Zimmerman (2002) tomonidan ishlab chiqilgan o‘z-o‘zini boshqarish nazariyasiga ko‘ra, o‘qituvchilarning stressni boshqarish uchun metakognitiv ko‘nikmalarni o‘zlashtirishlari kerak. O‘qituvchilarning o‘z fikrlash jarayonlarini tahlil qilish va moslashtirish orqali stressni samarali boshqarish va o‘qitish samaradorligini oshirish mumkin. Ularning nazariyasi metakognitsiyaning o‘quvchilarni ta'lim jarayonida qanday qo‘llanishi va stressni kamaytirishdagi o‘rnini ham ko‘rsatadi.

Veenman (2013) metakognitiv jarayonlarning ta'lim tizimida qanday qo‘llanishini o‘rganib, o‘qituvchilarning metakognitiv ko‘nikmalarini

rivojlantirishning ta'lim sifatiga bo‘lgan ijobiy ta'sirini ko‘rsatdi. Metakognitsiyaning o‘qituvchilarning stressni boshqarishda qanday yordam berishi va ta'lim samaradorligini oshirishga qanday hissa qo‘shishi haqida batafsil tahlil qilindi. Shuningdek, Dweck (2006) o‘qituvchilarning fikrlash yondashuvlari va ularning stressni boshqarishdagi yondashuvlari o‘rtasidagi bog‘liqlikni ko‘rsatdi, bu esa o‘qituvchilarni stressni boshqarishga va ularning pedagogik faoliyatini samarali qilishga yordam beradi.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, metakognitiv strategiyalar yordamida o‘qituvchilarning stressini boshqarish, nafaqat ularning psixologik holatini yaxshilash, balki ta'lim sifatini ham oshirishga yordam beradi. Metakognitiv strategiyalarni qo‘llash, o‘qituvchilarga o‘z salomatligini saqlash, stressni kamaytirish, va ta'lim jarayonida yuqori natijalarga erishish imkoniyatini yaratadi. Shunday qilib, metakognitiv ko‘nikmalarni rivojlantirish pedagogik stressni kamaytirish va ta'lim sifatini oshirishdagi samarali usul sifatida qaraladi.

Muhokama. Pedagogik stress va uning ta'lim sifatiga ta'siri sohasidagi tadqiqotlar ko‘plab muammolarni keltirib chiqarmoqda, ammo metakognitiv strategiyalar yordamida bu stressni boshqarish va o‘qituvchilarning samaradorligini oshirish mumkinligi haqidagi xulosalar umidbaxshdir. Pedagogik stress o‘qituvchilarning ish faoliyatiga, motivatsiyasiga, va psixologik farovonligiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin, shuningdek, o‘quvchilarning o‘qish natijalariga ham zarar yetkazishi ehtimol. Shuning uchun, stressni boshqarishning samarali usullarini ishlab chiqish, nafaqat o‘qituvchilarning farovonligi, balki umumiy ta'lim tizimining samaradorligini oshirish uchun zarurdir.

Metakognitiv strategiyalarni o‘qituvchilarga taqdim etish, ularning stressni boshqarishda samarali vosita sifatida ishlaydi. Metakognitsiyaning asosiy jihatlari, ya'ni o‘z fikrlash jarayonlarini nazorat qilish, qarorlar qabul qilishda o‘zgarishlarni tahlil qilish va muammolarni yechish, o‘qituvchilarni stressni boshqarish va pedagogik faoliyatda yuqori natijalarga erishishda yordam beradi. O‘qituvchilar o‘zlarining psixologik holatini boshqarish va samarali pedagogik faoliyat ko‘rsatishda metakognitiv ko‘nikmalarga egallash orqali stressni kamaytirishlari

mumkin. Bu, albatta, ta'lim sifatini oshirishda muhim rol o‘ynaydi.

Biroq, metakognitiv strategiyalarni pedagogik faoliyatda qo‘llashda ba'zi qiyinchiliklar mavjud. Birinchidan, o‘qituvchilarni metakognitiv yondashuvlarga o‘rgatish uchun maxsus treninglar va seminarlar o‘tkazish zarur. Bunday dasturlarni joriy etish, o‘qituvchilarning o‘z-o‘zini tahlil qilish va stressni boshqarish bo‘yicha ko‘nikmalarini rivojlantirishda muhimdir. Ikkinchidan, o‘qituvchilarning individual farqlari va stressga reaktsiya berish usullari ham o‘rganilishi kerak. Ba'zi o‘qituvchilar uchun metakognitiv strategiyalar samarali bo‘lishi mumkin, boshqalari esa boshqa turdagi yondashuvlarga ehtiyoj sezishi mumkin. Shu sababli, metakognitiv yondashuvlarning har bir o‘qituvchi uchun moslashtirilgan bo‘lishi zarur.

Metakognitiv strategiyalarni qo‘llashning samaradorligi nafaqat stressni kamaytirish, balki o‘qituvchilarning pedagogik va shaxsiy rivojlanishiga ham ijobiy ta'sir ko‘rsatadi. O‘qituvchilar stressni boshqarish orqali o‘zlarining hissiyotlarini nazorat qilish, yanada samarali ta'lim berish va o‘quvchilarga taqdim etiladigan ta'limning sifatini oshirishga yordam beradi. Shunday qilib, metakognitiv strategiyalar nafaqat o‘qituvchilarning kasbiy farovonligini oshirish, balki ta'lim tizimining umumiy samaradorligini yaxshilashga xizmat qiladi.

Bundan tashqari, metakognitiv strategiyalarni qo‘llash nafaqat o‘qituvchilarning stressni boshqarishda yordam beradi, balki o‘quvchilarning o‘z-o‘zini boshqarish va metakognitiv ko‘nikmalarini rivojlantirishga ham hissa qo‘shishi mumkin. Metakognitiv yondashuvlarni ta'lim jarayoniga joriy qilish, ta'limni yanada samarali va interaktiv qiladi. O‘qituvchilarning stressini boshqarishda muvaffaqiyatli yondashuvlar ularning ta'lim sifatini oshirishga, shuningdek, o‘quvchilarga yuqori sifatli ta'lim taqdim etishga yordam beradi.

Shu bilan birga, metakognitiv strategiyalarni qo‘llashning samaradorligini baholashda yanada kengroq tadqiqotlar olib borish zarur. Kelajakdagi tadqiqotlar, o‘qituvchilarni stressni boshqarish bo‘yicha qanday metodlar bilan ta’minlash, ularning pedagogik faoliyatini qanday optimallashtirish va metakognitiv yondashuvlarni yanada samarali qilishni o‘rganishga qaratilgan bo‘lishi kerak. Bu

jarayonlarning ta'lim tizimi uchun ahamiyati juda katta va kelajakda o‘qituvchilarni metakognitiv ko‘nikmalarni rivojlantirishga yo‘naltirilgan dasturlarni joriy etish maqsadga muvofiqdir.

Shu tarzda, metakognitiv strategiyalar yordamida pedagogik stressni boshqarish, ta'lim sifatini oshirishga va o‘qituvchilarning professional farovonligini ta'minlashga katta hissa qo‘shadi. Biroq, bu jarayonlarni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun tizimli yondashuvlar va o‘qituvchilarga kerakli treninglar hamda qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarini taqdim etish zarur.

Xulosa. Pedagogik stress, o‘qituvchilarning professional faoliyatiga va umumiy psixologik farovonligiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin, bu esa ta'lim jarayonining samaradorligini pasaytiradi. Metakognitiv strategiyalar yordamida stressni boshqarish o‘qituvchilarga nafaqat stressni kamaytirish, balki o‘zlarining pedagogik faoliyatlarini yaxshilashga, qarorlar qabul qilishda yanada samarali bo‘lishga va ta'lim sifatini oshirishga yordam beradi. Metakognitiv jarayonlar, ya'ni o‘z fikrlash jarayonlarini nazorat qilish, his-tuyg‘ularni boshqarish va muammolarni yechish qobiliyatlari, o‘qituvchilarga stressni boshqarishda samarali vositalar sifatida xizmat qiladi.

Tavsiyalar:

1. **O‘qituvchilar uchun treninglar va seminarlar o‘tkazish**: O‘qituvchilarga metakognitiv strategiyalarni o‘rgatish uchun maxsus treninglar va seminarlar tashkil etilishi zarur. Bu tadbirlar o‘qituvchilarga stressni boshqarish va o‘z fikrlash jarayonlarini samarali boshqarishning amaliy usullarini o‘rgatadi.

2. **Metakognitiv yondashuvlarni o‘qituvchilarni tayyorlash dasturlariga kiritish**: O‘qituvchilarni metakognitiv strategiyalar bilan tanishtirish va ularni kasbiy rivojlanish jarayonida qo‘llashga o‘rgatish zarur. Bu yondashuvni o‘qituvchilarni tayyorlash dasturlariga joriy qilish, ularning stressni boshqarish va ta'lim samaradorligini oshirishga yordam beradi.

3. **O‘qituvchilarni individual yondashuv bilan qo‘llab-quvvatlash**: Har bir o‘qituvchining stressga nisbatan reaktsiyasi va stressni boshqarish usullari farq qiladi. Shuning uchun, metakognitiv strategiyalarni qo‘llashda o‘qituvchilarga

individual yondashuvni ta’minlash zarur. O‘qituvchilarni o‘z ehtiyojlariga mos ravishda qo‘llab-quvvatlash, samarali natijalarga erishish imkonini yaratadi.

4. **O‘qituvchilarni doimiy ravishda rivojlantirish**: O‘qituvchilarni metakognitiv ko‘nikmalarni rivojlantirishda davom ettirish uchun doimiy ravishda qo‘llab-quvvatlash mexanizmlari joriy etilishi kerak. Bu o‘qituvchilarga yangi strategiyalarni o‘rganish, amalda sinash va tajriba orttirish imkonini beradi.

5. **Pedagogik stressni baholash va monitoring qilish**: Pedagogik stressni aniqlash va monitoring qilish tizimlarini joriy etish zarur. O‘qituvchilarning stress darajasi va stressga qarshi kurashish strategiyalarini baholash, ularning samarali rivojlanishi uchun zarur bo‘lgan yondashuvlarni aniqlashga yordam beradi.

6. **Metakognitiv ko‘nikmalarni o‘quvchilarni tayyorlashda ham qo‘llash**: Metakognitiv strategiyalar faqat o‘qituvchilarning stressini boshqarish uchun emas, balki o‘quvchilarning o‘z-o‘zini tahlil qilish va qarorlar qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishda ham muhim rol o‘ynaydi. O‘quvchilarni metakognitiv strategiyalarni o‘rgatish, ularning o‘quv natijalarini yaxshilashga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Lazarus, R. S., & Folkman, S. (1984). *Stress, Appraisal, and Coping*. Springer Publishing Company.

2. Kyriacou, C. (2001). *Teacher Stress: Directions for Future Research*. Educational Review, 53(1), 27–35.

3. Schraw, G. (1998). *Promoting General Metacognitive Awareness*. Instructional Science, 26(1-2), 113-125.

4. Skaalvik, E. M., & Skaalvik, S. (2010). *Teacher Stress and Coping Strategies: A Study of Teachers in Norway*. International Journal of Stress Management, 17(4), 297–315.

5. Zimmerman, B. J. (2002). *Becoming a Self-Regulated Learner: An Overview*. Theory into Practice, 41(2), 64-70.

6. Veenman, M. V. J. (2013). *Metacognition in Education: Theoretical Perspectives and Practical Implications.* Springer.

7. Dweck, C. S. (2006). *Mindset: The New Psychology of Success.* Random House.

8. Gagne, R. M., & Briggs, L. J. (1979). *Principles of Instructional Design.* Holt, Rinehart & Winston.

9. Hannafin, M. J., & Land, S. M. (1997). *The Foundations and Assumptions of Technology-Enhanced Student-Centered Learning Environments.* Instructional Science, 25, 5–20.

10. Mayer, R. E. (2003). *The Promise of Constructivist Learning.* Educational Leadership, 61(5), 56-60.

DINSHUNOSLIK FANINI RIVOJLANISH TENDENSIYALARI HAMDA ISTIQBOLLARI

Toshkent Davlat Transport Universtiteti "Ijtimoiy fanlar" kafedrasi dotsenti,
Falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
Sultanov Sirojbek Xabibullayevich
+998-94-620-35-10
Toshkent Davlat Transport Universtiteti Aviatsiya Transporti Muhandisligi
fakulteti 1-bosqich talabasi
Mansurov Valililloh Muhsinjon o'g'li
+998-50-754-16-81

Dunyodagi barcha dinlar va ular bilan bog‘liq jarayonlarni xolisona o‘rganuvchi fan «Dinshunoslik» deb ataladi. Mazkur fanning sohalari juda ko‘p bo‘lib, ulardan biri «Dunyo dinlari tarixi»dir. Dinlarni o‘rganish uzoq tarixga ega. Antik davrlardayoq insonlar din va uning mohiyati haqida fikr yuritganlar. Rim imperatori Konstantin I davrida (IV asr) xristian dini boshqa dinlar bilan bir mavqega ega bo‘ldi. Keyinchalik Yevropada xristianlik dinining Rim imperiyasi tomonidan davlat dini sifatida e'tirof etilishi hamda cherkovning asta-sekin hokimiyatni qo‘lga olishi natijasida ilm-fan ham xristianlik ta'siriga tushib qoldi. VII-VIII asrlarda o‘sha davrda mavjud dinlar haqida kichik risolalar paydo bo‘lgan. VIII-IX asrlarda esa dinlar tarixi va ta'limotlariga oid ilk kitoblar yaratildi. XIX asrga kelib Yevropa mintaqasida cherkovning ta'siri kamaydi.

VII-VIII asrlarda o‘sha davrda mavjud dinlar haqida kichik risolalar paydo bo‘lgan. VIII-IX asrlarda esa dinlar tarixi va ta'limotlariga oid ilk kitoblar yaratildi. XIX asrga kelib Yevropa mintaqasida cherkovning ta'siri kamaydi. Natijada boshqa fanlar qatori dinshunoslik fani ham cherkov ta'siridan chiqa boshladi. Shu davrda Maks Myullerning «Qiyosiy mifologiya», «Dinlarning asosi va shakllanishiga oid ma'ruzalar» nomli asarlari nashrdan chiqdi.

Keyinchalik Myuller mashhur Oksford universitetida dinlar tarixidan

ma’ruzalar o‘qigan va birinchi bo‘lib «dinshunoslik» atamasini iste’molga kiritgan. Shu yo‘sinda, dinshunoslik Parij, Bryussel va Rim universitetlarida fan sifatida o‘qitila boshlangan. Sobiq Sovet Ittifoqi davrida dinshunoslik fani, asosan, dinlarni tanqid qilish va «eskilik sarqiti» ekanini isbotlash uchun o‘rganildi.

Islom olamida qiyosiy dinshunoslik sohasida ham salmoqli ishlar qilingan. Ulardan Abu Rayhon Beruniyning «Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar», Ibn Nadimning «Ko‘rsatkich», Muhammad ibn Huzaylning «Majusiylik va ko‘pxudolik kitobi», AbulAbbos Ahmad ibn Muhammad Saraxsiyning «Sobiiylarning mazhablari vasfi haqida risola», Abu Zayd Balxiyning «Dinlar shariatlari kitobi» asarlarini sanab o‘tish mumkin.

Dinshunoslik fani ijtimoiy-gumanitar fanlar bilan uzviy bog’liq holda shakllangan, rivojlangan va hozirda ham shu jarayon davom etmoqda. O’zbekiston Rossiya imperiyasi tarkibida bo’lgan va jahon hamjamiyatidan ajratilib yashagan bir davrda, G’arbda XIX asrning o’rtalarida vujudga kelgan dinshunoslik fani ancha yo’l bosib o’tib, ko’plab ilmiy natijalarga erishdi. Mustaqillik yillarida O’zbekiston tadqiqotchilari bu yangi soha bilan yaqindan tanishib, mutaxassis kadrlarni tarbiyalay boshladilar. Ular dinshunoslikni sotsiologiya, psixologiya, filosofiya, antropologiya, filologiya, tarix fanlari bilan bog’liq holda o’rganishlari kerak. Zero, dinshunoslik fani mazkur fanlar bilan hamkorlik qilib tutashgan yerida uning turli sohalari vujudga kelgan.

Darhaqiqat, yuqorida ta’kidlab o’tilganidek, tarbiyachilar oldiga qo’yilgan vazifalar o’ta ulkan bo’lishi bilan birga juda mas’uliyatli hamdir. Chunki, «amaldagi davlat va jamiyatimiz qurilishida, iqtisodiyotimiz va ma’naviyatimizni shakllantirishda mutlaqo yangi-yangi qadamlar qo’yilmoqda, zamon talablariga hamohang o’zgarishlar ro’y bermoqda, ammo maktab va o’quv yurtlarida bolalarimizga, ertaga bizning o’rnimizni bosishi lozim bo’lgan o’z farzandlarimizga daqqiyunusdan qolgan darslik va kitoblar asosida bilim va tarbiya bermoqdamiz. Bunday achinarli holatlarga barham berish vaqti keldi.

Mustaqillik yillarida mamlakatimizda dinga yangicha qarash va munosabat bildirish imkoniyati tug’ildi. Natijada biz uchun nisbatan yangi bo’lgan

dinshunoslik fani vujudga keldi. Bu fan ilgarigi ateizmdan farqli o'laroq dinni tanqid qilish, uni jamiyatdan yo'qotish maqsadida emas, balki unga milliy ma'naviyatning bir bo'lagi sifatida yondashib, uni xolisona o'rganishni o'z oldiga maqsad qilib qo'yadi.

O'zbekiston ko'p millatli va ko'p konfessiyali mamlakat bo'lib diniy bag'rikenglik va ma'rifatparvarlikga an'analarga egadir. Mustaqillik yillarida diniy bilimlarni o'rganish va targ'ib qilish davlat siyosatining muhim yo'nalishlaridan biriga aylandi. Dinshunoslik fanining ta'lim tizimidagi o'rni tobora ortib, u yosh avlodga diniy bag'rikenglik, milliy qadriyatlar va dunyoviy bilimlarni uyg'unlashtirishda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Hukumat tomonidan olib borilayotgan oqilona islohatlar va ilmiy tadqiqotlar natijasida dinshunoslik fani rivojlanib zamonaviy jamiyat ehtiyojlariga moslashmoqda. Diniy bilim hamda dunyoviy ta'lim uyg'unligi jamiyat rivojlanishiga xizmat qiladi.

O'zbekistonda oliy ta'lim tizimining barcha yo'nalishlarda o'qitilayotgan dinshunoslik fanining nazariy metodologik muammolari va ularni bartaraf etish zarurligi jamiyatimizning bugungi va ertasi millat taqdiri uchun muhim kasb etadi. Eski arava konstruksiyasi bilan zamonaviy raketa qurib bo'lmagandek, eskicha qarash va yondashuvlar bilan hayotni qurib bo'lmaydi. Talabalarga, yangilanayotgan O'zbekistonda jamiyat hayotini yangilash, ya'ni ijtimoiylashgan davlat, fuqorolik jamiyatining amal qilish tamoyillarini tushuntirishda ijtimoiy fanlar xususan, dinshunoslikning ahamiyati beqiyos o'rin kasb etadi, va dinshunoslik fanini o'qitishda, qadimgi va hozirgi zamon diniy maktablari, xususan, islom diniy ta'limotlarini o'rganish bilam bir qatorda, Vatanimizdan yetishib chiqgan buyuk mutaffakkir, din ulamolarni merosini ham talaba yoshlar ongiga singdirib borish zarurdir.

O'zbekistonda oliy ta'lim tizimida o'qitilayotgan ijtimoiy fanlar, xususan, dinshunoslik fanidagi mavjud nazariy metodologik muammolarni bartaraf etish jarayonida milliy taraqqiyot g'oyasi teologik ta'limotlardan foydalanish foydalidir. So'fiylik teologik ta'limoti insonni ilohiy fazilatlar nurida tarbiyalaydi, yomon axloqlardan saqlaydi. Dinshunoslik fanini o'qitishda dunyo dinlarining kelib

chiqishi va jamiyat hayotida uning amal qilishi tog’risidagi g’oyalar, qarashlar bir tomonlama tushuntirilishiga yo’l qo’ymaslik kerak bo’ladi.

O’zbekiston Respublikasi jahon hamjamiyatiga kirib borayotgan bir sharoitda turli konfessiya vakillari bilan muloqot qilishning yuksak madaniyatiga erishish katta ahamiyat kasb etadi. Shuning uchun ham dinshunoslik fanining yana bir vazifasi talabalarni turli dinlarning kelib chiqishi, taraqqiyoti tarixi, ta’limoti, asosiy manbalari, hozirgi davrdagi holati, ma’lum xalq hayotida tutgan o’rni haqida umumiy ilmiy tushunchalar berib, ularda mazkur din vakillarini har tomonlama chuqurroq tushunib yetish va ular bilan muloqot qilishda o’zlarining buyuk ma’naviyat egasi ekanliklarini namoyon qilishlari uchun yetarli bilim bilan qurollantirishdan iborat.

O’zbek xalqining ilg’or madaniy va ma’naviy merosini tiklash va yangi sharoitda yanada rivojlantirish, ayni vaqtda bu hududdagi ilk zamondan hozirgacha mavjud bo’lib kelgan dinlarning tarixi, hayotiy tajribasi, tadrijiy taraqqiyotini o’rganish talabalarda Vatan tarixini chuqurroq tushunib yetish, uni sevish va u bilan faxrlanish his-tuyg’ularini shakllantirishga xizmat qiladi.

Dinshunoslik fani talabalarda din, uning turli shakllari, ta’limotlari, yo’nalishlari, mazhablari haqida to’g’ri ilmiy xulosalar chiqara oladigan, diniy va dunyoviylik munosabatlarini asosli tahlil qila oladigan to’g’ri dunyoqarashni shakllantiradi. Bunda O’zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, «Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to’g’risida»gi Qonun, Jinoyat, Fuqarolik, Oila kodekslaridagi din va vijdon erkinligi haqidagi ko’rsatmalar, qoidalar dasturul amal bo’lib xizmat qilishi lozim. Din va qonun o’zaro munosabatlarini yaxshi bilish Respublikada demokratik, huquqiy jamiyat qurish poydevorini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Shuning uchun ham mamlakatimizda talabalarga dinshunoslik fanini o’qitish muhim masalalardan biriga aylandi. Ushbu fan bo’yicha darslik va o’quv qo’llanmalarini yaratish, buning uchun chuqur ilmiy tadqiqotlar olib borish, chet ellik mutaxassislar bilan ilmiy hamkorlikni yo’lga qo’yish mazkur ishni amalga oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

O’zbekiston davlatining asosiy tamoyilaridan biri diniy bagrikenglikni

taminlashdir. O’zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi 2023-yil 30-aprel kuni bo’lib o’tgan referendum orqali yangilangan O’zbekiston Konstitutsiyasida ham diniy erkinlik, diniy ta’lim va ekstrimizmga qarshi kurashish kabi masalalar yanada aniroq qilib belgilab berildi. Yangilangan konstitutsiyamizning 31-moddasiga ko’ra “Har bir fuqoro vijdon erkinligiga ega ekani, ya’ni o’z e’tiqodiga ko’ra din tutish yoki tutmaslik huquqiga ega ekanligi belgilab qo’yilgan. Hech kim o’z e’tiqodi sababli kamsitilishi yoki majburlanishi mumkin emas”.

Psixologiya fani tarmoqlari murakkab hodisa bo’lgan dinni inson ruhiyati bilan bog’liq holda tahlil qilganlar. Buning natijasida din psixologiyasi fani shakllangan va rivojlangan. Shuning uchun ham dinshunoslik asoslarini o’rganishda psixologiya fanining ko’p sonli yutuqlariga suyanish muhimdir.

Muayyan jamiyatda diniy ta’limotning tarqalishi, uning kishilar ongiga ta’sir darajasi (diniy ong darajasi), ijtimoiy va madaniy-ma’naviy hayotga ta’siri va rolini aniqlash maqsadida sotsiologik tadqiqotlar xulosalariga murojaat qilinadi. Keyingi ikki asr davomida dinni ijtimoiy hodisa sifatida o’rganuvchi din sotsiologiyasi fani barq urib rivojlandi.

Dinning ta’rifi, tavsifi, ta’limoti va ijtimoiy hayotdagi o’rnini o’rganishda turli yondashuvlar mavjud, masalan: 1) ilohiyot (teologiya) fani jihatidan; 2) tanqidiy-ateistik va 3) ilmiy nuqtai nazardan. Kishilik jamiyati uchun har qaysi yondashuv natijasida to’plangan ilmiy, amaliy, tarixiy, falsafiy ma’lumotlar juda katta ahamiyat kasb etadi.

Bulardan tashqari dinshunoslikning din antropologiyasi, din fenomenologiyasi, din etnologiyasi, din tarixi, din aksiologiyasi, din geografiyasi, din tipologiyasi kabi sohalari mavjudki, ularning yutuqlaridan ham dinshunoslik fanini o’qitish va o’rganishda foydalanish mumkin.

Hozirgi fan va texnika taraqqiyoti sharoitida dinshunoslik fanini faqat so’z yordamida o’qitish yaxshi samara bermaydi. Shuning uchun dasturning mazmunidan kelib chiqib texnik vositalardan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Masalan, audio, video, kinoapparatura va kompyuterlar yordamida dinlarning kelib chiqishi, tarixi, diniy yo’nalishlari, mazhablari haqida hikoya qiluvchi o’quv

filьmlari, slaydlarni namoyish etish uchun kompaktdisklar, xarita, sxema, fotosurat va boshqalardan foydalanish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2018.

2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018 yil 3 maydagi “Abu Ali Ibn Sino merosi majmuasini barpo etish to‘g‘risida”gi №1681-sonli Farmoyishi.

3. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. - Toshkent, O‘zbekiston, 2017

4. Abduhalimov B. A. “Bayt al-hikma” va O‘rta Osiyo olimlarining Bag‘doddagi ilmiy faoliyati: (IX-XI asrlarda aniq va tabiiy fanlar). -T., Toshkent islom universiteti nashriyot-matbaa birlashmasi, 2004. – 236 b.

5. Qodirov M. Markaziy Osiyo, Yaqin va O‘rta Sharqning falsafiy tafakkuri. T.: Toshkent davlat sharqshunoslik instituti, 2010

6. Bertels D. Predislovie // Mes Adam. Musulmanskiy Renessans. -Moskva: Nauka, 1973.

ENGLISH TEACHING IN THE ERA OF TECHNOLOGY

Gapparov A. J.

Gapparov Abdujalil Jabbarovich *– senior teacher,*

The department of "Foreign languages Through faculties"

Philology faculty, Gulistan State University

Gulistan, Republic of Uzbekistan

Abstract*: The integration of technology into English language teaching has significantly transformed traditional pedagogical approaches, offering innovative tools that enhance both instruction and learning. Digital platforms, artificial intelligence, and interactive resources provide educators with diverse strategies to cater to different learning styles, improving engagement and retention. While technology offers numerous advantages, such as accessibility, flexibility, and personalized learning, it also presents challenges, including digital literacy, technological dependence, and the digital divide. This article examines the impact of technology on English teaching, highlighting its benefits, challenges, and future prospects in fostering language acquisition.*

Keywords*: English teaching, technology, digital learning, artificial intelligence, language acquisition, pedagogical strategies*

The evolution of technology has had a profound impact on the field of English language teaching, reshaping how educators and learners interact with language instruction. In the past, traditional methods relied heavily on textbooks, classroom interactions, and face-to-face instruction. However, the digital revolution has introduced a wide array of tools and platforms that have transformed teaching methodologies, making learning more engaging, interactive, and accessible to a global audience [1]. One of the most significant contributions of technology to English teaching is the availability of online learning resources. Platforms such as language learning applications, virtual classrooms, and digital libraries provide

students with access to authentic materials, enabling them to practice language skills in real-life contexts. These resources facilitate autonomous learning, allowing students to develop their proficiency at their own pace, irrespective of geographical constraints [2].

Artificial intelligence (AI) has further revolutionized English teaching by offering personalized learning experiences. AI-driven applications analyze learners' strengths and weaknesses, adapting content to meet individual needs. Automated feedback mechanisms, such as speech recognition and grammar correction tools, provide immediate responses, helping students refine their skills efficiently. Additionally, AI-powered chatbots and virtual tutors simulate real-life conversations, enhancing speaking and listening competencies in a low-pressure environment [3].

Another critical aspect of technology-driven language learning is the use of multimedia and gamification. Interactive videos, podcasts, and digital storytelling engage learners in dynamic ways, fostering motivation and comprehension. Gamified learning platforms introduce elements of competition and rewards, making language acquisition more enjoyable and effective. These innovations cater to diverse learning preferences, ensuring that students remain motivated and actively participate in their education [4]. The role of virtual and augmented reality (VR/AR) in English teaching has also gained prominence. These immersive technologies create realistic scenarios where learners can practice communication skills in authentic environments. For example, VR simulations allow students to navigate English-speaking contexts, such as ordering food in a restaurant or attending a job interview, reinforcing practical language application [5].

Despite its numerous benefits, technology integration in English teaching presents several challenges. One major concern is the digital divide, as not all students have equal access to technological resources. Socioeconomic disparities may limit learners' ability to engage with digital tools, leading to unequal learning opportunities. Additionally, reliance on technology can sometimes reduce direct human interaction, which is essential for language development. Educators must

strike a balance between technological tools and traditional teaching methods to maintain effective communication and language practice [6]. Moreover, digital literacy is a crucial factor in successful technology adoption. Both teachers and students need adequate training to navigate digital platforms efficiently. Without proper guidance, the benefits of technology may be underutilized, leading to frustration and reduced learning outcomes. Furthermore, data privacy and security concerns must be addressed to protect students' personal information in online learning environments [7].

Looking ahead, the future of English teaching in the era of technology is promising. Advancements in artificial intelligence, adaptive learning, and virtual reality will continue to enhance language instruction, making it more personalized and engaging. Collaborative online learning communities will further promote cross-cultural exchanges, allowing learners to interact with peers worldwide and gain exposure to different linguistic and cultural perspectives [8].

In conclusion, technology has revolutionized English language teaching, providing innovative solutions that enhance learning experiences. While challenges exist, strategic integration of digital tools, combined with effective pedagogical approaches, can maximize the benefits of technology in language education. As technology continues to evolve, educators must remain adaptable, leveraging digital advancements to create dynamic and inclusive learning environments that cater to the diverse needs of English learners worldwide.

References:

1. Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2014). *Approaches and Methods in Language Teaching* (3rd ed.). Cambridge University Press.

2. Janikulovna, D. S., Jabbarovich, G. A., Abdumuratovich, K. S., & Bakhriddinovich, J. I. (2021). THE IMPORTANCE OF INTERCULTURAL INTERACTION IN THE STUDY OF A FOREIGN LANGUAGE. Проблемы педагогики, (5 (56)), 36-38.

3. ГАППАРОВ, А. Ж., & ФОЗИЛОВ, М. М. (2013). ПРАВИЛЬНОЕ ПРОИЗНОШЕНИЕ И КАК ДОСТИЧЬ ЕГО. In Будущее науки-2013 (pp. 201-204).

4. Zhabborovich, Gapparov Abdujalil. "AN INTEGRATED MODEL OF TEACHING COMPUTER SCIENCE AND THE ENGLISH LANGUAGE IN THE INFORMATION EDUCATIONAL ENVIRONMENT OF SCHOOLS." European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol 8.3 (2020).

5. Jabbarovich , G. A. . «HOW TECHNOLOGY IS SHAPING MODERN LANGUAGE EDUCATION». Новости образования: исследование в XXI веке, т. 2, вып. 21, май 2024 г., сс. 438-40, https://nauchniyimpuls.ru/index.php/noiv/article/view/15877.

6. Jabbarovich , G. A. . «THE INTEGRAL ROLE OF TECHNOLOGY IN MODERN EDUCATION». Новости образования: исследование в XXI веке, т. 2, вып. 21, май 2024 г., сс. 461-3, https://nauchniyimpuls.ru/index.php/noiv/article/view/15884.

7. Sh, Kuziev. "The ways of developing discourse competence in non-linguistic faculties." The academy of Ma'mun in Kharezm 5 (2020).

8. Kuziev, S. H., and S. Rahmonova. "Distance learning and technology-the future of national education." Foreign languages in Uzbekistan 1 (2018): 20.

9. Kuziev, Shavkat, and Mukhlisa Kuzieva. "SOCIAL NETWORKS IN TEACHING AND LEARNING ENGLISH." Talqin va tadqiqotlar 1.9 (2023).

10. Кузиев, Шавкат Абдумуратович. "ТАЪЛИМ ТИЗИМИДА ЗАМОНАВИЙ ВОСИТАЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ ИМКОНИЯТЛАРИ." Scientific Impulse 1.5 (2022): 1641-1643.

11. Abdumuratovich, Kuziev Shavkat. "MODERN METHODS AND TIPS OF LEARNING ENGLISH." JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH 6.3 (2023): 58-60.

12. Abdumuratovich, Kuziev Shavkat. "The role of multimedia technology in teaching the English language." Достижения науки и образования 2.7 (29) (2018): 57-60.

13. Otabek, Tilavoldiev, and Kuziev Shavkat. "The methodology of grammar teaching." Academy 5 (44) (2019): 79-80.

14. Abdumuratovich, Kuziev Shavkat. "Progress in language teaching via picture stories." Вопросы науки и образования 2 (14) (2018): 60-62.

15. Кузиев, Шавкат Абдумуратович. "Актуальное членение как особая характеристика синтаксического уровня." Молодой ученый 1 (2017): 528-530.

16. Kuziev, Shavkat Abdumuratovich. "THE ROLE OF AUDIENCE AND CONTEXT IN THE SPEECH." Наука и образование: сохраняя прошлое, создаём будущее. 2017.

17. Abdumuratovich, Kuziev Shavkat. "HEI POLICIES ON AI USE." INTERNATIONAL SCIENTIFIC RESEARCH CONFERENCE. Vol. 2. No. 19. 2023.

18. Abdumuratovich, Kuziyev Shavkat. "AI IN LANGUAGE LEARNING PROCESS." International Scientific and Current Research Conferences. 2023.

19. Abdumuratovich, Kuziev Shavkat. "TEACHING WRITING THROUGH THE USE OF ChatGPT." PEDAGOG 7.4 (2024): 61-63.

20. Kuziev, Shavkat. "POLICY FRAMEWORKS IN DEVELOPED COUNTRIES FOR AI INTEGRATION: A COMPARATIVE ANALYSIS." Ilm-fan va ta'lim 5 (20) (2024).

21. Abdumuratovich, Kuziev Shavkat. "COMPARISON OF AI POLICY." SO ‘NGI ILMIY TADQIQOTLAR NAZARIYASI 7.4 (2024): 204-206.

CHET TILI TA'LIMIDA KOMMUNIKATIV YONDASHUVNING SAMARADORLIGI

Gapparov Abdujalil Jabbarovich
Guliston davlat Universiteti, Filologiya fakulteti,
Fakultetlararo chet tili kafedrasi katta o'qituvchisi

Annotatsiya: *Kommunikativ til o'qitish (CLT) chet tillarini o'qitishda muloqotga asoslangan samarali metodlardan biri bo'lib, o'quvchilarning haqiqiy hayotiy vaziyatlarda tilni qo'llash qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan. Ushbu maqolada CLT metodining asosiy tamoyillari, afzalliklari va qiyinchiliklari tahlil qilinib, uning lingvistik kompetensiyani oshirish, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish va ta'lim jarayonini jonlantirishdagi o'rni yoritiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, CLT yondashuvi talabalarni interaktiv o'rganish muhitiga jalb etish orqali samarali natijalarga erishish imkonini beradi.*

Kalit so'zlar: *Kommunikativ til o'qitish, chet tili ta'limi, interaktiv metodlar, muloqot kompetensiyasi, real vaziyatlarda til o'rganish, lingvistik rivojlanish, tanqidiy fikrlash, ta'lim texnologiyalari*

Kommunikativ til o'qitish (CLT) chet tillarini o'qitishda samarali metodlardan biri sifatida e'tirof etilib, asosiy urg'uni muloqotga yo'naltirilgan ta'limga qaratadi. Ushbu metod odatiy grammatik yondashuvlardan farqli ravishda, o'quvchilarning nutqiy kompetensiyasini oshirishga, amaliy foydalanishga va haqiqiy hayotiy vaziyatlarda tilni qo'llashga asoslangan.

CLT metodining asosiy afzalliklaridan biri uning o'quv muhitini tilga boyitish qobiliyatidir. Ushbu yondashuv orqali talabalar til ko'nikmalarini tabiiy ravishda rivojlantirib, bir vaqtning o'zida nutqiy madaniyat va kommunikativ strategiyalarni o'zlashtiradilar. Tilni bevosita real hayotiy vaziyatlar orqali o'rganish, o'quvchilarni o'z fikrlarini erkin ifoda eta olishlari uchun rag'batlantiradi [1].

CLT metodining samaradorligi lingvistik va psixolingvistik tadqiqotlar bilan tasdiqlangan bo‘lib, mazmunli til tajribasi orqali bilimlarni yanada chuqurroq o‘zlashtirishga yordam beradi. Talabalar dars jarayonida tilni amalda qo‘llash imkoniyatiga ega bo‘lib, so‘z boyligi, grammatik tuzilmalar va nutqiy uslublarni tabiiy kontekstda o‘rganadilar. Muloqotga asoslangan yondashuv nutqiy faollikni oshirishga yordam beradi va talabalarni chet tilida ishonch bilan gapirishga undaydi.

Bundan tashqari, CLT tanqidiy fikrlash va muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini ham rivojlantiradi. Talabalar o‘zaro suhbatlar, bahs-munozaralar va jamoaviy topshiriqlar orqali nafaqat lingvistik bilimlarni, balki mustaqil fikrlash va mantiqiy tahlil qilish qobiliyatlarini ham oshiradilar. Bunday integrativ yondashuv til o‘rganish jarayonini yanada samarali va qiziqarli qiladi [2].

Shunga qaramay, CLTni amaliyotga tatbiq etishda qator muammolar mavjud. Eng katta muammolardan biri o‘qituvchilarning yuqori darajadagi til kompetensiyasi va metodik ko‘nikmalarga ega bo‘lish zaruriyatidir. O‘qituvchilar nafaqat tilni, balki zamonaviy kommunikativ metodlarni ham chuqur bilishlari kerak. Bu esa ta’lim jarayonining oldindan puxta rejalashtirilishini va didaktik materiallarning ehtiyotkorlik bilan tanlanishini talab qiladi.

Shuningdek, ba’zi talabalar uchun CLT metodi doirasida chet tilida fikrlash va muloqot qilish qiyinchilik tug‘dirishi mumkin. Ayniqsa, boshlang‘ich darajadagi o‘quvchilar uchun bu jarayon murakkab bo‘lib, tushunmovchilik va motivatsiyaning pasayishiga olib kelishi mumkin. Ushbu muammoni hal qilish uchun o‘qituvchilar vizual vositalar, soddalashtirilgan matnlar va bosqichma-bosqich yo‘naltirish kabi qo‘llab-quvvatlash usullaridan foydalanishlari zarur [3].

Baholash tizimi ham CLTda alohida o‘rin tutadi. An’anaviy baholash usullari, ya’ni faqat grammatik bilimlarga asoslangan testlar, talabalar rivojlanishini to‘liq aks ettirmasligi mumkin. Shu sababli, CLT darslarida baholashning amaliy usullari, jumladan, taqdimotlar, loyiha ishlari, yozma insho va refleksiyalar qo‘llanilishi lozim. Bunday yondashuv o‘quvchilarning muloqot

qobiliyatini ob’ektiv baholash va ularning rivojlanish darajasini aniqlash imkonini beradi.

Zamonaviy texnologiyalar CLT metodining samaradorligini yanada oshiradi. Onlayn resurslar, video darslar, interaktiv o‘yinlar va virtual platformalar o‘quvchilarga haqiqiy til muhitida mashq qilish imkoniyatini taqdim etadi. Mobil ilovalar va onlayn hamkorlik vositalari esa o‘quvchilarning sinfdan tashqari mashg‘ulotlarini qo‘llab-quvvatlab, ularning tilni yanada chuqurroq o‘zlashtirishlariga yordam beradi [4].

CLT zamonaviy ta’lim tamoyillariga ham mos keladi. XXI asr globalizatsiya jarayonlari bilan ajralib turar ekan, xorijiy tillarni mukammal bilish va samarali muloqot qilish ko‘nikmalari tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. CLT esa o‘quvchilarni dunyo miqyosida samarali muloqot qilishga tayyorlashga qaratilgan bo‘lib, til ta’limini yanada mazmunli va natijaviy qiladi [5].

Xulosa qilib aytganda, kommunikativ til o‘qitish (CLT) chet tili ta’limida samarali yondashuvlardan biri bo‘lib, talabalarni real hayotiy vaziyatlarda muloqot qilishga tayyorlaydi. Bu metod til kompetensiyasini, tanqidiy fikrlashni va mustaqil o‘rganish ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Barcha qiyinchiliklariga qaramay, to‘g‘ri rejalashtirish va zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish orqali CLT chet tilini o‘rgatish jarayonida muhim o‘rin tutadi va o‘quvchilarning global dunyo bilan bog‘lanish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Brown, H. D. (2007). *Principles of Language Learning and Teaching* (5th ed.). Pearson Education.
2. Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2014). *Approaches and Methods in Language Teaching* (3rd ed.). Cambridge University Press.
3. Janikulovna, D. S., Jabbarovich, G. A., Abdumuratovich, K. S., & Bakhriddinovich, J. I. (2021). THE IMPORTANCE OF INTERCULTURAL INTERACTION IN THE STUDY OF A FOREIGN LANGUAGE. Проблемы педагогики, (5 (56)), 36-38.

4. ГАППАРОВ, А. Ж., & ФОЗИЛОВ, М. М. (2013). ПРАВИЛЬНОЕ ПРОИЗНОШЕНИЕ И КАК ДОСТИЧЬ ЕГО. In Будущее науки-2013 (pp. 201-204).
5. Zhabborovich, Gapparov Abdujalil. "AN INTEGRATED MODEL OF TEACHING COMPUTER SCIENCE AND THE ENGLISH LANGUAGE IN THE INFORMATION EDUCATIONAL ENVIRONMENT OF SCHOOLS." European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol 8.3 (2020).
6. Jabbarovich , G. A. . «HOW TECHNOLOGY IS SHAPING MODERN LANGUAGE EDUCATION». Новости образования: исследование в XXI веке, т. 2, вып. 21, май 2024 г., сс. 438-40, https://nauchniyimpuls.ru/index.php/noiv/article/view/15877.
7. Jabbarovich , G. A. . «THE INTEGRAL ROLE OF TECHNOLOGY IN MODERN EDUCATION». Новости образования: исследование в XXI веке, т. 2, вып. 21, май 2024 г., сс. 461-3, https://nauchniyimpuls.ru/index.php/noiv/article/view/15884.
8. Sh, Kuziev. "The ways of developing discourse competence in non-linguistic faculties." The academy of Ma'mun in Kharezm 5 (2020).
9. Kuziev, S. H., and S. Rahmonova. "Distance learning and technology-the future of national education." Foreign languages in Uzbekistan 1 (2018): 20.
10. Kuziev, Shavkat, and Mukhlisa Kuzieva. "SOCIAL NETWORKS IN TEACHING AND LEARNING ENGLISH." Talqin va tadqiqotlar 1.9 (2023).
11. Кузиев, Шавкат Абдумуратович. "ТАЪЛИМ ТИЗИМИДА ЗАМОНАВИЙ ВОСИТАЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ ИМКОНИЯТЛАРИ." Scientific Impulse 1.5 (2022): 1641-1643.
12. Abdumuratovich, Kuziev Shavkat. "MODERN METHODS AND TIPS OF LEARNING ENGLISH." JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH 6.3 (2023): 58-60.

13. Abdumuratovich, Kuziev Shavkat. "The role of multimedia technology in teaching the English language." Достижения науки и образования 2.7 (29) (2018): 57-60.
14. Otabek, Tilavoldiev, and Kuziev Shavkat. "The methodology of grammar teaching." Academy 5 (44) (2019): 79-80.
15. Abdumuratovich, Kuziev Shavkat. "Progress in language teaching via picture stories." Вопросы науки и образования 2 (14) (2018): 60-62.
16. Кузиев, Шавкат Абдумуратович. "Актуальное членение как особая характеристика синтаксического уровня." Молодой ученый 1 (2017): 528-530.
17. Kuziev, Shavkat Abdumuratovich. "THE ROLE OF AUDIENCE AND CONTEXT IN THE SPEECH." Наука и образование: сохраняя прошлое, создаём будущее. 2017.
18. Abdumuratovich, Kuziev Shavkat. "HEI POLICIES ON AI USE." INTERNATIONAL SCIENTIFIC RESEARCH CONFERENCE. Vol. 2. No. 19. 2023.
19. Abdumuratovich, Kuziyev Shavkat. "AI IN LANGUAGE LEARNING PROCESS." International Scientific and Current Research Conferences. 2023.
20. Abdumuratovich, Kuziev Shavkat. "TEACHING WRITING THROUGH THE USE OF ChatGPT." PEDAGOG 7.4 (2024): 61-63.
21. Kuziev, Shavkat. "POLICY FRAMEWORKS IN DEVELOPED COUNTRIES FOR AI INTEGRATION: A COMPARATIVE ANALYSIS." Ilm-fan va ta'lim 5 (20) (2024).
22. Abdumuratovich, Kuziev Shavkat. "COMPARISON OF AI POLICY." SO ‘NGI ILMIY TADQIQOTLAR NAZARIYASI 7.4 (2024): 204-206.

MUNDARIJA

№	Maqola mavzusi	Maqola muallifi	Maqola sahifasi
1	O‘ZBEKISTONDA GO‘SHT-SUT CHORVACHILIK TARMOG‘I RIVOJLANISHINING IQTISODIY GEOGRAFIK XUSUSIYATLARI	*Nurmatov N.E. (Author)*	3-12
2	O'ZBEKISTONDA TRANSPORT SOHASIDAGI ISLOHOTLARNING URBANIZATSIYA JARAYONLARIGA TA'SIRI VA YO’L INFRATUZILMASI	*Egamberdiev Odil Buriboevovich (Author)*	13-16
3	XUFYONA IQTISODIYOTNI QISQARTIRISHNING IlMIY TADQIQOTlARDAGI TAlQININING IlMIY TAHLILI	*Raximjonov Jaxongir Nabievich (Author)*	17-23
4	EFFECT OF IMPLEMENTED EDUCATIONAL MANAGEMENT STRATEGIES ON MOTIVATION	*F.B.Egamberdiyev (Author)*	24-27
5	MAKTAB O‘QITUVCHILARINING INKLYUZIV KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISH YO‘LLARI	*MUXABBAT NAZARALIYEVNA TOSHMURODOVA (Author)*	28-33
6	ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫЕ ЭНЕРГОСЕТИ В УЗБЕКИСТАНЕ, КОНЦЕПЦИИ, ТЕХНОЛОГИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ	*Амурова Наталья Юрьевна (Author)*	34-40
7	ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫХ СИСТЕМ И ДЕЦЕНТРАЛИЗОВАННЫХ ЭНЕРГОРЕСУРСОВ ДЛЯ ОПТИМИЗАЦИИ ЭНЕРГОЭФФЕКТИВНОСТИ	*Амурова Наталья Юрьевна (Author)*	41-51
8	АНАЛИЗ ВЛИЯНИЯ ВНЕДРЕНИЯ ТЕХНОЛОГИИ SMART GRID НА ОКРУЖАЮЩУЮ СРЕДУ	*Амурова Наталья Юрьевна (Author)*	52-60
9	TA'LIMDA SUNIY INTELLEKTNING IMKONIYATLARI	*Bebitova Marjona, Abdusayidova Fotima, Egamberdiyeva Ma'suda (Author)*	61-66
10	KONSTITUTSIYA – HAYOTIMIZ FAROVONLIGI VA TARAQQIYOTIMIZ KAFOLATIDIR	*Xamdamov Azizbek Xurshid o‘g‘li, (Author)*	67-70
11	INGLIZ TILINI O‘QITISHDA KREATIV KOMPETENSIYANI RIVOJLANTIRISH BOSQICHLARI HAQIDA	*Seilxanova Rita Nurniyazovna (Author)*	71-75
12	QISHLOQ XO‘JALIGIDAGI BUZILGAN YER MAYDONLARINING TAHLILI	*Musurmankulov Zuxiriddin Shuxratovich (Author)*	76-80
13	CHALLENGES IN SIMULTANEOUS INTERPRETATION	*Abdullaeva Zumrad Yusubjon qizi (Author)*	81-86
14	DORIVOR TIRNOQGUL (CALENDULA OFFICINALIS L.)	*Ro’ziqulov Davlatbek Nazaraliyevich (Author)*	87-92

	O‘SIMLIGININGNING ASOSIY ZARARKUNANDALARINI BIOEKOLOGIYASI VA TARQALISHI		
15	**АНАЛИЗ УПОТРЕБЛЕНИЯ НЕОЛОГИЗМОВ В РЕЧИ МОЛОДЁЖИ.**	***З.А. Джураева (Author)***	**93-96**
16	**BUXORO ERGONIMLARI ShAKLLANIShINING TARIXIY ASOSLARI**	***Rustamov Akbar Sayfulloyevich (Author)***	**97-103**
17	**GEOGRAFIYANI O‘QITISHDA SUN’IY INTELLEKTDAN FOYDALANISHNING IMKONIYATLARI**	***Haydarova Surayyo Abdusalomovna, Erkinova Nilufar Komiljon qizi (Author)***	**104-109**
18	**ЗАНЖАБИЛ ВА АНДИЗ ЎСИМЛМКЛАРИНИ АНТИОКСИДАНЛИК ХОССАСИДАН ХАЛҚ ТАБОБАТИДА ФОЙДАЛАНИШ.**	***Мухторов Зарифжон Музаффаржон ўгли , Хакимова Рўзихон Абдурахимовна (Author)***	**110-102**
19	**ЗАНЖАБИЛ ВА АНДИЗ ЎСИМЛИКЛАРНИ ҚОНДАГИ ҚАНД МИҚДОРИГА ТАЪСИРИ ВА УНИ ХАЛҚ ТАБОБАТИДАГИ АХАМИЯТИ.**	***Мухторов Зарифжон Музаффаржон ўгли , Хакимова Рўзихон Абдурахимовна (Author)***	**113-115**
20	**ҚИЗИЛМИЯ ВА ҚУШҚЎНМАС ЎСИМЛИКЛАРИНИ ГЕПАТОПРОТЕКТОРЛИК ХОССАСИНИ ЎРГАНИШ ВА ХАЛҚ ТАБОБАТИДА ФОЙДАЛАНИШ.**	***Мамадалиев Ш.И. , Хакимов Насрулла Сабирович (Author)***	**116-118**
21	**«ТАРИХ-И САЛИМИ» – ВАЖНЫЙ ИСТОЧНИК ПО ПОЛИТИЧЕСКОЙ ИСТОРИИ БУХАРСКОГО ЭМИРАТА**	***Облобердиев Жасурбек Косим угли (Author)***	**119-122**
22	**ҚИЗИЛМИЯ ВА ҚУШҚЎНМАС ЎСИМЛИКЛАРИ АНТИОКСИДАНТЛИК ХУСУСИЯТИНИ ХАЛҚ ТАБОБАТИДАГИ АХАМИЯТИ.**	***Мамадалиев Ш.И. , Хакимов Насрулла Сабирович (Author)***	**123-125**
23	**YANGI O‘ZBEKISTONDA IJTIMOIY AXLOQ VA XULQ-ATVOR NORMALARI SHAKLLANISHINING PSIXOLOGIK JIHATLARI**	***Akramov Mirmuxsin Rustamovich (Author)***	**126-129**
24	**AXBOROT MATNINING PRAGMALINGVISTIK XUSUSIYATLARI**	***U. Y. Dushayeva (Author)***	**130-134**
25	**MAQSUD SHAYXZODANING TOSHKENTGA KELGAN ILK YILLARI: TARIXIY SHAROIT VA FAOLIYATNING ILK BOSQICHLARI**	***Saminov Shohjahon Sharifjon o‘g‘li (Author)***	**135-138**
26	**QO‘SHILGAN QIYMAT SOLIG‘I BO‘YICHA HOSIL BO‘LGAN SALBIY FARQNI QOPLASHGA OID XORIJ TAJRIBALARI TAHLILI**	***Erkayev Nodir Xudayberdiyevich (Author)***	**139-143**
27	**ФОРМИРОВАНИЕ**	***Ескараева Г.Б (Author)***	**144-147**

	МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ УЧАЩИХСЯ ПРИ ОБУЧЕНИИ РУССКОМУ ЯЗЫКУ КАК ИНОСТРАННОМУ НА МАТЕРИАЛЕ РУССКИХ НАРОДНЫХ СКАЗОК.		
28	**YASHIL IQTISODIYOT VA MEHNAT BOZORI**	***Mirolimov Mirislom Mirshokir o‘g‘li (Author)***	**148-159**
29	**BOLALAR BILAN RATSIONAL OVQATLANISH VA GIGIENAGA AMAL QILISH.**	***Abdimo‘minova Gulhayo Bozorovna (Author)***	**160-164**
30	**РАҲБАРНИНГ ПРОФЕССИОНАЛ ФАОЛИЯТИНИНГ ПСИХОЛОГИК ТУЗИЛИШИ ВА УНИНГ АҲАМИЯТИ**	***АЗАМАТ НАЗАРОВ (Author)***	**165-170**
31	**РАҲБАР БОШҚАРУВ ФАОЛИЯТИНИНГ ПСИХОЛОГИК ХУСУСИЯТЛАРИ ВА МЕНЕЖМЕНТ: НАЗАРИЙ АСОСЛАР ВА АМАЛИЙ АҲАМИЯТИ**	***АЗАМАТ НАЗАРОВ (Author)***	**171-177**
32	**Davlat ulushiga ega bo‘lgan yirik soliq to‘lovchilar ma’murchiligi 2024-yil tahlili**	***Erkaboev Nuriddin Axmadjonovich (Author)***	**178-183**
33	**ЭФФЕКТИВНЫЕ МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ ДЕТЕЙ С НАРУШЕНИЯМИ СЛУХА ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В СПЕЦИАЛЬНОМ ДОШКОЛЬНОМ УЧРЕЖДЕНИИ**	***Садирова Камола Гиёзовна , Курбанова Наргиза Курбан кизи (Author)***	**184-187**
34	**A SYSTEMATIC LITERATURE REVIEW ON THE STRESS EXPERIENCED BY WORKING MOTHERS**	***Zakirova Oyniso (Author)***	**188-193**
35	**KAR VA YAXSHI ESHITMAYDIGAN BOLALARNING JISMONIY REABILITATSIYASIGA SUZISH MASHG‘ULOTLARINING TA’SIRI**	***Mamatov Mamarasul Raxmatovich (Author)***	**194-199**
36	**TAEKVONDODA BAZAVIY ZARBALARNI TAKOMILLASHTIRISH 13-15 YOSHLI SPORTCHILAR UCHUN AMALIY MASLAHATLAR**	***Ergasheva Maftuna Shermamat qizi (Author)***	**200-205**
37	**MAXSUS ISH QOBILIYATI KO‘RSATKICHLARINI TADQIQ QILISH VA MALAKALI SUZUVCHILARNING MASHG‘ULOT YUKLAMALARI HAJMI YILLIK MAKROSIKLDA**	***Hamroyev Abdug‘ani Obloqulovich (Author)***	**206-212**
38	**YER KADASTRINI YURITISHDA ZAMONAVIY AXBOROT TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH**	***Yunusova Farangis Mamir qizi (Author)***	**213-216**

39	**TANQIDIY FIKRLASH KO‘NIKMASI RIVOJLANTIRISHNING STRATEGIYALARI**	***Xasanova Shohista Mirzaahmad qizi (Author)***	**217-220**
40	**INVESTITSIYALAR VA FOND BOZORI STATISTIKASI**	***Yangiboyev Sardor , Akbarova Barno Shuxratovna, (Author)***	**221-227**
41	**МЕТОДИКА ПРОВЕДЕНИЯ ЛАБОРАТОРНЫХ РАБОТ НА ЗАНЯТИЯХ МЕДИЦИНСКОЙ ХИМИИ.**	***Нишанбаева А.Т (Author)***	**228-232**
42	**ZOHID KAVSARIYNING ISLOM ILMLARI RIVOJIDAGI O‘RNI**	***Xabibidinov Boburshoh Abduvali o‘g‘li (Author)***	**233-236**
43	**INKLYUZIV TA’LIMNING IJTIMOIY-PSIXOLOGIK AHAMIYATI**	***Buronboyeva Gulnoza Murotjonovna (Author)***	**237-241**
44	**TALABALARDA MILLIY IFTIXOR TUYG’USINI RIVOJLANTIRISH YO‘NALISHLARI**	***Sharopov Dilshod Shirinboy o‘g‘li (Author)***	**242-248**
45	**O’QUVCHILARNING O’QUV FAOLIYATIGA IJOBIY MOTIVATSIYANI SHAKLLANTIRISHNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI**	***Yuvasheva Nigora Zoxidjonovna (Author)***	**249-253**
46	**INTRODUCTION: THE ROLE OF ELECTRONIC MANAGEMENT SYSTEMS IN EDUCATION**	***R.Sodiqov, (Author)***	**254-260**
47	**SHUKUR XOLMIRZAYEV HIKOYALARIDA MILLIY QADRIYATLARNING BADIIY IFODASI.**	***Qodirova Nilufar Mavlon qizi., Istamova Shohida Maxsudovna (Author)***	**261-266**
48	**МАМЛАКАТИМИЗДА ЭРКИН ИҚТИСОДИЙ ЗОНАЛАРНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ХУСУСИЯТЛАРИ**	***Шерзод Солижонович Махсудов (Author)***	**267-275**
49	**ROSMARINUS OFFICINALIS VA UNING FOYDALI XUSUSIYATLARI.**	***T.E.Usmanova, M.Anvarova , M.Yuldasheva (Author)***	**276-277**
50	**QISHLOQ XO‘JALIGI EKINLARINI JADAL YETISHTIRISH, URUG‘CHILIK VA KO‘CHATCHILIKNI TAKOMILLASHTIRISHDA RESURSTEJMKOR TEXNOLOGIYALARNI QO‘LLASH SAMARADORLIGI**	***G.M.Maxsudova, X.Muxtorjonova, Z.Muxammadova (Author)***	**278-283**
51	**IQLIM O‘ZGARISHI SHAROITIDA TABIIY RESURSLARDAN OQILONA FOYDALANISHNING EKOLOGIK, ILMIY-INNOVATSION, IQTISODIY VA HUQUQIY ASOSLARI**	***G.M.Maxsudova, Z.Muxammadova, X.Muxtorjonova (Author)***	**284-288**
52	**KAMQONLIKNING O’ZIGA XOSLIGI.**	***Ergasheva Yulduzoy Olimovna, Abduhamidov Qudrat Obidjonovich, Ergasheva Farog’at Olimovana (Author)***	**289-294**

53	TAURINING ORGANIZMDAGI BIOLOGIK AHMIYATI.	*Ergasheva Yulduzoy Olimovna, Abduhamidov Qudrat Obidjonovich, Djo'rayeva Malika Bahtiyorovna (Author)*	295-302
54	ZAMONAVIY METODLAR ASOSIDA HORIJIY TILLARNI O'RGANISH	*Fayzullayeva Marjona Sulaymon qizi , Ziyatova Barno (Author)*	303-306
55	XITOY TILINI O'RGANISH KO'NIKMALARI	*Fayzullayeva Marjona Sulaymon qizi, Ziyatova Barno (Author)*	307-309
56	SPORT TURIZMINING IQTISODIY VA IJTIMOIY RIVOJLANISHDAGI O'RNI	*Shoakromov Shoabbos Shavkat o'gli (Author)*	310-313
57	TARJIMANING TAKOMILLASHUVIDA BADIIYATNING TA'SIRI	*Qurbonova Mushtariy Abdujabbor qizi (Author)*	314-318
58	BOLALARNING JISMONIY RIVOJLANISHI VA SOG'LOM TURMUSH TARZIGA AMAL QILISHI.	*Jumayeva Hulkar Erkin qizi (Author)*	319-322
59	UZBEKISTAN'S STRATEGY FOR TRANSITION TO " GREEN ECONOMY": EXISTING PROBLEMS AND PROSPECTIVE OPPORTUNITIES	*Zayniyeva Diyora Sirojiddin qizi (Author)*	323-330
60	STRATEGIES FOR DEVELOPING TECHNICAL CREATIVITY USING INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES	*Sharopov Mirjon Nurkhon ugli, (Author)*	331-336
61	O'SMIRLARDAGI ADDEKTIV XULQNI BARTARAF ETISHDA OILAVIY MUHITNING ROLI VA UNING KORREKTSIYA USULLARI	*Hamroyeva Dilfuza Rahmatullayevna (Author)*	337-344
62	TALABALARDA IJTIMOIY QO'LLAB-QUVVATLASH DARAJASI VA YOLG'IZLIK HISSI O'RTASIDAGI O'ZARO BOG'LIQLIK	*Barnoyev Bekzod Bahrom o'g'li (Author)*	345-350
63	KASBIY O'ZGARISHLAR VA HAMSHIRALAR PSIXOLOGIYASIDAGI ADAPTATSIYA JARAYONLARI	*Odinayev Tolibjon Toyirovich, (Author)*	351-355
64	PSIXOLOGIK METODLAR ORQALI O'QUVCHILARNING KASBGA QIZIQISHLARINI ANIQLASH	*Nurullayev Firuz Fayzilloyevich, (Author)*	356-362
65	SPORT FAOLIYATI ORQALI O'SMIRLARNING PSIXOLOGIK RIVOJLANISHINI QO'LLAB-QUVVATLASH USULLARI	*Xakimov Shuxrat Shodiyevich, (Author)*	363-368
66	O'SMIRLARNING IRODAVIY SIFATLARINI RIVOJLANTIRISHDA OILAVIY MUHIT VA IJTIMOIY-PSIXOLOGIK OMILLARNING O'ZARO ALOQADORLIGI	*Axadov Yo'ldosh Hamzayevich, (Author)*	369-375
67	METAKOGNITIV	*Usmonova Surayyo*	376-383

	STRATEGIYALAR YORDAMIDA O'QITUVCHILARNING KASBIY STRESSINI KAMAYTIRISH	***Muxidinovna, (Author)***	
68	**DINSHUNOSLIK FANINI RIVOJLANISH TENDENSIYALARI HAMDA ISTIQBOLLARI**	***Sultanov Sirojbek Xabibullayevich, Mansurov Valililloh Muhsinjon o'g'li (Author)***	**384-389**
69	**ENGLISH TEACHING IN THE ERA OF TECHNOLOGY**	***Gapparov Abdujalil Jabbarovich (Author)***	**390-394**
70	**CHET TILI TA'LIMIDA KOMMUNIKATIV YONDASHUVNING SAMARADORLIGI**	***Gapparov Abdujalil Jabbarovich (Author)***	**395-399**

YANGI O'ZBEKISTON TARAQQIYOTIDA TADQIQOTLARNI O'RNI VA RIVOJLANISH OMILLARI

Respublika miqyosidagi ilmiy-amaliy masofaviy konferensiya materiallari

Bosishga ruxsat etildi. 5.11.2023 y.
Qog‘oz bichimi 60x84 1/16. Times New Roman garniturasida terildi.
Ofset uslubida oq qog‘ozda chop etildi.
Nashriyot hisob tabog‘i 11.0, Adadi 100. Buyurtma № 100
Bahosi kelishuv asosida

“Poligraf Super Servis” MCHJ bosmaxonasida chop etildi.
Manzil: Farg’ona viloyati Farg’ona shahri, Aviasozlar ko’chasi 2-uy.